รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ "ศึกษาไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงเพื่อเสนอเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม"

The study on Karen's rotational farming for the domination of Intangible Cultural Heritage

เสนอต่อ

คณะอนุกรรมการศึกษาไร่หมุนเวียนเพื่อเสนอเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม

กฤษฎา บุญชัย, พรพนา ก๊วยเจริญ และคณะ

มกราคม ๒๕๕๗

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
สารบัญ	จ
สารบัญภาพ	ฌ
สารบัญตาราง	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาของการวิจัย	๑
๑.๒ นิยามศัพท์	๖
๑.๓ พื้นที่กรณีศึกษา	๗
๑.๔ การศึกษาโดยประชาชนมีส่วนร่วม	๗
๑.๕ นำเสนอรายงานความก้าวหน้าต่อคณะอนุกรรมการศึกษาไร่หมุนเวียนฯ	๑๕
บทที่ ๒ ชุมชนชาวกะเหรี่ยง	๑๗
๒.๑ กะเหรียงคือใคร	๑๗
๒.๒ การตั้งถิ่นฐานและกระจายตัวของประชากรกะเหรี่ยง	๑๗
๒.๓ ชุมชนกะเหรี่ยงที่ยังทำไร่หมุนเวียน การสำรวจเบื้องต้น	๒๐
บทที่ ๓ ประมวลองค์ความรู้กะเหรี่ยงกับการทำไร่หมุนเวียน	๒๖
๓.๑ การทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง	๒๖

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

๓.๒ ความหลากหลายของการทำไร่หมุนเวียนในชุมชนต่าง ๆ ๔๐

๓.๓ บทบาท คุณค่า ความสำคัญของไร่หมุนเวียน ๔๔

๓.๔ การปรับตัว เปลี่ยนแปลงเงื่อนไขและผลกระทบต่อไร่หมุนเวียน ๑๐๕

๓.๕ ประมวลสรุปองค์ความรู้ไร่หมุนเวียน ๑๑๖

บทที่ ๔ การทำไร่หมุนเวียนของชุมชนกะเหรี่ยงโพล่ว ภาคตะวันตก ๑๒๓

๔.๑ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนกะเหรี่ยงตำบลไล่โว่ ๑๒๔

๔.๒ ไร่หมุนเวียนบ้านเกาะสะเดิ่ง ๑๒๕

๔.๓ ไร่หมุนเวียนบ้านกองม่องทะ ๑๓๙

๔.๔ พื้นที่ต้องห้ามตามความเชื่อในการทำไร่หมุนเวียน ๑๔๖

๔.๕ ขั้นตอนการทำไร่ ๑๕๖

บทที่ ๕ การทำไร่หมุนเวียนของชุมชนปกาเกอะญอ ภาคเหนือ ๑๖๗

๕.๑ ไร่หมุนเวียนบ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย ๑๖๘

๕.๒ ไร่หมุนเวียนบ้านหินลาดใน ๑๗๑

๕.๓ ไร่หมุนเวียนบ้านแม่ลาป่าแก่ ๑๗๒

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

๕.๔ ไร่หมุนเวียนบ้านเกร๊ะคี ๑๗๕

๕.๕ พื้นที่ต้องห้ามตามความเชื่อในการทำไร่หมุนเวียน ๑๗๗

๕.๖ ขั้นตอนการทำไร่หมุนเวียน ๑๘๑

บทที่ ๖ ไร่หมุนเวียน ป่า และความหลากหลายแห่งพืชพันธุ์ ๑๙๒

๖.๑ ไร่ข้าว ไร่ซาก/ไร่เหล่า และป่า ๑๙๓

๖.๒ ไร่หมุนเวียนกับความสมดุลของป่าและระบบนิเวศ ๑๙๘

๖.๓ ความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวและพืชอาหาร ๒๐๑

บทที่ ๗ การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงของระบบไร่หมุนเวียนในพื้นที่ศึกษา ๒๒๗

๗.๑ ไร่หมุนเวียน สวน และนา ๒๒๗

๗.๒ การใช้ที่ดินในการผลิตปัจจุบัน ๒๓๗

๗.๓ ผลผลิตข้าวจากไร่หมุนเวียน ๒๓๙

๗.๔ การยืดหยุ่นและปรับตัวของชุมชน ๒๔๓

๗.๕ อนาคตของไร่หมุนเวียน ๒๕๖

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ ๘ บทสรุปสังเคราะห์และข้อเสนอเชิงนโยบาย	๒๖๐
๘.๑ ไร่หมุนเวียนส่วนหนึ่งของระบบภูมิทัศน์นิเวศวัฒนธรรมและอาหาร	๒๖๐
๘.๒ การจัดการทรัพยากรส่วนรวมกับความยั่งยืนและเป็นธรรมของระบบไร่หมุนเวียน	๒๖๑
๘.๓ อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจของไร่หมุนเวียน	๒๖๓
๘.๔ ลักษณะพื้นฐานของความเป็นไร่หมุนเวียน	๒๖๕
๘.๕ ปัญหาที่กระทบต่อการดำรงอยู่ของไร่หมุนเวียน	๒๖๖
๘.๖ ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อคุ้มครองส่งเสริมไร่หมุนเวียนให้เป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรม	๒๖๙
บรรณานุกรม	๒๗๓
ภาคผนวก	๒๗๙

สารบัญภาพ

หน้า

แผนภาพที ๒.๑ หมู่บ้านที่ยังมีการทำไร่หมุนเวียน ๒๑

แผนภาพที ๒.๒ ไร่หมุนเวียนบ้านเกาะสะเดิ่ง ๒๒

แผนภาพที ๔.๑ ตำแหน่งพื้นที่ไร่ซากที่ทำไร่หมุนเวียนของบ้านเกาะสะเดิ่ง ๑๒๘

แผนภาพที ๔.๒ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของบ้านเกาะสะเดิง ๑๓๔

จำนวน ๑๒ ครอบครัว ในช่วงปี ๒๔๕๐-๒๕๕๖

แผนภาพที ๔.๓ พื้นที่ทำไร่ของตัวอย่างครอบครัว ๑๓๖

บ้านเกาะสะเดิ่ง ในช่วงปี ๒๔๕๐-๒๕๕๖

แผนภาพที ๔.๔ พื้นที่ทำไร่ของตัวอย่างครอบครัว ๑๓๗

บ้านเกาะสะเดิ่ง ในช่วงปี ๒๔๕๐-๒๕๕๖

แผนภาพที ๔.๕ พื้นที่ทำไร่ซากทำไร่หมุนเวียนของบ้านกองม่องทะ ๑๔๐

แผนภาพที ๔.๖ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของบ้านกองม่องทะ ๑๔๓

จำนวน ๖ ครอบครัวในช่วงปี ๒๔๕๐-๒๕๕๖

แผนภาพที ๔.๗ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของ ๖ ครัวเรือนบ้าน ๑๔๕

กองม่องทะในช่วงปี ๒๔๕๐-๒๕๕๖

แผนภาพที ๔.๘ ลักษณะพื้นที่ข้อห้ามในการทำไร่หมุนเวียน ๑๕๒

แผนภาพที ๔.๙ ลักษณะพื้นที่ต้องห้ามทำไร่ หากพบพื้นที่ลักษณะนี้ในระหว่างการฟันไร่ ๑๕๕

แผนภาพที ๕.๑ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนบ้านขุนแม่หยอด ป่ากล้วย และแม่ราจี (ซ้าย) ๑๗๐

แผนภาพที ๕.๒ บ้านห้วยหินลาด ๑๗๑

สารบัญภาพ (ต่อ)

หน้า

แผนภาพที ๕.๓ ขอบเขตพืนทีทำไร่หมุนเวียน ปลูกหอมแดง กะหล่ำ และกาแฟ บ้านแม่ลาป่าแก่เหนือและป่าแก่กลาง ๑๗๔

แผนภาพที ๕.๔ พืนทีทำไร่หมุนเวียนบ้านแม่ลาป่าแก่ใต้ ๑๗๕

แผนภาพที ๕.๕ พืนทีทำไร่หมุนเวียนบ้านเกรอะคี กระจายอยู่ใน ๓ โซน คือ “หมื่อหนึ” (ทิศตะวันตก), “หมื่อเถอะ” (ทิศตะวันออก) และ “ที่ท่า” (ท้ายน้ำ) ๑๗๖

แผนภาพที ๕.๖ พืนทีต้องห้ามในการทำไร่หมุนเวียน ๑๗๙

แผนภาพที ๕.๗ ดายหญ้าถลกซินไร่ ๑๘๔

แผนภาพที ๕.๘ เกียวข้าวทีถูกต้องตามประเพณี ๑๘๘

แผนภาพที ๖.๑ พันธุ์ข้าวไร่ของคนกะเหรียงในทุ่งใหญ่ ๒๐๓

แผนภาพที ๖.๒ พืชผักในไร่หมุนเวียนบ้านป่ากล้วย-แม่หยอด ๒๑๖

แผนภาพที ๗.๑ การใช้ทีดินของชุมชนหินลาดใน ๒๓๐

แผนภาพที ๗.๒ รูปแบบการผลิตของ ๔ ชุมชนกรณีศึกษาในภาคเหนือ ๒๓๕

แผนภาพที ๗.๓ ระบบเศรษฐกิจบ้านเกาะสะเดิง ๒๓๖

และกองม่องทะ

แผนภาพที ๗.๔ ผลผลิตข้าวไร่และข้าวนาเฉลียต่อครัวเรือนในปี ๒๕๕๔ ๒๔๐

แผนภาพที ๗.๕ ร้อยละของครัวเรือนทีปลูกข้าวได้ไม่พอกิน พอกิน และเหลือกิน ๒๔๑

แผนภาพที ๗.๖ รอบการทำไร่หมุนเวียนของบ้านกองม่องทะและเกาะสะเดิง ปี ๒๕๕๔ ๒๕๒

บทคัดย่อ

ไร่หมุนเวียน หรือ “คี๊” (ตามภาษาเรียกของคนกะเหรี่ยงจกอร์หรือปกาเกอะญอ) หรือ “เคว่อะ” (ตามภาษาเรียกของกะเหรี่ยงโพล่ว) เป็นระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านบนที่สูงที่คนกะเหรี่ยงพัฒนาขึ้นมาอย่างยาวนาน มีความโดดเด่นในเชิงนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม แต่ด้วยสถานการณ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี นโยบายการจัดการทรัพยากรที่รวมศูนย์ของรัฐ กำลังทำให้ไร่หมุนเวียนอันเป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมที่คุณค่าเสื่อมสูญไป

คณะอนุกรรมการศึกษาความเป็นไปได้เพื่อเสนอให้ไร่หมุนเวียนให้เป็นมรดกทางภูมิปัญญาวัฒนธรรม ภายใต้คณะกรรมการอำนวยการบูรณาการเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยงที่แต่งตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีเรื่องแนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ จึงได้พัฒนาโครงการศึกษาไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงเพื่อเสนอเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมขึ้นเพื่อ ๑) การประมวลความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำไร่หมุนเวียน ของกะเหรี่ยงในขอบเขตของประเทศไทย ๒) ใช้กระบวนการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลไร่หมุนเวียนกระตุ้นชุมชนกะเหรี่ยงให้มีพลังปกปักรักษาและพัฒนาไร่หมุนเวียนให้สืบทอดและสอดรับกับการเปลี่ยนแปลงและ ๓) เพื่อนำไปสู่การเสนอขอให้การทำไร่หมุนเวียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในขอบเขตของประเทศไทยและของโลก

กรอบการศึกษาดำเนินตามกรอบของอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมขององค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO)โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในฐานะเป็นเจ้าของภูมิปัญญาวัฒนธรรม เช่น ชุมชนร่วมตัดสินใจให้ความเห็นชอบ ร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูล ร่วมใน

การบันทึกข้อมูล ร่วมในการวางแนวทางสงวนรักษาการทำไร่หมุนเวียน การวิจัยต้องมุ่งตอบข้อสงสัยของชุมชน และส่งเสริมให้ชุมชนบันทึกความรู้ของตนเอง

เพื่อเป็นไปตามเจตนารมณ์ดังกล่าว คณะวิจัยส่วนกลางได้ประสานกับเครือข่ายกะเหรี่ยงภาคเหนือและตะวันตกและผู้นำชุมชนได้สร้างคณะวิจัยชาวบ้านเพื่อศึกษาข้อมูลกรณีศึกษา และได้ร่วมกันคัดเลือกพื้นที่กรณีศึกษาในภาคเหนือ ๔ กรณี ในจังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน และจังหวัดตาก และในภาคตะวันตก ๒ กรณีในตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี โดยใช้เกณฑ์การคัดเลือกจากชุมชนที่ยังมีการทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีเป็นหลัก และเปรียบเทียบกับบริบทรอบข้างให้เห็นการเปลี่ยนแปลง

ผลการศึกษาพบว่า ไร่หมุนเวียนของคนกะเหรี่ยงเป็นระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านบนพื้นที่สูงที่พัฒนาขึ้นมาจากความรู้ท้องถิ่นที่สั่งสมมายาวนานต่อระบบนิเวศป่าเขตร้อนชื้นที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง มีวัฏจักรการหมุนเวียนธาตุอาหารรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้วงจรการผลิตที่ใช้พื้นที่ระยะสั้นและพักฟื้นพื้นที่ระยะยาวจึงเป็นการจำลองวัฏจักรระบบนิเวศเขตร้อนชื้น ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตในไร่หมุนเวียนจึงขึ้นอยู่กับความมั่นคง สมดุลของระบบนิเวศ

ที่สำคัญไร่หมุนเวียนไม่ได้ดำรงอยู่โดดๆ แต่เป็นระบบนิเวศประดิษฐ์หน่วยย่อยภายใต้นิเวศวิทยาภูมิทัศน์ใหญ่ที่มีทั้งภูเขา ที่สูง หุบเขา ต้นน้ำ ป่าทึบ ป่าผสมผลัดใบ ทุ่งหญ้า ฯลฯ ที่เชื่อมโยงกันทั้งระบบ ไร่หมุนเวียนดำรงอยู่ร่วมกับระบบผลิตอาหารอื่นๆ เช่น สวนรอบบ้าน นาพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ หลากหลายกันไป ไร่หมุนเวียนยังมีบทบาทสำหรับผลิตข้าวเพื่อบริโภค และยังมีพื้นที่สวน ไร่ สำหรับผลิตเพื่อค้าขายและบริโภคบางส่วน ไร่หมุนเวียนยังเป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่เชื่อมร้อยชุมชน ร่วมกับพื้นที่อื่นๆ เช่น พื้นที่ป่า พื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ จากทั้งหมดเราได้เห็นภูมิทัศน์ทาง

นิเวศ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่มีส่วนประกอบย่อยที่มีหน้าที่หลากหลายแต่เชื่อมโยงถึงกัน ดังนั้น การธำรงรักษาไร่หมุนเวียนจึงไม่ใช่เพียงการปกป้องรักษาพื้นที่ไร่ หรือระบบการผลิตไร่ แต่ต้องส่งเสริมให้ชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึง จัดการคุ้มครองและใช้ประโยชน์จากระบบภูมิทัศน์ทางนิเวศ เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรมทั้งระบบอย่างยั่งยืนมีประสิทธิภาพ และเป็นธรรมด้วย

องค์ประกอบพื้นฐานของความเป็นไร่หมุนเวียน คือ เป็นระบบการผลิตข้าวที่มีอุดมการณ์ผลิตเพื่อยังชีพของชุมชน สอดคล้องกับระบบนิเวศป่าเขตร้อน พื้นที่ที่เลือกปลูกเป็นป่าผสมผลัดใบ เพราะฟื้นตัวเร็ว ไม่เลือกพื้นที่ลาดชันเกินไป โดยทำการผลิตระยะสั้นและปล่อยให้พักฟื้นระยะยาว จนผืนดินคืนความสมบูรณ์ (เฉลี่ย ๗-๑๐ ปีขึ้นไป) จึงหมุนกลับมาทำพื้นที่เดิม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะความสมบูรณ์ของพื้นที่นั้นๆ เป็นหลัก และใช้หลักการจัดการทรัพยากร (ป่า น้ำ ดิน และชีวภาพทั้งระบบ) ของชุมชนร่วมกัน โดยมีความหลากหลายและยืดหยุ่น เป็นระบบที่ผลิตอาหารพื้นบ้านอย่างหลากหลาย ใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน มีการปลูกพืชอาหารท้องถิ่นหลากหลายผสมผสานกับข้าว เช่น ถั่ว พริก แตง ฯลฯ ระบบการผลิตดังกล่าวสะท้อนถึงความเชื่อ ที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ทำให้ไร่หมุนเวียนยังเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของชุมชน

ไร่หมุนเวียนของคนกะเหรี่ยงกำลังเผชิญแรงเสียดทานอย่างรุนแรงจากกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจเงินตรา พืชเศรษฐกิจที่มาพร้อมกับการครอบครองทรัพยากรจากคนภายนอก ซึ่งได้กระทบต่ออุดมการณ์การผลิตเพื่อยังชีพ ระบบการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน ค่านิยม คุณค่า อัตลักษณ์ของชุมชน เมื่อผนวกกับนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐที่ยังคงรวมศูนย์อำนาจจัดการโดยเฉพาะในเขตป่าอนุรักษ์ที่ชุมชนกะเหรี่ยงส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ทำให้ไร่หมุนเวียนซึ่งเป็นรูปธรรมของสิทธิชุมชนต่อระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมประเพณีไม่ได้รับการ

คุ้มครอง ปัจจัยเงื่อนไขเหล่านี้ทำให้จำนวนไร่หมุนเวียนลดลงอย่างรวดเร็วทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ปัญหาทั้งหมดที่กล่าวมามีที่มาจากทั้งจากปัญหาในเชิงโครงสร้างนโยบายรัฐ และกลไกทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือ อคติหรือความไม่เข้าใจของรัฐและส่วนต่างๆ ในสังคมที่มีต่อนิเวศเขตร้อน ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วม และวัฒนธรรมประเพณีของคนกะเหรี่ยง

เพื่อการคุ้มครองไร่หมุนเวียนให้เป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมของชาติและของโลก คณะวิจัยมีข้อเสนอว่า ๑) รัฐ (โดยการผลักดันของสังคม) ควรให้มีนโยบาย กฎหมายรองรับสิทธิชุมชนกะเหรี่ยงต่อภูมิทัศน์ทางนิเวศ เศรษฐกิจ วัฒนธรรมทั้งระบบโดยมีการสร้างกลไกเชิงสถาบันในการจัดการพื้นที่ภูมิทัศน์นิเวศ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม โดยเป็นกลไกที่ชุมชนเป็นฐาน ๒) จัดตั้งกองทุนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูไร่หมุนเวียนเพื่อให้ไร่หมุนเวียนยังสามารถทำหน้าที่ผลิตเพื่อยังชีพและหน้าที่เชิงวัฒนธรรม ๓) ส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพและความยั่งยืนการผลิตของไร่หมุนเวียนให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นสอดรับกับการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจและนโยบาย ๔) พัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนกะเหรี่ยงจากฐานทรัพยากรชีวภาพ เช่น การพัฒนาพันธุกรรมข้าวและพืชอาหารท้องถิ่น การพัฒนายา และอื่นๆ เป็นต้น ๕) เผยแพร่ให้แก่สังคมได้ยอมรับคุณค่าความสำคัญของไร่หมุนเวียนทั้งในเชิงนิเวศ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ พร้อมใช้เป็นแนวทางส่งเสริมชุมชนกะเหรี่ยงอื่นๆ ที่ได้ละทิ้งไร่หมุนเวียนหรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่สูงได้นำความรู้ไร่หมุนเวียนไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาระบบการผลิตของตนอย่างเหมาะสม

บทที่ ๑
บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของการวิจัย

การทำ “ไร่หมุนเวียน”[1] หรือระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านแบบหมุนเวียนบนที่สูงเป็นหนึ่งในระบบเพาะปลูกและระบบการจัดการทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงที่มีมาช้านาน กลุ่มชาติพันธุ์โดยเฉพาะกะเหรี่ยงได้คิดค้น พัฒนาระบบดังกล่าวให้สอดคล้องกับระบบนิเวศป่าเขตร้อนที่มีวัฏจักรการฟื้นตัวเองรวดเร็ว และมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง หลักการทำไร่ข้าวระยะสั้นและทิ้งผืนดินพักฟื้นตัวระยะยาวจึงจะวนกลับมาทำไร่ใหม่อีกรอบได้นำพาความสมบูรณ์

---

[1]ผู้วิจัยใช้คำว่า “ไร่หมุนเวียน” เป็นเบื้องต้น เนื่องจากเป็นคำทั่วไปที่ใช้เรียกไร่ข้าวบนที่สูงของคนกะเหรี่ยง แต่ผู้วิจัยตระหนักว่าการใช้คำดังกล่าวเสี่ยงต่อความเข้าใจที่คลาดเลื่อนได้ เนื่องจากคำว่า “ไร่” หรือ “พืชไร่” ในปัจจุบันทั้งในความเข้าใจทั่วไปและในวิชาการเกษตรหมายถึง พืชเศรษฐกิจที่เป็นพืชล้มลุกอายุสั้น ปลูกบริเวณกว้าง ต้องถางพื้นที่ให้เตียน ไม่ต้องดูแลใกล้ชิด (ชนะ วังหมุน. ๒๕๕๓. งานเกษตร (พืช) ม.๑ – ม.๓. บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด. กรุงเทพ. ๑๐๖ หน้า) จึงทำให้คนจำนวนมากมักมองไร่หมุนเวียนเช่นเดียวกับไร่ข้าวโพด ไร่มันสำปะหลัง ฯลฯ และเมื่ออยู่ในพื้นที่ป่า จึงคิดว่าไป “ไร่หมุนเวียน” เป็นต้นเหตุแห่งการทำลายป่า หากแต่ในภาษาและในการจำแนกระบบการเกษตรของคนกะเหรี่ยงเอง ไร่หมุนเวียน ซึ่งคนกะเหรี่ยงเผ่าปกากะญอเรียกว่า “คี๊” หรือคนกะเหรี่ยงโพล่วงเรียกว่า “เคว่อะ” เป็นการเรียกเจาะจงเฉพาะระบบการผลิตข้าวไร่พื้นบ้าน ที่ปลูกเพื่อยังชีพ ปลูกข้าวและพืชอาหารอื่นแบบผสมผสาน ใช้การหมุนเวียนพักฟื้นพื้นที่จนดินฟื้นตัวแล้วจึงวนกลับมา และมีพิธีกรรมความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการเลือกพื้นที่ ขอพื้นที่ และดูแลระบบการผลิตตลอดฤดูกาลผลิต แต่สำหรับไร่พาณิชย์อื่นๆ คนกะเหรี่ยงจะไม่เรียกว่า “คี/เคว่อะ” แต่การใช้ชื่อเฉพาะไปเลย หรือพ่วงด้วยคำอธิบายลักษณะสำคัญของระบบการผลิตดังกล่าวก็อาจจะยืดยาวเกินไป อีกทั้งผู้วิจัยก็ตระหนักว่า คำว่า “ไร่หมุนเวียน” เป็นคำที่นักวิชาการนักพัฒนาเอกชนใช้รณรงค์เพื่อแยกแยะความแตกต่างจาก “ไร่เลื่อนลอย” มาเป็นเวลานาน ผู้วิจัยจึงยังคงใช้คำว่า “ไร่หมุนเวียน” ต่อไป โดยนิยามศัพท์ให้ชัดเจนและสอดแทรกคำว่า “คี๊เคว่อะ” เป็นบางครั้ง

ของพืชพันธุ์ธัญญาหารและความมั่นคงของระบบนิเวศ ไร่หมุนเวียนเปรียบเหมือนธนาคารพันธุกรรมข้าวไร่พื้นบ้านที่สมบูรณ์ที่สุด วงจรการหมุนเวียนพื้นที่ดำรงอย่างมั่นคงด้วยระบบการจัดการทรัพยากรร่วม โดยไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนบุคคล กระบวนการทั้งหมดนี้ตกผลึกเป็นองค์ความรู้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นโดยสื่อสารผ่านประเพณี พิธีกรรมของชุมชน

ปัจจุบันระบบไร่หมุนเวียนกำลังเผชิญการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก การเข้ามาของเศรษฐกิจเงินตรา การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจระยะสั้นของรัฐ และระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินปัจเจก และอื่นๆ ที่เน้นการปลูกพืชเงินสด ทำให้รัฐและสังคมมองว่าไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตที่ไร้ประสิทธิภาพ นโยบายการจัดการป่าของรัฐที่มุ่งจัดการป่าให้เป็นพื้นที่ปลอดมนุษย์และกิจกรรมของประชาชน ทำให้ไร่หมุนเวียนถูกมองว่าเป็นการเกษตรที่ทำลายป่า โดยเหมารวมไปกับระบบไร่เลื่อนลอย กระแสความนิยมอาหารร่วมสมัย ได้เปลี่ยนรสนิยมบริโภคอาหารของผู้คนจนหลงลืมอาหารพื้นบ้าน และระบบการผลิตอาหารพื้นบ้านอย่างไร่หมุนเวียน และในบริบทการพัฒนาเพื่อความทันสมัย ไร่หมุนเวียนในฐานะอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกะเหรี่ยงซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงถูกมองว่าเป็นรูปแบบวัฒนธรรมประเพณีที่ล้าหลัง

ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้สร้างแรงกดดันต่อกะเหรี่ยงและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อย่างมาก การที่รัฐบังคับให้กะเหรี่ยงทำไร่คงที่ หรือกำหนดระยะเวลาพักฟื้นดินต่ำที่สุดทำให้กะเหรี่ยงประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร เพราะผลผลิตในไร่ตกต่ำ ความหลากหลายทางชีวภาพถดถอย ระบบนิเวศเสื่อมโทรม ระบบเศรษฐกิจเงินตราได้ทำให้ชุมชนต่างๆ ต้องการเงินสดเพื่อดำรงชีพมากขึ้น จึงเกิดแรงกดดันให้หันมาปลูกพืชพาณิชย์ที่มาพร้อมกับการส่งเสริมของรัฐและกลุ่มทุนการเกษตร การขยายตัวแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินปัจเจกทำให้จำนวนไร่หมุนเวียนไม่เพียงพอ เมื่อไร่หมุนเวียนในฐานะระบบการผลิต

การจัดการทรัพยากร และระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองพังทลายลง ได้สร้างปัญหาและผลกระทบต่อชุมชน นิเวศอย่างมาก ความล้มเหลวของระบบไร่หมุนเวียนโดยถูกแทนที่ด้วยพืชพาณิชย์เป็นปัจจัยการรุกพื้นที่ป่า ในทางเศรษฐกิจชุมชนเริ่มพึ่งตนเองไม่ได้ตกเป็นเบี้ยล่างกลไกตลาดที่พวกเขาไม่มีอำนาจต่อรอง ในทางสังคมวัฒนธรรม การเสื่อมถอยไร่หมุนเวียนกระทบต่ออัตลักษณ์และศักดิ์ศรีของคนกะเหรี่ยง และในทางการเมือง พวกเขาขาดอำนาจต่อรองในการกำหนดวิถีชีวิตตนเอง และยังถูกตีตราว่าเป็น “ชาวเขา” ตัดไม้ทำลายป่าและเป็นภัยต่อความมั่นคง และเมื่อมองภาพรวมแล้วสังคมกำลังสูญเสียระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนบนที่สูง สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม

กะเหรี่ยงจำนวนมากพยายามปรับตัวรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลง บ้างก็กระโจนเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ซึ่งส่วนมากประสบความล้มเหลว บางส่วนยังยืนหยัดระบบไร่หมุนเวียนแบบเดิมแต่ก็กำลังถูกรัฐและกลไกตลาดกดดันทุกขณะ บางส่วนปรับประยุกต์ด้วยการจัดแบ่งพื้นที่การผลิตและพื้นที่ทรัพยากรใหม่ให้เหมาะสม ทำไร่หมุนเวียนควบคู่ไปกับระบบการผลิตอื่น

จากการเคลื่อนไหวผลักดันอย่างต่อเนื่องของคนกะเหรี่ยงที่พยายามปกป้องสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากร การผลิต และวัฒนธรรม โดยมีระบบไร่หมุนเวียนในฐานะส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพวกเขา โดยได้รับแรงสนับสนุนจากนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการที่เห็นคุณค่าของไร่หมุนเวียนในฐานะระบบการจัดการทรัพยากรและการผลิตที่สมดุล และยั่งยืน และต้องการให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ จึงทำให้คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบ “การฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยง” ตามข้อเสนอของคณะกรรมการอำนวยการ บูรณาการ เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยง เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ ซึ่งในส่วนหนึ่ง ได้ระบุว่า ในการฟื้นฟูการทำไร่หมุนเวียนเป็นหัวใจสำคัญในการฟื้นฟูวิถีชีวิตวัฒนธรรม

กะเหรี่ยง เพราะการทำไร่หมุนเวียนซึ่งในสายตาของนักวิชาการบางสาขาวิชา สังคมไทยทั่วไป และองค์กรของรัฐที่รับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรป่า มองว่าเป็นการทำลายป่า แต่ในสายตาของกะเหรี่ยง และนักวิชาการที่ทำงานเกี่ยวกับวัฒนธรรม มองว่าเป็นการเกษตรกรรมที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่ของป่าเมืองร้อน เพราะว่าการทำไร่หมุนเวียนเป็นกระบวนการสำคัญในการรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืช และแหล่งอาหารตลอดทั้งปี งานวิจัย (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ ๒๕๔๗) ค้นพบว่าความหลากหลายของพันธุ์พืช มีสูงถึง ๒๐๔ สายพันธุ์ในภูมินิเวศของไร่หมุนเวียน

อนึ่งตามอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage -ICH) ของ UNESCO ในวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ (ค.ศ.๒๐๐๓) มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีความสำคัญในฐานะที่เป็นบ่อเกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหลักประกันของการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นชุมชนนานาชาติ และรัฐภาคีของอนุสัญญาควรได้ร่วมกัน “ปกป้องคุ้มครอง” มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยการแลกเปลี่ยนความเข้าใจซึ่งกันและกัน ในที่นี้ “การปกป้องคุ้มครอง” หมายถึง “การจำแนก การบันทึกหลักฐาน การวิจัย การสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการสืบสาน (ครอบคลุมการถ่ายทอด การอนุรักษ์ และสร้างสรรค์) มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อย่างยั่งยืนตามสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม(อ้างใน ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ,๒๕๕๔) ดังนั้นคณะกรรมการอำนวยการ บูรณาการ เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยง กระทรวงวัฒนธรรม ตลอดจนภาคสังคมต่างๆ เห็นพ้องต้องกันว่าควรที่จะผลักดันให้ไร่หมุนเวียนได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของโลกด้วย ดังนั้นจึงสมควรที่จะต้องมีการศึกษาเพื่อประมวลให้เห็นถึงคุณค่า ความสำคัญของไร่หมุนเวียนในฐานะมรดกภูมิ

ปัญญาทางวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิตให้ได้รับการคุ้มครองและสนับสนุนสืบไป จึงเป็นที่มาของโครงการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

คำถามที่รัฐและสังคมไทยควรใคร่ครวญก็คือ เราจะปล่อยให้กะเหรี่ยงปกป้องไร่หมุนเวียนอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของพวกเขาตามลำพัง จนสูญหายไปในที่สุด หรือเราควรจะมีส่วนร่วมในการศึกษาและพัฒนาระบบไร่หมุนเวียนให้มีความเข้มแข็งในการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงได้มาก งานวิจัยชิ้นนี้เป็นความพยายามอีกครั้งหนึ่งที่คณะวิจัยร่วมกับเครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมซึ่งมีพื้นที่ทำงานครอบคลุมทั้ง ๑๕ จังหวัดที่มีชุมชนชาวกะเหรี่ยงและมีผู้ประสานงานแบ่งเป็นเขตต่าง ๆ ครอบคลุมทั้ง ๑๕ จังหวัด จะร่วมกันทำงานศึกษาข้อมูล ประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับไร่หมุนเวียนเพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่มีต่อระบบนิเวศป่าเขตร้อนบนที่สูง คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจที่เป็นแหล่งพันธุกรรมข้าวและพืชพื้นบ้านที่มีศักยภาพในการพัฒนาทางเศรษฐกิจสูง และคุณค่าในทางสังคมและวัฒนธรรมในฐานะเป็นรูปธรรมขององค์ความรู้เชิงนิเวศวัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ พร้อมกันนี้ยังต้องการศึกษาเงื่อนไขเชิงบวกและลบที่กระทบต่อความยั่งยืนของไร่หมุนเวียน เพื่อแปรมาเป็นข้อเสนอทั้งในระดับนโยบายและระดับพื้นที่ในการปกป้อง และพัฒนาระบบไร่หมุนเวียนให้ยังคงเป็นมรดกทางภูมิปัญญาวัฒนธรรมของสังคมไทยและโลกต่อไป

คณะผู้วิจัยจะใช้กระบวนการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายกะเหรี่ยงฯ ในทุกกระบวนการ อันเป็นไปตามข้อกำหนดของการขึ้นทะเบียน ICH จำเป็นต้องเน้นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน (community involvement) ซึ่งหมายถึง “ผู้ถือครองและผู้ปฏิบัติตามประเพณี” (traditional bearers and practitioners) ให้กว้างขวางที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ รวมทั้งในการจัดทำบัญชีรายการ

(inventorying) ยังต้องยึดหลักการ “การมีฉันทามติโดยอิสระ ล่วงหน้าและได้รับการบอกแจ้ง” (Free, prior, and informed consent) จากชุมชนที่เป็นผู้ถือครองและผู้ปฏิบัติตามประเพณี

๑.๒ นิยามศัพท์ไร่หมุนเวียน

ภาษากะเหรี่ยงปกากะญอเรียกว่า “คึ” หรือ “คึ/ฉึ่ย” คำว่า “คึ” ส่วนกะเหรี่ยงโพล่วเรียกว่า “เคว่อะ” หรือ “เคว่อะ/คี้ย”[2] หมายถึง ระบบการผลิตข้าวไร่พื้นบ้านบนพื้นที่สูง มีฐานคิดการเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ โดยจำลองการระบบนิเวศป่าเขตร้อนที่มีการฟื้นตัวของธรรมชาติและการหมุนเวียนธาตุอาหารอย่างรวดเร็วมาเป็นระบบการทำไร่ระยะสั้นแล้วพักฟื้นผืนดินที่เพิ่งทำไร่เสร็จไว้จนกว่าจะคืนความสมบูรณ์แล้วจึงวนกลับมาอีกทำที่เดิมอีกครั้งหนึ่งโดยระหว่างนั้นก็ย้ายไปทำที่อื่นซึ่งก็ใช้ระบบหมุนเวียนพื้นที่เช่นกัน

ไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตที่มีอุดมการณ์เพื่อยังชีพของครอบครัวและชุมชนเป็นหลักใช้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านผสมผสานกับพืชอาหารอื่นๆ แม้จะมีข้าวเป็นพืชหลักแต่ก็ต้องมีพืชอาหารอื่นๆ ด้วย

ความเป็นไร่หมุนเวียนยังต้องมีฐานทางวัฒนธรรมรองรับ โดยมีพิธีกรรมความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการเลือกพื้นที่ ขอพื้นที่ และดูแลระบบการผลิตตลอดฤดูกาลผลิต ความเชื่อดังต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวเชื่อมโยงความอยู่ดีมีสุขของระบบนิเวศ ระบบการผลิต ระบบเศรษฐกิจสังคม และสุขภาวะของชุมชนด้วย

[2] คำว่า “คึ” และ “เคว่อะ” หมายถึง ไร่ข้าวที่ปลูกในปีนั้น ส่วนคำว่า “ฉึ่ย” และ “คี้ย” หมายถึงไร่ข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วปล่อยให้ฟื้นตัวเพื่อหมุนกลับมาทำไร่ข้าวอีก โดยคำเรียกในภาษากลาง ในภาคเหนือใช้คำว่า ไร่เหล่า ส่วนทางภาคตะวันตกใช้คำว่า ไร่ซาก ซึ่งในงานศึกษานี้จะใช้ทั้งสองคำตามที่แต่ละภาคใช้

๑.๓ พื้นที่กรณีศึกษา

๑. บ้านขุนแม่หยอด- ป่ากล้วย – แม่ราจี กะเหรี่ยงจกอร์ ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
๒. บ้านหินลาดใน กะเหรี่ยงจกอร์ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย
๓. บ้านแม่ลาป่าแก่ กะเหรี่ยงจกอร์ ตำบลขุนแม่ลาน้อย อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
๔. บ้านเกร๊ะคี กะเหรี่ยงจกอร์ ตำบลแม่วะหลวง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก
๕. บ้านกองม่องทะ กะเหรี่ยงโพล่ว ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
๖. บ้านเกาะสะเดิ่ง กะเหรี่ยงโพล่ว ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

๑.๔ การศึกษาโดยชุมชนมีส่วนร่วม

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการดำเนินการของคณะอนุกรรมการศึกษาความเป็นไปได้เพื่อเสนอให้ไร่หมุนเวียนให้เป็นมรดกทางภูมิปัญญาวัฒนธรรม อันเป็นหนึ่งในคณะกรรมการอำนวยการบูรณาการเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยงที่แต่งตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีเรื่องแนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ โดยคณะกรรมการฯ และคณะอนุกรรมการฯ ดังกล่าวมีผู้แทนจากเครือข่ายกะเหรี่ยงทั้งภาคเหนือและภาคตะวันตกเข้ามาร่วมเป็นกรรมการโดยตรง

กระบวนการวิจัยเริ่มต้นขึ้นเมื่อคณะอนุกรรมการฯ ได้กรอบการศึกษาโดยยึดตามอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage -ICH) ของ UNESCO เป็นหลัก

[3]หลักการสำคัญของการศึกษาตามกรอบอนุสัญญาฯ ได้แก่ ขอบเขตสาขามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ครอบคลุมหลายด้าน ความสำคัญของการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลให้ความสำคัญกับการพยายามทำความเข้าใจความหลากหลายในเรื่องความหมายของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลักสำคัญยิ่งในการวิจัยมีองค์ประกอบเช่น ชุมชนร่วมตัดสินใจให้ความเห็นชอบ ร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูล ร่วมในการบันทึกข้อมูล ร่วมในการวางแนวทางสงวนรักษา การวิจัยต้องมุ่งตอบข้อสงสัยของชุมชน ส่งเสริมให้ชุมชนบันทึกความรู้ของตนเอง หากการเผยแพร่ข้อมูลใดอาจขัดกับประเพณีของชุมชนต้องผ่านการเห็นชอบจากชุมชน มีการปรับปรุงข้อมูลอย่างสม่ำเสมอ มุ่งส่งเสริมสนับสุนนการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง และให้ความสำคัญกับการสร้างจิตสำนึก

เพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของอนุสัญญาฯ คณะผู้วิจัยจึงออกแบบการศึกษาวิจัยออกเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

1) การศึกษาเอกสาร โดยการทบทวนวรรณกรรมความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับไร่หมุนเวียนของคนกะเหรี่ยงและบริบทที่เกี่ยวข้อง และใช้ฐานความรู้ดังกล่าวมาวางกรอบการศึกษาเบื้องต้นในส่วนนี้ดำเนินการโดยคณะวิจัย เมื่อประมวลความรู้ และกรอบการศึกษาได้ก็นำไปปรึกษาหารือกับตัวแทนเครือข่ายกระเหรี่ยงภาคเหนือและตะวันตก

2) การเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งเป็นส่วนหลักของงานวิจัย คณะผู้วิจัยได้ให้เครือข่ายกะเหรี่ยงทั้งสองภาคคัดเลือกพื้นที่ศึกษา และคัดเลือกนักวิจัยชาวบ้าน เพื่อทำหน้าที่หลักในการเก็บข้อมูลในชุมชน และจัดกระบวนการปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชน จึงถือได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้เป็น

---

[3]ประมวลจาก ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, (๒๕๕๓), (ร่าง) แนวทางการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเพื่อจัดทำคลังข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในขอบเขตของประเทศไทย, เรียบเรียงจากกรอบอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม UNESCO, (เอกสารสำเนา)

งานวิจัยที่ดำเนินการโดยเครือข่ายกะเหรี่ยงฯ และผู้แทนชุมชนเป็นหลัก

ตารางที่ ๑.๑ จำนวนครัวเรือนที่ให้ข้อมูลในแบบสัมภาษณ์

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	ครัวเรือนสัมภาษณ์	เปอร์เซ็นต์สัมภาษณ์	ครัวเรือนทำไร่หมุนเวียน
ขุนแม่หยอด – ป่ากล้วย – แม่ลาจี	๘๙	๘๙	๑๐๐	๘๙
หินลาดใน	๒๔	๒๔	๑๐๐	๒๓
แม่ลาป่าแก่	๑๗๗	๗๕	๗๕	๗๕
เกว๊ะคี	๕๐	๓๑	๖๒	๓๑
กองม่องทะ	๑๒๐	๒๕	๒๑	๒๓
เกาะสะเดิง	๕๕	๓๗	๖๗.๒๗	๓๗
รวม	**๔๖๒**	**๒๘๑**	**๖๑**	**๒๗๘**

๑.๔.๑ คณะวิจัยส่วนกลาง

- นายกฤษฎา บุญชัย หัวหน้าโครงการ
- นางสาวพรพนา ก๊วยเจริญ หัวหน้าโครงการร่วม
- นางสาวนนทวรรณ แสนไพร นักวิจัย
- นางสาวแสงวรรณ์ ปาลี นักวิจัย

๑.๔.๒ คณะวิจัยจากเครือข่ายกะเหรี่ยงภาคเหนือ

- นายบุญจันทร์ จันหม้อ ประสานงานกลาง
- นายเฉลิมพล เวชกิจ และนายธวัชชัย จอมติ บ้านหินลาดใน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย
- นายไชยยา บีโข่ และนายบุญเลิศ กิจวรรณศิลป์ บ้านแม่ลาป่าแก่ อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

- นายวิฑูรย์ แจ่มรัตนสุวรรณ บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
- นายสุรัตน์ ดีทองขาว และนายอัศวิน ชมชิดพนา บ้านเกร๊ะคี อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก

๑.๔.๓ คณะวิจัยจากเครือข่ายกะเหรี่ยงภาคตะวันตก

- คุณอภิชาติ เสตะพันธ์ ประสานงานกลาง และหัวหน้านักวิจัยบ้านกองม่องทะ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และผู้วิจัยชาวบ้าน ได้แก่ นายวิเชียร พนาอุดม
- คุณอภิชาติ ไทรสังขทัศนีย์ หัวหน้านักวิจัยบ้านเกาะสะเดิ่ง อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และผู้วิจัยชาวบ้าน ได้แก่ นายวิจัย วิฑูรย์, นายวันชัย สุดก้องหล้า, และนายสมปอง ทองผาชะง่อน

๑.๔.๔ ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย

ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย ๑ ปี เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๕๕ ถึง วันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๕๖ (ขยายเวลาเป็นธันวาคม ๒๕๕๖)

๑.๔.๕ การดำเนินการของโครงการ

๑) วางแผนงานภายในคณะวิจัยกลาง

- ประชุมคณะวิจัยเพื่อทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ แนวทางการศึกษา และแบ่งบทบาทการทำงาน

- กำหนดกรอบการทบทวนวรรณกรรม โดยยึดตามหลักคำถามวิจัยของโครงการ ที่ประยุกต์มาจากแบบบันทึกการจัดเก็บรวมรวมข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๒) นำเสนอข้อมูลที่มา วัตถุประสงค์ของโครงการศึกษาไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงเพื่อเสนอเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ให้แก่เครือข่ายกะเหรี่ยงฯ เพื่อชี้แจงรายละเอียด ทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ

- ร่วมประชุมกับเครือข่ายกะเหรี่ยงภาคเหนือ เมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕ ที่เชียงใหม่

- ร่วมประชุมกับเครือข่ายกะเหรี่ยงภาคตะวันตก เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕ ที่ราชภัฏ กาญจนบุรี

๓) ประชุมกับตัวแทนเครือข่ายกะเหรี่ยงฯ เพื่อวางกรอบทำงานคัดเลือกพื้นที่ ผู้ประสานงานกลางนักวิจัยพื้นที่และเริ่มดำเนินการเก็บข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

เครือข่ายกะเหรี่ยงและชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้มีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการดังนี้

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ไปปรึกษาหารือกับเครือข่ายกะเหรี่ยงทั้งสองภาค เพื่อแจงถึงที่มา ความสำคัญ พื้นที่เป้าหมาย และกรอบการศึกษาเบื้องต้นต่อที่ประชุมเครือข่ายกะเหรี่ยง โดยที่ประชุมได้ให้ความเห็นชอบและมีข้อเสนอในการเลือกพื้นที่ โดยใช้เกณฑ์การเลือกพื้นที่ที่ยังคงทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีเป็นส่วนใหญ่ สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้ มีผู้ประสานงานวิจัยในพื้นที่ และเป็นพื้นที่ที่มีการทำฐานข้อมูลไร่หมุนเวียนพื้นฐานอยู่บ้าง

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ปรึกษาหารือกับชุมชนในพื้นที่กรณีศึกษา เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจถึงที่มา วัตถุประสงค์ กรอบการศึกษา และให้แต่ละชุมชนคัดเลือกนักวิจัยของชุมชนเพื่อทำหน้าที่เก็บข้อมูลในชุมชนของตนเอง

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ยกร่างแนวคำถามชุมชน และแบบสอบถามรายครัวเรือน โดยนำไปขอความเห็นต่อจากที่ประชุมเครือข่ายและคณะวิจัยชาวบ้าน และได้มีการปรับปรุงแนวคำถามและแบบสอบถามตามข้อเสนอแนะของชุมชน เมื่อปรับปรุงเสร็จก็ได้ให้แกนนำนักวิจัยชาวบ้านนำไปเก็บข้อมูลในพื้นที่

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูล จัดเวทีประชุมร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านแต่ละชุมชน และตรวจสอบข้อมูลที่ได้กับผู้นำชุมชนตลอดในช่วงการศึกษาวิจัย

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้จัดทำรายงานความก้าวหน้าเสนอต่อคณะอนุกรรมการฯ และผู้ทรงคุณวุฒิ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ซึ่งในทุกที่ประชุมก็มีผู้แทนเครือข่ายกะเหรี่ยงทั้งสองภาคร่วมให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ร่วมจัดเวทีประชุมระดับชาติกับเครือข่ายกะเหรี่ยงระดับชาติที่สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส โดยได้ดำเนินการจัดกระบวนการพูดคุยในกลุ่มย่อยเรื่องไร่หมุนเวียน

๑.๔.๖ การศึกษาแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนภาคเหนือ

๑) วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๕๕ ประชุมชี้แจงโครงการ ฯ ครั้งที่ ๑ ณ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (Impect) เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ ฯ ระหว่างหัวหน้าโครงการ นักวิจัยส่วนกลาง ผู้ประสานงานกลาง คณะนักวิจัยชาวบ้าน ร่วมแลกเปลี่ยน หารือ เพื่อเลือกพื้นที่ในการลงพื้นที่เก็บข้อมูล

คณะวิจัยส่วนกลางฯ ปรึกษาหารือกับเครือข่ายกะเหรี่ยงภาคเหนือ เพื่อชี้แจงถึงที่มา ความสำคัญ พื้นที่เป้าหมาย และกรอบการศึกษาเบื้องต้นต่อที่ประชุมเครือข่ายกะเหรี่ยง โดยที่ประชุมได้ให้ความเห็นชอบและมีข้อเสนอในการเลือกพื้นที่ โดยใช้เกณฑ์การเลือกพื้นที่ที่ยังคงทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีเป็นส่วนใหญ่ สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้ มีผู้ประสานงานวิจัยในพื้นที่ และเป็นพื้นที่ที่มีการทำฐานข้อมูลไร่หมุนเวียนพื้นฐานอยู่บ้าง

๒) วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๕ ประชุมชี้แจงโครงการ ฯ ครั้งที่ ๑ ณ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (Impect) เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ ฯ ระหว่างนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย และหารือ เพื่อเลือกพื้นที่ในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลนักวิจัยชาวบ้าน และผู้ประสานงานกลาง

คณะวิจัยส่วนกลางฯ ปรึกษาหารือกับเครือข่ายกะเหรี่ยงภาคเหนือ เพื่อชี้แจงถึงที่มา ความสำคัญ พื้นที่เป้าหมาย และกรอบการศึกษาเบื้องต้นต่อที่ประชุมเครือข่ายกะเหรี่ยง โดยที่ประชุมได้ให้

ความเห็นชอบและมีข้อเสนอในการเลือกพื้นที่ โดยใช้เกณฑ์การเลือกพื้นที่ที่ยังคงทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีเป็นส่วนใหญ่ สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้ มีผู้ประสานงานวิจัยในพื้นที่ และเป็นพื้นที่ที่มีการทำฐานข้อมูลไร่หมุนเวียนพื้นฐานอยู่บ้าง

๓) วันที่ ๒๗-๒๘ ตุลาคม ๒๕๕๕ ลงพื้นที่ชี้แจงโครงการ ฯ และเก็บข้อมูลชุมชน บ้านป่ากล้วย-แม่หยอด ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ยกร่างแนวคำถามชุมชน และแบบสอบถามรายครัวเรือน โดยนำไปขอความเห็นต่อจากที่ประชุมเครือข่ายและคณะวิจัยชาวบ้าน และได้มีการปรับปรุงแนวคำถามและแบบสอบถามตามข้อเสนอแนะของชุมชน เมื่อปรับปรุงเสร็จก็ได้ให้แกนนำนักวิจัยชาวบ้านนำไปเก็บข้อมูลในพื้นที่

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูล จัดเวทีประชุมร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านแต่ละชุมชน และตรวจสอบข้อมูลที่ได้กับผู้นำชุมชนตลอดในช่วงการศึกษาวิจัย

๔) วันที่ ๑๐-๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ ลงพื้นที่ชี้แจงโครงการ ฯ และเก็บข้อมูลชุมชน บ้านแม่ลาป่าแก่ ตำบลขุนแม่ลาน้อย อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้งที่ ๑

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ยกร่างแนวคำถามชุมชน และแบบสอบถามรายครัวเรือน โดยนำไปขอความเห็นต่อจากที่ประชุมเครือข่ายและคณะวิจัยชาวบ้าน และได้มีการปรับปรุงแนวคำถามและแบบสอบถามตามข้อเสนอแนะของชุมชน เมื่อปรับปรุงเสร็จก็ได้ให้แกนนำนักวิจัยชาวบ้านนำไปเก็บข้อมูลในพื้นที่

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูล จัดเวทีประชุมร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านแต่ละชุมชน และตรวจสอบข้อมูลที่ได้กับผู้นำชุมชนตลอดในช่วงการศึกษาวิจัย

๕) วันที่ ๑๗-๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ ลงพื้นที่ชี้แจงโครงการ ฯ และเก็บข้อมูลชุมชน บ้านเก๊ะคี ตำบลแม่วะหลวง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ครั้งที่ ๑

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ยกร่างแนวคำถามชุมชน และแบบสอบถามรายครัวเรือน โดยนำไปขอความเห็นต่อจากที่ประชุมเครือข่ายและคณะวิจัยชาวบ้าน และได้มีการปรับปรุงแนวคำถามและแบบสอบถามตามข้อเสนอแนะของชุมชน เมื่อปรับปรุงเสร็จก็ได้ให้แกนนำนักวิจัยชาวบ้านนำไปเก็บข้อมูลในพื้นที่

- คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูล จัดเวทีประชุมร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านแต่ละชุมชน และตรวจสอบข้อมูลที่ได้กับผู้นำชุมชนตลอดในช่วงการศึกษาวิจัย

๖) วันที่ ๑๕-๑๖ ธันวาคม ๒๕๕๕ คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่ เติมเต็มข้อมูล และเก็บข้อมูลชุมชนที่ยังได้เนื้อหาไม่ครบถ้วน บ้านป่ากล้วย-แม่หยอด ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒

๗) วันที่ ๒-๓ เมษายน ๒๕๕๖ คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่เพื่อคืนข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลชุมชน บ้านป่ากล้วย-แม่หยอด ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งที่ ๓

๘) วันที่ ๓-๔ เมษายน ๒๕๕๖ คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่เพื่อคืนข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลชุมชน บ้านแม่ลาป่าแก่ ตำบลขุนแม่ลาน้อย อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้งที่ ๒

๙) วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๕๖ คณะวิจัยส่วนกลางฯ ได้ลงพื้นที่เพื่อคืนข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลชุมชน บ้านเก๊ะคี ตำบลแม่วะหลวง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ครั้งที่ ๒

๑๐) วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ คณะวิจัยส่วนกลางฯ นักวิจัยชาวบ้าน ประชุมปรึกษา เติมเต็มและตรวจสอบข้อมูลในภาพรวม ณ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (Impect)

๑.๔.๗ การศึกษาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนภาคตะวันตก

๑) วันที่ ๑๑-๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๕ ลงพื้นที่เก็บข้อมูล ร่วมประชุมกับแกนนำบ้านกองม่องทะ และเกาะสะเดิ่ง

๒) วันที่ ๑๕-๑๖ กันยายน ๒๕๕๕ ลงพื้นที่และเก็บข้อมูลร่วมกับชุมชนบ้านกองม่องทะ

๓) วันที่ ๒๐-๒๒ มีนาคม ๒๕๕๖ ลงพื้นที่เก็บข้อมูลร่วมกับทีมวิจัยชาวบ้านบ้านกองม่องทะและเกาะสะเดิ่ง

๔) วันที่ ๒๑-๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ลงพื้นที่เก็บข้อมูลบ้านกองม่องทะและเกาะสะเดิ่ง

๑.๕ นำเสนอรายงานความก้าวหน้าต่อคณะอนุกรรมการศึกษาไร่หมุนเวียนฯ และกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

- นำเสนอรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ ๑ ต่อคณะอนุกรรมการฯ วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๕

- นำเสนอรายงานความก้าวหน้าต่อผู้ทรงคุณวุฒิ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม วันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๕๖

- นำเสนอรายงานศึกษาเพื่อเสนอให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติต่อกรมส่งเสริมวัฒนธรรม วันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๕๖

- ร่วมจัดกระบวนการเวทีสัมมนาการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยงตามมติ ครม.ที่สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๖

- นำเสนอรายงานความก้าวหน้าต่อคณะอนุกรรมการฯ วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๖

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยชิ้นนี้ได้ดำเนินการตามข้อกำหนดของอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มุ่งหมายให้ชุมชนผู้เป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมได้มีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญในการศึกษางานวิจัยชิ้นนี้จึงได้ออกแบบให้มีคณะวิจัยร่วมกันทั้งนักวิจัยส่วนกลางและนักวิจัยชาวบ้าน มีการกำหนดกรอบการศึกษา วิธีการศึกษา พื้นที่ศึกษา และดำเนินการเก็บข้อมูลร่วมกัน และในกระบวนการเก็บข้อมูล คณะวิจัยได้มีการประชุมทั้งในระดับเครือข่าย และระดับชุมชนเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ กรอบการศึกษา ความคืบหน้าการศึกษาเป็นระยะ เพื่อให้ชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญใน

การเสนอวัฒนธรรม ประเพณีของตนให้เป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมของโลก และเพื่อให้งานศึกษาได้มีส่วนเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนอย่างแท้จริง

นอกจากนั้น ยังมีเวทีการประชุมแลกเปลี่ยน ระดมความเห็นของเครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อร่วมกันวางแผนงานในการผลักดันแนวทางปฏิบัติตามมติคณะรัฐมนตรี ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ เรื่อง แนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เช่น **การประชุมระดมความเห็น "โครงการประสานพลังท้องถิ่นเพื่อการผลักดันมติ ครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๕ เรื่องแนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง สู่การปฏิบัติ"** ในปี ๒๕๕๕ จำนวน ๒ ครั้ง คือ วันที่ ๒๕-๒๖ กรกฎาคม และวันที่ ๒๕-๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๕ จังหวัดเชียงใหม่ จัดโดย เครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับกะเหรี่ยง สนับสนุนงบประมาณโดยกระทรวงวัฒนธรรม ทั้งนี้ เพื่อระดมความเห็นในประเด็นการจัดการทรัพยากร เกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหา และแนวทางแก้ไขในระดับชุมชน เครือข่าย ลุ่มน้ำ และการนำโครงการศึกษาไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงเพื่อเสนอเป็นมรดกทางภูมิปัญญาวัฒนธรรม และ **การประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดการสิ่งแวดล้อมและไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง** เมื่อวันที่ ๕-๗ กันยายน ๒๕๕๖ จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และข้อเสนอในการจัดการสิ่งแวดล้อมและไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง (ดูสรุปการประชุมในภาคผนวก ๑)

บทที่ ๒
ชุมชนชาวกะเหรี่ยง

๒.๑ “กะเหรี่ยง” คือใคร[1]

คำว่า “กะเหรี่ยง” เป็นคำที่คนไทยในภาคกลางใช้เรียกสันนิษฐานกันว่ามีที่มาจากภาษามอญว่า “เกรี่ยง” กลุ่มชาติพันธุ์ “กะเหรี่ยง” ในประเทศไทยพอจำแนกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มกะเหรี่ยงที่เรียกตนเองว่า “ปกาเกอะญอ” หรือ “จกอ” ซึ่งชาวต่างประเทศมักจะออกเสียงเป็น “สกอว์” (Sgaw Karen) และกลุ่มที่เรียกตนเองว่า “โพล่ง” หรือ “โผล่ว” (ออกเสียงแตกต่างกันตามท้องถิ่น) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอื่นๆ ที่มีความคล้ายคลึงกันบ้างในทางภาษาและวัฒนธรรม เช่น “กะยาห์” หรือ “บะแว” “กะยัน” หรือ “ปะด่อง” (ที่ถูกเรียกว่ากะเหรี่ยงคอยาว) “ปะโอ” หรือ “ต่องสู้” ซึ่งกลุ่มต่างๆ เหล่านี้มีจำนวนไม่มากนัก เพื่อให้สะดวกกับการสื่อสารในเอกสารนี้จะเรียก ปกาเกอะญอ โพล่ง กะยาห์ กะยัน และปะโอ ว่า “กะเหรี่ยง”

๒.๒ การตั้งถิ่นฐานและกระจายตัวของประชากรกะเหรี่ยง[2]

กะเหรี่ยงตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในพื้นที่ภาคเหนือ ๙ จังหวัด คือ เชียงราย แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ตาก กำแพงเพชร แพร่ และสุโขทัย และในพื้นที่ภาคกลางด้านตะวันตก รวม ๖ จังหวัด คือ อุทัยธานี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ รวมทั้งหมด ๑๕ จังหวัด จากการสำรวจในปี ๒๕๔๕ พบว่า กะเหรี่ยงทั้งที่เป็นปกาเกอะญอ โพล่ง และกลุ่มที่ถูกเรียกด้วยชื่ออื่นๆ มีจำนวนรวม

---

[1]เอกสารตามมติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓เรื่อง แนวนโยบายและหลักปฏิบัติในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง จัดพิมพ์โดย กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๔

[2]กระทรวงวัฒนธรรม อ้างแล้ว

๔๐๔,๔๕๐ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๗.๙๓ ของประชากรชาวเขาในประเทศไทย โดยพบว่าประชากรชาวกะเหรี่ยงที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคเหนือมากที่สุดที่จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนในภาคกลางด้านตะวันตกมีมากที่สุดที่จังหวัดกาญจนบุรี

ในภาคเหนือ มีหลักฐานที่บ่งชี้ว่ามีการอพยพหรือถูกอพยพเคลื่อนย้ายภายในจังหวัด ข้ามจังหวัด และข้ามประเทศ เช่น ปกาเกอะญอในจังหวัดเชียงรายบางส่วนอพยพมาจากแม่ฮ่องสอน ส่วนโพล่งในจังหวัดเชียงราย อพยพมาจากลำพูนและลำปาง ส่วนกะเหรี่ยงแม่ฮ่องสอนที่เป็นปกาเกอะญอและโพล่งตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เป็นดอยและที่ราบเชิงเขาคล้ายๆ กัน และมีกะยาห์บางส่วนอพยพมาจากพม่าประมาณปี ๒๔๒๘ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพื่อหลบภัยสงครามระหว่างอังกฤษกับกะยาห์ในประเทศพม่า และเข้ามาสมทบกับกะยาห์ดั้งเดิมที่อยู่ในผืนแผ่นดินไทย ส่วนกะยันหรือปาด่องเป็นกลุ่มที่เพิ่งอพยพเข้ามาในปี ๒๕๒๔ มีฐานะเป็นผู้ลี้ภัยสงคราม

โพล่งในจังหวัดเชียงใหม่ (ยกเว้นที่อำเภออมก๋อย) ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบซึ่งต่ำกว่าพื้นที่ที่ ปกาเกอะญอตั้งถิ่นฐานอยู่ และโพล่งบางส่วนได้ถูกทางการอพยพไปไว้ที่ดอยเต่า อำเภอฮอด เพราะเป็นพื้นที่น้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนภูมิพล กล่าวโดยรวมตามหลักฐานโบราณ มีชุมชนกะเหรี่ยงอาศัยอยู่ในภาคเหนือมานานประมาณ ๖๐๐-๗๐๐ ปี หรือมากกว่านั้น แต่ชุมชนกะเหรี่ยงในปัจจุบันมีอายุอย่างมากไม่เกิน ๔๐๐ ปี ทั้งนี่อาจเกี่ยวกับวิถีชีวิตการทำไร่หมุนเวียน และระบบความเชื่อในเรื่องการย้ายหมู่บ้านเมื่อชุมชนต้องเผชิญกับภัยต่างๆ

ในภาคกลางด้านตะวันตก ชุมชนกะเหรี่ยงในภาคกลางที่เก่าแก่ที่สุดตามหลักฐานที่มีคือประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ ปี แต่บางส่วนได้อพยพจากพม่าเข้ามาประมาณปี ๒๓๑๐ และมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำแควใหญ่ และลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนบน (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๖ อ้าง

ในกระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๔) ส่วนโพล่งที่มาอยู่ในป่าห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานีอพยพจากทวายในพม่าเข้ามาประมาณปี ๒๓๖๖ แต่ต่อมาเมื่อมีการปฏิบัติการของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในพื้นที่ดังกล่าว รัฐบาลจึงจัดสรรที่ดินทำกินนอกผืนป่าห้วยขาแข้งให้ที่อำเภอบ้านไร่ และอำเภอบ้านห้วยคด และอำเภอลานสัก

สำหรับชุมชนกะเหรี่ยงในจังหวัดกาญจนบุรีน่าจะเป็นชุมชนที่เก่าแก่ในแผ่นดินไทย เรื่องเล่าของโพล่งในอำเภอสังขละบุรี ระบุว่ามีชุมชนกะเหรี่ยงในทุ่งใหญ่เซซาโว่จำนวนมากอาศัยอยู่ในที่ราบหุบเขา ซึ่งในปัจจุบันพื้นที่เหล่านี้ถูกประกาศให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และเป็นมรดกธรรมชาติของโลก ซึ่งส่งผลให้กะเหรี่ยงเหล่านี้กลายเป็นผู้กระทำผิดกฎหมาย ขณะที่กะเหรี่ยงบริเวณลุ่มแม่น้ำศรีสวัสดิ์ได้รับผลกระทบ ชุมชนต้องจมอยู่ใต้น้ำจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์

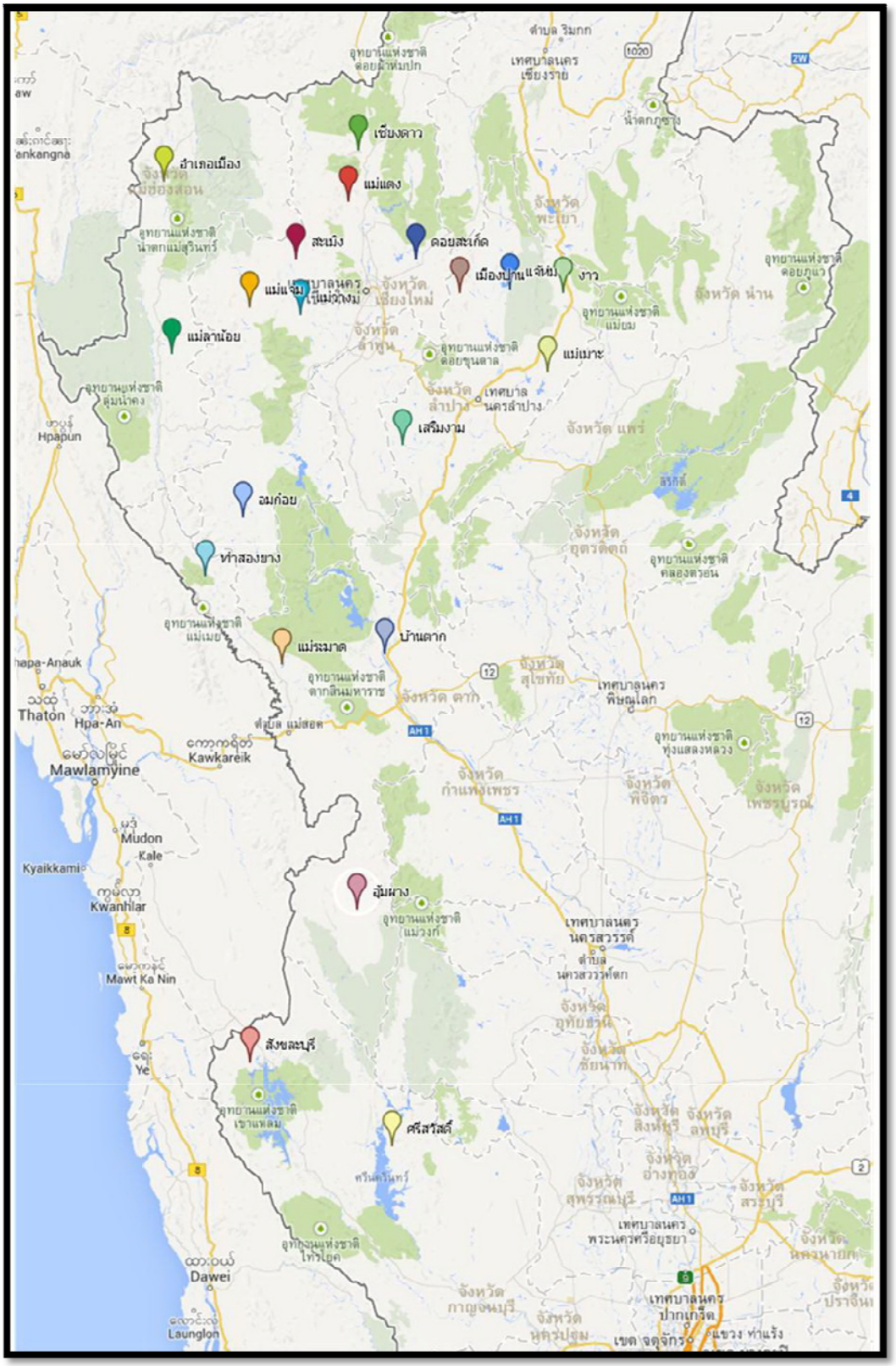
ส่วนกะเหรี่ยง/ปกาเกอะญอในอำเภอสังขละบุรี ได้อพยพมาจากพม่า และกะเหรี่ยงโพล่ง บางส่วนอพยพจากเชียงรายมาอยู่ที่แควน้อย อำเภอสังขละบุรี ส่วนโพล่งดั้งเดิมในอำเภอสังขละบุรีกลับมองว่า “โพล่ง” จากเชียงรายเป็น “จกอว์” หรือปกาเกอะญอ เพราะพูดภาษาต่างสำเนียงกัน สำหรับที่ทองผาภูมิเป็นถิ่นฐานของโพล่งที่อพยพมาจากทวายเมื่อ ๑๑๐ ปีมาแล้ว แต่กะเหรี่ยง/ปกาเกอะญอ/จกอว์ ที่อำเภอไทรโยคเป็นกะเหรี่ยงที่มีบรรพบุรุษตั้งถิ่นฐานในพื้นที่มานานแล้วเกินกว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป เพราะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งได้บันทึกไว้เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสไทรโยคในปี ๒๔๑๖ (ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์, ๒๕๓๘ อ้างในกระทรวงวัฒนธรรม, อ้างแล้ว) ส่วนชุมชนกะเหรี่ยงจังหวัดเพชรบุรี และราชบุรีเองก็มีความเก่าแก่เกินร้อยปีขึ้นไป

จากหลักฐานต่างๆ ดังกล่าวที่เกี่ยวกับกะเหรี่ยงในภาคเหนือและภาคกลางพอจะอนุมานได้ว่าชุมชนกะเหรี่ยงที่เป็นปกาเกอะญอและ

โพล่งมีทั้งที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษซึ่งเป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่เกิน ๔๐๐ ปีขึ้นไป และที่อพยพมาจากพม่าเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีมาแล้ว หรือมีการอพยพมาจากจังหวัดอื่นๆ ของประเทศไทย อย่างไรก็ตามมีโพล่งหรือปกาเกอะญอที่อพยพจากประเทศพม่าเข้ามาภายใน ๒๐-๓๐ ปี ที่ผ่านมานี้ได้เข้าไปแทรกอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องและคนที่รู้จักในชุมชนกะเหรี่ยงตามแนวชายแดน หรืออาจจะอยู่ในค่ายอพยพ แต่ยังไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนและอาจจะมีปริมาณที่ไม่มากนัก

๒.๓ ชุมชนกะเหรี่ยงที่ยังทำไร่หมุนเวียน การสำรวจเบื้องต้น

งานศึกษาทำการสำรวจชุมชนกะเหรี่ยงที่ยังทำไร่หมุนเวียนเบื้องต้น ด้วยวิธีการโทรศัพท์สอบถามผู้นำท้องถิ่น แกนนำ และผู้ที่ทำงานในพื้นที่ ซึ่งพบว่ายังมีชุมชนทั้งชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (โพล่ว และปกาเกอะญอ) และชาติพันธุ์ลัวะ ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคเหนือ เท่าที่สำรวจเบื้องต้นพบว่าชุมชนที่ยังทำไร่หมุนเวียน ซึ่งมีทั้งที่ยังทำอยู่ทั้งหมู่บ้าน และบางหมู่บ้านลดจำนวนลงครึ่งหนึ่งหรือต่ำกว่านั้น โดยใน ๓ จังหวัดภาคเหนือ คือ จังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน และลำปางจำนวนใน ๔๐ ตำบล ๑๗ อำเภอ และกระจายตัวอยู่ใน ๓ จังหวัดภาคตะวันตก คือ จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดตาก และจังหวัดเพชรบุรี จำนวน ๘๖ หมู่บ้าน ใน ๑๖ ตำบล ๗ อำเภอ รวมชุมชนที่ยังทำไร่หมุนเวียนที่สำรวจพบเบื้องต้นอย่างน้อยมีจำนวน ๒๙๘ หมู่บ้าน ใน ๒๔ อำเภอ ๖ จังหวัด

แผนภาพที่ ๒.๑ หมู่บ้านที่ยังมีการทำไร่หมุนเวียน

ที่มา: www.googlemaps.com เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๖

แผนภาพที่ ๒.๑ หมู่บ้านที่ยังมีการทำไร่หมุนเวียน (ต่อ)

แผนภาพที่ ๒.๒ ไร่หมุนเวียนบ้านเกาะสะเดิ่ง

ตารางที่ ๒.๑ หมู่บ้านที่ยังมีการทำไร่หมุนเวียน

ภาคเหนือ จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
๑. เชียงใหม่ ๙ อำเภอ ๒๔ ตำบล ๑๕๙ หมู่บ้าน	อำเภอแม่แจ่ม	ตำบลปางหินฝน	๑๑ หมู่บ้าน ๒๒ หย่อมบ้าน
		ตำบลแม่ศึก	๑๐ หมู่บ้าน ๒๘ หย่อมบ้าน
		ตำบลบ้านทับ	๑๑ หมู่บ้าน ๑๓ หย่อมบ้าน
	อำเภอแม่วาง	ตำบลแม่วิน	๑๐ หมู่บ้าน ๒๕ หย่อมบ้าน
	อำเภอดอยหล่อ	ตำบลบางคำ	๑ หมู่บ้าน
	อำเภอสะเมิง	ตำบลบ่อแก้ว	๘ หมู่บ้าน ๒๖ หย่อมบ้าน
	อำเภอเชียงดาว	ตำบลเชียงดาว	๓ หมู่บ้าน ๓ หย่อมบ้าน
		ตำบลเมืองคอง	๓ หมู่บ้าน ๙ หย่อมบ้าน
		ตำบลทุ่งขาวพวง	๒ หมู่บ้าน
		ตำบลปีโค้ง	๑ หมู่บ้าน
		ตำบลแม่นะ	๒ หมู่บ้าน
	อำเภออมก๋อย	ตำบลนาเกียน	๒๑ หมู่บ้าน ๕๖ หย่อมบ้าน
		ตำบลสบโขง	๑๒ หมู่บ้าน
		ตำบลม่อนจอง	๙ หมู่บ้าน
		ตำบลยางเปียน	๑๑ หมู่บ้าน
		ตำบลแม่ตืน	๖ หมู่บ้าน
		ตำบลยางเตียน	๑๐ หมู่บ้าน

ภาคเหนือ จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
	อำเภอดอยสะเก็ด	ตำบลป่าเมียง	๑ หมู่บ้าน
	อำเภอแม่แตง	ตำบลแม่แตง	๑ หมู่บ้าน
		ตำบลสบเปิง	๑ หมู่บ้าน
		ตำบลสันป่ายาง	๖ หมู่บ้าน
		ตำบลกึดช้าง	๘ หมู่บ้าน
		ตำบลป่าแป๋	๑๐ หมู่บ้าน ๑๗ หย่อมบ้าน
	อำเภอเวียงป่าเป้า	ตำบลบ้านโป่ง	๑ หมู่บ้าน
๒. แม่ฮ่องสอน ๓ อำเภอ ๗ ตำบล ๔๐ หมู่บ้าน	อำเภอเมือง	ตำบลห้วยปูลิง	๑๑ หมู่บ้าน ๒๑ หย่อมบ้าน
		ตำบลห้วยผาบ่อง	๔ หมู่บ้าน ๙ หย่อมบ้าน
	อำเภอแม่ลาน้อย	ตำบลแม่โถ	๘ หมู่บ้าน ๑๔ หย่อมบ้าน
		ตำบลบ้านขุนแม่ลาน้อย	๕ หมู่บ้าน ๑๒ หย่อมบ้าน
		ตำบลห้วยห้อม	๙ หมู่บ้าน ๑๒ หย่อมบ้าน
		ตำบลแม่นาจาง	๗ หมู่บ้าน ๑๐ หย่อมบ้าน
	อำเภอสบเมย	ตำบลแม่สามแลบ	๓ หมู่บ้าน
๓. ลำปาง ๕ อำเภอ ๙ ตำบล ๑๖ หมู่บ้าน	อำเภองาว	ตำบลนาแก	๒ หมู่บ้าน
		ตำบลบ้านอ้อน	๑ หมู่บ้าน
		ตำบลบ้านร้อง	๑ หมู่บ้าน
	อำเภอเสริมงาม	ตำบลเสริมงาม	๒ หมู่บ้าน
		ตำบลเสริมขวา	๑ หมู่บ้าน
	อำเภอแจ้ห่ม	ตำบลทุ่งผึ้ง	๑ หมู่บ้าน

ภาคเหนือ จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
	อำเภอเมืองปาน	ตำบลแจ้ซ้อน	๑ หมู่บ้าน
		ตำบลหัวเมือง	๔ หมู่บ้าน ๘ หย่อมบ้าน
	อำเภอแม่เมาะ	ตำบลบ้านดง	๓ หมู่บ้าน
ภาคตะวันตก จังหวัด	**อำเภอ**	**ตำบล**	**หมู่บ้าน**
กาญจนบุรี ๒ อำเภอ ๒ ตำบล ๗ หมู่บ้าน	อำเภอสังขะบุรี	ตำบลไล่โว่	๖ หมู่บ้าน
	อำเภอศรีสวัสดิ	ตำบลแม่กระบุง	๑ หมู่บ้าน
ตาก ๓ อำเภอ ๑๐ ตำบล ๗๒ หมู่บ้าน	อำเภออุ้มผาง	ตำบลแม่จัน	๑๕ หมู่บ้าน
	อำเภอท่าสองยาง	ตำบลแม่วะหลวง	๙ หมู่บ้าน
		ตำบลท่าสองยาง	๘ หมู่บ้าน
		ตำบลแม่อุสุ	๗ หมู่บ้าน ๒๑ หย่อมบ้าน
		ตำบลแม่สอง	๑๑ หมู่บ้าน
		ตำบลแม่ต้าน	๒ หมู่บ้าน ๔ หย่อมบ้าน
		ตำบลแม่หละ	๕ หมู่บ้าน
	อำเภอแม่ระมาด	ตำบลแม่ตืน	๑๐ หมู่บ้าน
		ตำบลขะเนจือ	๓ หมู่บ้าน
		ตำบลพระธาตุ	๒ หมู่บ้าน
เพชรบุรี ๒ อำเภอ ๔ ตำบล ๗ หมู่บ้าน	อำเภอหนองหญ้าปล้อง	ตำบลยางนำกลักเหนือ	๓ หมู่บ้าน
		ตำบลยางนำกลักใต้	๑ หมู่บ้าน
	อำเภอแก่งกระจาน	ตำบลห้วยแม่เพรียง	๒ หมู่บ้าน
		ตำบลป่าเด็ง	๑ หมู่บ้าน

บทที่ ๓
ประมวลองค์ความรู้ชาวกะเหรี่ยงกับการทำไร่หมุนเวียน

ในบทนี้เป็นการประมวลองค์ความรู้ของชุมชนกะเหรี่ยงในเรื่องการทำไร่หมุนเวียนจากงานศึกษาในระยะที่ผ่านมาทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จำนวน ๒๕ ชิ้น ซึ่งเริ่มมีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้มาตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ ๒๐ โดยนักวิชาการต่างประเทศ ขณะที่งานศึกษาที่ทำโดยนักวิชาการไทยเริ่มขึ้นราวกลางทศวรรษ ๒๕๓๐ หลังจากนั้นงานศึกษาเรื่องราวของชุมชนชาวกะเหรี่ยงปกาเกอะญอและโพล่วก็เป็นที่สนใจแพร่หลายทางวิชาการอย่างมากตลอดระยะกว่า ๑๐ ปีที่ผ่านมา สำหรับการประมวลองค์ความรู้ชาวกะเหรี่ยงกับการทำไร่หมุนเวียนในบทนี้จะแบ่งออกเป็น ๕ หัวข้อ คือ ๓.๑ การทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง ๓.๒ ความหลากหลายการทำไร่หมุนเวียนในชุมชนต่างๆ ๓.๓ บทบาท คุณค่าและความสำคัญของไร่หมุนเวียน ๓.๔ การปรับตัวเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขผลกระทบต่อไร่หมุนเวียน และ ๓.๕ บทสรุปองค์ความรู้ไร่หมุนเวียน

๓.๑ การทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง

งานศึกษาไร่หมุนเวียนของชุมชนกะเหรี่ยงที่เปิดพื้นที่องค์ความรู้ในเรื่องนี้ คือ งานศึกษาของปิ่นแก้ว เหลืองอร่าม (๒๕๓๙) ที่ศึกษาความรู้ทางนิเวศวิทยาของชุมชนกะเหรี่ยง ในสองหมู่บ้านคือหมู่บ้านเกริงบอ ตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก และหมู่บ้านจะแก ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรีจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า ความรู้ทางนิเวศวิทยาที่มีความสำคัญมากที่สุด คือความรู้เกี่ยวกับการผลิตภายใต้ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน ที่เลือกใช้ป่าเบญจพรรณซึ่งมีไผ่เป็นไม้สำคัญ ป่าไผ่ถือเป็นพื้นที่มีความเหมาะสมที่สุดในการทำไร่ข้าว เนื่องจากดินในบริเวณป่าไผ่เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ อายุของการฟื้นตัวของสภาพดินเร็ว ไม้ใหญ่ในป่าไผ่มีอยู่ไม่มาก ทำให้ใช้แรงงานในการจัดการพื้นที่น้อย สภาพป่าประเภทนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนกะเหรี่ยงสามารถทำไร่ในระบบหมุนเวียน (Cyclical Bush Fallow

System or Field Rotation) ซึ่งหมายถึงการใช้ที่ดินในระยะเวลาอันสั้น และทิ้งให้ป่ามีการมีการฟื้นตัวในระยะเวลานานได้ (Short cultivation – Long fallow) เนื่องจากระบบนิเวศของป่าประเภทนี้ มีการพื้นตัวเร็วกว่าป่าดงดิบทำให้ชาวกะเหรี่ยงสามารถย้อนกลับมาใช้พื้นที่ป่านี้ได้ในเวลาอันสั้น

และนี่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวกะเหรี่ยงสามารถตั้งถิ่นฐานได้อย่างถาวร โดยไม่จำเป็นต้องโยกย้าย และนอกจากนี้ความเชื่อและนับถือในผืนดินที่อาศัยอยู่และอาศัยกินมีความสำคัญมากสำหรับวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง และการเลือกพื้นที่ทำไร่ของคนกะเหรี่ยง ชาวกะเหรี่ยงจึงมักจะตั้งบ้านเรือนแยกห่างจากกันพอประมาณรวมทั้งทำไร่กันคนละบริเวณ ทั้งนี้เพราะมีข้อห้ามไม่ให้คนจากคนละกลุ่มเชื้อสายตั้งบ้านเรือนหรือทำไร่อยู่ระหว่างกลางของคนในกลุ่มเครือญาติอื่น หากคนต่างกลุ่มเชื้อสายเข้าไปทำไร่ในระหว่างกลางของไร่ของกลุ่มเครือญาติอื่น เชื่อกันว่าผีที่คุ้มครองกลุ่มเครือญาตินั้นจะบีบผีของผู้ที่เข้าไปอยู่ระหว่างกลาง จนทำให้ผู้นั้นเกิดโรคภัยไข้เจ็บและประสบกับปัญหาต่างๆ ได้ การใช้พื้นที่ในการทำไร่จึงมีลักษณะแยกกันเป็นกลุ่มๆ ตามสายเครือญาติ

ปราโมทย์ ศรีใย (๒๕๕๒) ศึกษาป่าสามชั้นและวิธีผลิตข้าวไร่กับการแก้ไขสภาพความเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ บ้านกองม่องทะ ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ชุมชนกระเหรี่ยงโปว์ ตั้งอยู่ในเขตรักษาพันธุ์ทุ่งใหญ่นเรศวรฯ ด้านตะวันตก และเขตอุทยานแห่งชาติเขาแหลมบ้านกองม่องทะ แบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ออกเป็น ๓ ลักษณะ พื้นที่ตั้งหมู่บ้านมีเนื้อที่ ๗๒๘ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๗ พื้นที่ไร่ประจำ เช่น สวน นา ไร่มันสำปะหลัง และไร่หมุนเวียนระยะสั้น มีเนื้อที่ ๖,๔๑๐ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๖๒.๕ และพื้นที่วัฒนธรรมไร่หมุนเวียน รวมไปถึงเขตอนุรักษ์ชุมชนมีเนื้อที่ ๙๔๓ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๙.๔ มีลักษณะ

พื้นที่เป็นป่าภายในหมู่บ้านที่ชุมชนร่วมกันเก็บรักษาไว้โดยจะห้ามเข้าไปทำไร่โดยเด็ดขาด แต่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในลักษณะของการเก็บหาของป่าใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพเท่านั้น โดยแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรกจะเป็นพื้นที่ต้องห้ามทางวัฒนธรรมการทำไร่หมุนเวียน เช่น เป็นพื้นที่มีน้ำผุด มีไม่ไผ่หนึ่งลำขึ้นแตกออกเป็น ๒ ต้น พื้นที่เป็นลักษณะเป็นหินมีลักษณะเป็นต้นน้ำประปาภูเขา ส่วนลักษณะต่อมาจะเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

งานศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดย ยศ สันตสมบัติ (๒๕๔๒) พบว่า ชาวปกาเกอะญอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีชื่อเสียงในด้านของการมีระบบการผลิตและวิถีชีวิตในลักษณะพึ่งพาและผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ชาวปกาเกอะญอนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่พื้นที่ลุ่มก้นกะทะล้อมรอบด้วยเนินเขาใกล้กับแหล่งน้ำ ในการเลือกพื้นที่เพื่อทำไร่ของชาวปกาเกอะญอ ถือว่าป่าไผ่เหมาะแก่การทำไร่ข้าวมากที่สุด เพราะดินมีความอุดมสมบูรณ์เป็นดินสีดำที่มีธาตุอาหารสูง เป็นป่าที่มีการอายุของการฟื้นตัวเร็วภายในเวลาไม่ถึง ๑๐ ปี ซึ่งภายหลังการทำไร่แล้วทั้งต้นไผ่และต้นไม้อื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้แดงและไม้ประดู่จะฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ในป่าไผ่ยังมีไม้ใหญ่ไม่มากนัก ทำให้ขั้นตอนการถางไร่ และเผาไร่ เป็นงานที่ไม่หนักมากเกินไป

เหตุผลเดียวกันนี้เอง ที่ทำให้ชาวปกาเกอะญอไม่เลือกทำไร่ในเขตป่าดงดิบเพราะต้องใช้แรงงานมากเกินไป จากการที่มีต้นไม่ใหญ่จำนวนมาก มีเนื้อที่ปลูกข้าวน้อย มีธาตุอาหารมากเกินไป หน้าดินลึก ซึ่งภายหลังการเผาไร่จะทำให้ต้นข้าวงามแต่ออกรวงน้อย และลักษณะข้าวที่ได้จะไม่เหนียวอร่อยสู้ข้าวที่ปลูกในดินป่าไผ่ไม่ได้ ป่าไผ่ที่นิยมทำไร่ข้าวมากที่สุด คือ ป่าไผ่ปล้องยาวเพราะถือว่าดินในลักษณะนี้เป็นดินที่มีคุณภาพดีที่สุด การเลือกพื้นที่ป่าไผ่ก็จะเลือกป่าที่มีต้นไผ่ขึ้นสูง ลำไผ่ยาว สวย ใบเขียว เพราะแสดงว่าดินบริเวณนั้นอุดมสมบูรณ์ดี พื้นที่ที่

ทำไร่จะเป็นพื้นที่ราบไม่ลาดชันมากนักระหว่าง ๕-๑๐% เพราะพื้นที่ลาดชันน้อยจะช่วยรักษาคุณภาพของดินไม่ให้ถูกชะล้างพังทลายไปในช่วงฤดูฝน นอกจากนี้ การเลือกพื้นที่เพาะปลูก หากพบรังหนู หรือรังตุ่นอยู่จำนวนมากไม่เพียงพอแก่การรับมือได้ ก็จะไม่เลือกบริเวณนั้นเพราะจะสร้างปัญหาให้กับต้นข้าว

งานศึกษาของ เพ็ญประภา ศรีจันทร์ (๒๕๕๑) ศึกษาเรื่องระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้และและไม้ฟืนกับวิถีชีวิตของชุมชนปะกาเกอะญอในหมู่บ้านหนองมณฑา-มอวาคี ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า การทำไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตที่ยังมีอยู่ในชุมชน ซึ่งการทำไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนปะกาเกอะญอ โดยเชื่อกันว่า ไร่หมุนเวียน คือ ชีวิตของคนปะกาเกอะญอ และไร่หมุนเวียนมีประโยชน์อย่างมากทั้งระบบนิเวศน์และมนุษย์ ได้แก่ ด้านระบบนิเวศเป็นการทำเกษตรที่รักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน เนื่องจากมีการสลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป เว้นระยะเวลาให้ดินมีการฟื้นตัว แต่ละรอบจะมีระยะเวลาการหมุนในอดีต ๑๐-๑๕ ปี แต่ปัจจุบันได้ลดระยะเวลาการหมุนลดเหลือ ๕-๗ ปี เป็นการปรับตัวตามสถานการณ์และความเป็นอยู่ปัจจุบัน ไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านอาหาร ได้แก่ เป็นแหล่งปลูกข้าวไร่ พืชผักชนิดต่าง ๆ สำหรับการบริโภค และผักบางชนิดก็จะมีเฉพาะในไร่หมุนเวียนเท่านั้น จึงถือเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ เป็นแหล่งสำคัญที่ใช้ในการเก็บฟืน (เพื่อเป็นเชื้อเพลิง) สำหรับใช้ในครัวเรือน เป็นแหล่งถ่ายทอดองค์ความรู้ วิถีชีวิตของคนปะกาเกอะญอให้กับคนรุ่นหลังและที่สำคัญไร่หมุนเวียนยังเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อ เช่น เรื่องการเลี้ยงผีไฟ เลี้ยงผีไร่

งานศึกษาของบุญส่ง ธารศรีทอง (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมถึงความยั่งยืนของระบบเกษตรในชุมชนกะเหรี่ยงบ้านแม่สอง ตำบลแม่สอง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ผลการศึกษาพบว่าหมู่บ้านแม่สองประกอบอาชีพเกษตรเป็นหลักซึ่งมีการ

ทำไร่ ทำนาเพื่อยังชีพ เลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นรายได้เสริมและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และหาของป่า สำหรับการทำไร่นั้นเป็นการทำไร่หมุนเวียนและทำกันมาช้านานแต่สภาพป่ายังคงอยู่ในระดับที่น่าภูมิใจ แม้ว่าระบบการผลิตยังคงเป็นแบบดั้งเดิมและสภาพป่ายังคงอยู่ในสภาพดีพอควรแต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายอย่าง เช่น เมื่อก่อนถ้ามีแขกมาเยี่ยมที่หมู่บ้าน เพื่อนบ้านจะมีการเชิญแขกผู้มาเยี่ยมไปร่วมรับประทานอาหารร่วมกันเพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์แต่ปัจจุบันการกระทำอย่างนี้แทบไม่เกิดขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะข้าวไม่เพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือนโดยเฉพาะผู้ที่ทำไร่หมุนเวียน การทำไร่หมุนเวียนในยุคต้นนี้ใช้เวลาในการหมุนเวียน ๘-๑๐ ปี การทำไร่ทำนานั้นจะช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวิธีลงแขกเสมอ ๆ แต่พอมาถึงยุคกลางพบว่าระยะการหมุนเวียนการทำไร่ได้ลดลงเหลือไม่เกิน ๘ ปีซึ่งอาจเป็นเพราะประชากรมากขึ้นนั่นเอง ทำให้พื้นที่หมุนเวียนเริ่มไม่เพียงพอ ในการทำไร่หมุนเวียนนั้นอาศัยการเอามื้อเอาวันและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย เช่น มีพิธีผู้หว่านข้าวแรก พิธีเลี้ยงผีไฟ พิธีปัดรังควาญไร่ พิธีเรียกขวัญข้าว พิธีป้องกันไร่ และในปัจจุบันนี้ระยะหมุนเวียนเหลือประมาณ ๕ ปี

และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านให้ข้อมูลว่า การทำไร่หมุนเวียนนั้นเป็นเรื่องที่ยุ่งยากและมีความละเอียดอ่อนมากหากไม่มีความตั้งใจจริงจะประสบความสำเร็จได้ยาก เพราะทุกอย่างทุกขั้นตอนต้องอาศัยความอดทนสูง ขณะเดียวกันก็แฝงไว้ด้วยซึ่งความอ่อนโยนกับธรรมชาติ *“มองดูภายนอกดูเหมือนจะเป็นการทำลายป่าแต่ความจริงแล้วพวกเราทั้งหวงและแหนป่ายิ่งนัก เพราะเรารู้ดีเช่นกันว่าถ้าไม่มีป่าเราก็อยู่ไม่ได้ เพราะป่าเป็นเสมือนแหล่งอาหารของเรา เป็นทรัพยากรในการดำรงชีวิตให้กับเราตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย เมื่อปู่ย่าตายายรักษาไว้ให้กับเรามีหรือที่เราอยากทำลาย”*

นอกเหนือจากนี้แล้วงานวิจัยชิ้นนี้ยังศึกษาลึกลงไปถึงรูปแบบของการทำไร่หมุนเวียน สามารถสรุป องค์ประกอบของการทำไร่หมุนเวียน ได้แก่

๑. คนซึ่งเป็นแรงงาน

๒. พื้นที่ป่าที่เหมาะกับการทำไร่หมุนเวียน คือ พื้นที่ที่มีความลาดชันระหว่าง ๓๐-๖๐ เปอร์เซ็นต์

๓. พันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชที่ปลูกในไร่ พันธุ์ข้าวที่หมู่บ้านแม่สองปลูกกันเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งมีชื่อเรียก "บือ ทอ ละ" หมายความว่าข้าวพันธุ์นี้ลักษณะใบจะยาวมาก และพันธุ์พืชอื่น ๆ เช่น พันธุ์เผือก, มัน, พืชเครื่องเทศ, พริก, ฟักทอง, แตง, ข้าวฟ่าง, ฝ้าย ฯลฯ ๔. วัสดุ-อุปกรณ์ที่จำเป็นหลัก ๆ ในการทำไร่หมุนเวียน ประกอบด้วย ขวาน มีดขนาดใหญ่เลื่อยใช้สำหรับตัดต้นไม้ในยามฟันไร่, "มา โบ" ไม้กระทุ้งหลุมเพื่อหยอดพันธุ์ข้าว, "กือ โพ" ภาชนะที่ใช้บรรจุเมล็ดพันธุ์ข้าวในขณะที่ทำการหยอดลงหลุมที่ป่านการกระทุ้งด้วย "มา โบ"

๔. "แด" กระท่อมที่พัก ที่หลับนอน ที่ทานอาหาร และเป็นที่เก็บผลผลิตข้าว ๕. พิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ เช่น "แซะ ขึ" เลี้ยงไร่ ในการเลี้ยงผีไร่มีการเลี้ยง ๒ รอบ คือเลี้ยงก่อนที่จะลงมือทำไร่ การเลี้ยงผีไร่ ครั้งที่ ๑ นี้ เพื่อขอให้เจ้าที่ ช่วยให้ได้ผลผลิตมาก ๆ ส่วนการเลี้ยงครั้งที่ ๒ จะมีขึ้น หลังจากที่ทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จแล้ว เป็นการเลี้ยงเพื่อขอบคุณที่เจ้าที่ได้ให้การคุ้มครองในขณะที่ทำไร่และขอบคุณที่ผลผลิตไม่เสียหาย

นอกจากนี้แล้ว งานศึกษาเรื่องการจัดการการใช้ที่ดินบนที่สูงของเกษตรกรในระบบไร่หมุนเวียนของ นริศ ยิ้มแย้มและคณะ (๒๕๕๒) ได้ทำการศึกษาบ้านชิชะ อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชุมชนนี้ตั้งถิ่นฐานมานานกว่า ๒๐๐ ปี ประกอบด้วยหมู่บ้านย่อย ๓ กลุ่ม ได้แก่ บ้านชิชะ บ้านห้วยยาก และบ้านปูแก้ว ประชากรของหมู่บ้านทิชะทั้งหมดเป็นกะเหรี่ยงโปว์ ในปี ๒๕๕๒ มีจำนวนประชากรทั้งหมด ๔๑๗ คน ในขณะที่เฉพาะกลุ่มบ้านทิชะหย่อมบ้านเดียวมีบ้านอยู่จำนวน ๕๗ หลังคาเรือน และจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๑๖๘ คน ประชากรส่วนใหญ่ปลูกพืชในระบบหมุนเวียน ซึ่งมีข้าวไร่เป็นพืชหลัก และมีพืชอื่นๆ ที่ใช้บริโภคในชีวิตประจำวันร่วม เช่น พืชตระกูลผัก พืชตระกูลแตง พืช

สมุนไพร และพืชเครื่องเทศ เป็นต้น การปลูกพืชส่วนใหญ่เพื่อการยังชีพ มีการปลูกพริกเพียงอย่างเดียวที่เป็นพืชเศรษฐกิจหรือรายได้หลักของครอบครัว เกษตรกรส่วนใหญ่เกือบทุกหลังคาเรือนจะมีการเลี้ยงสัตว์ไว้กินได้แก่ หมู และไก่ ในขณะเดียวกันสัตว์เหล่านี้ยังจำเป็นในการใช้เพื่อทำพิธีเลี้ยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือภูตผีในพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีกรรมการปลูกข้าว หรือการรักษาคนป่วยไข้ เป็นต้น ในด้านรายได้ของเกษตรกรส่วนใหญ่มาจากการปลูกพริกขายเป็นหลัก นอกจากนี้เกษตรกรก็ยังมีกิจกรรมอื่นๆ ที่ทำให้เกิดรายได้ เช่น การรับจ้าง การหาของป่า หรือการทอผ้า เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ระบบการทำไร่หมุนเวียนดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต งานศึกษาของอานันท์และคณะ (๒๕๔๗) ศึกษาหมู่บ้านที่ทำไร่หมุนเวียนจำนวน ๑๑ หมู่บ้าน ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย และลำปาง พบว่าเกือบทุกหมู่บ้านมีสัดส่วนการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนลดลงในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมา ภายใต้เงื่อนไขและแรงกดดันต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วงานวิจัยชิ้นนี้ยังพบว่า การจัดการรอบหมุนเวียนที่มีความแตกต่างกันสามารถจำแนกออกได้ คือ

๑) กลุ่มบ้านที่มีรูปแบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างยั่งยืน รอบหมุนเวียนในกลุ่มนี้มีแนวโน้มลดลง

๒) กลุ่มบ้านที่มีรูปแบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างมีทางเลือก รอบหมุนเวียนปรับเปลี่ยนหลังจากถูกแรงกดดันจากนโยบายป่าไม้แต่มีแนวโน้มคงที่

๓) กลุ่มบ้านที่มีรูปแบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างพึ่งพา ลักษณะการใช้และการจัดการที่ดินในประเภทนี้มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น รูปแบบการจัดการแปลงหรือที่ดินกลุ่มบ้านประเภทนี้ สามารถจำแนกออกได้เป็น ๔ ลักษณะสำคัญ ดังนี้ <u>รูปแบบที่หนึ่ง</u> การหมุนเวียนที่ดินโดยมีรอบหมุนเวียนสั้น (ไร่ข้าวและพืชไร่เชิงเศรษฐกิจ)<u>รูปแบบที่สอง</u>

การปลูกซ้ำที่ทุกปีแต่พักที่ดินในช่วงเวลาสั้น ๆ (พืชผักเชิงเศรษฐกิจ) รูปแบบที่สาม การเพาะปลูกซ้ำที่ โดยหมุนเวียนพืช แต่ไม่หมุนเวียนที่ดิน (ไร่ข้าวและพืชผักเชิงเศรษฐกิจ) และ รูปแบบที่สี่ การใช้ที่ดินเป็นไร่สำรอง

ในประเด็นทิศทางการปรับตัวของพื้นที่ไร่ งานศึกษาชี้ให้เห็นว่าระบบไร่หมุนเวียนของแต่ละชุมชนไม่ได้หยุดนิ่ง หากแต่มีการปรับตัวตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว และเมื่อเงื่อนไข ปัจจัยต่าง ๆ กดดันให้ระบบไร่หมุนเวียนต้องปรับเปลี่ยนพื้นที่ไร่หมุนเวียนของกลุ่มบ้านทั้ง ๓ ประเภท ปรากฏในหลายทิศทาง ได้แก่ การลดหรือเพิ่มรอบหมุนเวียน เพื่อให้ชุมชนยังคงระบบการทำไร่หมุนเวียนไว้ได้ การปรับเปลี่ยนพื้นที่ไร่เหล่าเป็นระบบการผลิตต่าง ๆ ปรับเปลี่ยนจากไร่เหล่าเป็นป่า นา สวน ไร่ถาวรเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ ไร่สำรอง และพื้นที่ใช้สอยอื่น ๆ

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ (๒๕๔๓) ศึกษาประเด็นการทำไร่แบบเคลื่อนย้ายกับข้อวิวาทะปัญหาในทางนิเวศวิทยา พบว่าข้อกล่าวหาที่คนทั่วไปรับรู้ว่าการทำไร่แบบเคลื่อนย้ายทั้งสองระบบ คือ แบบไร่หมุนเวียนและแบบบุกเบิกไปข้างหน้าเรื่อย ๆ นั้นเป็น “การทำไร่เลื่อนลอย” ซึ่งเป็นตัวการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการผลิตที่มีประสิทธิภาพต่ำ และเป็นที่มาของปัญหาการผลิต การค้าฝิ่น การแพร่ระบาดของยาเสพติดในเมืองไทยและระดับโลก แต่งานศึกษาวิจัยหลายชิ้นของนักวิชาการจำนวนมาก ในปลายทศวรรษที่ ๑๙๖๐ (๒๕๐๓-๒๕๑๒) ถึงกลางทศวรรษที่ ๑๙๗๐ (๒๕๑๓-๒๕๒๒) พยายามชี้ให้เห็นว่า การทำไร่แบบเคลื่อนย้ายที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันนั้นไม่ได้เป็นปีศาจอย่างที่เข้าใจกัน แต่เป็นการจัดการที่ดินที่มีระเบียบแบบแผน และเป็นการใช้ที่ดินที่มีประสิทธิภาพแบบหนึ่งภายใต้เงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่พวกเขาดำรงอยู่ เช่น วิทยานิพนธ์ของ Hinton (๑๙๗๕) เป็นงานหนึ่งที่

พยายามชี้ให้เห็นว่า *“...การผลิตของชาวเขา โดยเฉพาะกะเหรี่ยงโปว์ที่เขาศึกษานั้นทำการผลิตหลายแบบ เป็นระบบเศรษฐกิจแบบผสม ไม่ได้พึ่งพาอันใดอันหนึ่งเพียงอย่างเดียว คือ มีทั้งไร่ นาดำ การทำปศุสัตว์ การเก็บหาของป่า ล่าสัตว์ เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตของกะเหรี่ยงโปว์ดำรงอยู่ได้ ตั้งแต่ในอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน และทำให้การกดดันต่อสภาพนิเวศวิทยาไม่มีผลกระทบที่รุนแรงในด้านใดด้านหนึ่งอย่างชัดเจน...”*

การทำไร่หมุนเวียนของหมู่บ้านเซโดซา ตำบลปางหินฝน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ชาวปกาเกอะญอ จัดอยู่ในระบบที่พัฒนามาอย่างมั่นคง ดังที่ Grandstaff (๑๙๘๐) เรียกว่า established swidden agriculture กล่าวคือ มีประวัติศาสตร์ของการทำไร่ที่สืบเนื่องอย่างคงที่/คงตัวมาเป็นเวลานาน ในถิ่นฐานที่ค่อนข้างถาวร (กรณีบ้านเซโดซา ๑๑๖ ปี) พื้นที่การทำไร่เป็นป่าชั้นสอง (secondary forest) มีระบบการทำไร่แบบหมุนเวียน (rotational basis) อย่างต่อเนื่องและมีลักษณะการจัดการทรัพยากรทางการเกษตรแบบองค์รวม (integral system) กล่าวคือ ไร่ข้าวเป็นระบบหลัก ผสมผสานกับระบบอื่น ๆ เช่น นาขั้นบันได สวนผลไม้ สวนผัก และแปลงพืชเศรษฐกิจ ความเป็นองค์รวม (integral) ของระบบไร่หมุนเวียน ยังหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างไร่หมุนเวียนในฐานะวิถีการผลิต และอุดมการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และศีลธรรม (moral economy, James Scott ๑๙๗๖) โดยที่ระบบการผลิต และความสำคัญของไร่หมุนเวียนในฐานะแกนกลางของวิถีชีวิตได้สะท้อนผ่านโครงสร้างทางสังคมของชุมชน ทั้งระบบคิด วัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดองค์การทางสังคม ระบบคุณค่า การใช้แนวคิดเรื่องค์รวม หรือ integral ในการอธิบายระบบไร่หมุนเวียนก็เพื่อแยกความแตกต่างระหว่างระบบไร่หมุนเวียน จากระบบไร่บนที่ดอนอื่น ๆ ของคน

พื้นราบที่ทำไร่เพื่อเป็นส่วนเสริมของระบบการผลิต (partial swiddening) หรือการทำไร่เชิงเดี่ยว (mono-cropping) แบบเต็มรูปบนที่สูง อันเป็นระบบเกษตรเพื่อการค้า ที่การปลูกพืชเศรษฐกิจมีพัฒนาการที่แยกออกจาก (หรือบ่อยครั้งขัดแย้งกับ) วัฒนธรรมและคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน การทำไร่หมุนเวียนในหมู่บ้านเซโดซา ในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมา มีพัฒนาการไปสู่การผสมผสานระบบการเพาะปลูกเพื่อยังชีพแบบไร่หมุนเวียน เข้ากับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า อันได้แก่การปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว (กะหล่ำปลี) และการรับจ้าง ทั้งนี้ เพื่อสนองตอบต่อความจำเป็นทางการเงิน อย่างไรก็ตาม ไร่หมุนเวียนยังคงเป็นระบบเศรษฐกิจหลักที่สำคัญ โดยที่การปลูกกะหล่ำปลีเพื่อขายเป็นระบบเสริมรายได้ (supplementary) และไม่แน่นอน ในบางปีปลูกกันมาก ในบางปีปลูกกันน้อย ขึ้นลงตามความผันผวนของราคาตลาด ในขณะที่การรับจ้างมักจะมีลักษณะเป็นการรับจ้างนอกฤดูกาล (off-season) การทำไร่หมุนเวียนของหมู่บ้านเซโดซา จะต่างจากหมู่บ้านปกาเกอะญอในอำเภออื่น ๆ ของเชียงใหม่แต่คล้ายคลึงกับหลายหมู่บ้านในจังหวัดแม่ฮ่องสอน กล่าวคือ จะทำติดกันเป็นผืนใหญ่ทั้งหมู่บ้านและเมื่อหมุนไปทำยังแปลงใหม่ก็จะหมุนพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะเฉพาะของพื้นที่และง่ายในการจัดการแรงงานในการถางที่ เผาไร่ และทำแนวกันไฟ

บ้านกลาง ตำบลบ้านดง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ชาวปกาเกอะญอ จัดอยู่ในกลุ่มบ้านที่ทำไร่หมุนเวียนแบบยั่งยืน คือ ยังมีการทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก ระบบการหมุนเวียนของพื้นที่ทำกินในระบบไร่หมุนเวียนจากเดิม ๖-๑๐ ปี เมื่อสูญเสียพื้นที่ไร่เหล่าในการรังวัดเมื่อปี ๒๕๓๙ ทำให้รอบหมุนเวียนในการทำไร่ จำกัดอยู่ที่ ๓-๕ ปี เป็นส่วนใหญ่

การทำไร่หมุนเวียนของบ้านแม่อุมพาย ตำบลแม่โถ อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชาวปกาเกอะญอ เริ่มต้นในเดือนมกราคม ชาวบ้านจะกำหนดพื้นที่สำหรับทำไร่ ก่อนจะเข้าไปแผ้วถางไร่ ตากไร่ จากนั้นทำแนวกันไฟ แล้วจุดเผาเพิ่มธาตุอาหารให้กับดิน จากนั้นจะปลูกข้าวในเดือนเมษายน พร้อมกับพันธุ์พืชอาหารอีกไม่ต่ำกว่า ๓๐ ชนิด หรือเกือบ ๑๐๐ สายพันธุ์ จนถึงช่วงเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายนจะเก็บเกี่ยวข้าว และขนข้าวเข้ายุ้งฉาง ช่วงระหว่างเก็บเกี่ยวข้าวก็จะเข้าไปดายหญ้าในไร่เกือบทุกวัน นับตั้งแต่อดีตชาวบ้านจะทำไร่ร่วมกันเป็นผืนใหญ่ในพื้นที่เดียว จนถึงปัจจุบันลักษณะการทำไร่เช่นนี้ยังคงอยู่ เพียงแต่เปลี่ยนแปลงในรายละเอียด กล่าวคือ จากเดิมที่กลุ่มบ้านหนึ่งจะทำไร่เป็นผืนใหญ่เพียงผืนเดียวร่วมกัน ต่อมาภายหลังประชากรที่เพิ่มมากขึ้นทำให้การซอยแปลงเพื่อรองรับกับชาวบ้านนั้นไม่เพียงพอ ทำให้ชาวบ้านบางคนต้องกลับไปยังไร่เหล่าที่ยังคงมีแปลงใหญ่อยู่ และมีแปลงเล็ก ๆ ร่วมด้วย ในอดีตชาวบ้านแม่อุมพายจะทำไร่ปีหนึ่งแล้วปล่อยให้ฟื้นสภาพตามธรรมชาติ ๘-๑๒ ปี แล้วจึงกลับมาทำใหม่อีกครั้งหนึ่ง ภายหลังจากที่รัฐเริ่มมีนโยบายอนุรักษ์ในช่วง ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมาผนวกกับการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้ชาวบ้านได้ลดรอบการหมุนเวียนลงมา โดยปล่อยให้เป็นป่าเหล่าเพียง ๗-๑๐ ปีเท่านั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ที่รอบ ๗ ปี ซึ่งผลของการลดรอบทำให้ปริมาณข้าวลดลงบ้าง รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชอาหารลดลง

ชาวบ้านบ้านแม่ลานคำและบ้านป่าคา ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ชาวปกาเกอะญอ ส่วนใหญ่ทำไร่หมุนเวียน บางครัวเรือนทำไร่ควบคู่ไปกับการทำนา การปลูกข้าวไร่ผสมผสานกับพืชผักอื่น ๆ ในไร่เพื่อยังชีพ เป็นระบบการผลิตที่เกื้อกูลระบบนิเวศ ชุมชนทั้งสองนี้ยังคงรักษาระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วคน แต่ปัจจุบันระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนของชุมชนบ้านแม่ลานคำและบ้านป่าคากำลังถูกรบกวน หมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติสะเมิง เป็นเขตลุ่มน้ำชั้น ๑

A และเป็นพื้นที่เตรียมประกาศอุทยานแห่งชาติออบขาน ดังนั้น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ (ช.ม.ที่ ๑๕) คอยจับตามองชาวบ้านทุกปี เพื่อยับยั้งการถางพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่า และหน่วยจัดการต้นน้ำแม่ลานปลูกป่าทับไร่เหล่าของชาวบ้าน สร้างแรงกดดันต่อการใช้ที่ดิน ส่งผลให้เสถียรภาพของระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนเริ่มลดลง การทำไร่หมุนเวียนของทั้งสองหมู่บ้านใกล้เคียงกัน คือ ชาวบ้านทำไร่ที่มีอายุไร่เหล่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ ๘ ปีขึ้นไป โดยรวมทั้งสองชุมชนจะพบว่า ส่วนใหญ่อายุไร่เหล่าอยู่ระหว่าง ๖-๑๐ ปี ที่ผ่านมาการทำไร่จะใช้ขนาดแปลงค่อนข้างกว้าง แต่ปัจจุบันชาวบ้านยืนยันว่า ขนาดแปลงไร่หมุนเวียนลดลง และใช้ปริมาณเชื้อข้าวไร่ลดลงด้วย

ระบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตอาหารของชาวปกาเกอะญอบ้านห้วยหอย ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่มาช้านาน แต่ปัจจุบันระบบไร่หมุนเวียนของบ้านห้วยหอยกำลังปรับตัวตามเงื่อนไขแวดล้อม เสถียรภาพของระบบไร่หมุนเวียนเริ่มลดลง และเริ่มมีระบบการผลิตแบบอื่น ๆ เสริมขึ้นมาทดแทน คือ ระบบนา และสวน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านห้วยหอยยังคงรักษาระบบการทำไร่หมุนเวียนเอาไว้ ทั้ง ๆ ที่ถูกกดดันจากอิทธิพลภายนอก ๒ ด้าน คือ ด้านนโยบายของรัฐ และด้านกลไกตลาด พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านห้วยหอยมี ๒ แหล่งใหญ่ ๆ คือ พื้นที่บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านและพื้นที่ไร่เก่าบ้านเดิมของเขตห้วยงู

ในอดีตชาวปกาเกอะญอบ้านขุนแปะ ตำบลบ้านแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ทำไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำไร่ข้าวและปลูกพืชผักในไร่ควบคู่กับการทำนา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ โครงการหลวงได้เข้าส่งเสริมและอุดหนุนให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตด้วยการปลูกพืชทดแทนฝิ่นและการทำไร่หมุนเวียน มาเป็นการเกษตรหมุนเวียนเชิงพาณิชย์ ทำให้พื้นที่ทำไร่ลดลงไปประมาณร้อยละ ๕๐ แรงกดดันและแรงจูงใจทำให้ชาวบ้านปรับพื้นที่ที่เคยใช้ทำไร่หมุนเวียนไปปลูกพืชเศรษฐกิจ จนกระทั่งพื้นที่การ

ทำไร่หมุนเวียนได้หมดไปจากบ้านขุนแปะ กลายเป็นพื้นที่ไร่ถาวรโดยสมบูรณ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา

บ้านห้วยหกเป็นชาวเขาเผ่าลาหู่ ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย มีรูปแบบการทำไร่หมุนเวียนแบบหมุนพืชที่ดินโดยใช้ที่ดินติดต่อกันอย่างน้อย ๓ ปี กล่าวคือ ปีแรกปลูกข้าว ปีที่สองปลูกข้าวเหนียวดำ หรือปลูกข้าวโพด และปีที่ ๓ ปลูกข้าวโพดหรือปลูกขิง ท่ามกลางแรงกดดันที่เกิดจากเงื่อนไขภายในระบบรูปแบบนี้ ทำให้คุณภาพดินเสื่อมโทรมลงมาก ชาวบ้านบางส่วนจึงปรับตัวครั้งสำคัญ ได้แก่ การปรับระบบการใช้ที่ดินเพื่อการผลิตจากแบบการหมุนเวียนพืชมาเป็นแบบหมุนเวียนที่ดิน หรือจากการใช้ที่ดินผลิตซ้ำอย่างน้อยติดต่อกัน ๒ ปีมาเป็นเพาะปลูกเพียง ๑ ปี แล้วปล่อยให้ดินฟื้นสภาพ ๖-๗ ปี พร้อมกำหนดให้แต่ละครอบครัวทำแนวกันไฟรอบไร่ก่อนเผาไร่ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังลดการปลูกข้าวเหนียวดำ เนื่องจากประสบการณ์การมีข้าวไม่พอกินเพราะปลูกข้าวเหนียวดำ การปรับตัวของชาวบ้านดังกล่าวเป็นการปรับเป้าหมายการผลิต จากที่ปลูกเพื่อขายมาเป็นการปลูกเพื่อบริโภคตลอดปีแทน

ชุมชนชาวปกาเกอะญอบ้านปางอีกา ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงแรกของการตั้งชุมชน ชาวบ้านทำมาหากินด้วยการทำนาและทำไร่ข้าวหมุนเวียนเป็นหลัก นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เมื่อพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนลดน้อยลง อันเนื่องมาจากการถูกปลูกป่าสักทับที่และการถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ห้ามเข้าไปแผ้วถางไร่เหล่าที่มีสภาพเป็นป่า ทำให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการจัดการพื้นที่ไร่ภายในชุมชน จากเดิมชาวบ้านเคยใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนร่วมกันในลักษณะสิทธิชุมชน เปลี่ยนมาเป็นการจับจองพื้นที่เป็นปัจเจกบุคคล ภายหลังจากการถูกรัฐควบคุมการใช้ที่ดิน ระบบการทำไร่หมุนเวียนของหมู่บ้านปางอีกาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นระบบการหมุนเวียนที่ดิน ระบบการจัดการเมล็ดพันธุ์ หรือระบบการจัดการแรงงาน จากความรู้ใน

การทำไร่หมุนเวียนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ทำให้ปัจจุบันชาวบ้านปางอีกายังเห็นความจำเป็นของการหมุนเวียนที่ดินและปล่อยพื้นที่บางแห่งได้พักฟื้นเป็นเหล่า เพื่อให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ และเพื่อป้องกันการเกิดวัชพืชอย่างรุนแรง แต่ด้วยแรงกดดันจากการถูกรัฐควบคุมการใช้ที่ดิน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถหมุนเวียนที่ดินได้ตามเดิม ปัจจุบันชาวบ้านปางอีกามีที่ดินครอบครัวละ ๑-๓ แปลง โดยเฉลี่ย ๓.๒๔ ไร่/ครัวเรือน ซึ่งเป็นขนาดที่ดินที่น้อยมาก ชาวบ้านพยายามจัดการที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดให้สามารถหมุนเวียนได้ในหลายรูปแบบด้วยกัน

๑) ทำสั้น ทิ้งให้พักสั้น หมายถึง การทำไร่ซ้ำที่เดิม ๑-๓ ปี สลับกับการปล่อยที่ดินให้พัก ๑-๓ ปี

๒) แบ่งซอยที่ดินผืนหนึ่งออกเป็นแปลงย่อย ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ให้หลากหลาย เช่น ทำไร่ข้าวและปลูกถั่ว หรือทำไร่ข้าวและสวนผัก

๓) ปลูกข้าวไร่ระหว่างแถวลำไยหรือลิ้นจี่ ในระยะ ๑-๔ ปีแรกที่ไม้ผลยังไม่เติบโตแผ่กิ่งก้านเต็มที่

๔) ยืมที่ดินของเพื่อนบ้านที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์เพื่อทำการเพาะปลูกในบางปี แล้วปล่อยพื้นที่ของตนให้พักฟื้น

๕) ปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ไร่ ทดแทนหรือสลับกับการปลูกข้าว เช่น ถั่วลิสง แตงกวา ถั่วแขก ข้าวโพด

ชุมชนชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ปาคี-ปางเบอะ ตำบลสันทราย อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงแรกของการตั้งชุมชนทำมาหากินด้วยการทำไร่ข้าวหมุนเวียน ซึ่งมีการปลูกธัญพืช และผักต่าง ๆ ผสมผสานอยู่ในไร่ข้าว นอกจากการเพาะปลูกแล้วชาวบ้านยังพึ่งพาผลผลิตจากป่าในการดำรงชีพ เก็บหาอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย และล่าสัตว์ป่า ผลผลิตทั้งหมดที่ได้จะเก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก และมีการนำไปแลกเปลี่ยนกับคนต่างชุมชน แต่ผลผลิตจากไร่หมุนเวียนเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี ชาวบ้านจึงค่อย ๆ

เบิกที่นาตามจำนวนแรงงานที่มี ทุกครัวเรือนที่มีนาจะปลูกข้าวได้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี ทั้งโดยการทำนาเพียงอย่างเดียว และทำนาร่วมกับการทำไร่ข้าว ชาวบ้านบางรายพ่นยาฆ่าหญ้ากรัมม๊อกโซน และอัลมิกซ์ในไร่ข้าว เนื่องจากการใช้พื้นที่มีรอบหมุนเวียนสั้นเพียง ๒-๓ ปี ทำให้มีวัชพืชมากจนกระทั่งใช้แรงงานคนถอนหญ้าไม่ไหว

๓.๒ ความหลากหลายการทำไร่หมุนเวียนในชุมชนต่างๆ

งานศึกษาไร่หมุนเวียนตามแนวทางสายนิเวศมนุษย์วิทยา (human ecology) ในยุคต้น ๆ ที่สำคัญในเมืองไทย คือ Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand, (Peter Kunstadter, E.C. Chapman, Sanga Sabhasri edited, ๑๙๗๘) เป็นการศึกษาปัญหาของเกษตรกรรมบนที่สูง โดยพยายามชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของระบบการทำไร่หมุนเวียนในภาคเหนือของคนไทย ซึ่งไม่ใช่ระบบเกษตรที่จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงเท่านั้น แต่ชนพื้นราบเองก็มีส่วนสำคัญในการทำไร่บนที่สูง ซึ่งจำแนกระบบการทำไร่หมุนเวียนในภาคเหนือขณะนั้นออกเป็น ๔ ระบบด้วยกัน คือ

๑. ระบบที่ทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ในระยะสั้นและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะสั้น (Short Cultivation-short Fallow)เ ช่น การทำไร่ของชาวพื้นราบ

๒. ระบบที่ทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ในระยะสั้นและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะยาว (Short Cultivation – Long Fallow) ซึ่งเป็นระบบการทำไร่ของชาวลัวะและปะกาเกอะญอ

๓. ระบบที่ทำการเกษตรซ้ำในพื้นที่ในระยะยาวและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะยาว (Long Cultivation – Very Long Fallow or Abandonment) ซึ่งจะทำในกลุ่มผู้ปลูกฝิ่น เช่น ม้ง เมี่ยน มูเซอร์ อาข่า

๔. การทำสวนผสมไร่ ของชาวไทยพื้นราบหรือคนเมือง (Permanent Field Tree Crops) เช่น สวนชา และสวนเมี่ยง เป็นต้น

ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของงานศึกษา Farmers in the Forest มาจากงานศึกษาวิทยาศาสตร์แบบกายภาพของ สง่า สรรพศรีและคณะ เรื่องการจัดการที่ดินในไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงและลัวะ ซึ่งพบว่าหากรักษารอบการหมุนเวียนไว้ได้ระหว่าง ๗-๑๒ปี ธาตุอาหารในดินจะคืนความสมบูรณ์เต็มที่ ให้ผลผลิตที่ดี งานศึกษานี้ยังชี้ให้เห็นถึงบทบาทของทรัพยากรในป่าและพื้นที่เกษตรต่าง ๆ เช่น นาและสวน ในการผลิตอาหารให้กับครัวเรือนที่ทำการผลิตแบบไร่หมุนเวียน

ชาวปกาเกอะญอมักเลือกผืนป่าสำหรับทำไร่ โดยคะเนจากปริมาณข้าวที่คาดว่าน่าจะได้จากไร่แปลงนั้นซึ่งต้องเพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนไปตลอดทั้งปี การเตรียมพื้นที่เพาะปลูกยังต้องคำนึงความสามารถหรือแรงงานภายในครอบครัวที่สามารถทำการผลิตข้าวได้ คุณภาพของดินและการเลือกพื้นที่เพาะปลูกไม่ให้อยู่ชิดกับพื้นที่ของครอบครัวอื่นมากเกินไป จนไม่สามารถขยายพื้นที่ได้หากมีความจำเป็นเกิดขึ้นในอนาคต แต่ละครัวเรือนจะมีไร่หลายแปลงเพื่อรอการพักฟื้นของดิน และเลือกใช้ไร่ทีละแปลงหมุนเวียนกัน ชาวปกาเกอะญอยังนิยมบุกเบิกพื้นที่ลุ่มเพื่อทำนาดำ และในบางพื้นที่ยังทำนาแบบขั้นบันไดบนพื้นที่เชิงเขา การทำนาดำและนาขั้นบันไดเป็นระบบการผลิตที่สามารถรักษารักษาระดับของผลผลิตเอาไว้ในปริมาณที่คงที่และสม่ำเสมอมากกว่าการทำข้าวไร่ นอกจากการผลิตข้าวเป็นพืชหลักเพื่อการยังชีพแล้ว ชาวปกาเกอะญอยังนิยมปลูกพืชผักหลายชนิด เช่น มัน แกว ฝ้าย ฟักทอง ถั่วดิน ฯลฯ และหมู เป็ด ไก่ เก็บของป่าเก็บของป่าเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนและเพื่อขาย ชาวปกาเกอะญอไม่ปลูกฝิ่นเพื่อขายเหมือนชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่บนภูเขาสูง แต่อาจรับจ้างชาวม้ง

และมูเซอร์ทำไร่ปลูกฝิ่นให้ จนมีการเสพและปลูกตามเป็นบางส่วนและในบางพื้นที่

ผลการศึกษาวิจัยของอานันท์และคณะ (อ้างแล้ว) แสดงให้เห็นว่า ไร่หมุนเวียนมี “ความหลากหลาย ซับซ้อน และเปลี่ยนแปลง” ระบบไร่หมุนเวียนของแต่ละชุมชนมีการปรับตัวในระดับที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของระบบนิเวศ แรงกดดันจากภายนอก ความเข้มแข็งของชุมชน และทางเลือกอื่นที่มาทดแทน นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มบ้านที่มีรูปแบบระบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างยั่งยืน และรูปแบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างมีทางเลือก ยังคงมีกระบวนการผลิตใกล้เคียงกัน แต่สิ่งที่เป็นประเด็นสำคัญที่สุดของการทำไร่หมุนเวียนมีความแตกต่างกันในแต่ละชุมชน คือ ระบบการเลือกพื้นที่ในการทำไร่หมุนเวียน หรือการจัดการแปลงในระบบการทำไร่หมุนเวียน หากพิจารณาจากระบบการเลือกพื้นที่เพื่อการทำไร่ พบว่ามี ๓ ระบบหลัก คือ ระบบแรก การเลือกพื้นที่เป็นแปลงรวมผืนใหญ่ติดกันทั้งหมู่บ้าน ระบบที่สอง การเลือกพื้นที่เป็นแปลงกระจายแยกกันไป และระบบที่สาม ระบบแปลงรวมผสมแปลงกระจาย

สิ่งที่น่าสนใจในระบบการปลูกพืชไร่ของชาวกะเหรี่ยง คือ เป็นระบบที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืชที่ปลูก (Multiple cropping) อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะอีกอันหนึ่งของระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม พืชที่ปลูกในไร่มีไม่น้อยกว่า ๔๘ สายพันธุ์ โดยเป็นข้าวถึง ๑๔ สายพันธุ์ พืชที่ถูกหว่านและปลูกในผืนไร่เดียวกัน ซึ่งดูเผิน ๆ เหมือนระเกะระกะขาดการวางแผน แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นระบบการปลูกพืชที่มีการเลือกช่วงเวลา และจัดวางตำแหน่งการปลูกที่สอดคล้องกับชนิดและความชอบของพื้นที่ เช่น ยาสูบ จะหว่านริมซากกอไผ่ ซึ่งมีธาตุอาหารสูง หรือการหว่านงาริมไร่ เพื่อเป็นการประหยัดเนื้อที่ เนื่องจากบริเวณดังกล่าวที่เป็นร่มที่ข้าวมักขึ้นไม่งาม เป็นต้น ชนิดของพืชที่หลากหลายนี้ พบในชนกลุ่มอื่นที่ทำเกษตรกรรมในระบบไร่หมุนเวียนเช่นเดียวกัน

ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Kunstadter เกี่ยวกับการทำไร่ของชาวลัวะในภาคเหนือ ได้พบว่า พืชที่ปลูกในไร่และในสวนนั้น มีถึง ๘๔ ชนิด ซึ่งความหลากหลายของพืชที่ปลูกในไร่นี้ เป็นระบบที่แตกต่างไปจากระบบการปลูกพืชเศรษฐกิจเพียงชนิดเดียว (Monoculture) ในระบบการผลิตเพื่อขายสมัยใหม่ (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, อ้างแล้ว)

จากการศึกษาการจัดการการใช้ที่ดินบนที่สูงของเกษตรกรในระบบไร่หมุนเวียนอย่างยั่งยืนของชุมชนกะเหรี่ยงในบ้านทิชะ อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน (นริศ ยิ้มแย้ม, อ้างแล้ว) ยังคงดำรงวิถีการทำไร่หมุนเวียนระยะการหมุนเวียนของรอบในการปลูกข้าว ๗ ปี โดยทำการปลูกข้าว ๑ ปี และมีการทิ้งแปลง (Fallow) เป็นระยะเวลา ๖ ปี เพื่อให้ป่าฟื้นสภาพให้กลับสู่สภาพอุดมสมบูรณ์เพียงพอที่จะตัดและเผาให้ธาตุอาหารแก่พืชในช่วงฤดูกาลปลูกข้าวในรอบใหม่ได้ อย่างไรก็ดี งานศึกษาชิ้นนี้ไม่ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบการทำไร่หมุนเวียนที่พบในปัจจุบัน เช่น รอบหมุนเวียน เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไร

การใช้ที่ดินเพื่อทำไร่หมุนเวียนครอบคลุมพื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทั้งหมู่บ้าน โดยการถือครองพื้นที่เกษตรกร จะมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นกรรมสิทธ์ของแต่ละครอบครัวต่อเมื่อจะมีการปลูกข้าวไร่เฉพาะในปีนั้นๆ เท่านั้น และเมื่อสิ้นสุดการปลูกคือหลังจากการเก็บเกี่ยวพื้นที่ทั้งหมดก็จะกลับเป็นของชุมชนอีกครั้ง ซึ่งนั่นก็หมายความว่าเกษตรกรสามารถเป็นเจ้าของร่วมกันในช่วงที่พื้นที่นั้นเป็นป่าเหล่า โดยเกษตรกรทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาด้วย ส่วนเมื่อถึงฤดูที่จะต้องปลูกข้าวไร่ใหม่ในปีต่อไป ชาวบ้านก็จะประชุมกันเพื่อแบ่งพื้นที่ในการปลูกให้แก่เกษตรกรทุกครัวเรือนที่ต้องการจะปลูก โดยการให้สิทธิแก่ครอบครัวที่เคยทำในรอบก่อนจากนั้นก็จะมีการจัดสรรแบ่งปันให้แก่ครอบครัวที่ตั้งใหม่ หรือครอบครัวที่มีพื้นที่น้อยแต่มีสมาชิกในครัวเรือนมาก ซึ่งนั่นก็

เป็นหลักประกันว่าเกษตรกรทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะต้องมีที่ทำกินทุกครอบครัว

นอกจากนั้น ชุมชนแห่งนี้ยังได้ปรับรูปแบบการทำเกษตรผสมกับการทำสวนปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ กาแฟ เสาวรส ซึ่งเป็นการครอบครองและใช้ที่ดินแบบถาวร ทั้งนี้เพราะชุมชนมีพื้นที่ที่สามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่นาน้อยมาก (ประมาณ ๑% ของพื้นที่ทั้งหมู่บ้าน)

๓.๓ บทบาท คุณค่า และความสำคัญของไร่หมุนเวียน

๓.๓.๑ บทบาทในการสร้างความสมดุล และความมั่นคงของดิน น้ำ ป่า และทรัพยากรชีวภาพ

ประเสริฐ ตระการศุภกร และคณะ (๒๕๕๒) ศึกษาระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียน: องค์ความรู้และปฏิบัติการของกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอในภาคเหนือของประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า การผลิตแบบไร่หมุนเวียนของชาวปกาเกอะญอนั้น เป็นระบบที่พัฒนาขึ้นและดำเนินมาเป็นระยะเวลานานกว่า ๒๐๐ ปี ทำให้ชาวปกาเกอะญอมีระบบการผลิต การอนุรักษ์ดิน น้ำ และผืนป่าต้นน้ำ ตลอดจนมีความเชื่อ จารีตประเพณี และองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ตัวอย่างเช่น ชาวปกาเกอะญอจะทำการจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นประเภทต่างๆ ออกตามลักษณะการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ออกเป็น ๖ ประเภทด้วยกันคือ

(๑) ป่าต้นน้ำหรือป่าอนุรักษ์ เป็นผืนป่าธรรมชาติที่เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธาร เป็นเขตหวงห้ามเด็ดขาดของหมู่บ้าน

(๒) ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้าน มักใช้เป็นที่สำหรับเก็บฟืน เก็บหาอาหาร และเก็บตองเพื่อใช้มุงหลังคาบ้าน

(๓) ป่าช้า เป็นพื้นที่ป่าใกล้หมู่บ้าน ใช้เป็นที่ฝังศพ

(๔) ป่าศักดิ์สิทธิ์หรือป่าสำหรับประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เช่น การเลี้ยงผี เป็นต้น ป่าบริเวณนี้เป็นสถานที่ต้องห้าม มิให้ใครเข้ามาใช้ประโยชน์

(๕) ป่าสะดือ เป็นป่ารอบหมู่บ้านที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้น นิยมเอาสายสะดือของเด็กทารกใส่กระบอกไม้ไผ่ไปวางอยู่บนต้นไม้ใหญ่ และห้ามตัดต้นสะดือ ถือเป็นกุศโลบายในการถ่ายทอดความรู้สึกผูกพันและห่วงแหนต้นไม้ไปยังคนรุ่นต่อๆไป

(๖) ป่าทำกินหรือไร่หมุนเวียน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ไร่เหล่า” มี ๒ รูปแบบด้วยกัน แบบแรก เป็นพื้นที่ทำกินร่วมกันของคนทั้งชุมชน พื้นที่ส่วนนี้จะมีการจัดสรรแบ่งปัน และให้ “สิทธิการใช้” แก่ครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่ง ตามความจำเป็นและความเหมาะสม เช่น คู่บ่าวสาวที่เพิ่งแต่งงานใหม่ หรือคนจนไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ส่วนป่าแบบที่สอง เป็นการถือครองรายบุคคล เช่นเดียวกับที่นาและสวน ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของครอบครัวที่จะสืบทอดกันไปในแต่ละตระกูล ชาวปากาเกอะญอถือว่าที่ดินทำกินหรือที่ไร่ทั้งหมดเป็นของชุมชน ส่วนระบบการถือครองที่ดินส่วนบุคคลนั้นเพิ่งเริ่มใช้ในช่วงที่มีการบุกเบิกนาดำในระยะหลัง และเริ่มมีการทำสวนและนาไปพร้อมกับการทำไร่ นาและสวน รวมทั้งการปรับเปลี่ยนที่ไร่บางส่วนมาเป็นที่ดินส่วนบุคคลในเวลาต่อมา

ในส่วนของป่าทำกินหรือไร่หมุนเวียนนั้นยังมีการจำแนกพื้นที่ป่าสำหรับทำไร่หมุนเวียนออกเป็น ๒ ลักษณะด้วยกัน

<u>พื้นที่ที่สภาพป่าไม่เหมาะสมกับการทำไร่หมุนเวียน</u> จำแนกพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ ตามระดับความสูง เช่น บริเวณพื้นที่เชิงเขา เป็นดินลูกรังมีเนื้อกรวดและหินมาก ชาวปากะญอเรียกว่า “แพะโข่” หรือ ป่าแพะ พื้นที่ส่วนนี้ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก

<u>พื้นที่ที่สภาพป่าเหมาะสมกับการทำไร่หมุนเวียน</u> พื้นที่แบบแรกได้แก่ พื้นที่ “ก่อเบโข่” มีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณหรือป่าเต็งรังรวมทั้งป่าไผ่ด้วย ป่าไผ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์นั้นเป็นพื้นที่ไร่หมุนเวียนที่ดีตาม

ทัศนะของชาวปกาเกอะญอ ส่วนป่าตอนบนซึ่งเรียกรวมกันว่า “เก่อเนอพา” เป็นส่วนของป่าที่ต่อกับ “ก่อเบโข่” เป็นที่เหมาะสมต่อการทำไร่หมุนเวียนเช่นเดียวกัน ส่วนพื้นที่ที่เหมาะสมสูงขึ้นไปกว่านี้มีลักษณะเป็นป่าดิบเขา มีอากาศเย็นและมีความชื้นสูง และพื้นที่แบบที่สอง เป็นพื้นที่ที่ที่มีลักษณะเป็นม่อนดอยเชิงเขา มีความสูงไม่มากนัก ส่วนใหญ่มักเป็นป่าไผ่อยู่ติดกับพื้นที่ราบหรือผืนนาของชาวบ้าน พื้นที่แบบนี้ชาวปกาเกอะญอนิยมใช้เป็นที่ไร่หมุนเวียนมากกว่าพื้นที่แบบแรก เพราะสามารถจัดการได้ง่ายกว่าทั้งในแง่การจัดสรรพื้นที่และการทำแนวกันไฟก่อนเผาไร่ (อ้างอิงจากที่ไหน ไม่น่าจะเป็นปิ่นแก้ว...เพราะเป็นกะเหรี่ยงภาคเหนือ)

นอกเหนือจากนี้ งานศึกษาของ ประเสริฐ ตระการศุภกร (๒๕๔๐) กล่าวถึงองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของชาวกะเหรี่ยง ในวิถีการผลิตของชาวกะเหรี่ยง ป่ากับการทำกินเป็นเรื่องที่ผูกพันซึ่งกันและกันมาโดยตลอด การมีชีวิตผูกพันกับป่าอย่างใกล้ชิดจนทำให้มีคำกล่าวว่า "ได้กินจากน้ำ ต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่า ต้องรักษาป่า" ดังนั้นจึงมีการจัดการป่าตามระดับความสูง ได้อย่างสอดคล้องกับการจำแนกแบบสากล ได้แก่ บริเวณพื้นที่เชิงเขาเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นไม่หนาแน่น ต้นไม้เป็นไม้เนื้อแข็งขนาดเล็ก ส่วนประกอบของดินเป็นดินประเภทลูกรัง มีเนื้อกรวดและหินมาก อากาศแห้งแล้งเรียกว่า "แพะ โข่" ซึ่งตรงกับคำเรียกว่า "ป่าแพะ" ของทางภาคเหนือ สูงจาก "แพะ โข่" ขึ้นไปอีกระดับหนึ่งจัดเป็นป่าที่เรียกว่า "ก่อ เบ โข่" ซึ่งจะเป็นไม้ผลัดใบ (Dipterocarp) จำพวกเต็งรังรวมทั้งป่าไผ่ก็ถูกจัดอยู่ในป่าประเภทนี้ด้วย ทั้ง "แพะ โข่" และ "ก่อ เบ โข่" ถูกจัดรวมอยู่ในประเภท "ก่อ เบ" คือ เป็นป่าในเขตแห้งแล้ง ป่าตอนบนซึ่งเป็นเขตต้นน้ำชั้น ๑ เรียกรวมว่า "เก่อ เนอ" ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วน ส่วนที่ต่ำกว่าเรียกว่า "เก่อ เนอ พา" อาจเทียบเคียงได้กับป่าเบญจพรรณ ซึ่งต้นไม้ที่ขึ้นเป็นลักษณะป่าโปร่ง ป่าสนเกี๊ยะก็จัดอยู่ในกลุ่มนี้ อากาศจะค่อนข้างอบอุ่น

ถึงร้อนแห้งแล้ง ส่วนป่าที่อยู่เหนือขึ้นไป เรียกว่า "เก่อ เนอ ข่อ ทิ" ซึ่งมีลักษณะเทียบเคียงได้กับป่าดิบเขา ซึ่งมีลักษณะชุ่มชื้นอากาศเย็นตลอดปี ต้นไม้มีความหนาแน่นปานกลาง กล้วยป่าจะหาพบได้ในป่าประเภทนี้ ส่วนป่าที่อยู่บริเวณต้นน้ำจนถึงยอดดอยเรียกว่า "เก่อ เนอ หมื่อ" เทียบได้กับป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) มีไม้ประเภทเถาวัลย์ ไม้ชั้นล่างจะเป็นจำพวกมอส เฟิร์น และอื่น ๆ มากมาย ดินในป่าประเภทนี้มีลักษณะเป็นดินที่มีความชื้นสูง

ด้วยคุณสมบัติที่แตกต่างกันของป่าเหล่านี้ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันไปด้วย ตัวอย่างเช่น พืชสมุนไพรจะมีมากทั้งชนิดและจำนวนในป่าประเภท "เก่อ เนอ" ส่วนพืชอาหารประเภทหน่อไม้และเห็ดมีมากในป่าประเภท "ก่อ เบ" ซึ่งเป็นป่าที่เหมาะแก่การทำไร่ เงื่อนไขลักษณะนิเวศป่าไม้จึงมีส่วนสำคัญในการทำไร่หมุนเวียนของแต่ละพื้นที่

ตัวอย่างเช่น ที่ตั้งของหมู่บ้านทุ่งหลวง จัดอยู่ในเขตป่าประเภท "ก่อ เบ โข่" หรือป่าไม้ผลัดใบติดต่อกับป่า "เก่อ เนอ พา" หรือป่าเบญจพรรณ ซึ่งเป็นป่าในเขตแห้งแล้งจนถึงอบอุ่น ไม่เหมาะกับการทำไร่หมุนเวียนมากนักเพราะจะได้ผลผลิตข้าวน้อย ชาวบ้านจึงนิยมทำไร่หมุนเวียนในช่วงแรก เมื่อมีโอกาสบุกเบิกนาได้ก็จะบุกเบิกเป็นที่นา จึงมีที่นาของตนเกือบทุกหลังคาเรือน ผลผลิตข้าวส่วนใหญ่ของบ้านทุ่งหลวง จึงเป็นผลผลิตจากนา มิใช่จากไร่หมุนเวียน แต่การทำไร่หมุนเวียนนั้นยังมีประปราย

ในกรณีหมู่บ้านห้วยหอย จัดอยู่ในเขตป่าประเภท "เก่อ เนอ พา" ซึ่งเป็นเบญจพรรณ อากาศค่อนข้างอบอุ่นถึงแห้งแล้ง ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก ถ้าเปรียบเทียบกับหมู่บ้านทุ่งหลวง หมู่บ้านห้วยหอยจะเหมาะกับการทำไร่หมุนเวียนมากกว่า และผลผลิตข้าวจากไร่จะได้ผลดีกว่าเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านห้วยหอยก็มีแรงจูงใจบุกเบิกนาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะข้อจำกัดในการทำไร่หมุนเวียนในระยะยาว ส่วน

หมู่บ้านขุนวินจัดอยู่ในป่าประเภท "เก่อ เนอ พา" ถึง "เก่อ เขอ ข่อ ทิ" หรือป่าไม้เบญจพรรณ ติดต่อกับป่าดิบเขาซึ่งมีลักษณะชุ่มชื้น อากาศเย็นตลอดปี เหมาะกับการทำไร่หมุนเวียนมากกว่าสองหมู่บ้านที่กล่าวมาแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังยึดการทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก และมีการทำนาเพียงจำนวนเล็กน้อยเท่านั้น

ไม่เพียงเท่านี้ชาวกะเหรี่ยงแต่ละหมู่บ้านจะมีเขตป่า เขตหมู่บ้านของตนเอง มีการแบ่งเขตป่า และเขตหมู่บ้านตามลักษณะการใช้ประโยชน์ เขตการดูแลไฟป่า เขตการปล่อยสัตว์เลี้ยง ดังบทลำนำที่ว่า "เอาะ ก่อ เกอะ ตอ เหม่ เซ ตา โดะ เอาะ มอ เกอะ วอ เก" แปลว่า "ถ้าดูแลจัดการใช้สอยป่าได้ดี ในที่สุดกระทิงจะมากินโป่งดินในบริเวณหมู่บ้าน" กระทิงและโป่งดิน เป็นสัญลักษณ์ถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่า ดังนั้นจึงมีการจำแนกประเภทป่าในระดับหมู่บ้าน ได้แก่ หมู่บ้านที่ชุมชนอาศัยอยู่ (ดู เตอะ วอ) พื้นที่ทำกิน (ดูหละ) ป่ารอบหมู่บ้าน (ป่าสายสะดือเด็ก) ไร่หมุนเวียนและนา (ชิ เดาะ คึ) ป่าพิธีกรรมตามประเพณี ป่าต้องห้ามทำกินหรือป่าอนุรักษ์ (ดู ตะ)

๑) ป่ารอบหมู่บ้าน ตั้งอยู่รอบหมู่บ้าน นอกจากพื้นที่นี้จะให้ความร่มเย็นแก่หมู่บ้าน คนสัตว์เลี้ยงแล้ว ยังเป็นที่พำนักของสัตว์ป่าขนาดเล็กรอบหมู่บ้านแล้วยังเป็นแหล่งน้ำดื่มน้ำกินของหมู่บ้านอีกด้วย พิธีสำคัญของหมู่บ้านจะทำที่ป่าพิธีหรือกิ่วดอยใหญ่ ใกล้หมู่บ้านซึ่งร่มรื่นและมีต้นไม้ใหญ่มากมาย และไม่มีใครกล้าไปแตะต้อง ถัดจากนั้นไกลออกไปเป็นป่าช้าหมู่บ้าน ซึ่งเป็นป่าใหญ่ ห้ามตัดและล่าสัตว์ มีกฎห้ามอย่างเคร่งครัด ชาวบ้านเชื่อถือและกลัวอยู่แล้วจึงไม่เข้าไปรบกวนป่าแถบนั้น

นอกจากนี้ต้นไม้ใหญ่ใกล้บ้านในบริเวณป่าชุมชนนั้น เมื่อแต่ละครอบครัวคลอดลูกออกมาจะหาต้นไม้ไว้ให้ลูก เรียกว่า "เด ปอ ทู่" (ต้นสะดือเด็ก) ต้องเป็นไม้ใหญ่คงทนถาวร หลังจากเด็กเกิดแต่ละครอบครัวจะเอาสายสะดือไปผูกติดกับต้นไม้ใหญ่เรียกว่า "เด ปอ" (สายสะดือใส่ในกระบอกไม้ไผ่) ห้ามคนตัดโค่นเผาเด็ดขาด เชื่อว่าขวัญของเด็กจะอยู่

กับต้นไม้ใหญ่นั้น ถ้าใครไปทำอะไรต้นไม้ เด็กจะเสียขวัญ เพราะขวัญจากต้นไม้ถูกรังควานและเด็กจะไม่สบายต้องทำพิธีแก้ บางครั้งเด็กอาจมีอันตรายถึงตายได้ จะเห็นว่ากฎการอนุรักษ์ของชาวกะเหรี่ยงนอกจากอนุรักษ์ต้นไม้ใหญ่แล้ว ยังสร้างแนวความสัมพันธ์ระหว่างคนกับต้นไม้อย่างแนบแน่นตั้งแต่เกิด ขวัญของคนจะอยู่กับต้นไม้ ถ้าต้นไม้ตายไปคนก็จะเกิดความเจ็บป่วย และอาจถึงตายได้ แสดงให้เห็นแนวคิดลึก ๆ ว่าความอยู่รอดของคนและต้นไม้ (ป่า) มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง มิใช่อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่รอดได้ แต่ต้องอยู่รอดด้วยกันจึงจะถือว่าเป็นความอยู่รอด นี่คือแนวคิดสมดุลทางธรรมชาติอย่างแท้จริงของชาวกะเหรี่ยง

๒) เขตป่า "ดู หละ" ซึ่งเป็นพื้นที่ไร่หมุนเวียน นาขั้นบันได และสวน พื้นที่ไร่หมุนเวียนจะมีพื้นที่ไร่ซาก (ไร่เหล่า) ถือว่าเป็นพื้นที่ทำกินร่วมกันของคนทั้งชุมชน ส่วนพื้นที่นาขั้นบันไดและพื้นที่สวน จะเป็นการถือครองเป็นรายบุคคลและสืบทอดต่อกันในแต่ละตระกูล จะเห็นว่าสิทธิในการใช้ที่ดิน มีทั้งที่ดินที่สามารถใช้ร่วมกันในพื้นที่ที่เป็นไร่ซาก (Fallow) ของไร่หมุนเวียน และที่ดินส่วนบุคคลในพื้นที่นาและสวน ชนเผ่ากะเหรี่ยงแต่ดั้งเดิมถือครองที่ดินทำกินร่วมกัน กล่าวคือที่ดินทั้งหมดเป็นของชุมชนทั้งหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบไร่หมุนเวียน ส่วนระบบการถือครองส่วนบุคคลเพิ่งใช้ในช่วงที่เริ่มมีการบุกเบิกนาขั้นบันไดในระยะหลัง เริ่มมีการทำสวน และนาซึ่งเปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลเพราะถ้าต้องการสิทธิทางกฎหมายต้องมีการถือครองแบบส่วนตัว ถึงแม้ชุมชนยังไม่ได้สิทธิทางกฎหมาย ชุมชนส่วนใหญ่ต้องเสียภาษีที่ดินทุกปี จึงเริ่มมีการถือครองที่ดินเป็นส่วนตัวมากขึ้น

๓) "ดู ตะ" แปลว่า ป่าอนุรักษ์ตามประเพณี "ป่าดู ตะ" จะไม่มีการทำกินในบริเวณนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งห้ามบุกเบิกเป็นที่ไร่หมุนเวียนใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากตามความเชื่อและประสบการณ์ของชนเผ่ากะเหรี่ยงนั้น พื้นที่ไร่หมุนเวียนต้องเป็นป่าไร่ซาก และหากทำไร่ข้าวในบริเวณป่า

ดั้งเดิม ข้าวจะงอกงามไม่ดีเพราะมีป่าใหญ่ล้อมไว้ มีร่มไม้มากเกินไป และผิวดินเต็มไปด้วยรากไม้ ดังนั้นป่าดูตะจะไม่ถูกบุกเบิกใหม่โดยระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนอย่างแน่นอน

นอกจากนี้ชนเผ่ากะเหรี่ยงยังใช้ประโยชน์จากระบบการหมุนเวียนของไร่หมุนเวียนไปตามปกติ เพื่อคำนวณอายุหมู่บ้าน (แดลอ) แต่ละแห่งว่ายาวนานเพียงใด พร้อมทั้งการนับอายุคนที่อาศัยการนับรอบหมุนเวียนนี้เช่นกัน แต่เมื่อระบบไร่หมุนเวียนไม่เป็นไปตามปกติแล้ว หลักคำนวณวัน เดือน ปี ก็หมดวงจรไปด้วย มีลำนำบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า "ดู เยาะ โปล่ โพ เกอะแร แด เอดะ ควา เหนอะ เจาะ ฉื่ย บะ แล" แปลว่า "ไร่ซากเป็นพุ่มขึ้นมาอย่างอุดมสมบูรณ์ ทำไมเธอถึงไปทำกินในไร่ (คึ) เดิมได้" ความหมายของลำนำบทนี้ คือ การฝืนระบบการผลิตโดยทำไร่อยู่กับที่และไม่หมุนเวียน หรือ หมุนเวียนแค่ ๒-๓ ปี เนื่องจากหน่วยงานของรัฐที่ดูแลป่าอนุรักษ์ ได้ควบคุมพื้นที่ไร่ซากให้เป็นป่าพื้นที่อนุรักษ์มากขึ้น ฉะนั้นชุมชนไม่สามารถเวียนกลับมาทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากที่สมบูรณ์ได้อีกต่อไป ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนที่ทำไร่หมุนเวียนเป็นอย่างมาก สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อควบคุมระบบไร่หมุนเวียน คือกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน และระบบไร่หมุนเวียน ชนเผ่ากะเหรี่ยงมีบทลำนำมากมายที่แสดงถึงความรัก ความคิดถึง ความเป็นพี่น้อง สิ่งสวยงามทางอารมณ์ จะถูกเปรียบเทียบกับชีวิตในไร่หมุนเวียน ดังบทลำนำว่า

"คี คา โอะ เลอ แด โพ ปู กว่า เดอะ บือ โพ เกอะ ลี อู"

"สองเราอยู่ในกระท่อมไร่ มองดูต้นข้าวอ่อนที่ลมพัดเอนไปตามสายลม"

"โหม่ สู่ ชู เกอะ เต่อ เส่ พู มา แน เตอะพู แย เตอะ พู"

"แม่ได้ปลูกว่านหอมตลอดท่อนซุงในไร่ ยกให้เธอหนึ่งท่อน และอีกหนึ่งท่อนเป็นของฉัน"

"เหนอะ เหม่ หยื่อ ยา กว่า เส่ กลอ เส่ กลอ จอ จือ หล่อ โอะ ทอ"

"ถ้าคิดถึงฉันดูที่ต้นไม้ร้างในไร่ซากนั้น คือตัวฉันที่ทิ้งฝีมือเอาไว้ในไร่ของเธอ"

"แล เลอ ฉื่ย ปู ห่อ วอ พอ บุ บุ เลอ แหมะ ที เกอะ ลอ"

"ไปเยี่ยมเยียนไร่ซากเก่า ได้เจอต้นกะเพราแดงออกดอกเต็มไปหมด นั่งลงกลางไร่ น้ำตาไหลออกมาเพราะคิดถึงวันคืนที่เราทำงานด้วยกันในไร่นี้"

บทลำนำเหล่านี้ล้วนเป็นตัวอย่างของความผูกพันระหว่างคนกับไร่และไร่ซากของเขาจนกลายเป็นชีวิต ชนเผ่ากะเหรี่ยงกับไร่หมุนเวียนนั้นดูเหมือนควบคู่กันมายาวนานจนกลายเป็นชีวิตที่แยกกันไม่ได้ ขณะเดียวกันชนเผ่านี้ได้สืบทอดการเรียนรู้ระบบธรรมชาติ ระบบนิเวศที่ลึกซึ้งและพัฒนาระบบนี้ให้เอื้อต่อความยั่งยืนของระบบการผลิตอย่างสมดุล ดังบทลำนำที่ว่า

"เดะ ก่อ เกอะ ตอ ก่อ เหม่ เซ ตา โดะ เดะ มอ เกอะ วอ เค"

"ถ้าทำกินในป่า และรักษาได้อย่างดี ในที่สุดฝูงกระทิงจะกลับมากินโป่งดินที่เคยกินมาก่อน"

"กระทิงมากินโป่งดิน" หมายถึงความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง ตราบใดที่ชุมชนสามารถจัดระบบการทำมาหากินได้อย่างยั่งยืน ก็จะทำให้ระบบนิเวศยั่งยืนได้ด้วย

ผู้เฒ่าผู้แก่ทั้ง ๒ ชุมชน ได้ยกตัวอย่างของการสร้างป่าใหม่โดยรูปแบบการ "เจ๊าะฉื่ย" แปลว่า เวียนทำกินในพื้นที่ป่าหมดสภาพให้กลายเป็นป่าในเวลารวดเร็ว โดยใช้ระบบการปล่อยให้เป็นไร่ซาก ปัจจัยอีกประการของการฟื้นตัวอย่างรวดเร็วในไร่ซากก็คือ วัวควายที่ไปกินหญ้าและวัชพืชในไร่ซาก ทำให้ป่าไร่ซากฟื้นตัวได้รวดเร็ว ฉะนั้นจะเห็นว่าชนเผ่ากะเหรี่ยงมักทำไร่ทำนาควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ เพราะ

พื้นที่ไร่ซากเป็นพื้นที่สามารถเลี้ยงสัตว์ได้ดีที่สุด จากปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ค้นพบว่าระบบไร่หมุนเวียนสร้างป่าไร่ซากนั่นเอง

ทฤษฎีนี้สามารถอธิบายภาพรวมของพื้นที่ป่าในประเทศไทยได้ว่า ที่ใดมีชนเผ่ากะเหรี่ยงและลัวะอาศัยอยู่โดยทำการผลิตแบบไร่หมุนเวียน ย่อมหมายความว่าป่าบริเวณนั้นยังหนาแน่น นับตั้งแต่ทุ่งใหญ่นเรศวรจนถึงป่าในเขตภาคเหนือ ซึ่งเป็นผลจากการกระทำของมนุษย์โดยเฉพาะระบบชีวิตที่ใช้ระบบไร่หมุนเวียนและการเลี้ยงสัตว์ของชุมชนแบบพึ่งตนเอง

นอกจากนั้น ภูมิปัญญาในการบำรุงรักษาต้นข้าวและพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียนถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในระบบไร่หมุนเวียน ได้แก่

ประการที่ ๑ ไร่หมุนเวียนเป็นการผลิตที่เป็นพืชรวม มีพันธุ์พืชหลากหลายดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นความหลากหลายของพันธุ์พืชเอื้ออำนวยกันและกันในการใช้ธาตุอาหาร และผลิตธาตุอาหารให้แก่กันอีกด้วย จึงเป็นแม่แบบของการเกษตรยั่งยืนที่อาศัยธรรมชาติทั้งระบบ และสามารถอธิบายเป็นวิทยาศาสตร์ได้

ประการที่ ๒ ชนเผ่ากะเหรี่ยงมีเครื่องมือ "เกลาะหน่อ" แปลว่า "ถอนหญ้า" โดยใช้ "คละ" (เครื่องมือชนิดหนึ่งใช้ถอนหญ้าในไร่ข้าว) ซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ เหล็กโค้งงอเข้าหาด้ามทำให้เวลาถอนหญ้าจะเข้าไม่ลึก และเป็นการพรวนดินใต้ต้นข้าวโดยไม่กระทบรากของต้นข้าวอีกด้วย ขณะที่ถอนหญ้าจะกองหญ้าที่ถอนเป็นกอง ๆ เพื่อให้เน่าเปื่อยและกลายเป็นปุ๋ยให้กับต้นข้าวต่อไป การถอนหญ้าจะถอนราว ๓ รอบก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิตเรียกว่า แม่หญ้า และหลานหญ้า ส่วนในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ของไร่ซากแก่ที่เรียกว่า "ดู บะ ฉื่ย เจ๊าะ" จะถอนหญ้าเพียง ๒ รอบ เพราะต้นข้าวงอกงามดีและปกคลุมหญ้าได้หมด ในที่สุดหญ้าจะตายไปเอง และไม่สามารถงอกใหม่ได้อีก

ประการที่ ๓ ภูมิปัญญาในการกำจัดโรคข้าวโดยใช้ระบบธรรมชาติพึ่งพาธรรมชาติดังตัวอย่าง เช่น การเอาหนังของ "พลี" (หมูดิน) มาเผาในไร่ ทำให้ต้นข้าวหายจากโรคใบเหลืองได้และจะงอกงามมากกว่าเดิม เป็นต้น

ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นการอาศัยระบบธรรมชาติให้พึ่งพาธรรมชาติ เช่น การกำจัดวัชพืชโรคต่าง ๆ โดยใช้สมุนไพร ทำให้ไม่กระทบต่อระบบนิเวศ นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่เป็นวิทยาศาสตร์ ปัจจุบันได้มีการค้นคว้าเกี่ยวกับการปลูกพืชปลอดสารเคมี ซึ่งชนเผ่ากะเหรี่ยงที่ทำไร่หมุนเวียนได้ปฏิบัติมานานแล้วนับร้อยปี จึงนับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่ามากในการรักษาระบบนิเวศและสร้างความยั่งยืน โดยใช้กระบวนการธรรมชาติทั้งระบบได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชาวบ้านบ้านกลาง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ยังมีความรู้ในการเลือกข้าวเพื่อปลูกให้เหมาะสมกับระบบนิเวศอีกด้วย ได้แก่ ข้าวฮ้าวปลูกในที่ชัน ตามเนินเขาที่มีดินแข็ง ข้าวนึ่งปงและข้าวกล่ำปลูกในที่ราบ นอกจากนั้น การหยอดข้าวบางพันธุ์เช่นข้าวฮ้าว ซึ่งแตกกอง่าย ใส่เพียงหลุมละ ๓-๕ เมล็ดก็เพียงพอแล้ว ขณะที่ข้าวปง (ไป่เหล่อ) ต้องใส่มากกว่า เพราะมีกลิ่นหอมทำให้สัตว์ชอบมากิน เป็นต้น

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านแม่อุมพาย นาเป็นเทคโนโลยีใหม่ที่เข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตของพวกเขา เมื่อประมาณ ๑๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา ทว่าไร่หมุนเวียนเป็นองค์ความรู้ หรือเทคโนโลยีที่อยู่กับพวกเขามาตลอดหลายชั่วอายุคน แสดงให้เห็นว่า ในอดีตชาวบ้านได้พึ่งพาระบบไร่หมุนเวียนในการผลิตอาหารให้กับชุมชนและได้มีการสั่งสมองค์ความรู้ดังกล่าวไว้อย่างเหนียวแน่น ผ่านจารีตประเพณี วัฒนธรรมของตนเอง

ความเข้าใจที่ว่าสามารถปลูกข้าวที่ไหนก็ได้บนภูเขา นับว่าเป็นความเข้าใจที่ผิดพลาด เนื่องจากพื้นที่ที่เหมาะสมในการเป็นข้าวไร่นั้นมีระบบนิเวศที่เฉพาะเจาะจง เนื่องด้วยภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมา ทำให้เกิด

กระบวนการสร้างระบบนิเวศที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกข้าวในพื้นที่ลาดชันสูง ความอุดมสมบูรณ์ไม่มากนัก ทั้งนี้เนื่องจากในระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์น้อยเกินไป หรือมีความอุดมสมบูรณ์มากเกินไปจะไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูกข้าวไร่ ทั้งนี้เพราะพื้นที่อุดมสมบูรณ์มากเกินไปจะทำให้ต้นข้าวมีใบมากแต่เมล็ดข้าวลีบ หรือได้ผลผลิตไม่มากนัก เช่นเดียวกับพื้นที่ที่ไม่อุดมสมบูรณ์เลยมักจะไม่ได้ผลผลิตเท่าไรนัก ดังนั้นชาวปกาเกอะญอจึงมีวิธีการคัดเลือกพื้นที่เพื่อเพาะปลูกข้าว ซึ่งจะเรียกพื้นที่ดังกล่าวว่า "ดูละ" ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ที่เหมาะสมในการนำมาเพาะปลูกข้าว เพราะหากน้อยกว่านี้ก็จะเพาะปลูกข้าวไม่ได้มากนัก ในขณะที่หากปล่อยทิ้งไว้ต่อไปความอุดมสมบูรณ์จะมากเกินไปทำให้ไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูกข้าว ดังนั้นชาวปกาเกอะญอจึงมีกระบวนการที่สร้างให้เกิดพื้นที่เหมาะสมในการเพาะปลูกข้าว คือ การทำไร่หนึ่งปี แล้วปล่อยให้ไร่ข้าวฟื้นตัว ๗-๑๐ ปี ซึ่งชาวบ้านจะมีวิธีการสังเกตว่าพื้นที่ใดเป็น "ดูละ" แล้ว เช่นเดียวกันกับบ้านแม่อุมพายที่ได้สร้างระบบหรือกระบวนการสร้างพื้นที่ใหม่เหมาะสมสำหรับปลูกข้าวเช่นกัน แต่กระทำในลักษณะเป็น "ผืนใหญ่" กล่าวคือชาวบ้านจำนวนมากทำไร่ในบริเวณเดียวกันเป็นบริเวณกว้าง แล้วปล่อยทิ้งให้ฟื้นตัว ๗-๑๐ ปี แล้วจึงกลับมาปลูกข้าวอีกครั้ง

ระบบไร่หมุนเวียนของบ้านแม่ลานคำและบ้านป่าคาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างการเกษตรกับป่า ระหว่างทำไร่พื้นที่จะถูกเปิดโล่งเพื่อการเพาะปลูก ภายหลังจากสิ้นสุดการทำไร่ พื้นที่ก็จะถูกพักเพื่อให้ต้นไม้ค่อย ๆ ฟื้นตัวตามธรรมชาติ จนกลายเป็นป่าชั้นที่สองที่มีแร่ธาตุสะสม ซึ่งต่อมาก็จะกลายเป็นปุ๋ยให้กับพืชหลังจากตัดและเผาเป็นขี้เถ้า ป่าชั้นที่สองมีคุณค่าต่อระบบนิเวศในด้านของการเป็นป่าปกคลุม (Forest Cover) มีหน้าที่ช่วยในการควบคุมน้ำได้ หรือเป็นแหล่งต้นน้ำในขณะเดียวกัน ไร่เหล่าก็มีคุณค่าทั้งต่อชาวบ้าน สัตว์ป่า และระบบนิเวศ ไร่เหล่าอายุแตกต่างกันก็จะปกคลุมไปด้วยพืชแตกต่างกัน เป็น

แหล่งอาหารและพืชสมุนไพรของชาวบ้าน ระหว่างที่พักที่ดิน ไร่เหล่าช่วงอายุต่าง ๆ ก็จะมีประโยชน์ต่อสัตว์ป่าต่างชนิดกัน ไร่เหล่าอายุน้อยจะเป็นแหล่งอาหาร ที่พักอาศัยของวัวควาย และเป็นแหล่งอาหารของชุมชน ขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งอาศัยและหลบภัยของสัตว์ป่า ต้นไม้ที่ขึ้นปกคลุมพื้นที่ก็ช่วยในการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าและสร้างความหลากหลายทางชีวภาพให้สูงขึ้น

ไร่เหล่ามีคุณค่าต่อระบบนิเวศในการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ การสงวนและรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของชุมชนบนที่สูง แม้ว่าระบบไร่หมุนเวียนมักถูกมองว่าเป็นระบบการผลิตที่เป็นปรปักษ์กับพื้นที่ต้นน้ำ แต่ทว่าลักษณะทางธรรมชาติของไร่เหล่าที่เป็นป่าชั้นสอง (Secondary Forest) ช่วยรักษาระบบนิเวศต้นน้ำอย่างมีนัยสำคัญ สามารถสรุปได้ว่า ระบบไร่หมุนเวียนในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านเป็นกระบวนการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าว และเก็บรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชีวิตชุมชน การดำรงอยู่ของระบบไร่หมุนเวียนไม่ได้อยู่ได้ด้วยตัวระบบไร่อย่างเดียว แต่ต้องอาศัยและเกื้อกูลกับระบบอื่น ๆ ทั้งระบบนิเวศ ระบบสังคม ความหลากหลายของพืชอาหารนอกจากเกิดจากตัวระบบไร่เองแล้ว ยังเกิดจากการและเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ โดยเฉพาะพันธุ์ข้าว ทั้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และระหว่างกลุ่มชุมชนต่าง ๆ ทั้งในภูมินิเวศเดียวกันหรือต่างภูมินิเวศ ทำให้เกิดความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวเพิ่มขึ้น ฉะนั้น การรักษาสายพันธุ์ข้าวและความหลากหลายของพืชอาหาร หรือการสูญหายของพันธุ์ข้าวและพืชอาหาร ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลัก ๒ ประการ คือ ประการแรก การเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ประการที่สอง เงื่อนไขของการรบกวนระบบไร่หมุนเวียน จากนโยบายรัฐและการพัฒนา

ในประเด็นปัญหาความสมดุลของระบบนิเวศกับการทำไร่หมุนเวียน ชาวบ้านหินลาดในยืนยันอย่างหนักแน่นว่า ระบบการเกษตร

แบบไร่หมุนเวียนจะช่วยสร้างความสมดุลของระบบนิเวศลุ่มน้ำ ในระบบความรู้ของชาวบ้าน หากให้ความหมายต่อสิ่งที่เรียกว่า "ป่า" หรือ "ปก่า" ในภาษาของชาวบ้านสิ่งที่สำคัญที่สุดคือต้องมองพื้นที่ป่าอย่างมีชีวิต หมายความว่า ต้องมองว่าโดยกฎของธรรมชาติแล้วพื้นที่ป่าย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้แก่การเกิด แก่ เจ็บ ตาย พื้นที่บางส่วนอาจเป็นป่าที่กำลังเกิด ป่าบางพื้นที่กำลังเติบโต ป่าบางแห่งกำลังอยู่ในวัยฉกรรจ์ และป่าบางแห่งกำลังอยู่ในวัยชรา ชาวบ้านเข้าใจว่าระบบการทำไร่หมุนเวียนเป็นการกระทำที่ทำให้ระบบป่ามีชีวิตที่สมบูรณ์ เพราะว่าการทำไร่หมุนเวียนช่วยทำให้พืชพันธุ์ไม้ที่เติบโตในผืนป่าของหมู่บ้านมีการปรับเปลี่ยนอายุและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน พืชพันธุ์ไม้เหล่านั้นมีความแตกต่างหลากหลายของอายุ ทั้งในส่วนที่อยู่ในช่วงวัยทารก วัยเด็ก วัยผู้ใหญ่ และวัยชรา หากสภาพป่าอยู่ในลักษณะนี้ กล่าวได้ว่าเป็นผืนป่าที่สมบูรณ์

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (อ้างแล้ว) การปลูกข้าวให้พอกิน ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตคนกะเหรี่ยงแต่การที่จะปลูกข้าวให้พอกินนั้นไม่ได้อาศัยลำพังความรู้ในเรื่องการทำไร่ (เฉ่อสีย่าหม่องอองขะ) เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่จะต้องมีความรู้ที่สำคัญในทางนิเวศวิทยาอีกหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ในเรื่องป่า อันเป็นพื้นที่ใช้ในการทำไร่หมุนเวียน ความรู้ในเรื่องภูมิอากาศโดยเฉพาะเรื่องฝนอันเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญยิ่งในระบบการทำไร่หมุนเวียน เป็นต้น

องค์ประกอบของความรู้ต่าง ๆ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การแปรผันของปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งจะมีผลกระทบต่อระบบการผลิตโดยรวมความรู้นิเวศวิทยาของชุมชนซึ่งใช้ในการจัดการระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียนนี้จึงถือเป็นหัวใจของการดำรงชีวิตในชุมชน

สิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นคุณลักษณะพิเศษของระบบการทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงที่แตกต่างจากชนกลุ่มอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในเขตป่าเหมือนกัน คือ การเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นที่อยู่อาศัย ซึ่งรวมทั้งการตั้ง

บ้านและพื้นที่ในการทำไร่ ผู้เฒ่าของหมู่บ้านเกริงบอกล่าวว่า จุดที่เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านในปัจจุบันมีความเหมาะสมทั้งนี้เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบมีความลาดชันไม่มาก มีแม่น้ำไหลผ่านและไม่อยู่ติดภูผา คนกะเหรี่ยงจะไม่อยู่ในที่สูงหรือป่าใหญ่ซึ่งมีไม้ใหญ่ สภาพป่าในบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านเกริงบอจึงเป็นป่าไม้เบญจพรรณซึ่งมีไม้ไผ่เป็นไม้หลักสลับกับป่าเต็งรัง ซึ่งมีไม้พลวงเป็นไม้หลัก

ภายใต้ระบบการทำไร่หมุนเวียนของชาวเกริงบอ ที่เลือกใช้ป่าไม้เป็นที่ดินในการปลูกข้าวแปลงหนึ่งในระยะเวลา ๑ ปี แล้วทิ้งให้พื้นที่ป่ามีการพักและฟื้นตัวขึ้นในระยะเวลา ๗-๑๐ ปี แล้วจึงวนกลับมาใช้พื้นที่อีกครั้งหนึ่งเป็นระบบที่มีความซับซ้อน และจำเป็นต้องอาศัยความรู้หลายประเภทเกี่ยวกับเรื่องป่า เรื่องภูมิอากาศ เรื่องพืช เรื่องสัตว์ เรื่องสิ่งคุ้มครองธรรมชาติ เป็นต้น ความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกนำมาใช้ผสมผสานเกี่ยวโยงกันตลอดช่วงเวลาของการผลิต ดังจะได้จำแนกลำดับ ๕ ขั้นตอนของการทำไร่หมุนเวียนต่อไปนี้

๑) การเลือกพื้นที่ (ช่วงเดือนมกราคม) ป่าไผ่ถือเป็นป่าที่มีความเหมาะสมที่สุดในการทำไร่ข้าว ชาวกะเหรี่ยงถือเป็นชนชาติที่มีความรู้เกี่ยวกับป่าไผ่ และนิเวศวิทยาของป่าชนิดนี้ดีที่สุดชนชาติหนึ่ง ความเหมาะสมของป่าไผ่ในการทำไร่ข้าว เนื่องจากเหตุผล ๒-๓ ประการ คือ (๑) ดินในบริเวณป่าไผ่เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นดินสีดำที่มีธาตุอาหารสูง ปลูกข้าวแล้วงอกงามดี (๒) ป่าไผ่เป็นป่าที่มีอายุของการฟื้นตัวเร็ว ภายในระยะเวลาเพียงไม่ถึง ๑๐ ปี และ (๓) ไม้ใหญ่ในป่าไผ่มีอยู่ไม่มากนัก เนื่องจากชนิดไม้ที่มีสัดส่วนมากที่สุด คือ ไม้ไผ่ ทำให้ขั้นตอนของการถางไร่ ตลอดจนรื้อไร่ และเผาไร่ เป็นขั้นตอนที่ใช้แรงงานไม่มาก ชนิดของป่าจึงเป็นปัจจัยอันหนึ่งในการกำหนดลักษณะการทำไร่ ชาวกะเหรี่ยงจะไม่ทำไร่ในป่าดงดิบ ทั้งนี้คนกะเหรี่ยงมักให้เหตุผลว่าไม่สามารถทำงานหนักในการถางไร่ในป่าใหญ่อย่างนั้นได้ เพราะมีมีดและขวานเท่านั้น และหากคนกะเหรี่ยงทำไร่ในเขตที่สูงอัน

เป็นพื้นที่ป่าดงดิบ ย่อมหมายถึงว่า คนกะเหรี่ยงเองจะต้องเปลี่ยนแบบแผนการผลิตจากที่เคยทำไร่หมุนเวียนแบบ Short cultivation - Long fallow มาเป็นการทำไร่แบบ Long cultivation - Short fallow ซึ่งเป็นระบบผลิตที่คนกะเหรี่ยงไม่คุ้นเคย

ป่าไผ่ที่นิยมใช้ในการทำไร่มากที่สุดคือ ป่าไผ่ปล้องยาว ถือกันว่าดินในป่าไผ่ปล้องยาวเป็นดินที่มีคุณภาพดีที่สุด ป่าไผ่ที่ใช้ในการทำไร่มักมีอายุไม่ต่ำกว่า ๑๐ ปี โดยเฉลี่ยแล้วจะอยู่ในช่วง ๑๐-๑๕ ปี พื้นที่ ๆ จะใช้ในการทำไร่ข้าวจะต้องเป็นพื้นที่ที่เป็นที่ราบ ไม่ลาดชันจนเกินไปนัก เนื่องจากจะช่วยรักษาคุณภาพของดินไม่ให้ถูกชะล้างทำลายไปในช่วงฤดูฝน

๒. การถางที่ ตากไร่ และเผาไร่ (เดือน ก.พ.-พ.ค.)จะทำภายหลังจากการเลือกพื้นที่แล้ว ชาวบ้านจะต้องกะระยะเวลาของการถางไร่และตากไร่ไม่ให้อยู่ในช่วงที่ฝนตก เพราะจะทำให้ไร่ชื้นแฉะและเผายาก ขั้นตอนการเผาไร่ถือว่ามีความสำคัญ เพราะการเผาไร่ที่ดี จะทำให้ดินมีธาตุอาหารที่สมบูรณ์จากเถ้าถ่านของต้นไม้ที่ถูกเผา ซึ่งจะทำให้ต้นข้าวเจริญเติบโตและงอกงามดี หากไร่ที่ผ่านการเผาที่ไม่สมบูรณ์นอกจากจะทำให้ต้นข้าวขาดธาตุอาหารที่เพียงพอแล้ว ยังทำให้หญ้าอันเป็นวัชพืชเจริญเติบโตขึ้นแข่งกับต้นข้าวอีกด้วย การเผาไร่ของระบบเกษตรกรรมในที่สูงนั้น ได้รับการยืนยันว่าเป็นขั้นตอนเดียวที่จะนำเอาธาตุอาหารจากพืชกลับลงสู่ดิน

๓. การหยอดข้าว (เดือนมิถุนายน) จะเริ่มเมื่อฝนแรกเริ่มตกติดต่อกันมาจนดินชุ่มชื้นในราวเดือนมิถุนายน หากหยอดข้าวก่อนที่ฝนจะเริ่มตก เมล็ดข้าวที่หยอดไว้จะถูกนก และสัตว์ต่าง ๆ มากัดกินเสียหายได้ ในพื้นที่ไร่นั้นจะมีการวางผังการเพาะปลูกเป็นอย่างดี เพื่อให้ข้าวแต่ละชนิดเจริญเติบโตในที่ดินที่เหมาะสม และเพื่อให้มีพืชผักเป็นอาหารตลอดช่วงฤดูฝน และฤดูหนาว ข้าวแต่ละพันธุ์จะมีลักษณะของต้นข้าว

เมล็ด และอายุการเก็บเกี่ยวที่แตกต่างกัน ดังนั้นในการวางผังการหยอดข้าวไร่ นอกจากจะปลูกข้าวไร่พันธุ์ที่ตนเองชอบและถือว่ามีรสอร่อยแล้ว จะต้องเลือกปลูกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพของที่ดิน ทั้งนี้อายุของข้าวที่แตกต่างกันจะทำให้เจ้าของไร่สามารถจัดวางเวลาและแรงงานที่เหมาะสมในการเกี่ยวข้าวได้ ไม่ทำให้งานหนักเกินไปในช่วงเวลาการเก็บเกี่ยว

การปลูกข้าวหลายชนิดในแปลงเดียวกัน มีประโยชน์ในแง่ที่เป็นหลักประกันว่าจะมีข้าวพอกินในแต่ละฤดูกาลผลิตอีกด้วย เพราะหากข้าวพันธุ์ใดพันธุ์หนึ่งต้องประสบกับปัญหาศัตรูพืชรบกวน หรือเป็นโรคทำให้ได้ผลผลิตไม่ดีนัก ก็ยังมีข้าวพันธุ์อื่น ๆ เหลืออยู่ เพราะปกติปัญหาโรคพืช หรือเพลี้ยที่เกิดกับข้าวมักเป็นกับสายพันธุ์ใดสายพันธุ์หนึ่ง การใช้พันธุ์ข้าวที่มีความหลากหลายของสายพันธุ์จึงเป็นการควบคุมและป้องกันศัตรูพืชและโรคพืชไปในตัว

๔. การควบคุมวัชพืช และโรค การกำจัดวัชพืช หรือ ที่เรียกกันว่า เสียหญ้า นั้นถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากอันหนึ่ง เพราะไร่ข้าวที่มีหญ้าขึ้นมากย่อมทำให้ผลผลิตข้าวไม่ดี การเสียหญ้า ถือเป็นขั้นตอนปลายสุดของการควบคุมวัชพืชแล้ว ทั้งนี้การที่จะป้องกันไม่ให้ไร่ข้าวของตนมีหญ้าขึ้นมากจนเกินไป จะต้องเอาใจใส่ตั้งแต่ขั้นตอนในตอนต้น นั่นคือการเลือกพื้นที่ และการเผาไร่การเลือกไร่ซากที่มีอายุมากจะเป็นการป้องกันวัชพืชในเบื้องต้น เพราะในป่าไผ่ที่มีอายุมากไม้ใหญ่จะขึ้นปกคลุมอาณาบริเวณและไม่ค่อยมีหญ้า นอกจากนี้ ดินในป่าแก่จะนิ่ม ซึ่งทำให้ข้าวแตกกอดี ขึ้นเร็ว ปกคลุมหญ้าได้ ในขณะที่ป่าที่มีอายุอ่อนและไม้ใหญ่ยังไม่ขึ้นมาก จะปรากฏว่ามีหญ้าวัชพืชอยู่มากมาย ดินมีสภาพแข็งข้าวแตกกอได้ไม่ดี ไร่ข้าวที่เลือกพื้นที่ป่าที่มีอายุมาก เจ้าของไร่จะเบาแรงในการเสียหญ้าได้มาก

การเผาไร่ก็เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญต่อการควบคุมวัชพืช ไร่ที่เผาไม่ดีจะมีผลต่อธาตุอาหารในดิน และทำให้เชื้อของวัชพืชต่าง ๆ

ยังคงมีอยู่ ถูกทำลายไปหมด และเติบโตแข่งขันกับข้าวในเวลาต่อมา ชาวกะเหรี่ยงมีวิธีการป้องกันแมลงในไร่ข้าวด้วยวิธีทางธรรมชาติด้วยเช่นกัน เช่น หลังจากอธิษฐานแก่ซ่งธะรีและพิบุ๊โย เจ้าของไร่ที่แมลงมารบกวนต้นข้าวจะนำเอาเปลือกไม้ประดู่แช่น้ำ นำไปเทและโรยใส่บริเวณตอนบนของไร่ เพื่อให้น้ำและยางไม้ประดู่ไหลซึมไปสู่ลำต้นและใบของข้าว เป็นการป้องกันมิให้แมลงศัตรูพืชมาทำลายต้นข้าว

๕. การเกี่ยวข้าว ตีข้าว และนำข้าวขึ้นยุ้งฉาง (พ.ย.-ธ.ค.) ช่วงสุดท้ายของการเจริญเติบโตของข้าว คือการเริ่มตั้งท้อง และออกรวง ปัจจัยทางธรรมชาติที่มีความสำคัญมากในช่วงนี้ คือ ฝน โดยที่เมื่อข้าวเริ่มออกรวงในเดือนกันยายน หากได้รับน้ำฝนอย่างพอเพียงก็จะทำให้เมล็ดข้าวงอกงามดีสมบูรณ์ ในทางตรงข้ามหากฝนไม่ตก เมล็ดข้าวที่ออกมาจะมีลักษณะลีบเล็ก และปริมาณไม่มาก น้ำค้างในยามเช้าของต้นฤดูหนาวอาจช่วยได้บ้าง ฝนที่ตกในตอนกลางคืนจะมีผลดีมากกว่าฝนที่ตกในตอนกลางวันในช่วงนี้เนื่องจากในตอนกลางวันจะเป็นช่วงเวลาที่ดอกข้าวเปิดกลีบ การที่ฝนตกหนักจะทำให้ชะเอาเกสรของดอกข้าวไปจนหมด ทำให้ผึ้งไม่สามารถช่วยผสมเกสรได้ดีเท่าที่ควร

ชาวบ้านบ้านสเนพ่อง ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขะบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ในเขตป่าทุ่งใหญ่นเรศวรเช่นกัน เลือกทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ไร่ซากที่จะต้องทิ้งไว้ไม่ต่ำกว่า ๕ ปี เพราะหญ้าใต้ต้นไม้ค่อนข้างโปร่ง ลำไม้ไผ่มีขนาดพอเหมาะ ดินมีความอุดมสมบูรณ์ มีไม้ล้มลุกประเภทว่าน เช่น ว่านพุช่องเกาะ ว่านพุเคว่ ว่านลาก๊อชอง ว่านลาก๊อชา ที่บอกถึงความเย็นของดิน และต้องเป็นป่าไผ่ ซึ่งป่าไผ่ที่มีอยู่มีหลายชนิดด้วยกัน เช่น วากรือ, วาซู, วาหมี่, วาผะดู, วาป่วย, วาเหล่, วาพร่อง, วาชองคี, วากลี, วาบ่อง, และวาจั่ว ไผ่แต่ละชนิดจะขึ้นอยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกันและจะไม่ขึ้นปะปนกัน เช่น วาตู และวาช่องคีจะอยู่บนยอดเขา บนหน้าผาที่มีหินซึ่งชาวบ้านจะไม่เลือกทำไร่ วาพร่องขึ้นบนที่ราบ ทำไร่ได้แต่ได้ผลผลิตไม่ดีเพราะเนื้อดินแห้ง เป็นดิน

ร่วน ดังนั้นชนิดของป่าไผ่ที่ทำไร่ได้ดี เช่น วากรือ, วาหมี่, วาผะดู, วาป่วยและวาเหล่ เพราะดินดีมีความชื้นและไม่ร่วน (ส่วยจีโหม่ง สังขวิมล และคณะ, ๒๕๕๔)

ทัศนีย์ หิรัญวงษ์ (๒๕๔๖) ศึกษาเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ผลการศึกษาในประเด็นเรื่องการประกอบอาชีพ พบว่าอาชีพหลักของชาวกะเหรี่ยงคือการทำไร่ ชาวกะเหรี่ยงทุกคนต้องทำไร่ นอกจากข้าวแล้วยังมีพืชผักสวนครัวอีกมากที่ปลูกปนอยู่กับข้าว ถือว่าเป็นสวนที่มีพืชผักบริโภคมากมาย ซึ่งจะทยอยให้ผลผลิตทีละชนิดไม่พร้อมกัน การทำไร่หมุนเวียนของไร่ชาวกะเหรี่ยงใน ๑ รอบนั้นจะประกอบไปด้วยพื้นที่ ๕ ลักษณะคือ

๑. ดูละ เป็นป่าพื้นที่ป่า ฟื้นตัวจากการทำไร่แล้วและเหมาะแก่การหวนกลับมาตัดฟันเพื่อเปิดพื้นที่ทำไร่ใหม่

๒. คี เป็นพื้นที่ที่ได้ทำกิจกรรมในปีนั้น ๆ โดยจะเริ่มตั้งแต่การตัดฟันไม้ในไร่นา ถางที่ เผา เพาะปลูกข้าว จนถึงเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วเสร็จ

๓. ฉกี่วา เป็นพื้นที่หลังการเก็บเกี่ยวที่ถูกทิ้งไว้ รอเวลาให้ฟื้นตัวในช่วง ๑-๒ ปี ซึ่งต้นไม้ยังไม่เติบโตมากนัก แต่ยังพอมีผลผลิตที่เหลือจากการทำไร่หลงเหลือให้เก็บกินอยู่ได้ เช่น ข่า ขมิ้น เผือก มัน พื้นที่ลักษณะนี้จะใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ด้วย

๔. ฉกี่ยะ เป็นพื้นที่ป่า ฟื้นตัวจากการทำไร่เป็นปีที่ ๔ ขึ้นไป ไม้ในป่าเริ่มเติบโตใหญ่กลายเป็นป่าขนาดเล็ก สามารถนำไม้มาซ่อมแซมบ้านเรือน ทำรั้วหรือทำฟืนได้และถ้าหากเจ้าของไร่พิจารณาเห็นว่าสมควรกลับมาทำกินอีก ก็จะเข้าสู่ช่วง ดูละ ใหม่อีกครั้งหนึ่ง

๕. ปกา คือฉกี่บะที่ปล่อยให้เติบโตโดยไม่ตัดฟัน ก็จะเริ่มกลายสภาพเป็นป่า หรือป่าที่โตเต็มที่แล้ว

งานศึกษาของประเสริฐ ตระการศุภาร (อ้างแล้ว) อธิบายถึง ภูมิปัญญาในการจัดการระบบไร่ซากในการทำไร่หมุนเวียนว่าหมายถึงวิธีการทำไร่ข้าวและพันธุ์พืชอื่น ๆ โดยวิธีการโค่นหรือเผาในพื้นที่ใด

พื้นที่หนึ่งเป็นเวลาหนึ่งฤดูกาลเพาะปลูก แล้วย้ายไปปลูกในพื้นที่อื่นในปีถัดไป และจะปล่อยให้พื้นที่ไร่เก่าฟื้นตัว เพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งอาจใช้เวลา ๖-๘ ปีขึ้นไปจึงจะเวียนกลับมาทำไร่ในพื้นที่เดิม โดยหมุนเวียนต่อเนื่องกันไป หรือระบบนี้เรียกว่า การทำไร่ในเวลาอันสั้น ทิ้งป่าให้ฟื้นตัวในระยะยาว (Short Cultivation Long Faloow) (Kunstadter, ๑๙๗๘)

ในระบบไร่หมุนเวียนจะมีคำว่า "คึ" แปลว่า "ไร่ปัจจุบัน" และ "ฉื่ย" แปลว่า "ไร่ซาก" หรือ "ไร่เหล่า" (ภาษาเหนือ) ซึ่งชนเผ่ากะเหรี่ยงจะไม่เรียกแยกทีละคำ แต่จะเรียกติดกันคือ "ฉื่ย-คึ" แปลว่าไร่ซาก-ไร่ปัจจุบัน หรือ ไร่ที่มีระบบไร่ซาก

ภูมิปัญญาในการจัดการระบบไร่ซากมีความสัมพันธ์ในการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ชนเผ่ากะเหรี่ยงมีคำพูดหนึ่งที่ว่า "ดู บะ ฉื่ย เจ๊าะ" แปลว่า "ไร่ซากที่เหมาะสมและอุดมสมบูรณ์" ซึ่งถือเป็นคำพูดที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของไร่ซากที่กะเหรี่ยงทุกคนใฝ่ฝันอย่างสูงสุดที่จะทำกินในไร่ซากประเภทนี้และเพื่อที่จะได้มาซึ่งไร่ซากที่มีความสมบูรณ์แบบนี้ จำเป็นต้องพึ่งพารูปแบบการหมุนเวียนที่พัฒนาตามหลักธรรมชาติของระบบนิเวศดังต่อไปนี้ เริ่มต้นด้วย "คึ" เป็นไร่ข้าวปีที่ทำกิน ซึ่งจะเต็มไปด้วยต้นข้าวและพันธุ์พืชหลากหลายที่อยู่ในระบบการทำมาหากินของไร่หมุนเวียนไม่ต่ำกว่า ๔๐ ชนิด งอกงามขึ้นเต็มไปหมดในผืนไร่หมุนเวียน จากนั้นพอหมดปีการผลิตจะเปลี่ยนคำเรียก "คึ" เป็น "ฉื่ย" ซึ่งหมายถึง "ไร่ซาก" หรือ "ไร่เหล่า"

ฉื่ยหรือไร่ซากปีที่ ๑ นั้น ปกาเกอะญอจะเรียกว่า "ฉื่ย เอาะ เม" หรือ "หล่อ ข่อ ปู" เป็นไร่ซากปีแรกที่เจ้าของไร่ยังมีความผูกพันมาก ต้องเวียนกลับมาเก็บผลผลิตที่ยังมี พร้อมทั้งจะแวะกลับมากินข้าว เพราะยังมีพืชพันธุ์ธัญญาหารในไร่ซากอยู่จึงเรียก "ฉื่ย เอาะ เม" แปลว่า ไร่ที่แวะกินข้าวหรือ "หล่อ ข่อ ปู" แปลว่ากองฟางตรงที่นวดข้าวบริเวณนี้จะมีสัตว์ต่าง ๆ เช่น หนูป่า นกกระทา ไก่ป่า มาอาศัยและคนสามารถดักจับได้ไม่ยาก

ไร่ซากปีที่ ๒ เรียกว่า "ฉื่ย วา" แปลว่า ไร่ซากข้าว ซึ่งหมายถึงถ้ามองจากที่ไกลจะเห็นไร่ซากเป็นสีขาว เพราะยังมีตอข้าวและฟางข้าว

รวมทั้งตอไม้และท่อนไม้เป็นสีขาวเต็มไปหมด ในฉี่ยวา นี้เรายังสามารถเก็บผลผลิตที่เหลือไว้ เช่น พริก มะเขือ เผือก มัน ถั่ว เป็นต้น

ไร่ซากปีที่ ๑ และปีที่ ๒ เป็นแหล่งอาหารของชุมชนและสัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บริเวณรอบไร่ เช่น นก หนู ชนิดต่าง ๆ สัตว์เหล่านี้จะออกมาหากินและอาศัยอยู่ในบริเวณไร่นี้ ส่วนชุมชนนั้นนอกจากได้เก็บพืชพันธุ์ที่ยังหลงเหลืออยู่ในไร่แล้ว ยังถือโอกาสดักสัตว์มาเป็นอาหารด้วย เช่น นกกระทา และหนูป่า เป็นต้น ชนเผ่ากะเหรี่ยงผูกพันกับไร่ซากมากจนร้องออกมาเป็นบทลำนำว่า

"แล เลอะ ฉี่ย ปู ห่อ วอ พอ โดะ ดอ เออ บุ เลอะ แหมะ ที เกอะ ลอ" แปลว่า "กลับไปดูไร่ซากเจอดอกกะเพราแดงบานสะพรั่งทำให้คิดถึงวันคืนที่ผ่านมาจนน้ำตาเกือบไหลออกมา"

ไร่ซากปีที่ ๓-๔ เรียกว่า "ฉี่ย เบาะ ปู" แปลว่า ไร่ซากที่ไม้เริ่มงอกงามใหม่ จะมีทั้งหญ้าและต้นไม้หลากหลายชนิด ในช่วงนี้หญ้า เถาวัลย์ ต้นไม้จะขึ้นเต็มไปหมด รวมทั้งสัตว์ประเภทต่าง ๆ เข้ามาอาศัยหากินในฉี่ย เบาะ ปู ซึ่งมีระยะเวลาราว ๒ ปี

"ฉี่ย เบาะ ปู" เป็นป่าบริเวณที่หญ้ารกมากที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงมีความหลากหลายของพันธุ์หญ้าและพันธุ์พืชมากมาย รวมทั้งสัตว์นานาชนิดทั้งเล็กและใหญ่พากันมาอาศัยและขยายพันธุ์ในไร่ซากช่วงระยะปีที่ ๓-๔ นี้ นับว่าเป็นระบบที่เอื้อต่อการขยายพันธุ์พืชและสัตว์ซึ่งในป่าดั้งเดิมนั้น พันธุ์พืชและสัตว์เหล่านี้ไม่สามารถงอกงามและขยายพันธุ์ได้

ดังนั้นจะเห็นว่าระบบไร่ซาก เป็นแหล่งที่ช่วยเพาะพันธุ์พืชและสัตว์ สร้างความหลากหลายทางชีวภาพอย่างมากมาย อีกทั้งชุมชนสามารถอาศัยพืชหลายชนิดในไร่ซากมาทำเป็นยาสมุนไพรซึ่งหาไม่ได้ในป่าดั้งเดิม

ไร่ซากปีที่ ๕-๖ เรียก "ฉี่ย ลุ ถ่อ" จะเป็นช่วงที่ต้นไม้เริ่มสูงกว่าหญ้าบริเวณใต้ต้นไม้ที่เป็นเถาวัลย์และหญ้าจะโปร่งขึ้น สัตว์ปีกประเภทต่าง ๆ เช่น นก ไก่ป่า รวมทั้งกระรอก มักจะแวะเวียนมาอาศัยนอนในเวลากลางคืน ในไม้ในหญ้าที่คลุมหน้าดินเริ่มเน่าเปื่อย ทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ จากนั้นราว ๑-๒ ปี ก็เปลี่ยนเป็นอีกประเภทหนึ่ง

ไร่ซากปีที่ ๕-๖ จะเปลี่ยนจากหญ้ารกเป็นป่าใหญ่ที่สูงโปร่ง มีพันธุ์ไม้พันธุ์พืชต่างกันออกไปจากไร่ซากปีที่ ๓-๔ พันธุ์ไม้ที่ขึ้นเป็นป่าใหม่นี้จะกลายเป็นป่าสมบูรณ์ต่อไปในช่วงเวลานี้มีสัตว์ปีกและสัตว์บกอีกประเภทหนึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ เช่น ไก่ป่า นกเขา ฯลฯ ไร่นี้เต็มไปด้วยความร่มเย็น ปิวดินเริ่มฟื้นตัวใบหญ้ามากมายทับถมกลายเป็นปุ๋ยให้หน้าดิน ขณะเดียวกันต้นไม้เริ่มเจริญเติบโต อุดมไปด้วยธาตุอาหารมากมายมีไนโตรเจนคาร์บอนและฟอสฟอรัส (Kunstadter, ๑๙๗๘)

ไร่ซากปีที่ ๗-๘ ขึ้นไปเรียกว่า "ดู เยาะ โปล่" เป็นไร่ซากที่ต้นไม้เริ่มโตขึ้นมาก ดินจะอุดมสมบูรณ์เต็มที่เหมาะแก่การเพาะปลูกใหม่ บางครั้งเราจะเรียกไร่ซากระยะนี้ว่า "ดู หละ" (Doo Lax) ซึ่งหมายถึงไร่ซากที่เวียนกลับมาอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำไร่ใหม่อีกครั้ง ถ้าไร่ซากมีอายุตั้งแต่ ๘ ปีขึ้นไป เรียกว่า "ดู บะ ฉื่ย เจ๊าะ" ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และปกาเกอะญอ ถือว่าเป็นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกมากที่สุดและมีรอบปีที่เหมาะสมราว ๘ ปีขึ้นไป เป็นต้น

ระบบไร่ซากกลายเป็นส่วนหนึ่งของการนับจำนวนปีของกะเหรี่ยง เช่น การนับอายุลูกจะนับจากลูกเกิดตอนที่ทำไร่อยู่ตรงไหน จากนั้นก็นับจำนวนปีของไร่ซากนั้นว่าเวียนกลับมากี่ครั้งแล้ว จำนวนปีการเวียนกลับมาแต่ละครั้งทิ้งไร่ซากให้ฟื้นตัวจำนวนกี่ปี หรือนับการทำไร่แต่ละปีไปเรื่อย ๆ จนปัจจุบัน ก็จะรู้อายุของลูก เป็นต้น มีบทลำนำมากมายที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างคนกับไร่ซากและคนกับคนในช่วงทำมาหากินซึ่งสร้างความทรงจำจากการทำไร่บริเวณต่าง ๆ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงระบบแลกเปลี่ยนแรงงาน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับความหลากหลายทางชีวภาพ

งานศึกษาของประเสริฐ ตระการศุภกร (อ้างแล้ว) กล่าวถึงประเด็นของความหลากหลายทางชีวภาพว่า นอกจากพูดถึงคี (ไร่) แล้วก็จำเป็นต้องพูดถึง "ฉื่ย" (ไร่ซากหรือไร่เหล่า) ซึ่งเป็นพื้นที่พักดินให้เป็นป่าฟื้นตัว เพื่อจะได้เวียนกลับทำมาหากินอีก ในระบบไร่ซากนั้นนอกจากปล่อยทิ้งที่ดินไว้เพื่อเป็นการพักดินและปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเพื่อเป็นการพัฒนาความอุดมสมบูรณ์ของดินแล้ว ยังสร้างความหลากหลายให้กับชีวภาพของระบบนิเวศอีกด้วย ป่าไร่ซากที่ฟื้นตัวอย่างรวดเร็วเป็น

แหล่งสร้างความหลากหลายทางชีวภาพมากมาย ซึ่งไม่สามารถงอกงามขึ้นได้ในป่าใหญ่ ดังที่สมศักดิ์ สุขวงศ์ (อ้างแล้ว) ได้กล่าวไว้ว่า *"ความเชื่อที่ว่าหากไม่มีกิจกรรมของคนความหลากหลายทางชีวภาพของป่าจะสูงนั้น ไม่เป็นความจริงเสมอ ไป"* ตัวอย่างเช่น ในประเทศเคนยา เมื่อมีการขับไล่ชนเผ่ามาไซ (Masai) ออกจากป่าอนุรักษ์ ความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศทุ่งหญ้ากลับลดลง ระบบนิเวศทุ่งหญ้าเปลี่ยนไปก็คือ กลับถูกพืชจำนวนไม้พุ่มเข้ามาแทนที่ สัตว์จำพวกเก้งที่มีเขาเป็นเกลียว (antelope) ขาดอาหาร (Adams and Mcshane, ๑๙๙๒) ทุ่งหญ้าอุดมสมบูรณ์นี้ดำรงอยู่ได้ก็โดยกิจกรรมของชนเผ่ามาไซและสัตว์เลี้ยงจำพวกวัวของพวกเขา

ไร่ซากปีที่ ๕-๖ ปีขึ้นไป ต้นไม้สูงขึ้น ใต้ต้นไม้จะโปร่งมากขึ้น เหมาะกับพื้นที่หากินของสัตว์ใหญ่ และเป็นที่อยู่อาศัยของนกหนูประเภทต่าง ๆ รวมทั้งสัตว์จำพวกหากินตอนกลางคืน เป็นต้น ชนเผ่ากะเหรี่ยงเชื่อว่าป่าไร่ซากตั้งแต่ปีที่ ๘ ขึ้นไปเรียก "ดู หละ" หรือ "ดู หล่อ" ซึ่งแปลว่า พื้นที่พร้อมที่จะทำไร่ใหม่ พื้นที่แห่งนี้เป็นป่าไร่ซากที่อุดมสมบูรณ์ ย่อมเป็นที่ใฝ่ฝันของคนทำไร่ซากทุกคนที่อยากได้เพื่อทำมาหากิน ฉะนั้นจะเห็นว่า นอกจากชนเผ่ากะเหรี่ยงจะรอคอยพื้นที่ไร่ซากที่เป็น "ดู บะ ฉี่ย เจ๊าะ" หรือพื้นที่ไร่ซากที่เหมาะแก่การเพาะปลูกแล้ว ความต้องการแฝงก็คือ ต้องการสร้างระบบนิเวศให้เอื้อต่อพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ เพื่อเกิดความอุดมสมบูรณ์ทั้งดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า และระบบนิเวศเพื่อเกิดความยั่งยืนตลอดไป ขณะเดียวกันมนุษย์จะเก็บเกี่ยวพืชเหล่านั้นเป็นอาหาร เพื่อก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ การแพร่พันธุ์และการใช้ประโยชน์จะหมุนเวียนกันไปอย่างไม่รู้จบ

นอกจากนี้ระบบไร่ซากยังช่วยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพที่ไม่สามารถแพร่พันธุ์และเติบโตในป่าดั้งเดิม ป่าไร่ซากยังเป็นพื้นที่ของสมุนไพรนานาชนิด ผลผลิตที่ตกค้างอยู่สามารถนำไปใช้เลี้ยงและเป็นป่าใช้สอยได้อีกด้วย ความสำคัญอีกประการหนึ่งของป่าไร่ซาก คือเมื่อ

ป่าฟื้นตัวจะช่วยสร้างคุณภาพให้ดินมีปุ๋ยและแร่ธาตุอาหารต่าง ๆ เพื่อการเพาะปลูกได้ผลดีและงอกงาม ดังนั้นจะเห็นว่าป่าไร่ซากเป็นระบบที่สร้างความหลากหลายทางชีวภาพช่วยให้ พืช สัตว์ และมนุษย์สามารถจะอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน ความหลากหลายของพืชพันธุ์ทั้งที่เป็นพืชหลักและพืชแซม ก่อให้เกิดการเกื้อกูลกันทางชีวภาพ นั่นคือ พืชต่างชนิดกันย่อมต้องการสารอาหารในดินที่ไม่เหมือนกัน มีรากที่หยั่งลึกในระดับที่ต่างกัน จึงไม่เพียงรบกวนซึ่งกันและกันเท่านั้นแต่ยังส่งเสริมซึ่งกันและกันอีกด้วย

เมื่อกล่าวถึงความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียนที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ของชาวกะเหรี่ยงแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับความหลากหลายทางชีวภาพที่ประเสริฐ ตระการศุภกร ได้กล่าวถึง ก็คือไร่หมุนเวียนเป็นแหล่งสะสมพันธุ์พืชที่ยั่งยืนโดยผู้หญิงชนเผ่ากะเหรี่ยง ซึ่ง สมศักดิ์ สุขวงศ์ (อ้างแล้ว) เองก็ได้กล่าวถึงว่า "จากการศึกษาพบว่า ชนชั้นดั้งเดิมช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้ตั้งแต่ระดับพันธุกรรม (Genetic) ชนิด (Species) และระบบนิเวศ (Ecosystem)"

๑) ชนเผ่ากะเหรี่ยงได้สะสมพันธุ์พืชในลักษณะต่าง ๆ อย่างยั่งยืนนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

๑.๑ บ้านและยุ้งข้าว แหล่งสะสมเมล็ดพันธุ์ในขั้นต้น

ดังคำพังเพยของชนเผ่ากะเหรี่ยงกล่าวไว้ว่า "เพาะ หมื่อ ลา เดอะ เพาะ ควา ลา เบลาะ" แปลว่า "ผู้หญิงเป็นศรีแก่บ้าน ผู้ชายเป็นศรีให้ศาลาหมู่บ้าน" หมายถึงผู้หญิงเป็นผู้ดูแลจัดการบ้านและผู้ชายเป็นผู้ดูแลจัดการชุมชน นับว่าเป็นการแบ่งบทบาทที่ชัดเจนระหว่างหญิงและชาย ดังนั้นการดูแลบ้านและยุ้งข้าวติดกับบ้านจึงเป็นงานของผู้หญิงเกือบทั้งหมด

ความสำคัญของห้องครัวในการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช ห้องครัวของกะเหรี่ยงถูกออกแบบให้เหมาะสมสำหรับการเก็บรักษาพันธุ์พืช เตา

ไฟมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม มีเสาตั้งอยู่แต่ละมุม และมีชั้นวางของบนเตาไฟอยู่ ๒-๓ ชั้นด้วยกัน สาเหตุที่ต้องเก็บรักษาพันธุ์พืชในห้องครัว เพราะเป็นห้องที่มีไออุ่นจากเตาไฟตลอด ฉะนั้นสัตว์ต่าง ๆ เช่น มอด หนู และแมลงต่าง ๆ จึงไม่สามารถเข้ามากินหรือทำลายเมล็ดพันธุ์ได้ อีกทั้งห้องครัวเป็นห้องที่ไม่ชื้น เมล็ดพันธุ์ที่เก็บรักษาจะไม่ขึ้นรา

นอกจากครัวแล้ว ยุ้งข้าวก็เป็นที่เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ประเภทที่ทนทานต่อภูมิอากาศและแมลงต่าง ๆ เมล็ดพันธุ์ชนิดเหล่านี้สามารถเก็บรักษาไว้ได้เหมือนข้าวที่อยู่ในยุ้ง ผู้หญิงแม่บ้านกะเหรี่ยงนั้นมีความสำคัญมาก เพราะเป็นผู้รู้เรื่องเมล็ดพันธุ์พืชและการเก็บรักษาอย่างดี ถ้าไม่มีพันธุ์พืชใดก็จะตระเวนไปเยี่ยมพี่เยี่ยมน้องและขอมา

๒) พื้นที่ไร่หมุนเวียนเป็นแหล่งสะสมพันธุ์พืชที่ยั่งยืน

ผู้หญิงชนเผ่ากะเหรี่ยงนั้น นอกจากรู้จักเมล็ดพันธุ์เป็นอย่างดีแล้ว ยังรู้จักการจัดระบบการปลูกพืช กล่าวคือพืชชนิดใดชอบดินอะไร และพืชชนิดใดควรปลูกตรงไหน เพื่อมิให้กระทบต่อพืชอื่น ๆ ในไร่ข้าวหมุนเวียน ดังนั้นผู้หญิงกะเหรี่ยงจะจำแนกดินในไร่ ดังต่อไปนี้คือ

๒.๑ ห่อ โข่ เบลอะ หมายถึง ดินจอมปลวก เป็นดินที่เป็นจอมปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้นเป็นกองโต เจ้าของไร่จะเก็บเศษไม้เศษหญ้าไปเผาที่ห่อโข่เบลอะ ดินประเภทนี้เหมาะแก่การปลูกพืชบางชนิด เช่น มันเทศ พริก ฯลฯ

๒.๒ ห่อ โข่ อู ลอ กุ๊ หมายถึง ดินบริเวณที่ตอไม้ถูกเผาลงถึงราก จนบริเวณนี้กลายเป็นหลุม ดินเป็นสีแดงอมชมพูและเหมาะกับพืชจำพวกเผือก

๒.๓ ห่อ โข่ จือ ยุ หมายถึง ดินที่มีการเผาเศษไม้กิ่งไม้ต่าง ๆ ซึ่งช่วงที่มีการแผ้วถางไร่ จะเก็บเศษไม้มากองแล้วเผา ดินนี้เหมาะแก่การปลูกพริก มะเขือ เป็นต้น

๒.๔ ห่อ โข่ ชอ เช วุย หมายถึง ดินที่เปื่อยเป็นเม็ด ๆ เมื่อเราเหยียบดินจะจมลง ลักษณะเหมือนมีโพรงอากาศอยู่ในดิน ดินลักษณะนี้ไม่เหมาะแก่การปลูกพืชใด ๆ ถ้าปลูกข้าวจะงอกงามในระยะแรก แต่เมื่อต้นข้าวเติบโตได้ประมาณครึ่งฟุตก็จะเปลี่ยนเป็นสีเหลือง

๒.๕ ห่อ โข่ เหล่อ บอ เบะ เกล๊ะ หมายถึง ดินที่ผสมก้อนกรวด หินทราย ไม่เหมาะแก่การปลูกพืชใด ๆ แม้แต่ต้นข้าวก็ไม่งอกงามในดินชนิดนี้

๒.๖ ห่อ โข่ ซู หมายถึง ดินดำมีอยู่บริเวณริมห้วย ดินชนิดนี้เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด แต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะปลูกพืชจำพวกพริก มะเขือ ข้าวโพด ห่อวอ (กะเพราแดง) ผักชี ฯลฯ

๒.๗ ห่อ โข่ ที นี ทิ คือ ดินที่อยู่ติดลำห้วย อยู่ใกล้ลำห้วยมากกว่าห่อโข่ซู เหมาะแก่การปลูกอ้อย

การจำแนกดินให้เหมาะสมกับพันธุ์พืชแต่ละชนิดได้นั้น ต้องใช้ประสบการณ์ที่ยาวนานในการสรุปบทเรียนออกมาเป็นหลักปฏิบัติของชุมชน นอกจากนี้ดังที่กล่าวมาแล้ว การจัดปลูกพืชในพื้นที่ที่เหมาะสมในไร่เพื่อมิให้กระทบต่อพืชอื่น และง่ายต่อการเก็บเกี่ยวผลผลิต และยังมีการแบ่งพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียนตามลักษณะการปลูกดังต่อไปนี้ คือ

๑) พืชที่ปลูกริมรั้ว ได้แก่ ฟักทอง มันแกว น้ำเต้า เป็นพืชประเภทเลื้อยเกี่ยวพันตามไม้ จึงปลูกไว้ริมรั้ว เพื่อไม่ให้เลื้อยพันในไร่ จะทำให้ยุ่งยากตอนเก็บเกี่ยว

๒) พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหยอดในหลุมพร้อมกัน ได้แก่ แตง และถั่วชนิดต่าง ๆ ซิโพเด (มะห่อย) เป็นพืชเลื้อยตามดิน จึงไม่เกี่ยวพันตามต้นไม้ให้เกิดความยุ่งยากเวลาเกี่ยวข้าว

๓) พืชซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์ดอกไม้ ใช้เสียบไว้ในรูที่เจาะไว้ตรงด้ามเสียม เมล็ดพันธุ์ดอกไม้เป็นสีแดง สีเหลือง หรือเป็นกะเพราแดง (ห่อวอ)

ในขณะที่ใช้เสียมกระทุ้งหลุม เมล็ดพันธุ์จะปลิวร่วงลงดิน ดอกไม้ก็จะงอกงามในยามเก็บเกี่ยวพืชผล เป็นการแต่งแต้มสีสันให้กับไร่และชายหนุ่มที่เป็นเจ้าของเสียม

๔) พืชที่ปลูกห่าง ๆ กันในไร่ เช่น ข้าวฟ่าง ข้าวโพด ข้าวตอก จะปลูกห่างกันในไร่ เพราะพืชจำพวกนี้ขึ้นง่าย ถ้าปลูกติดกันจะแย่งอาหารกัน ทำให้ต้นไม้ไม่แข็งแรง

๕) พืชที่ปลูกโดยใช้เมล็ดหว่านบริเวณใกล้ตอไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผา หรือบริเวณใกล้จอมปลวกเก่า ได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด ยาสูบ และเผือก เป็นต้น พืชเหล่านี้จะงอกงามดีในดินที่มีขี้เถ้ามาก ๆ

๖) พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตามต้นไม้แห้งในไร่ ได้แก่ บวบ ถั่วพลู และถั่วชนิดต่าง ๆ โดยหว่านเมล็ดไว้รอบ ๆ ไม้แห้งเหล่านั้น

สรุปได้ว่า ไร่หมุนเวียนเป็นแหล่งสะสมพันธุ์พืชที่ยั่งยืน ในขณะที่ผู้หญิงกะเหรี่ยงก็มีค่าควรกับคำพังเพยที่ว่า "ไร่หมุนเวียนนั้น เจ้าของเป็นผู้หญิง" ผู้หญิงเป็นเสมือนแหล่งขยายเผ่าพันธุ์นานาชนิด ให้มีความหลากหลายทางชีวภาพที่ยั่งยืนควบคู่กับเผ่าพันธุ์มนุษยชาติ ดังนั้นไร่หมุนเวียนและผู้หญิงกะเหรี่ยงจึงเป็นรากฐานสำคัญในการอยู่รอดของความหลากหลายทางชีวภาพนั่นเอง

นอกเหนือจากนี้แล้ว ศิริณทิพย์ หมั้นทรัพย์ (๒๕๔๓) ศึกษากระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์และการปรับเปลี่ยนบทบาทหญิงชายในชุมชนปกาเกอะญอ ได้กล่าวถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในไร่หมุนเวียนของชาวปกาเกอะญอนั้น ทำให้ชาวปกาเกอะญอไม่มีความจำเป็นต้องใช้ยาฆ่าแมลงในไร่เลย ทั้งนี้เป็นเพราะว่า พืชที่หลากหลายจะมีหน้าที่ช่วยป้องกันอันตรายจากศัตรูพืชให้กันเอง เช่น พืชจำพวกดอกหงอนไก่ หรือ ดอกเหลืองดอกแดง (พอกอ พอบอ) จะทำหน้าที่เป็นตัวล่อให้แมลงไปหามัน โดยมิต้องรบกวนข้าวและผักอื่น หรือพืชกลิ่นฉุนจำพวกกะเพราแดง (ห่อวอ) จะมีหน้าที่ไล่แมลงไปเสียไกล ๆ

งานศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึงในระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนซึ่งยังคงเน้นเป้าหมายทางการผลิตเพื่อการยังชีพนั้นจะให้ความสำคัญกับระบบการปลูกพืชที่มีลักษณะหลากหลาย (multiple cropping) โดยที่มีความหลากหลายทางชีวภาพต่อพื้นที่การผลิตที่สูงมาก (high level of biodiversity per unit of production) อันถือเป็นลักษณะที่เด่นของระบบไร่หมุนเวียน ซึ่งถือเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สมบูรณ์ที่สุด โดยเฉพาะข้าว ตลอดจนพืชอาหารชนิดต่าง ๆ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อหมู่บ้านเซโดซา ที่ถึงแม้ว่าผลผลิตข้าวจะไม่ได้พอเพียงเพื่อเลี้ยงทุกครัวเรือนตลอดทั้งปี ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องขนาดของพื้นที่และจำนวนแรงงาน พืชอาหารที่เก็บกินได้ตลอดปีในไร่ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตของครัวเรือนในหมู่บ้าน

ชาวบ้านจะพึ่งพิงอาหารจากไร่หมุนเวียนในช่วงฤดูฝนและฤดูหนาวเป็นสำคัญ โดยที่พืชอาหารจำนวนมากสามารถเก็บกินได้จากที่นาในช่วงหลังเก็บเกี่ยว (บอน ผักไผ่ สะระแหน่ ผักตบ ผักชีฝรั่ง ผักกำปืน ผักกูด ผักแว่น ฯลฯ) ในขณะที่ฤดูแล้ง พืชอาหารจะได้จากป่าทั้งบริเวณริมลำห้วย ป่าทั่วไป และสวนผักใกล้บ้าน พันธุ์พืชอาหารที่ปลูกในไร่หมุนเวียนมีจำนวนรวมกันประมาณ ๑๒๒ ชนิด โดยแบ่งเป็นข้าว (บือ) ๑๑ ชนิด ข้าวเหนียว (ปี๊อี๊) ๗ ชนิด ข้าวฟ่าง (เป่) ๓ ชนิด ฟัก (เหล่ส่า) ๖ ชนิด มันสำปะหลัง (หน่อยเซ) ๑๐ ชนิด เผือก (ขื่อ) ๙ ชนิด แตง (ดี) ๘ ชนิด ถั่ว (เป่อเทาะ) ๖ ชนิด ถั่วพู (บ๊อบะ) ๔ ชนิด เช่อญ้า ๒ ชนิด ซุ้ย ๒ ชนิด ชอคาส่า ๒ ชนิด มะเขือ (เส่อกอ) ๖ ชนิด ผักกาด (เซอะบะเด๊าะ) ๔ ชนิด งาขาว (นี่โซ) ๒ ชนิด งาดำ (นอ) ๑ ชนิด ลูกเดือย (เบอะ) ๓ ชนิด พริก (มีสะ) ๖ ชนิด เตอโกส่า ๒ ชนิด หอม ๙ ชนิด ซีโพเด ๑ ชนิด และดอกไม้ (พอ) ๑๑ ชนิด

ชาวบ้านบ้านกลาง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เป็นชาวกะเหรี่ยงโปว์ที่นิยมบริโภคทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า โดยในช่วงเช้าและกลางวันจะกินข้าวเหนียว ช่วงเย็นจะกินข้าวเจ้า ทั้งนี้ในไร่และนาจะเลือกปลูกข้าวทั้งสองชนิด โดยมีพันธุ์ข้าวที่ปลูกอยู่ในปัจจุบัน ๑๖ สายพันธุ์ แบ่งเป็นข้าวเหนียว ๘ สายพันธุ์ และข้าวเจ้า ๘ สายพันธุ์ การปลูกข้าวแตกต่างกันในแต่ละครัวเรือนทำให้ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวยังคงมีอยู่ในชุมชน ชาวบ้านบอกว่าหากต้องการพันธุ์ข้าวอื่นที่ตนเองไม่มี สามารถเอาข้าวเชื้อแลกเปลี่ยนกันได้ โดยอัตราแลกข้าวเท่ากับ ๑: ๑ นอกจากข้าวหลากหลายสายพันธุ์แล้ว ยังมีพืชอื่น ๆ ที่ปลูกในไร่อีก รวมทั้งสิ้น ๖๔ สายพันธุ์

การทำไร่หมุนเวียนของบ้านแม่ลานคำและบ้านป่าคามีผลอย่างมากในการรักษาและสืบทอดสายพันธุ์ข้าวและพืชอาหาร บ้านแม่ลานคำมีสายพันธุ์ข้าวไร่ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวบ้านจำนวน ๒๘ สายพันธุ์ เป็นข้าวเจ้า ๒๔ สายพันธุ์ และข้าวเหนียว ๔ สายพันธุ์ บ้านป่าคามีสายพันธุ์ข้าว ๓๖ สายพันธุ์ เป็นข้าวเจ้า ๒๔ สายพันธุ์ และข้าวเหนียว ๑๒ สายพันธุ์ โดยมีบางพันธุ์ที่กำลังจะสูญหายไป เนื่องจากระบบไร่หมุนเวียนถูกรบกวน ความสามารถในการรักษาสายพันธุ์ข้าวที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของชุมชนจึงลดลง เหตุปัจจัยหลัก คือ นโยบายการอนุรักษ์ของรัฐ เจ้าหน้าที่ป่าไม้บังคับและห้ามชาวบ้านถางไร่เหล่าเดิม จึงทำให้พื้นที่ไร่เหล่าลดน้อยลงอย่างมาก ชาวบ้านต้องทำไร่ในพื้นที่ไร่เหล่าที่มีอายุสั้นลง ทำให้สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของข้าวสายพันธุ์ดั้งเดิมที่ให้ผลผลิตดีในไร่เหล่าที่มีอายุ ๑๐-๒๐ ปี นอกจากนี้ไร่หมุนเวียนของบ้านแม่ลานคำและบ้านป่าคา ยังเป็นการรักษาและปรับปรุงทั้งพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวก็เป็นกระบวนการในการรักษาความหลากหลายของสายพันธุ์เช่นกัน

เช่นเดียวกันในระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนของบ้านหินลาดใน มีประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ คือ การปลูกพืชที่หลากหลายชนิดพันธุ์ในแปลงเดียวกัน ซึ่งเป็นการอนุรักษ์พันธุ์พืช และแปลงปรับปรุงพันธุ์พืชที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งของชาวบ้าน การปรับปรุงข้าว พบว่า ในไร่หมุนเวียนแต่ละแห่งจะมีพันธุ์ข้าวแปลก ๆ แทรกตัวอยู่มากมาย พันธุ์ข้าวบางชนิดไม่เคยนำไปเพาะปลูกเลย แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็จะเห็นพันธุ์ข้าวเหล่านี้ขึ้นกระจายอยู่ทั่วไร่ ในบางปีพันธุ์ข้าวที่นำไปปลูกประสบปัญหามากมาย และให้ผลผลิตตอบแทนต่ำ แต่สำหรับพันธุ์ข้าวแปลก ๆ เหล่านี้กลับไม่มีปัญหา บางพันธุ์กลับให้ผลผลิตที่สมบูรณ์จนเห็นได้ชัด ซึ่งมีความเป็นไปได้สูงมากว่าข้าวชนิดนั้นเป็นการผสมของพันธุ์ข้าวป่า ซึ่งเชื้อพันธุ์เดิมฝังตัวอยู่ในดิน เมื่อมีเงื่อนไขที่เหมาะสมก็งอกงามขึ้นมาแล้วผสมกับพันธุ์ข้าวที่เอาไปเพาะปลูก จนเกิดข้าวพันธุ์ใหม่ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งในแง่ของการต้านทานโรคแมลงและการให้อัตราผลผลิตตอบแทนที่เหมาะสม

นอกจากนี้พืชแต่ละชนิดในไร่หมุนเวียนอาจเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น การปลูกดอกทานตะวันเพื่อล่อแมลง ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการผสมเกสรของพันธุ์ข้าว หรือการปลูกข้าวฟ่าง ที่เรียกว่า "สุ่ย" เพื่อเป็นอาหารของนก หนู และกระรอก ฯลฯ ซึ่งทำให้สัตว์เหล่านั้นไม่รบกวนผลผลิตข้าว เป็นต้น

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวและพืชผักพื้นบ้านของชาวปะกาเกอะญอ คือ หัวใจสำคัญของระบบการทำไร่หมุนเวียนแบบยั่งยืน นริศ ยิ้มแย้ม (อ้างแล้ว) ศึกษาประเด็นการจัดการในด้านความหลากหลายทางชีวภาพ พบว่า เกษตรกรมีการปลูกพืชและการอนุรักษ์พืชที่หลากหลายทั้งจำนวนชนิด (Species) และจำนวนพันธุ์ (varieties) โดยมีพืชที่รวบรวมจากการสำรวจทั้งในแปลงเกษตรกรจริง และจากการสัมภาษณ์ได้มากกว่า ๕๖ ชนิด ในขณะที่พันธุ์ข้าวที่พบมากถึง ๑๒

สายพันธุ์ สำหรับดัชนีความหลากหลายที่พบก็มีแตกต่างกันทั้งในระหว่างเกษตรกรเองและช่วงระยะเวลาระหว่างฤดูกาลที่ปลูก

๓.๓.๒ บทบาทในการเป็นชุมชนคาร์บอนต่ำและช่วยลดโลกร้อน

การศึกษาไร่หมุนเวียนและป่าชุมชนช่วยลดก๊าซเรือนกระจกของชุมชนห้วยหินลาด โดยมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือและชุมชนห้วยหินลาด (๒๕๕๓) เป็นงานศึกษาแรกๆ ที่ศึกษาศักยภาพในการกักเก็บคาร์บอนจากป่าชุมชนและระบบไร่หมุนเวียนของชุมชนปะกาเกอะญอห้วยหินลาด ซึ่งประกอบด้วย บ้านหินลาดใน, บ้านผาเยือง และบ้านหินลาดนอก งานศึกษานี้ค้นพบว่า การจัดการป่าอย่างมีประสิทธิผลและการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนห้วยหินลาด สามารถกักเก็บคาร์บอนได้ถึง ๖๖๑,๓๗๒ ตัน ซึ่งเมื่อรวมกับขีดความสามารถในการเก็บกักคาร์บอนของป่าชุมชนจะทำให้ทั้งชุมชนสามารถดูดซับคาร์บอนได้มากถึง ๗๒๐,๖๒๗ ตัน ในขณะที่มีคาร์บอนสูญเสียไปกับกิจกรรมการผลิตของชุมชน รวม ๕๔๔ ตันต่อปี หากคำนวณออกมาในรูปของปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เทียบเท่าต่อปีแล้ว กิจกรรมทางการผลิตของชุมชนมีส่วนทำให้เกิดการปลดปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่ชั้นบรรยากาศเทียบเท่า ๒,๐๔๒.๔๖ ตันต่อปี ดังนั้น กิจกรรมการผลิตของชุมชนจึงทำให้เกิดการปลดปล่อยหรือเกิดการสูญเสียคาร์บอนในอัตราที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับความสามารถในการกักเก็บคาร์บอนโดยรวมของระบบนิเวศโดยชุมชน

ทั้งยังพบว่าไร่หมุนเวียน (ไร่ข้าวปีปัจจุบัน+ไร่เหล่าที่พักไว้ ๑-๑๐ ปี) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ ๑,๕๙๐ ไร่ สามารถกักเก็บคาร์บอนได้มากถึง ๑๗,๖๔๓ ตัน ในขณะที่ทำให้เกิดการสูญเสียคาร์บอนจากการเผาไร่หมุนเวียนเพียง ๔๗๖ ตัน การพักฟื้นในระบบไร่หมุนเวียนที่ยาวนานขึ้นก็ส่งผลให้ความสามารถในการกักเก็บคาร์บอนมีมากขึ้นด้วย

นอกจากนั้น มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือยังได้ศึกษาเพิ่มเติมกรณีชุมชนปกาเกอะญอบ้านกลาง ตำบลบ้านดง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง และบ้านแม่อมกิ ตำบลแม่วะหลวง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก (๒๕๕๕) พบว่า กรณีบ้านกลาง มีพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนทั้งหมดประมาณ ๑,๖๓๒ ไร่ มีไร่หมุนเวียนอยู่ระหว่าง ๔-๗ ปี โดยแต่ละปีชาวบ้านจะใช้พื้นที่ไร่หมุนเวียนสำหรับเพาะปลูกโดยเฉลี่ยร้อยละ ๗ ของพื้นที่ไร่หมุนเวียนทั้งหมด ในปี ๒๕๕๔ ชาวบ้านกลางใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนรวมทั้งหมด ๑๒๓.๕ ไร่ ในกระบวนการเผาไร่ทำให้สูญเสียคาร์บอนรวม ๙๓๐ ตันคาร์บอน ในขณะที่พื้นที่ไร่หมุนเวียนที่เหลือ (ไร่เหล่า) สามารถเก็บกักคาร์บอนได้ถึง ๓๕,๕๖๗.๒๗ ตันคาร์บอน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าระบบการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านกลางในรอบหนึ่งปีปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เพียงร้อยละ ๒.๖๑ ของปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่สามารถดูดซับไว้ได้

กรณีบ้านแม่อมกิ มีพื้นที่ไร่หมุนเวียนทั้งหมดประมาณ ๑,๗๓๕ ไร่ มีรอบหมุนเวียนอยู่ระหว่าง ๑-๕ ปี ในปี ๒๕๕๔ ชาวบ้านแม่อมกิใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนทั้งหมด ๔๔๔ ไร่ ในกระบวนการเผาไร่ทำให้สูญเสียคาร์บอนรวม ๑,๒๐๔.๔๕ ตันคาร์บอน ในขณะที่พื้นที่ไร่หมุนเวียนที่เหลือ (ไร่เหล่า) สามารถกักเก็บคาร์บอนได้ถึง ๓๓,๑๖๕.๑๗ ตันคาร์บอน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าระบบการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านแม่อมกิในรอบหนึ่งปีปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เพียงร้อยละ ๓.๖๓ ของปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่สามารถดูดซับไว้ได้

การจัดการป่าของชุมชนยังช่วยอนุรักษ์พื้นที่สำหรับดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ กรณีชุมชนบ้านกลางมีพื้นที่ป่าชุมชน ๑๖,๗๒๗ ไร่ พื้นที่ทำกิน ๒,๐๖๒ ไร่ และพื้นที่อยู่อาศัย ๘๖ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๘๘.๖ คิดเป็นร้อยละ ๘๘.๖, ๑๐.๙ และ ๐.๕ ของพื้นที่ชุมชนทั้งหมดตามลำดับ ป่าชุมชนบ้านกลางสามารถกักเก็บคาร์บอนได้ถึง ๕๗๓,๓๑๕.๙๐ ตัน นอกจากนั้นพื้นที่ทำกินซึ่งจำแนกเป็นนา ไร่

หมุนเวียน และสวนไม้ยืนต้น ยังสามารถกักเก็บคาร์บอนได้ถึง ๔๒,๐๔๒.๖๗ ตัน เมื่อรวมศักยภาพในการกักเก็บคาร์บอนของป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินแล้วพบว่าทั้งชุมชนสามารถกักเก็บคาร์บอนได้มากถึง ๖๑๕,๓๕๘.๕๗ ตัน คิดเป็นความสามารถในการดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เทียบเท่า ๒,๒๕๖,๓๑๔.๖๕

ชุมชนบ้านแม่อมกิ มีพื้นที่ป่าชุมชน ๒,๗๓๒ ไร่ พื้นที่ทำกิน ๒,๗๓๘ ไร่ และพื้นที่อยู่อาศัย ๑๓๔ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๔๘.๘, ๔๘.๙ และ ๒.๔ ของพื้นที่ชุมชนทั้งหมดตามลำดับ ป่าชุมชนบ้านแม่อมกิสามารถกักเก็บคาร์บอนได้ ๑๒๓,๗๐๔.๔๘ ตัน พื้นที่ทำกินจำแนกเป็นนา ไร่หมุนเวียน และสวนไม้ยืนต้น สามารถกักเก็บคาร์บอนได้ ๔๖,๒๒๐.๓๑ ตัน เมื่อรวมศักยภาพในการกักเก็บคาร์บอนของป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินแล้วพบว่าทั้งชุมชนสามารถกักเก็บคาร์บอนได้ถึง ๑๖๘,๔๕๐.๘๕ ตัน คิดเป็นความสามารถในการดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เทียบเท่า ๖๑๗,๖๕๓.๑๒ ตัน

การจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านกลางและบ้านแม่อมกิช่วยอนุรักษ์พื้นที่สำหรับดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ หากเปรียบเทียบว่า รถยนต์ ๑ คัน ปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ๐.๙๙ ตันต่อปี นั่นเท่ากับว่าการจัดการป่าของชุมชนบ้านกลางช่วยให้มีพื้นที่ดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากรถยนต์ได้ถึง ๒,๒๗๙,๑๐๖ คันต่อปี และการจัดการป่าของชุมชนบ้านแม่อมกิช่วยให้มีพื้นที่ดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์จากรถยนต์ได้ถึง ๖๒๓,๘๙๒ คันต่อปี ด้วยเช่นกัน

และในงานศึกษาเดียวกัน ยังได้ทำการศึกษารอยเท้านิเวศ ซึ่งเป็นเครื่องมือวัดภาพรวมการใช้ทรัพยากร การบริโภค และการสร้างของเสียของบุคคล ชุมชน หรือ สังคมกับขีดความสามารถของชุมชนหรือสังคมที่จะตอบสนองได้ โดยอุปมาเปรียบเทียบปริมาณการใช้

ทรัพยากร การบริโภค และการสร้างของเสียออกมาเป็นขนาดของพื้นที่[1] พบว่าชุมชนมีการบริโภคทรัพยากรน้อยมาก จากการคำนวณขนาดของรอยเท้านิเวศ [2] ของทั้งชุมชนห้วยหินลาด ชุมชนบ้านกลาง และชุมชนบ้านแม่อมกิ พบว่า

กรณีชุมชนบ้านหินลาด (หินลาดใน ผาเยือง และหินลาดนอก) ใช้พลังงานเพื่อบริโภคในครัวเรือน ได้แก่ การใช้น้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องยนต์ การใช้ไม้สร้างบ้านและไม้ฟืน มีขนาดรอยเท้านิเวศเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ ๓.๘๐, ๓.๓๕ และ ๒.๖๕ ไร่ต่อคน ตามลำดับ ในขณะที่พื้นที่ที่สามารถตอบสนองการบริโภคของชุมชนอยู่ที่ประมาณ ๑๑๒.๓๒, ๑๓๙.๖๗ และ ๔๙.๒๘ ไร่ต่อคน ตามลำดับ ด้วยเหตุนี้ชุมชนจึงบริโภคทรัพยากรน้อยกว่าขีดความสามารถที่ทรัพยากรจะรองรับได้ ดังนั้น อัตราการบริโภคของชุมชนจึงไม่เป็นอันตรายต่อสมดุลทางนิเวศวิทยา ในขณะที่รอยเท้านิเวศของคนไทยเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ

---

[1] เกณฑ์ในการวิเคราะห์แบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) พื้นที่สำหรับอาหารและผลิตภัณฑ์จากพืช เรียกว่า “รอยเท้าทางอาหาร” ๒) พื้นที่สำหรับสร้างอาคารที่อยู่อาศัย วัด โรงเรียน ถนน หรือที่ทิ้งขยะ เรียกว่า “รอยเท้าเสื่อมสภาพ” ๓) พื้นที่ป่าเพื่อดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ส่วนเกินที่เกิดจากการเผาไหม้เชื้อเพลิงฟอสซิล เรียกว่า “รอยเท้าพลังงาน” ซึ่งเป็นการสมมุติว่า หากมีการใช้พลังงานส่วนหนึ่งจะต้องมีพื้นที่ป่าเพื่อดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ที่เกิดจากการใช้พลังงานนั้น ๔) พื้นที่ป่าไม้เพื่อการใช้ประโยชน์ผลิตภัณฑ์จากไม้ เช่น เนื้อไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย ไม้ฟืน ฯลฯ เรียกว่า “รอยเท้าผลิตภัณพ์จากป่าไม้”

[2] รอยเท้าทางนิเวศ เป็นวิธีการวัดความต้องการใช้ทรัพยากรของมนุษย์ที่มีผลต่อระบบนิเวศของโลก โดยการเปรียบเทียบอุปสงค์ของมนุษย์กับความสามารถในการฟื้นตัวของธรรมชาติ (โดยคำนวณจากขนาดของที่ดินและพื้นที่ในทะเลของแต่ละประเทศ) ที่สามารถผลิตอาหารได้เองตามธรรมชาติ ในการทดแทนทรัพยากรที่มนุษย์บริโภคไป และเพื่อรองรับและทำให้กากของเสียไม่เป็นอันตรายต่อมนุษย์ การประเมินทำให้สามารถเห็นว่า โลกจำนวนเท่าใด (หรือโลกกี่ใบ) ที่จะสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เมื่อพิจารณาจากวิถีการบริโภคของมนุษย์แต่ละคน

๑๐.๖๓ ไร่ต่อคน แต่พื้นที่ของประเทศสามารถตอบสนองการบริโภคได้เฉลี่ยเพียง ๖.๘๘ ไร่ต่อคน (ข้อมูลปี ๒๕๕๓)

ส่วนกรณีชุมชนบ้านกลาง และบ้านแม่อมกิ เมื่อนำรอยเท้าทางอาหาร รอยเท้าพลังงาน และรอยเท้าผลิตภัณฑ์จากไม้มารวมกัน เรียกว่า “ร้อยเท้านิเวศ” พบว่า ประชากรบ้านกลาง และบ้านแม่อมกิ มีขนาดรอยเท้านิเวศ หรือขนาดพื้นที่ของการใช้ทรัพยากรการบริโภคและการสร้างของเสียเท่ากับ ๔.๔๕ และ ๒.๓๒ ไร่ต่อคน ตามลำดับ ในขณะที่พื้นที่ที่สามารถตอบสนองการใช้ประโยชน์ได้มีมากถึง ๗๐.๑๖ และ ๑๒.๒๖ ไร่ต่อคน ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่า ชุมชนบ้านกลางและชุมชนบ้านแม่อมกิเป็นชุมชนที่มีอัตราการบริโภคน้อยกว่าขีดความสามารถของชุมชนที่จะตอบสนองได้ ดังนั้น การบริโภคของคนในชุมชนจึงไม่ทำลายสมดุลของระบบนิเวศ ในขณะที่รอยเท้านิเวศเฉลี่ยของคนไทยเท่ากับ ๑๕ ไร่ต่อคน ในขณะที่พื้นที่ที่สามารถจะตอบสนองได้มีเพียง ๗.๕ ไร่ต่อคน (ข้อมูลปี ๒๕๕๕)

๓.๓.๓ บทบาทในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร และความหลากหลายของพันธุ์พืชอาหาร

จากการศึกษาของอานันท์และคณะ (อ้างแล้ว) ในประเด็นความสำคัญของการผลิตในระบบไร่หลัก เพราะชุมชนส่วนใหญ่จะปลูกข้าวไร่ผสมผสานกับพืชอาหารจำนวนมาก ซึ่งมีความหลากหลายของพันธุ์พืชสูงสุดถึง ๒๐๗ สายพันธุ์ในพื้นที่ไร่ที่มีรอบหมุนเวียนยาว แต่จะเหลือเพียง ๔๐ สายพันธุ์ในกรณีที่ไร่นั้นถูกเปลี่ยนไปเป็นไร่ถาวรแล้ว และเปลี่ยนเป้าหมายการผลิตไปในเชิงพาณิชย์

ส่วนความมั่นคงของระบบไร่หมุนเวียนต่อความมั่นคงทางอาหารนั้น ขึ้นอยู่กับระดับความสำคัญของระบบไร่หมุนเวียน ในฐานะที่เป็นระบบหลัก ระบบรองหรือระบบเสริม เมื่อเปรียบเทียบกับระบบการผลิต

อื่น ๆ ในชุมชนนั้น ๆ เพราะระบบไร่หมุนเวียนไม่ได้ดำรงอยู่เพียงลำพัง แต่จะผสมผสานอยู่กับระบบการผลิตอื่น ๆ ด้วยเสมอ ในกรณีที่ระบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบหลักและมีที่นาน้อย การถูกจำกัดพื้นที่ทำไร่จะมีผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารอย่างมาก สำหรับชุมชนที่มีที่นามากและมีระบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบรองหรือระบบเสริม อาจจะมีความมั่นคงมากกว่าเล็กน้อย แต่ชุมชนบนที่สูงส่วนใหญ่มีนาเพียงเล็กน้อย จึงมักต้องการพื้นที่ไร่ไว้สำหรับสร้างหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร ทั้งนี้เพราะชุมชนบนที่สูงมักจะเผชิญกับปัญหาการมีข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี ดังจะพบว่าชุมชนในพื้นที่ศึกษาของอานันท์และคณะ ๑๑ แห่ง จะมีเพียง ๔ ชุมชนเท่านั้นที่มีครัวเรือนกว่าครึ่งหนึ่งของหมู่บ้านที่มีข้าวบริโภคตลอดทั้งปี ส่วนหนึ่งเพราะมีนามากและอีกส่วนหนึ่งเพราะมีรอบหมุนเวียนยาวและพื้นที่ยังสมบูรณ์

ชุมชนบ้านกลาง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เป็นหนึ่งในชุมชนที่มีความเชื่อว่า ข้าวมีความหมายลึกซึ้งกว่าอาหารที่เพียงเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง แต่ข้าวผูกพันกับวิถีชีวิตมายาวนาน มีความเชื่อในเรื่องขวัญข้าวที่ผูกโยงอยู่กับชีวิต มีคำสอนให้เคารพนับถือข้าวเป็นสิ่งสูง ห้ามเหยียบย่ำ แม้กระทั่งคำสอนที่ว่า ทำไร่ทำนาห้ามอารมณ์ไม่ดี เพราะเสมือนว่าดูถูกไม่เคารพข้าว ทำให้ผลผลิตข้าวต่ำ

นอกจากนี้จากงานศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ (อ้างแล้ว) ยังชี้ให้เห็นว่า ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้ใช้ประโยชน์จากพืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติ ตั้งแต่ในสวนหลังบ้าน ตามหนองน้ำ ริมห้วย ไปจนถึงราวป่าใกล้หมู่บ้าน มีพืชผักขึ้นตามฤดูกาล ตั้งแต่เห็ด หน่อไม้ พืชล้มลุก ดอกไม้ ใบและดอกของไม้พุ่ม ไปจนถึงยอดไม้หลากหลายชนิด ระบบนิเวศเชื่อมโยงวิถีชีวิต และระบบการผลิตของผู้คนในชนบทตั้งแต่การทำงานในไร่ นา สวน ไปสู่การเก็บอาหารที่ขึ้นตามธรรมชาติบริเวณลำห้วยและผืนป่าซึ่งเป็นเสมือนดังตลาดสดที่ชาวบ้านสามารถเลือกเก็บอาหารประจำวันได้ตามฤดูกาล มี

พืชผักบริโภคตลอดปีโดยไม่จำเป็นต้องปลูก ยิ่งไปกว่านั้น วงจรอาหารที่ทำจากพืชผักพื้นบ้านยังสอดคล้องกับสภาวะสุขภาพอนามัยของชาวบ้าน ดังเช่น ในชนบทภาคเหนือและภาคอีสานในช่วงต่อระหว่างปลายฤดูฝนต้นฤดูหนาว ดอกแคจะออกดอก และเป็นช่วงที่เด็กๆ มักป่วยเป็นไข้หัวลม อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ผู้ใหญ่จึงมักเก็บดอกแคมาลวกจิ้มน้ำพริก หรือทำกับข้าวให้เด็กกิน โดยเชื่อว่าดอกแค มีสรรพคุณในการตัดไข้หัวลมได้ พืชผักพื้นบ้านในลักษณะเช่นนี้มีอยู่ตลอดทั้งปี ไม่ว่าจะเป็น ขี้เหล็ก มะระขี้นก หรือพืชผักพื้นบ้านอื่นๆ ซึ่งมีสรรพคุณเป็นยาตามฤดูกาลไปด้วยในตัว

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ ไม่เพียงสร้างสรรค์รสนิยมในการบริโภค วิธีคัดเลือกพืชผัก การเลือกสรรอาหารที่เป็นประโยชน์และสอดคล้องกับวิถีชีวิต ตัดทอนพืชบางชนิดที่เกิดโทษออกไป และยังพัฒนาเทคนิควิธีในการนำเอาสมุนไพรเครื่องเทศมาใช้ชูรสรวมทั้งประกอบอาหารตามฤดูกาลเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันโรค ภูมิปัญญาเหล่านี้ผ่านการกลั่นกรองจนตกผลึก และกลายมาเป็นวัฒนธรรมการบริโภคที่แตกต่างกันออกไปตามภูมิภาคและกลุ่มชาติพันธุ์

ประเด็น ความมั่นคงทางอาหาร พบว่า พิจารณาอัตราส่วนของแหล่งอาหารในครัวเรือน จะเห็นได้ว่าชุมชนนิยมอาหารที่ผลิตในท้องถิ่นมากกว่าอาหารที่ผ่านกระบวนการผลิตเพื่อการค้า อาหารและพืชผักส่วนใหญ่เพาะปลูกในท้องถิ่นด้วยระบบไร่หมุนเวียนและแบบอื่นๆ ในไร่หมุนเวียนมีพืชพันธุ์ที่แตกต่างหลากหลาย

จากการศึกษาของสมบัติและคณะ (๒๕๔๗)ไร่หมุนเวียนได้ส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงทางอาหารของประชาชนบนพื้นที่สูงใน ๓ ด้าน คือ ด้านที่หนึ่ง ไม่มีการใช้สารเคมีในไร่หมุนเวียน พืชทุกชนิดล้วนปลูกตามธรรมชาติ ดังนั้น ผลผลิตอาหารจากไร่นาเหล่านี้จึงปลอดภัยสำหรับการบริโภคและทั้งยังบำรุงสุขภาพมากกว่า ด้านที่สอง ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตที่แตกต่างกันของพืชที่แตกต่างกันไร่หมุนเวียน ทำให้

มั่นใจว่าครอบครัวจะมีอาหารที่เพียงพอตลอดทั้งปี และด้านที่สาม ไร่หมุนเวียนเป็นระบบแบบพอเพียง ชุมชนสามารถผลิตอาหารได้ด้วยตนเองและลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารลง ดังนั้น ไร่หมุนเวียนจึงเป็นวิถีทางสู่ความมั่นคงทางอาหารอย่างชัดแจ้งและได้รับการมองเห็นคุณค่าอย่างยิ่งจากชุมชนบนพื้นที่สูง

งานศึกษาล่าสุดของมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือและชุมชนห้วยหินลาด บ้านกลาง และแม่อมกิ (อ้างแล้ว) ยืนยันบทบาทความสำคัญด้านความมั่นคงทางอาหารจากไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นข้อค้นพบที่ตรงกับงานศึกษาจำนวนมากที่ผ่านมา จากข้อมูลการบริโภคอาหารภายในครัวเรือนของชุมชนห้วยหินลาด แสดงให้เห็นว่า ร้อยละ ๙๒ ของอาหารที่ชาวบ้านบริโภคได้มาจากการผลิตของครัวเรือนและทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนสามารถผลิตข้าวได้เพียงพอทั้งจากนาและไร่ ส่วนพืชผักต่างๆ ที่นำมาบริโภค พบว่ามีมากกว่า ๑๐๐ ชนิด ในจำนวนนี้ ๙๐ ชนิดได้มาจากไร่หมุนเวียน และจากการรวบรวมข้อมูลแหล่งที่มาของพืชอาหารผักและข้าว พบว่าร้อยละ ๕๓ มีแหล่งที่มาจากพื้นที่นา ร้อยละ ๓๔ มาจากไร่หมุนเวียน ส่วนที่เหลือได้มาจากป่าและสวนชา

จากข้อมูลการบริโภคอาหารภายในครัวเรือนของชาวบ้านกลาง แสดงให้เห็นว่า ร้อยละ ๖๘ ของปริมาณอาหารที่ชาวบ้านนำมาบริโภคส่วนใหญ่ได้มาจากการเพาะปลูกหรือผลิตเองได้ ร้อยละ ๑๖ หาได้ภายในชุมชน และร้อยละ ๑๖ ได้มาจากตลาดภายนอก เมื่อจำแนกแหล่งที่มาของอาหาร พบว่า อาหารประเภทพืชผักและผลไม้ร้อยละ ๔๒ ได้มาจากป่า ร้อยละ ๓๓ ได้มาจากสวน ร้อยละ ๒๒ ได้มาจากไร่หมุนเวียน และร้อยละ ๓ ได้มาจากนา ส่วนการบริโภคเนื้อสัตว์ ร้อยละ ๖๑ ได้มาจากตลาดภายนอก ร้อยละ ๒๘ หาได้ในชุมชน และร้อยละ ๑๑ เป็นเนื้อสัตว์ที่เลี้ยงไว้เอง

กรณีบ้านแม่อมกิ จากข้อมูลการบริโภคอาหารภายในครัวเรือน แสดงให้เห็นว่า ร้อยละ ๖๙ ของปริมาณอาหารที่ชาวบ้านนำมาบริโภคส่วนใหญ่ได้มาจากการเพาะปลูกหรือผลิตเองได้ ร้อยละ ๑๑ หาได้ภายในชุมชน และร้อยละ ๒๐ ได้มาจากตลาดภายนอก เมื่อจำแนกแหล่งที่มาของอาหาร พบว่า อาหารประเภทพืชผักและผลไม้ร้อยละ ๕๙.๗ ได้มาจากไร่หมุนเวียน ร้อยละ ๒๔.๓ ได้มาจากสวน ร้อยละ ๑๕.๕ ได้มาจากป่า และร้อยละ ๐.๕ ได้มาจากสวน ส่วนการบริโภคเนื้อสัตว์ ร้อยละ ๖๙ ได้มาจากตลาดภายนอก ร้อยละ ๒๖ หาได้ในชุมชน และร้อยละ ๕ เป็นเนื้อสัตว์ที่เลี้ยงไว้เอง

ในการพิจารณาระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียนกับความมั่นคงทางด้านอาหาร ในที่นี้ได้กำหนดฐานคิดเพื่อการพิจารณาใน ๓ เรื่อง (๑) ความเป็นธรรมชาติและปลอดสารเคมี ชาวบ้านสามารถยืนยันอย่างมั่นใจได้ว่า ผลผลิตที่ผลิตด้วยระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนเป็นผลิตผลที่มีคุณภาพใกล้เคียงกับผลิตผลจากธรรมชาติ และปลอดสารเคมีมากที่สุด ยิ่งกว่านั้น ยังมั่นใจได้อีกว่า การบริโภคอาหารที่ผลิตด้วยกระบวนการและเทคนิคทางการผลิตแบบไร่หมุนเวียน ยังเสริมสร้างสุขภาพร่างกายให้แข็งแรงอีกด้วย (๒) ความพอเพียงและระยะเวลาในการบริโภค หมายความว่า การผลิตอาหารด้วยระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนสามารถตอบสนองต่อความต้องการบริโภคของครอบครัวเป็นระยะเวลายาวนาน และมีความเพียงพอต่อความต้องการของครอบครัวมากกว่าการผลิตด้วยระบบการเกษตรแบบอื่น ในประเด็นนี้จะพิจารณาอย่างเชื่อมโยงกัน ตั้งแต่ผลผลิตที่ได้รับจากการทำไร่หมุนเวียนปีที่ ๑ จนถึงไร่เหล่าปีที่ ๒-๓ ซึ่งยังคงให้ผลผลิตอาหารแก่ชุมชน (๓) การพึ่งตนเองด้านอาหารของครอบครัวและชุมชน หมายความว่า ชุมชนที่ผลิตอาหารด้วยระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองทางด้านอาหารได้ ไม่ต้องพึ่งพาหรือเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อหาอาหารจากตลาดภายนอก

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาถึงเรื่องความมั่นคงทางด้านอาหาร กับระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนในมุมมองของชาวบ้าน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจำแนกไร่หมุนเวียนออกเป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงไร่หมุนเวียนที่ยังคงทำการเพาะปลูกข้าว หรือที่ภาษาปกาเกอะญอเรียกว่า "คี" และช่วงไร่หมุนเวียนที่ปล่อยพักที่ดิน หรือที่เรียกว่า "ไร่เหล่า" หรือภาษาปกาเกอะญอเรียกว่า "ฉกี่" เพราะการจำแนกเช่นนี้จะช่วยให้เกิดจินตนาการถึงระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนได้อย่างแจ่มชัด ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนได้ดีมากขึ้น

ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ตำบลไล่โว่ อำเภอ สังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี พบความหลากหลายของพันธุ์ข้าวซึ่งเป็นสายพันธุ์ที่ปลูกสืบทอดกันในชุมชนมาจนถึงปัจจุบันและพันธุ์ข้าวที่แลกเปลี่ยนมาจากหมู่บ้านอื่นๆ สำหรับพันธุ์ข้าวดั้งเดิมของท้องถิ่น ได้แก่ ๑) <u>พันธุ์ข้าวเจ้าอ่อน</u> ปลูกได้ทั้งป่าอ่อนและป่าแก่ เช่น บือโบไคล่, บือกูกลี, บืออีวงบ่อง, บือเลได่ และบือเถ่อ (ต้องเป็นป่าอ่อน ๓ ปีขึ้นไปจึงปลูกได้) ปลูกได้เฉพาะป่าแก่ เช่น บือบ่องยูแย่, บืออั่วพู, บืออีวงเซ่อหนุ และบือไป่โล่ง ๒) <u>พันธุ์ข้าวเจ้าแข็ง</u> ปลูกได้ทั้งที่ไร่และที่นา เช่น บือพูไก, บือเบโหว่, บืออิไกล่ และบือหย่องไห่ ๓) <u>พันธุ์ข้าวเหนียว</u> เช่น ไอ่งไว่เบ, ไอ่งเซ่อพู (ข้าวเหนียวดำ) และไอ่งคองเหล่อ

ส่วนพันธุ์ข้าวใหม่ที่แลกเปลี่ยนมาจากญาติพี่น้องหมู่บ้านอื่น เช่น บือพะเพอ, บือโท่คอง, บือเน่อเม่อ, บือบีคลี่, บือคูกี, บือออองเจ่อ, บือบ่องทู่แผะ, บือพูอั่ว, บือโท่คู, บืออีวงพะดู และบือโปวโลว พันธุ์ข้าวเหนียว เช่น ไอ่งเซ่อ (ดำทั้งต้นและใบ) ไอ่งกะช่องแม, ไอ่งสะเท่, ไอ่งภูผา และไอ่งพ่อไซ

และความหลากหลายของพันธุ์พืชที่ปลูกในไร่ ประมาณ ๘๐ ชนิด เช่น บือแค่ (พันธุ์ข้าวโพด) มี ๖ ชนิด ได้แก่ บือแค่เชอ (ข้าวโพดหวาน) บือแค่ไอ่ง (ข้าวโพดข้าวเหนียว) บือเค่กีไก่ย (ข้าวโพดลาย) บือแค่พู (ข้าวโพดเล็ก) บือเค่พะดู (ข้าวโพดใหญ่) บือเค่กะตี (ข้าวโพดม้า) โลเค่

ซา (พันธุ์ฟักทอง) มี ๗ ชนิด ได้แก่ โล่เค่พู, โลเค่พะดู, โลเค่เชอเอาะหนู (ฟักทองนมลิง) โลเค่ดีซู (ฟักทองคางคก) โลเค่กะช่องแม (ฟักทองงาช้าง) โลเค่กะช่องที เป็นต้น คู้ถี (พันธุ์เผือก) มี ๑๐ ชนิด เช่น คู้อาดี (เผือกลูกเยอะ) คู้โผ่ซา (เผือกมะพร้าว) เป็นต้น เหล่อซา (พันธุ์ฟัก) มี ๔ ชนิด เช่น เหล่อชี้หน่อ, เหล่อพะท่อ เป็นต้น ถู่ซา (พันธุ์ถั่วฟักยาว) มี ๖ ชนิด เช่น ถู่บุบือ, ถู่กิไก่ย เป็นต้น (ส่วยจีโหม่ง สังขวิมล และคณะ, อ้างแล้ว)

งานศึกษาพันธุ์ข้าวของชุมชนกะเหรี่ยงในเขตป่าทุ่งใหญ่นเรศวร (ฐิรวุฒิ นาคำ และพรพนา ก๊วยเจริญ, ๒๕๓๘) ใน ๔ ชุมชน ได้แก่ ๑. บ้านจะแก ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขะบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ๒.บ้านแม่จันทะ ๓.บ้านเกริงบอ และ ๔.บ้านตะละค่อง ตำบลแม่จันทะ อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก พบว่า ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวจำนวน ๕๕ สายพันธุ์ แต่ละชุมชนปลูกข้าวสายพันธุ์ที่แตกต่างกัน โดยพบว่า ชุมชนบ้านจะแกมีพันธุ์ข้าว ๓๖ สายพันธุ์ บ้านแม่จันทะ ๒๒ สายพันธุ์ บ้านเกริงบอ ๒๐ สายพันธุ์ และบ้านตะละค่องซึ่งเป็นบ้านขนาดเล็ก ๘ สายพันธุ์

พันธุ์ข้าวที่ปลูกในหมู่บ้านจะแก แบ่งเป็นข้าวเจ้า ๒๒ สายพันธุ์ ได้แก่ ๑.บือจ่องผ่อง (ข้าวนา) ๒.บือบ่องทุแพละ ๓.บือบ่องยุแย ๔.บือแขะ (ข้าวนา) ๕.บือเลแดะ ๖.บือบ่องไส้ลา ๗.บือเถิ่ง ๘.บือผ่องอว่า ๙.บืออีโว้ง ๑๐.บือบ่องน้อย (ข้าวนา) ๑๑.บือไป่ล่อง ๑๒.บือผ่องไป่ล่อง ๑๓.บือบ่องพู้ ๑๔.บือไกว่คู้ ๑๕.บืออีโว้งอว่า ๑๖.บือพู้ ๑๗.บือวาบอ่ง ๑๘.บือลาฉ่อง ๑๙.ข้าวหอมมะลิ (ข้าวนา) ๒๐.บืออ่องเจิ่ง ๒๑.บือจองอว่า ๒๒.บือทิไล่ป้า และข้าวเหนียว ๑๔ สายพันธุ์ ได้แก่ ๑.ไอ่ยโผล่วส้า ๒.ไอ่ยเสิ้ง ๓.ไอ่ยโพล่วอี ๔.ไอ่ยเข้าเลอ ๕.ไอ่ยโหว่ ๖.ไอ่ยเตาะโว้ง ๗.ไอ่ยทู้ ๘.ไอ่ยเป่อเลอ ๙.ไอ่ยติไยเธ่ ๑๐.ไอ่ยเลี้ยว (ข้าวนา) ๑๑.ไอ่ยหม่องโพล่ะ ๑๒.ไอ่ยเบ๊ ๑๓.ไอ่ยบื๊อ ๑๔.ไอ่ยโหว่เบ๊

พันธุ์ข้าวในบ้านแม่จันทะ บ้านเกริงบอ และบ้านตะละค่อง แบ่งเป็นข้าวเจ้า ๒๕ สายพันธุ์ ได้แก่ ๑.บือพูท่อง* ๒.บือแขะ(ข้าวนา) ๓.บือเส้ยน่า* ๔.บือบ่องท่อง* ๕.บือบ่องจี่* ๖.บือไกว่คู้ ๗.บือกี๊* ๘.บือโหว่* ๙.บือเลี้ยว(ข้าวลาว) ๑๐.บือออองเจิ่งโหว่* ๑๑.บือบ่องอว่า* ๑๒.บืออีโว้งหรือข่องคี่ ๑๓.บือบ่องทุแพละ ๑๔.บือบ่องยุแย ๑๕.บือโตว่เตี๊ยบ่อง* ๑๖.บือเหลียวไห้* ๑๗.บือเถิ่ง ๑๘.บือผงโหว่* ๑๙.บืออว่าพู้* ๒๐.บือเสิ่งค่อง* ๒๑.บือบ่องหล่องล้วย* ๒๒.บือเหยาไห้* ๒๓.บือจ่องผ่อง(ข้าวนา) ๒๔.บือโว้ง ๒๕.บือเหลียวอ่ง* และข้าวเหนียว ๙ สายพันธุ์ ได้แก่ ๑.ไอ่ยเข้าเลอ ๒.ไอ่ยเสิ้ง ๓.ไอ่ยเข้าเพล* ๔.ไอ่ยโหว่เบ๊ ๕.ไอ่ยโพล่วส้า ๖.ไอ่ยยาลี*(ข้าวนา) ๗.ไอ่ยช่องแม๊ ๘.ไอ่ยไส้ลา* ๙.ไอ่ยติไยเธ่

พันธุ์ข้าวที่ปลูกใน ๓ บ้านของตำบลแม่จันทะมีพันธุ์ที่ไม่ได้ปลูกในบ้านจะแก ๑๙ สายพันธุ์ (พันธุ์ข้าวที่มีสัญลักษณ์ *) แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวอย่างมาก ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญที่อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวดังกล่าวเกี่ยวข้องกับปัจจัยทั้งด้านนิเวศและปัจจัยทางวัฒนธรรมและสังคมก็ได้เข้ามามีบทบาทในกาค้ำจุนการดำรงอยู่อย่างหลากหลายของสายพันธุ์ข้าว โดยแบ่งได้เป็น ๔ ปัจจัย ดังนี้

๑) <u>ปัจจัยของระบบนิเวศเกษตร</u> การมีระบบนิเวศหลายแบบทำให้ชุมชนต้องเลือกหาและพัฒนาพันธุ์ข้าวที่สามารถเจริญเติบโตและให้ผลผลิตได้ในระบบนิเวศที่แตกต่างกัน การปลูกข้าวแต่ละหมู่บ้านโดยเฉพาะข้าวไร่จะปลูกข้าวโดยเฉลี่ยต่อครอบครัว ๓-๔ ชนิด ครอบครัวหนึ่งจะปลูกทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า ซึ่งอาจจะปลูกข้าวเจ้า ๒ พันธุ์ ข้าวเหนียว ๒ พันธุ์ หรือข้าวเจ้า ๓ พันธุ์ ข้าวเหนียว ๑ พันธุ์ เป็นต้น การปลูกข้าวในลักษณะนี้เพื่อลดความเสี่ยงหรือเป็นหลักประกันผลผลิตจากสภาพดินฟ้าอากาศ

๒) <u>ปัจจัยด้านเป้าหมายการผลิต</u> ชุมชนกะเหรี่ยงในเขตป่าทุ่งใหญ่

เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองสูง การปลูกข้าวเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การพัฒนาพันธุ์และการปลูกข้าว จึงขึ้นอยู่กับความต้องการของคนในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งยังผันแปรไปตามความชอบและไม่ชอบอีกด้วย เช่น สีของข้าว ความเหนียวนุ่ม และรสชาด รสนิยมในการบริโภคแตกต่างกันในแต่ละครอบครัว โดยผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นฝ่ายกำหนดพันธุ์ที่จะเพาะปลูก โดยจะมีการปลูกพันธุ์ข้าวหลักหรือพันธุ์แม่ของครอบครัว ที่ใช้ปลูกข้าว ๙ กอ ส่วนข้าวอื่นที่ปลูกนั้นแต่ละครอบครัวจะเลือกตามความต้องการของคนในครอบครัว ซึ่งท้ายสุดแต่ละครอบครัวจะปลูกข้าวที่แตกต่างกันไป เช่น ชุมชนเกริงบอ ซึ่งมีเพียง ๑๔ ครอบครัว แต่ความแตกต่างของความชอบไม่ชอบทำให้พวกเขามีการปลูกข้าวถึง ๒๒ สายพันธุ์

๓) <u>ปัจจัยด้านพิธีกรรมและความเชื่อ</u> พิธีกรรมได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าว ชาวกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มที่บริโภคข้าวเจ้า แต่พวกเขาต้องปลูกข้าวเหนียวเพื่อใช้ในพิธีกรรม คนกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่า ข้าวเจ้าเป็นข้าวหลัก แต่ละครอบครัวผู้ที่เป็นหัวหน้าทำไร่ คือ “เกบือคู” มีหน้าที่เลือกพันธุ์ข้าวหลักของครอบครัว โดยเลือกเมล็ดข้าวที่ให้ผลผลิตดี ลำต้นแข็งแรงไม่ล้มเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยว เมล็ดข้าวที่จะนำมาทำแม่ข้าวจะต้องคัดเลือกจากรวงที่สมบูรณ์ รวงใหญ่ เมล็ดไม่ลีบ ไม่เป็นโรค ผู้ที่จะเป็นเกบือคูนั้นจะต้องเป็นคนที่มีดวงสมพงษ์กับข้าว หมายความว่าเป็นคนที่ทำไร่ได้ข้าวมาก เมล็ดใหญ่ ถ้าปลูกแล้วข้าวขึ้นไม่ดีเป็นโรคหรือเมล็ดลีบ แสดงว่าดวงของเกบือคูไม่ถูกกับข้าวพันธุ์นั้น ต้องเปลี่ยนพันธุ์อื่นมาปลูกเป็นแม่ข้าวแทน คนเฒ่าคนแก่มักสั่งสอนลูกหลานให้รักษาพันธุ์ข้าวดั้งเดิมเอาไว้ ข้าวที่มีอยู่ก่อนต้องรักษา ถ้าต้องการปลูกพันธุ์ใหม่ซึ่งอาจเกิดขึ้นในไร่ตนเองหรือขอพันธุ์จากหมู่บ้านอื่น ข้าวเดิมต้องเอาเชื้อ เพราะถ้าทิ้งพันธุ์เดิม หากวันหนึ่งข้าวที่นำมาปลูกใหม่ไม่ได้ผลจะย้อนไปปลูกพันธุ์ดั้งเดิมก็จะหาเชื้อไม่ได้

๔) <u>ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ</u> สิ่งที่พบเห็นในการปลูกข้าวของกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวรก็คือ การปลูกข้าวที่ให้ผลผลิตในช่วงระยะเวลาที่ต่างกัน คือ การปลูกข้าวทั้งข้าวหนักและข้าวเบา การปลูกในลักษณะนี้เพื่อแก้ปัญหาแรงงาน และเพื่อให้มีข้าวบริโภคเพียงพอ หากข้าวหมดเร็วก็จะได้กินข้าวที่สุกก่อน

ประเสริฐ ตระการศุภกร (อ้างแล้ว) กล่าวถึง ไร่ หรือ “คึ” คือที่ทำกินปัจจุบันของระบบไร่หมุนเวียน เป็นระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง จึงมีพันธุ์พืชมากมายที่ปลูกในไร่นอกเหนือจากข้าวไร่ซึ่งเป็นพันธุ์พืชหลัก ดังนั้น “คึ” จะมีผักเป็นอาหารได้ตลอดปี นอกจากนี้ยังสามารถเก็บเกี่ยวพืชผักในไร่ซากได้อีกอย่างน้อย ๑-๒ ปี

จากการสำรวจใน ๓ หมู่บ้านที่ศึกษา หมู่บ้านขุนวินยังคงมีพันธุ์พืชในไร่มากกว่า ๔๐ ชนิด เช่น แตงกวา (ดี) ผักกาด (เสอบะเดาะ) ข้าวโพด (บือเคส่า) เผือก (ขื่อ) มัน ฟักทอง (หลู่เคส่า) ข้าวตอก (เปอะ) อ้อย (เกอะที) ฝ้าย (แบ) ถั่วแดง (เสอะเบคลีก) ฯลฯ นอกจากนี้พันธุ์ข้าวยังมีมากกว่า ๑๐ ชนิด เช่น บือเปอะเหลอะ บือพะโดะ บือกอ บือชอมี บือหน่อบะ บือโพปริ บือว่า บือซู ฯลฯ พันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชเหล่านี้สามารถขึ้นงอกงามได้ดีในไร่หมุนเวียนที่เรียกว่า “คึ” มิใช่ไร่ผสมผสานหรือไร่ทำอยู่กับที่หรือสวน พันธุ์พืชบางชนิดเช่น ห่อวอ (กะเพราแดง) ขึ้นเฉพาะในที่ดินที่เป็นไร่ซากมีรอบหมุนเวียน ๖-๘ ปีขึ้นไปเท่านั้น ส่วนในหมู่บ้านทุ่งหลวงนั้น พันธุ์พืชต่าง ๆ ในไร่เกือบไม่มีอีกแล้วเพราะการทำไร่หมุนเวียนหยุดชะงักลง และหมู่บ้านห้วยหอยก็เช่นกัน พันธุ์พืชหลายชนิดหายไป เพราะรอบหมุนเวียนของไร่เหลือเวลาเพียง ๓-๕ ปีเท่านั้น แม้จะดูแลสภาพดีอย่างดี แต่พืชบางชนิดก็ไม่ขึ้นอีก เช่น กะเพราแดงและแตงกวาบางชนิด

พาตี่วะเจ๊ะ แตะแคระ แห่งหมู่บ้านห้วยหอยได้เล่าว่า ตนเองได้ทดลองปลูกห่อวอ (กระเพราแดง) ในไร่ที่มีรอบหมุนเวียนแค่ ๓ ปี และดูแลเป็นพิเศษ แต่ไม่มีห่อวอขึ้นเลยแม้แต่ต้นเดียว จะเห็นว่าพันธุ์พืช

เหล่านี้ดูเหมือนจะต้องขึ้นคู่กับระบบไร่หมุนเวียนที่แท้จริง ซึ่งยังมีรอบหมุนเวียนตามปกติ มิฉะนั้นจะเรียกว่าเป็น "คึ" ไม่ได้ เพราะถ้าเป็น "คึ" ต้องมีระบบหมุนเวียน ๕-๖ ปีขึ้นไป หากชุมชนต้องการรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชในไร่ไว้ ก็จำเป็นต้องรักษาระบบไร่หมุนเวียนที่เป็นรูปแบบปกติ จึงเรียกว่า "คึ" หรือ ไร่หมุนเวียนที่แท้จริง

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (๒๕๓๘) ได้ยกตัวอย่างอีกกรณีหนึ่ง คือ เมื่อมีการค้นพบข้าวโพดป่าใน Siera de Manatlan ของเม็กซิโก ข้าวโพดพันธุ์นี้มีอายุได้หลายปี ซึ่งมีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *zeo diploperennis* ต่อจากนั้นก็มีการประกาศจัดตั้งเป็นเขตสงวนชีวาลัย (biosphere reserve) เพื่อรักษาข้าวโพดป่าและระบบนิเวศที่พบพืชชนิดนี้ แต่ก็เจอปัญหา เพราะว่าข้าวโพดป่านี้เป็นพืชเบิกนำ (secondary species) ชอบขึ้นในไร่ข้าวโพดที่ทิ้งร้างไว้ ฉะนั้นจะรักษาข้าวโพดป่าก็ต้องใช้วิธีการทำไร่เลื่อนลอย อันเป็นวิธีการเลียนแบบการเกษตรแบบดั้งเดิม เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมที่มันต้องการ ดังนั้นถ้าไม่มีคนทำเกษตรแบบนี้มาก่อนมันก็คงสูญพันธ์ไปนานแล้ว การอนุรักษ์ในแนวนี้ก็ถูกมองข้ามเสมอ

นอกจากนี้ในงานศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (อ้างแล้ว) ที่ศึกษาบ้านแม่อุมพาย ยังได้กล่าวถึงการจัดการเมล็ดพันธุ์พืช (ข้าวและพืชอาหารชนิดต่าง ๆ) ทั้งการเก็บรักษา คัดเลือก และแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช เพื่อให้ได้พันธุ์พืชที่สามารถให้ผลผลิตได้สูงในพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งการจัดการกับปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนคำนึงถึงความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน ความเป็นธรรมของสังคม และความยั่งยืนของระบบนิเวศ

ไร่หมุนเวียนมีฐานะเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร ชาวบ้านแม่อุมพายมักกล่าวว่า "ไร่หมุนเวียนเป็นแหล่งอาหาร" ด้วยเหตุผลที่ว่า นอกจากข้าวแล้ว พืชอาหารที่ปลูกพร้อมกับข้าว (เช่น ฟักทอง ฟักหม่น แตงกวา เป็นต้น) พืชอาหารที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ และสัตว์ป่านานาชนิดที่พบในไร่ เป็นแหล่งที่มาของอาหารมื้อเที่ยงและมื้อเย็นให้กับชาวบ้านเป็นอย่างดี ความหลากหลายทางอาหารในไร่

หมุนเวียนยังมีความสัมพันธ์กับช่วงเวลาของรอบปีในการผลิต นอกจากในไร่ข้าวแล้ว แหล่งอาหารธรรมชาติทั้งพืชและสัตว์ยังได้จาก "ไร่เหล่า" (ไร่เหล่าและไร่ปัจจุบันยังเป็นหลักประกันของแหล่งเชื้อเพลิง เช่น ไม้ฟืน เพราะการทำไร่ทำให้มีไม้ฟืนจำนวนมากที่เผาไหม้ไม่หมด)

ความหลากหลายทางชีวภาพในไร่ข้าวเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงความมั่นคงทางอาหารได้เป็นอย่างดี ความหลากหลายยิ่งมีมากเพียงใด ความมั่นคงทางอาหารยิ่งสูงมากขึ้นเพียงนั้น จากการศึกษาพบว่า ความหลากหลายในไร่หมุนเวียนไม่เพียงแค่ชนิดพันธุ์พืชเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความหลากหลายของสายพันธุ์พืชด้วย ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวในไร่หมุนเวียนพบมากถึง ๑๓ สายพันธุ์ (พันธุ์ข้าวที่สูญหายไปจำนวน ๙ สายพันธุ์) พืชอาหารอื่นอีกจำนวน ๓๘ ชนิด ๘๖ สายพันธุ์ (เช่น เผือกจำนวน ๗ สายพันธุ์ แตงกวา ๘ สายพันธุ์)

จากการศึกษา พบว่า แม้ชาวบ้านบางคนจะมีที่นา ผลิตข้าวได้พอกิน หรือเหลือกิน แต่ก็ยังทำไร่ เพราะไร่ให้พืชอาหารด้วย ไม่ได้ให้เพียงแค่ข้าว ซึ่งแตกต่างจากนาที่ให้เพียงแค่ข้าวเท่านั้น ดังนั้นระบบนิเวศแบบนา จึงมีข้อจำกัดด้านอาหารมากกว่าระบบนิเวศแบบไร่

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยืนยันถึงหลักความมั่นคงทางอาหาร ไม่ใช่เพียงความหลากหลายของชนิดและสายพันธุ์ของพืชและสัตว์เท่านั้น ทว่าการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทำให้ทุกคนมีข้าวและอาหารกิน ไม่อดอยาก นับเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญอีกประการหนึ่ง หลักการนี้แสดงออกในรูปของ "การปันที่ดิน" ให้ทำไร่เพื่อให้ได้ข้าวและอาหารมาบริโภค

เช่นเดียวกับที่บ้านแม่ลานคำและบ้านป่าคา ความหมายทางอุดมการณ์ของไร่หมุนเวียน ก็คือความมั่นคงทางด้านอาหารที่เน้นเรื่องความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวและพืชอาหารเป็นหลัก ควบคู่กับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพทางธรรมชาติ ไร่หมุนเวียนเป็น

ฐานความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน ตราบเท่าที่ไร่หมุนเวียนยังคงความหลากหลายของพืชอาหารไว้ได้ นั่นคือ ชาวบ้านสามารถพึ่งพิงอาหารจากการผลิตในระบบไร่หมุนเวียนตลอดปี และพึ่งพิงอาหารบางส่วนและน้ำจากป่าช่วยให้ชุมชนลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกลง

บทบาทที่สำคัญของระบบการปลูกพืชอันหลากหลายต่อสังคมกะเหรี่ยงคือ การสร้างความมั่นคงในการพึ่งพาตนเองให้กับชุมชนที่มีวิถีการผลิตแบบยังชีพ โดยเฉพาะการพึ่งตนเองด้านอาหาร เนื่องจากพืชเกือบทั้งหมดที่ปลูกในไร่ล้วนเป็นพืชอาหารซึ่งจะเพียงพอแก่การดำรงชีพไปตลอดปี โดยไม่ต้องพึ่งพิงจากภายนอก พืชหลากชนิดที่เหลือจากการบริโภค เช่น พริก ยาสูบ ถูกนำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตจากชุมชนใกล้เคียง เช่น หมาก โดยที่ไม่ผ่านระบบเงินตรา ระบบเศรษฐกิจภายใต้การการผลิตเช่นนี้จึงทำให้ชุมชนอยู่ในภาวะที่ขึ้นต่อสังคมภายนอกน้อยมาก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นระบบที่ทำให้ชุมชนสามารถกำหนดแบบแผนการดำรงชีวิตได้อย่างมีอิสระ (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, อ้างแล้ว)

๓.๓.๔ บทบาทในเชิงสังคมและวัฒนธรรม

ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวปกาเกอะญอในส่วนที่เกี่ยวข้องกับไร่หมุนเวียน เป็นรูปแบบการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของคนในสังคม ชาวปกาเกอะญอเริ่มปีการผลิตด้วยการจัดพิธีขึ้นปีใหม่ เป็นการขจัดความขัดแย้งและสิ่งอัปมงคลที่มีอยู่ในชุมชนให้หมดสิ้นไป สร้างเสริมความรักใคร่ปรองดองและความสามัคคีภายในชุมชนเพื่อให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจในการทำการผลิตร่วมกันในปีต่อไป พิธีขึ้นปีใหม่ยังเป็นการปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดการผลิตและการคัดเลือกที่ไร่สำหรับทำการผลิตในปีต่อไป รวมทั้งการจัดแบ่งที่ดินให้กับผู้ยากไร้ที่ไม่มีนาหรือที่ดิน

เป็นของตนเอง พิธีขึ้นปีใหม่จึงเป็นการใช้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของผีในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับกับคนในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย และเน้นความเป็นธรรมของระบบการผลิต อีกทั้งเป็นการตอกย้ำบทบาทของคนเฒ่าคนแก่และขี่โห่หรือผู้นำทางศาสนาในฐานะเป็นผู้มีภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับจารีตประเพณีวิถีปฏิบัติและหน้าทีเป็นผู้ให้คำปรึกษาในกิจการต่างๆ ของชุมชน

พิธีแทงแม่ข้าว ๗ หลุม และการเชิญนกขวัญข้าวมาลงมาจากฟ้าหรือ “โถ่บีข่า” ถือเป็นการตอกย้ำอุดมการณ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานของเจตนารมณ์และหลักการจัดการไร่หมุนเวียนนั่นคือ การแบ่งปันและการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม การสั่งสอนให้ชุมชนต้องดูแลผู้ด้อยโอกาส เช่น เด็กกำพร้าและหญิงแม่หม้าย ให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ชุมชนต้องแบ่งที่ดินทำกินให้กับคนจนเพื่อให้โอกาสได้ลืมตาอ้าปากและสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในโอกาสต่อไป และอุดมการณ์ความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศ หากปราศจากเสียซึ่งความเป็นธรรมทางสังคม คนยากจน ผู้ด้อยโอกาสและไร่ที่ทำกินย่อมช่วยตนเองด้วยการออกไปตัดไม้ในป่าธรรมชาติ ออกล่าสัตว์และเบียดเบียนธรรมชาติแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น และทำให้ชุมชนไม่อาจรักษาความมั่นคงและความเป็นธรรมทางนิเวศ หรือความสมดุลของสภาพแวดล้อมได้อีกต่อไป ซึ่งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมย่อมส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตและความมั่นคงของผลผลิตของชุมชนในโอกาสต่อไป

ความรักและความผูกพันธุ์ต่อป่า ซึ่งได้รับการสืบทอดตอกย้ำผ่านความเชื่อและพิธีกรรมนานาชนิด มิได้เกินขึ้นลอยๆ หากเกิดขึ้นจากความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับนัยสำคัญของธรรมชาติแวดล้อมที่มีต่อการผลิตและความมั่นคงของชีวิต ความรู้และภูมิปัญญาดังกล่าวได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยผ่านภาษาพิธีกรรมและอำนาจทางศีลธรรมของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่มาของความเชื่อต่างๆโดยเฉพาะอย่าง

ยิ่ง ความเชื่อเรื่องผีที่สามารถให้คุณให้โทษต่อระบบการผลิตและชีวิตทางสังคมของมนุษย์ ในพิธีกรรมทางการผลิตต่างๆ หากพิจารณาเพียงผิวเผินอาจเห็นว่า มีองค์ประกอบหลักอยู่ที่การบวงสรวงอ้อนวอนต่อผี แต่โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ชาวปกาเกอะญอกำลังสื่อสารกับลูกหลานผ่านภาษาของพิธีกรรม เกี่ยวกับการจัดระเบียบสังคมและหลักการพื้นฐาน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างแล้ว) กล่าวถึงแนวคิดหลักที่กำกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงว่าคือ การสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชุมชน ดังปรากฏในตำนานหรือเรื่องเล่าว่าด้วย "นกขวัญข้าว" เรื่องเล่านี้มีอยู่ว่า

กษัตริย์องค์หนึ่งกีดกันไม่ให้เด็กกำพร้าใช้ที่ดินอันอุดมสมบูรณ์และให้ทำมาหากินบริเวณที่เป็นหินตามเนินเขา นกขวัญข้าวเห็นความไม่เป็นธรรมนี้เข้า จึงแปลงร่างเป็นหญิงชราหม้ายลงมาช่วยเหลือ โดยให้ตนเองนั้นติดอยู่ในดงไผ่หนาม แล้วร้องขอให้ผู้คนที่ผ่านไปมาช่วยเหลือ แต่ทุกคนที่ผ่านไปบริเวณนั้นก็ไม่มีใครยอมลงช่วยเหลือ นอกจากเด็กกำพร้า เมื่อหญิงชราหม้ายหลุดพ้นออกจากดงหนามไผ่ ได้ขออาศัยอยู่ด้วยและรับที่จะช่วยเหลือเด็กกำพร้า เมื่อเด็กกำพร้าเห็นพื้นที่ไร่ของตนเองมีสภาพเป็นหินก็ท้อใจ หญิงชราหม้ายจึงบอกให้นำดินมากลบหินและตัดไม้มาวางตากให้แห้งแล้วเผา จากนั้นให้เด็กกำพร้าไปเก็บข้าวมาจากไร่นาของคนอื่น เด็กกำพร้าเก็บมาได้เพียงเมล็ดเดียวแล้วนำไปปลูกในไร่ของตนเอง เมล็ดข้าวดังกล่าวได้แตกออกมาจำนวนมาก ข้าวแต่ละกอให้ผลผลิตมากมาย เด็กหนุ่มกินข้าวอย่างไรก็ไม่หมด จึงนำข้าวที่เหลือไปแบ่งปันให้กับคนที่ไม่มีข้าวกิน หรือมีข้าวที่ไม่พอกิน เมื่อหญิงชราหม้ายเสร็จสิ้นหน้าที่ของตนก็แปลงกลายเป็นนกบินกลับสู่สวรรค์

ตำนานนี้สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ที่ทำดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน ผลดีที่ว่าคือความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร การทำความดีของเด็กชายกำพร้า คือ การช่วยเหลือผู้อื่น แบ่งปันข้าวให้กับผู้ที่อดอยากกว่า ตำนานเรื่องนี้จึงสอนให้ชาวปกาเกอะญอรู้จักการเสียสละ การให้

และช่วยเหลือผู้อื่น และการให้นั้นก็จะยังผลให้ตนเองได้รับความอุดมสมบูรณ์ที่ไม่รู้จักหมดสิ้น

นอกจากนี้ ชาวปกาเกอะญอยังได้นำเอาอุดมการณ์ว่าด้วย "ความอุดมสมบูรณ์" ไปเชื่อมโยงกับการทำความดีอื่น ๆ และสร้างเป็นกฎเกณฑ์ของชุมชน เช่น การห้ามสมาชิกในหมู่บ้านกระทำผิดศีลธรรม เพราะจะมีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน โดยเฉพาะไร่หมุนเวียน ดังนั้นเมื่อมีการทำผิดศีลธรรม เช่น ผิดลูกผิดเมียคนอื่น ชาวบ้านเชื่อว่าจะทำให้ผลผลิตเสียหาย ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ถึงกับมีคำกล่าวที่ว่า "การละเมิดทางเพศ เป็นการผิดผี ที่ทำให้เกิดหายนะต่อชุมชน และความอุดมสมบูรณ์ถูกทำลาย"

ตัวอย่างเช่น ในปีหนึ่งบ้านแม่อุมพายมีตั๊กแตนระบาด ทำให้ผลผลิตข้าวเสียหายจำนวนมาก ชาวบ้านตรวจสอบพบว่า มีการทำผิดลูกเมียคนอื่น ต้องทำพิธีขอขมา เพื่อร้องขอให้ความอุดมสมบูรณ์กลับมาอีกครั้ง พิธีกรรมและกฎเกณฑ์นี้แสดงให้เห็นถึงนัยยะสิทธิที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและมนุษย์ว่า <u>ประการแรก</u> ผลผลิตหรือ "ความอุดมสมบูรณ์" ไม่ได้เป็นของมนุษย์ หากแต่เป็นของ "ผี" หรือ "สิ่งสูงสุด" ดังนั้นหากต้องการที่จะให้เกิดความอุดมสมบูรณ์จะต้องกระทำ "ความดี" เป็นการแลกเปลี่ยน <u>ประการที่สอง</u> การทำดีเพียงรายบุคคลนั้นไม่เพียงพอ แต่ต้องร่วมแรงร่วมใจกันทั้งชุมชน หมายถึง สังคมจะต้องช่วยกันควบคุมดูแลสมาชิกด้วยกัน ดังนั้น การผิดลูกผิดเมียคนอื่นจึงไม่เพียงมีผลกระทบในระดับครอบครัว หากแต่กระทบในระดับชุมชนด้วย เพราะมีผลทำให้พืชผลของชุมชนเสียหาย ผลกระทบที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้จำกัดแค่เพียงผู้กระทำผิดเท่านั้น <u>ประการที่สาม</u> เมื่อมีการทำผิดศีลธรรมหรือละเมิดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน จะต้องมีการประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชน ไม่ใช่พิธีกรรมในระดับครอบครัว หรือเครือญาติ แม้ว่าการละเมิดกฎเกณฑ์นั้นจะเกิดจากคนเพียง ๒ คนเท่านั้น ทั้งนี้ ทุกคนในชุมชนจะร่วมกันประกอบพิธีกรรมเพื่อขอขมาต่อผี โดยผู้กระทำผิดจะถูกปรับเป็นควายตัวใหญ่ ๑ ตัว นำมาเลี้ยงผี หญิงชายที่ทำผิดร่วมกันจะจูงควายเดินรอบหมู่บ้าน ๓ รอบ จากนั้นจึงฆ่าควายเลี้ยงผี ผู้กระทำผิดจะต้องนำควายมาแบ่งให้กับสมาชิกของชุมชนเท่ากันทุก ๆ คน โดยนำ

เนื้อควายนั้นไปมอบให้ถึงบ้านทุกหลังคาเรือน เป็นการแสดงการสำนึกในความผิด และขอขมาลาโทษ

ปัจจุบัน แม้ว่าชาวบ้านได้เปลี่ยนจากการนับถือผีไปเป็นคริสต์กันหมดแล้ว แต่วิธีคิดเรื่อง "ความอุดมสมบูรณ์" ยังไม่เปลี่ยนแปลง มีการเปลี่ยนรูปแบบจากการประกอบพิธีกรรมเพื่อขอขมา มาเป็นการทำพิธี "มิสชา" ระลึกถึงพระเจ้า เพื่อให้พระเจ้าล้างบาปให้กับมนุษย์ ก่อนจะประกอบพิธีกรรมดังกล่าวชาวบ้านทุกคนจะต้องสารภาพบาปต่อพระเจ้า (ผ่านทางบาทหลวง) พิธีกรรมดังกล่าวนี้ ชาวบ้านจะร่วมกันบริจาคเงินถวายแด่พระเจ้า

ตำนาน "นกขวัญข้าว" ที่แสดงถึงการเสียสละ การแบ่งปัน การให้กับผู้ที่ยากไร้หรือขาดแคลน โดยมีเป้าหมายเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน การที่ทุกคนไม่อดข้าว สะท้อนให้เห็นว่า ระบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบที่เชื่อมโยงระบบการผลิต ระบบเศรษฐกิจ และสังคมเข้าด้วยกัน ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างไร่-ป่า-คน-ผี-พระเจ้า ก่อเกิดอุดมการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และศีลธรรม ซึ่ง Jame C. Scott (๑๙๗๖) เรียกความสัมพันธ์นี้ว่า "Moral Economy" หรือเศรษฐกิจศีลธรรม ที่ระบบการผลิตผูกติดกับจริยธรรมการยังชีพในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน และความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์นี้เองที่ก่อเกิดรูปแบบที่อาจเรียกว่าเป็น "สิทธิในการยังชีพ" ที่แฝงอยู่ในแนวทางในการปฏิบัติตามอุดมการณ์ ดังเช่น การดูแลชาวบ้านที่ยากไร้และด้อยโอกาส เช่น เด็กกำพร้า หญิงหม้าย เป็นต้น ซึ่งระบบคุณค่าหรืออุดมการณ์นี้ได้พัฒนาเป็นทั้งกลไกเชิงสถาบัน และอำนาจที่มีผลบังคับใช้ภายในชุมชน และแม้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อทางศาสนาจากผีเป็นคริสต์แล้วก็ตาม

นัยที่สำคัญของความอุดมสมบูรณ์ที่แฝงมากับตำนาน "นกขวัญข้าว" คือการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร ซึ่งแสดงให้เห็นได้จาก "ปฏิบัติการ" ที่เป็นรูปธรรมได้อย่างน้อย ๓ ประการ ดังนี้

ประการแรก การแบ่งปันที่ดิน โดยชุมชนจะให้โอกาสกับคนไร้ที่ดินทำกิน ให้สามารถเข้าถึงที่ดินก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงตามมาด้วยผู้ที่มีที่ดินทำกินไม่เพียงพอ

ประการที่สอง การแบ่งปันผลผลิต ชาวบ้านที่ทำไร่จะเชิญชวนผู้ที่ไม่ได้ทำไร่ หรือสมาชิกในชุมชนของตนเข้าไปเก็บผลผลิตที่เป็นพืชอาหาร เช่น แตงกวา ฟักทอง ฟักหม่น เผือก เป็นต้น ภายหลังจากที่เจ้าของไร่เก็บผลผลิตไว้แล้ว

ประการที่สาม การช่วยเหลือผู้ยากไร้ ชุมชนได้สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมหลากหลายรูปแบบ เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ภายในชุมชน เช่น คนชราที่ไม่มีลูกหลาน ผู้ป่วย หรือผู้พิการ เป็นต้น ดังเช่นในกรณีบ้านกลาง มีพะตีบุญมาซึ่งอายุมากแล้ว และต้องดูแลภรรยาที่ป่วยมานานกว่า ๕ ปี จนไม่มีเวลาไปทำไร่นา ชุมชนประชุมกันที่โบสถ์และลงมติรวมกันว่าจะช่วยกันลงแขกโดยที่พะตีไม่ต้องใช้แรงงานคืนตามหลักการของการเอามื้อเอาวัน เพื่อให้พะตีมีข้าวกิน และมีเวลาสำหรับดูแลภรรยาที่เจ็บป่วย หรือกรณีการตั้ง "กองทุนข้าว" เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ผลผลิตข้าวไม่พอกิน ให้สามารถเข้ามากู้ยืมข้าวไปใช้ก่อน และนำข้าวมาคืนพร้อมดอกเบี้ยในปีต่อไป ซึ่งดอกเบี้ยกำหนดไว้ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ กล่าวคือ หากยืมข้าวไป ๑๐ ถัง ก็ต้องส่งคืน ๑๒ ถัง โดยทั่วไปแล้วเกือบทุกหมู่บ้านจะมีกองทุนข้าว ซึ่งในบางแห่งจะเรียกว่า "ธนาคารข้าว"

นอกจากนี้การช่วยเหลือผู้ยากไร้กระทำในรูปของการตั้ง "กองบุญข้าว" เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ กองบุญข้าวจะรับบริจาคข้าวจากคนภายในและภายนอกชุมชน แล้วนำข้าวไปมอบให้กับผู้เจ็บป่วย พิการ ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ หมู่บ้านที่ใช้ระบบนี้ส่วนมากจะนับถือศาสนาคริสต์นิกาย "คาทอลิก" เช่น บ้านแม่อุมพาย บ้านขุนแปะ เป็นต้น

ความเชื่อทางศาสนา ยังได้มีส่วนสร้างระบบการช่วยเหลือเกื้อกูล ดังเช่น การสร้างกฎเกณฑ์ "ระบบสิบลด" ซึ่งเกิดจากหลักคำสอนในพระคัมภีร์คริสต์ ที่ระบุว่า สรรพสิ่งบนโลกเป็นของพระเจ้า

ดังนั้น เมื่อทำไร่ได้ผลผลิตมาแล้วต้องถวายคืนแก่พระองค์ แล้วขอให้พระองค์ประทานพรให้ เช่น ในกรณีบ้านกลาง ชาวบ้านจะนำข้าวถังแรกที่เก็บเกี่ยวได้มามอบให้กับพระเจ้า และเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเรียบร้อยแล้วจะนำข้าวอีก ๑๐ เปอร์เซ็นต์มามอบให้พระเจ้าอีก ซึ่งทางองค์กรคริสต์จะนำผลผลิตนี้ไปช่วยเหลือผู้ยากไร้ในหมู่บ้าน และชุมชนใกล้เคียงที่นับถือคริสต์เช่นกัน นอกจากผลผลิตจากไร่และนา ที่จะต้องเข้าสู่ "ระบบสิบลด" แล้วก็จะใช้ระบบนี้เข้าไปรวบรวมเงินเพื่อเข้ากองทุนหมู่บ้านเพื่อใช้ในงานส่วนรวมของหมู่บ้านต่อไป หมู่บ้านที่ใช้ "ระบบสิบลด" นี้มักจะนับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรแตสแตนท์ เช่น บ้านกลาง บ้านแม่ลานคำ บ้านป่าคา เป็นต้น

เช่นเดียวกับงานศึกษาของประเสริฐ ตระการศุภกร (อ้างแล้ว) ที่ได้กล่าวถึงองค์ความรู้ในการทำไร่หมุนเวียนที่เกี่ยวข้องในมิติวัฒนธรรมความเชื่ออย่างลึกซึ้ง

ปรัชญา ความเชื่อ อุดมการณ์ในการทำไร่หมุนเวียนของชนเผ่ากะเหรี่ยง สามารถอธิบายโครงสร้างและแบบแผนทางสังคม วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศ ที่มิได้มีการเขียนหรือบันทึกเอาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นสิ่งที่อยู่ในความคิด สำนึกของชาวบ้านและจะถ่ายทอดจากชนรุ่นหนึ่งไปยังชนอีกรุ่นต่อ ๆ ไปด้วย การสอนโดยตรงปากต่อปาก (Mundey and Compton, ๑๙๙๑)

ตำนาน "โถ่ บี ข่า" หรือ "นกขวัญข้าว" เป็นตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมา โดยมีแบบแผนความเชื่ออยู่ในขั้นตอนของการผลิตไร่หมุนเวียน และการปฏิบัติก็อยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน ในการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในเรื่องการลงแขกและเปลี่ยนแรงงานกันโดยมีจิตวิญญาณของความเอื้ออาทรต่อกัน "แบบพี่แบบน้อง" และมีแบบแผนความเชื่อพิธีกรรมอยู่ใน "พิธีสู่ลอบือโหม่ปก่า" แปลว่า "พิธีปลูกแม่ข้าว ๗ หลุม" และ "พิธี เกาะ ถ่อ โถ่" แปลว่า "พิธีเรียกนกกลับฟ้า" ทั้ง ๒ พิธีนี้อยู่ในตอนต้นและตอนท้ายของการผลิตแบบไร่หมุนเวียน

ตำนาน "โถ่ บี ข่า" กลายเป็นปรัชญาความคิดความเชื่ออุดมการณ์ในการทำไร่หมุนเวียน โดยมีสัญลักษณ์คือ โถ่บีข่า หรือ นก

ขวัญข้าว ในตำนานนั้น "โถ่บีข่า" ก็คือ "แม่หม้าย" ที่หนุ่มกำพร้าช่วยเหลือออกมาจากกอหนามหวาย และดูแลเลี้ยงดูจนผ่านพ้นฤดูกาลผลิต เมื่อหนุ่มกำพร้าได้ช่วยเหลือหญิงแม่หม้าย ทำให้ข้าวไร่ที่ปลูกมากมายจนกินไม่หมด เรียกว่า "บือ ปะ จะ แน" แปลว่า "ข้าวทิพย์" ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง

นอกจากนี้ตำนาน โถ่ บี ข่า ยังได้สร้างอุดมการณ์ในเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยมี "หนุ่มกำพร้า" ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงจิตใจที่เอื้ออาทรต่อกัน เป็นพี่น้องและรู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ชุมชนกะเหรี่ยงที่ทำไร่หมุนเวียนโดยใช้วิธีลงแขกแลกเปลี่ยนแรงงานนั้น ย่อมต้องมีหัวใจแห่งความเป็นพี่น้องช่วยเหลือกันและกัน และช่วยเหลือคนด้อยโอกาสหรือคนที่อ่อนแอ เช่น แม่หม้ายและเด็กกำพร้า เป็นต้น เมื่อกระทำเช่นนี้จะทำให้ผลผลิตข้าวไร่เป็นเสมือน "บือปะจะแน" ซึ่งหมายถึงข้าวทิพย์ หรือข้าววิเศษที่กินไม่มีวันหมด

พิธีนี้มีความหมายถึงการขอบคุณนกขวัญข้าว ที่ลงมาเป็นขวัญข้าวให้กับไร่หมุนเวียนตลอดทั้งปี จึงทำพิธีเลี้ยงส่งเพื่อบินกลับไปยังฟากฟ้าและจะเชิญลงมาใหม่ในปีการผลิตต่อไป นับว่าเป็นพิธีที่ตอกย้ำคุณค่าของระบบไร่หมุนเวียนที่มีจิตวิญญาณเป็นโถ่บีข่า หรือนกขวัญข้าว เพื่อให้ระบบทั้งระบบมีคุณค่าและศักดิ์สิทธิ์เกิดการสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องตลอดไป

เนื่องจากชนเผ่ากะเหรี่ยงมีประวัติศาสตร์มากมายเพื่อตรวจสอบระบบการทำไร่หมุนเวียนให้เกิดความยั่งยืนทั้งคน ชุมชน และระบบนิเวศทั้งระบบ กฎเกณฑ์เหล่านี้จะควบคุม ติดตาม ตรวจสอบการคัดเลือกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนให้เป็นไปตามระบบ และมีรูปแบบเชิงอนุรักษ์ การคัดเลือกพื้นที่ไร่หมุนเวียนเชิงอนุรักษ์ แบ่งเป็น ๓ รูปแบบ ดังต่อไปนี้ คือ รูปแบบที่ ๑ รูปแบบที่ผ่านระบบความเชื่อหรือลางบอกเหตุ รูปแบบที่ ๒ รูปแบบที่ผ่าน "ต่าดื้อ" ซึ่งแปลว่า ข้อห้ามทำกินในป่าต้องห้ามหรือป่าอนุรักษ์ตามประเพณี รูปแบบที่ ๓ รูปแบบการจัดการพื้นที่ทำกินแต่ละปีโดยมีรูปแบบเชิงอนุรักษ์

<u>รูปแบบที่ ๑ รูปแบบที่ผ่านระบบความเชื่อ หรือ สัญลักษณ์ที่เป็นลางบอกเหตุ</u> ดังบทลำนำที่ว่า "ฉ่า ลอ ดู คี จอ เกอะ แพะ ตา โฮ เต่ บอ แปล บอ แปล" แปลว่า "กำลังจะหมายที่ถางไร่อยู่แล้ว เก้งสีเหลืองแดงวิ่ง

สวนออกมา มือที่จับมีดอยู่ต้องชะงักลง" จากบทลำนำนี้สามารถอธิบายได้ว่า เมื่อชุมชนจะไปหมายไร่ต้องคำนึงลางบอกเหตุต่าง ๆ เช่น เก้ง วิ่งออกมาให้เห็นเวลาไปสำรวจพื้นที่ไร่ใหม่ ในกรณีที่เข้าไปในไร่ซากนั้นหากพบเก้ง งูเหลือม รังผึ้ง หรือ นกแสกร้อง ถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี เป็นลางบอกเหตุมิให้ทำกินในบริเวณนั้น ฉะนั้นชุมชนจะหยุดสำรวจพื้นที่นั้นทันที และไปสำรวจที่ใหม่ในวันต่อไป เชื่อกันว่า สัญลักษณ์ต่าง ๆ นี้เกิดขึ้น เนื่องจากเจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาตให้ทำกินบริเวณนั้น อธิบายได้ว่า ความเชื่อนั้นเป็นการปลูกฝังให้ชุมชนให้ความสำคัญต่อสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในไร่ซาก นอกจากนี้การทำไร่ต้องไม่กระทบระบบวงจรในการอาศัยและการแพร่พันธุ์ของสัตว์ป่า เพื่อสัตว์เหล่านั้นจะอาศัยในป่าได้อย่างสงบและร่มเย็น

โดยสรุปแล้วการเลือกพื้นที่ทำกินใหม่แต่ละปีต้องไม่กระทบกับระบบชีวิตของสัตว์ป่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ประเภทที่หายาก เช่น นกสาลิกาดง งูใหญ่ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีระบบตรวจสอบดินและความชื้นในป่าไร่ซากซึ่งความอุดมสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด หลังจากสำรวจพื้นที่ไร่ใหม่แล้ว กลับบ้านนอนฝันถึงสิ่งไม่ดี เช่น ไฟไหม้ เห็นเลือด ถือว่าเจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาต แต่ถ้าฝันว่าน้ำท่วม เห็นช้าง ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ดี ขวัญข้าวจะมาหา สามารถทำกินบริเวณนั้นได้และจะได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์

ในกรณีเช่นนี้สามารถอธิบายได้ว่า ในการทำไร่หมุนเวียนนั้นนอกจากไม่ให้กระทบระบบนิเวศและสัตว์ป่าแล้ว ยังต้องไม่ให้มีผลกระทบต่อคนในครอบครัวหรือชุมชน มิให้เกิดความเดือดร้อน หากฝันไม่ดีแล้วฝืนทำกินเชื่อว่าอาจเกิดอุบัติเหตุหรือการเจ็บป่วยของคนในครอบครัว ดังนั้นกฎข้อห้ามลางบอกเหตุนี้ จึงเป็นการจัดระบบให้เอื้อต่อความดีงามทั้งครอบครัวรวมทั้งชุมชนและระบบนิเวศด้วย

<u>รูปแบบที่ ๒ รูปแบบที่ผ่าน "ต่าดื้อ" แปลว่ากฎต้องห้ามในพื้นที่ซึ่งหมายถึงป่าต้องห้ามประเภทต่าง ๆ หรือป่าอนุรักษ์ตามประเพณี</u> การ

เลือกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนใหม่ต้องไม่ล้ำเขตป่าอนุรักษ์ตามประเพณี หรือไม่เปิดป่าใหม่อย่างเด็ดขาด ตัวอย่างของป่าอนุรักษ์ตามประเพณี เช่น "เดะหมื่อเบอ" แปลว่า "เขียดแลวกกไข่" คือบริเวณเนินเขาเล็ก ๆ ที่รอบล้อมด้วยห้วยหนองบึง "นา อุ๊ หรู่" แปลว่า ป่าน้ำผุด "ต่าเดโดะ" แปลว่า ป่ากิ่วลมใหญ่ "แดวะเก๊าะ" แปลว่า แหล่งของห้วยสองห้วยมาบรรจบกัน "ปกาโลปู" แปลว่า ป่าช้า "ต่าหลื่อหล่อ" แปลว่า ป่าพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

ป่าต่าง ๆ เหล่านี้ชุมชนเชื่อว่าเป็นป่าที่มีผีแรงหรือผีดุมากใครไปยุ่งเกี่ยวจะเกิด การเจ็บป่วยและตาย จึงเคารพยำเกรงกันมาก และกลายเป็นเขตป่าอนุรักษ์ตามประเพณีในที่สุด

การที่ผู้เฒ่าผู้แก่ให้ป่าเหล่านี้เป็นป่าอนุรักษ์ตามประเพณีก็เพราะรู้ว่าพื้นที่เหล่านี้ล่อแหลมต่อการเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งระบบคือ ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่าและคน ทั้งยังสร้างกฎข้อห้ามทางความเชื่อว่า ผีดุ ผีแรง แท้ที่จริงแล้วต้องการอนุรักษ์พื้นที่เหล่านี้มิให้คนมาทำมาหากินหรือทำลาย เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของระบบนิเวศต่อไปนั่นเอง

นอกจากนี้การเลือกพื้นที่ทำกินใหม่แต่ละปี ยังมีการสรุปบทเรียนจากพื้นที่ไร่ซากเก่า ที่ทำกินแล้วด้วย เช่น ถ้ามีคนตายติดต่อกันถึง ๓ ปี จะประกาศให้บริเวณนั้นเป็นป่าอนุรักษ์ที่เรียกว่า "ดูเกอะแม" แปลว่า "ไร่ซากที่เป็นหม้าย" และเชื่อกันว่ามีผีดุและผีกินคนด้วย ส่วนไร่ซากอีกประเภทหนึ่งคือ ไร่ซากที่มีต้นไทรขึ้นมามาก และมีการนำเด็กที่เกิดแล้วตายไปทิ้งไว้ในโพรงต้นไทรเรียกว่า "ดูต่าเออ" แปลว่า "ไร่ซากชั่ว" ซึ่งหมายถึงการประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ตามประเพณี ในความเชื่อตามประเพณีนั้น หากเด็กเกิดมาแล้วตายทันที หรือเด็กคลอดก่อนกำหนดจะถูกนำไปฝังไว้ในโพรงต้นไทร เพราะเชื่อว่าจะได้เกิดใหม่ เนื่องจากบนต้นไทรนี้มี "หมื่อคาเขล่อ" แปลว่า เทพารักษ์ของต้นไทรซึ่งเป็นผู้ให้คนมาเกิดอาศัยอยู่

จะเห็นว่า ชุมชนจะไม่บุกเบิกป่าใหม่แล้ว และขณะเดียวกันยังมีการตรวจสอบไร่ซากเก่าตลอดเวลาว่าเหมาะสมที่จะทำกินได้อยู่หรือเปล่า ถ้าไม่เหมาะสมก็ควรอนุรักษ์ไว้ โดยประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ตามประเพณีทันที เช่น "ดูเกอะแม" และ "ดูต่าเออ" เป็นต้น นอกจากนี้ผู้เฒ่าผู้แก่จากขุนวินได้เล่าว่า ป่าเปิดใหม่ไม่เหมาะสมกับการทำไร่หมุนเวียน ถ้าจะทำไร่ข้าวจริง ๆ แล้วต้องถางทิ้งไว้ถึง ๓ ปี จึงจะทำมาหากินได้ เพราะผิวดินจะถูกปกคลุมด้วยรากไม้เต็มไปหมด เป็นการยากที่ต้นข้าวจะแทงทะลุไปในดินได้ ยิ่งกว่านั้นการเปิดป่าใหม่ทำให้ไร่ถูกบังด้วยร่มไม้รอบ ๆ และต้นข้าวรับแสงแดดได้ไม่เพียงพอ ฉะนั้นต้นข้าวอาจงอกงามแต่เมล็ดข้าวจะลีบเกือบหมด บทเรียนเหล่านี้เป็นการตอกย้ำว่าจะไม่ใช้ระบบไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์หรือป่าใหญ่ที่มิใช่ไร่ซากอย่างเด็ดขาด ผู้เฒ่าผู้แก่จะสำรวจถึงความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ ตลอดเวลา หากเห็นว่าควรอนุรักษ์ไว้เมื่อใดก็จะประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ตามประเพณีทันที

<u>รูปแบบที่ ๓ รูปแบบการจัดการระบบการหมุนเวียนแต่ละปี โดยมิให้กระทบคน ชุมชน ระบบนิเวศและมีระบบเชิงอนุรักษ์</u> รูปแบบกฎเกณฑ์ของการจัดระบบการหมุนเวียนแต่ละปี ได้มาจากบทสรุปที่ยาวนานของวงจรการทำกินแบบไร่หมุนเวียนนั่นเอง กล่าวคือ การทำไร่หมุนเวียนนั้นต้องมิให้มีผลกระทบกับความสัมพันธ์ในชุมชนเดียวกัน ระหว่างชุมชน รวมทั้งระบบนิเวศและสัตว์ป่าด้วย ดังจะแบ่งได้ต่อไปนี้ คือ

๑) การจัดระบบไร่หมุนเวียนมิให้กระทบคนและชุมชน

๒) กฎเกณฑ์การจัดระบบไร่หมุนเวียนโดยมิให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในระดับชุมชน

๓) การจัดระบบไร่หมุนเวียนเพื่อมิให้กระทบความหลากหลายทางชีวภาพ

การตั้งกฎเกณฑ์ข้อห้ามในการทำไร่หมุนเวียน เป็นการสรุปบทเรียนที่ยาวนานของชุมชนว่า ปรากฏการณ์ที่อยู่ในกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่พึงละเว้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาหรือผลกระทบที่ตามมา เช่น ผลกระทบที่อาจเกิดระหว่างคนกับคนในชุมชน หรือคนในชุมชนกับโครงสร้างของชุมชนและระหว่างชุมชน รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อระบบนิเวศ ดิน น้ำ และสัตว์ป่า โดยพัฒนาเป็นรูปแบบการจัดการที่ยั่งยืนทั้งกับชุมชน ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ

การจัดการองค์กรในการทำไร่หมุนเวียน

ในการผลิตแบบไร่หมุนเวียนนั้น นอกจากมีการจัดการด้านการผลิตแล้วยังมีการจัดการในลักษณะความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์และการจัดการระหว่างคนกับคน คนกับชุมชน ซึ่งการจัดการองค์กรแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ดังต่อไปนี้

๑) การจัดองค์กรในระดับครอบครัวและเครือญาติ โดยผ่านพิธี "กี่ วะ จือ" แปลว่า "มัดมือเจ้าของงานก่อนถางไร่" มีการแต่งตั้ง "แวเกอะจ่า" เป็นการจัดระบบองค์กรในครอบครัวให้ชัดเจนในบทบาทหลักและรองของแรงงาน รวมทั้งให้ชุมชนได้รับรู้ด้วยว่า ใครเป็น "แวเกอะจ่า" ในครอบครัวนั้น ๆ ทั้งนี้เพื่อเรียกชื่อเจ้าของไร่ได้ถูกต้อง กระบวนการจัดองค์กรในระดับครอบครัวทั้งหมดนี้ เพื่อให้เกิดความรักใคร่ปรองดอง ความพร้อมเพรียง ความขยันขันแข็งในการผลิต และเพื่อที่จะได้ผลผลิตอย่างอุดมสมบูรณ์เพียงพอกับความต้องการตลอดปี

นอกจากนี้ยังมีการแบ่งบทบาทหญิงชายอย่างชัดเจนในครอบครัว กล่าวคือ ตั้งแต่แม่จนถึงลูกสาวจะเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องพันธุ์พืช การปลูกพันธุ์พืช การเก็บเกี่ยวสะสมพันธุ์พืชในแต่ละรอบปีการผลิต บทบาทต่าง ๆ นี้ถือเป็นบทบาทหลักของผู้หญิง ซึ่งดูเสมือนว่าผู้หญิงได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าของไร่ไปโดยปริยาย ยิ่งกว่านั้นรายละเอียดต่าง ๆ ในการผลิตก็เป็นหน้าที่ของผู้หญิง เช่น งานถอนหญ้า ผู้หญิงจะ

เป็นหลักในกระบวนการทำไร่หมุนเวียนทุกขั้นตอน ยิ่งกว่านั้นผู้หญิงยังเป็นผู้ตามไปเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ต่าง ๆ ในไร่ซากมากกว่าผู้ชายด้วย

ส่วนผู้ชายจะมีบทบาทเพียงเป็นผู้หนุนช่วยเฉพาะขั้นตอนที่สำคัญเท่านั้น เช่น ขั้นตอนการเลือกพื้นที่ไร่ การปีนต้นไม้เพื่อตัดกิ่งลงมาเวลาถางไร่ การเผาไร่ การล้อมรั้วและการสร้างกระท่อมในไร่ รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ผู้หญิงประกอบพิธีกรรมไม่ได้เด็ดขาด เพราะถือว่าเป็นผู้ที่มีมลทิน เนื่องจากหญิงมีรอบเดือน จึงติดต่อโดยตรงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไม่ได้ ขณะเดียวกันโครงสร้างการทำพิธีกรรมเป็นบทบาทของผู้ชายตั้งแต่โบราณกาลแล้ว

นอกจากนี้การจัดระบบแรงงานในระดับครอบครัวและเครือญาติยังเกี่ยวข้องกับพิธี "บะก๊ะ" (พิธีบูชาบรรพบุรุษ) ซึ่งล้วนเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ให้เกิดการช่วยเหลืองานซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด ในแต่ละเครือญาติจะดูแลแรงงานของครอบครัวตนเองเป็นอันดับแรก รองลงมาเป็นแรงงานในระดับเครือญาติที่ต้องมาช่วยเหลือกัน และสุดท้ายคือแรงงานระดับชุมชน

๒) การจัดองค์กรในระดับชุมชน

การจัดการองค์กรระดับชุมชนจะมีพิธีกรรม "หนี่ ซอ โข่" (พิธีปีใหม่) และพิธี "ลา คุ ปู" (พิธีมัดมือกลางปีการผลิต) ทั้งสองพิธีนี้ล้วนมีจุดมุ่งหมายและกระบวนการเหมือนกันเกือบทุกอย่างดังต่อไปนี้

ความสำคัญของพิธีหนี่ซอโข่ เป็นการขออนุญาตเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อจะขอใช้ที่ดิน น้ำ ป่า ในการทำมาหากินต่อไป นอกจากนี้ยังมีการปรึกษาหารือระหว่างผู้เฒ่าผู้แก่กับชุมชนว่าจะมีการจัดการเกี่ยวกับการผลิตในปีการผลิตในปีต่อไปที่ไหน อย่างไร พร้อมทั้งเป็นการสรุปบทเรียนและประสบการณ์ในการผลิตของปีที่ผ่านมาว่ามีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร

ความสำคัญอีกประการของพิธีนี้คือ ช่วยขจัดความขัดแย้งที่ชุมชนได้สะสมไว้ในรอบปี โดยมีการขับลำนำโต้ตอบกัน ร่วมวงเหล้าตามประเพณี ซึ่งถือเป็นการร่วมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และร่วมดื่มกินกับผู้เฒ่าทั้งหลาย นับว่าเป็นการสร้างบรรยากาศที่อบอุ่นสนิทชิดเชื้อและปลดปล่อยความขุ่นข้องหมองใจที่มีต่อกันออกไป การผลิตใหม่โดยใช้จิตวิญญาณของ "โถ่ บี ข่า" หรือ "นกขวัญข้าว" ซึ่งเป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์สูงสุด ทุกคนต้องมีจิตวิญญาณที่ขาวสะอาด พร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรักและการช่วยเหลือต้องเอื้อถึงหญิงหม้ายและลูกกำพร้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของนกขวัญข้าว จึงจะทำให้ชุมชนสามารถทำการผลิตและได้ผลผลิตข้าวอย่างอุดมสมบูรณ์

การจัดการองค์กรในระดับชุมชนมีแง่มุมในการวิเคราะห์ผ่านพิธีกรรมทั้งสองพิธี ดังต่อไปนี้

๑) การจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างส่วนบน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งยังเป็นการสร้างกระบวนการปลูกฝังสืบทอด รื้อฟื้นความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชา โดยบอกกล่าวให้รับรู้ว่าจะทำการผลิตใหม่แล้ว จะให้ดูแลคุ้มครองชุมชนต่อไปด้วย สิ่งนี้ถือว่าเป็นหัวใจของการผลิตไร่หมุนเวียน ซึ่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ทั้งกายใจของผู้ผลิต ผู้ทำไร่ทุกคนจำเป็นต้องรักใคร่ปรองดองแบบพี่แบบน้อง มีชีวิตที่ดี จิตใจบริสุทธิ์ ไม่กระทำผิดซึ่งก่อให้เกิดมลทิน เพราะการผลิตแบบไร่หมุนเวียนนั้นล้วนเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งสิ้น

๒) การจัดองค์กรในระดับชุมชนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับชุมชน โดยมีโครงสร้างของหี่โข่และผู้เฒ่าผู้แก่เป็นหลักให้กับชุมชน พิธีกรรมทั้งสองพิธีเป็นการตอกย้ำบทบาทของหี่โข่และผู้เฒ่าผู้แก่ ให้มีความหนักแน่นและชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อเป็นที่ยอมรับของลูกหลานในชุมชนอย่างเชื่อมั่นตลอดไป นอกจากนี้หี่โข่และผู้เฒ่าผู้แก่

เป็นเสมือนตัวแทนของชุมชนในการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นบุคคลหลักในการทำพิธีทุกขั้นตอน

๓) ถือเป็นโอกาสสำคัญที่จะได้ปรึกษาหารือกับทุกฝ่ายในการจัดระบบการผลิตไร่หมุนเวียนในรอบปีต่อไป ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพื้นที่ แรงงาน สถานการณ์และผลผลิต รวมทั้งมีการสรุปประเมินผลงานในรอบปีที่ผ่านมา อีกทั้งวางแผนการผลิตในปีต่อไปด้วย การปรึกษากันอยู่ในช่วงเวลาของการทำพิธีนั่นเอง แม้ว่าจะปรึกษากันอย่างไม่เป็นทางการ แต่ก็ได้เนื้อหาสาระอย่างชัดเจน เพราะทุกคนทุกฝ่ายอยู่อย่างพร้อมหน้าพร้อมตาในเวลานั้นนั่นเอง

๔) การจัดระบบแรงงานชุมชน หรือการเตรียมแรงงานของชุมชนในการแลกเปลี่ยนแรงงานปีต่อไปให้มีประสิทธิภาพ ดังนั้นชุมชนต้องขจัดความขัดแย้งบาดหมางกันออกจากหัวใจให้หมดสิ้น โดยมีการเวียนไปขับลำนำโต้ตอบกันตามบ้านอย่างพร้อมหน้าพร้อมตาทุกเพศทุกวัย

๕) การสร้างบรรยากาศของความสนุกสนานเพลิดเพลินให้กับชุมชนทุกวัย ทุกระดับอย่างแท้จริง เพราะมีของกินมากมายทั้งขนมอาหาร เนื้อสัตว์ป่า เหล้า ฯลฯ เด็ก ๆ จะชอบกินข้าวต้มมัด ข้าวตำ พร้อมกับเล่นฉิ่ง ฉาบ ฆ้อง กลองตามประเพณี ส่วนหนุ่ม ๆ ก็มักจะขับลำนำโต้ตอบกับคนวัยกลางคนและผู้เฒ่าผู้แก่ ส่วนหญิงสาวอยู่กับแม่ นำงานฝีมือถักทอออกมาตากแดด เพื่อประกวดประชันฝีมือกัน นับว่าเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่สร้างกระบวนการสืบทอดได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากว่าทุกคนมีความสุข สนุกสนาน จึงต้องการให้มีพิธีนี้สืบต่อไป

๖) การตอกย้ำความสำคัญ ความศักดิ์สิทธิ์ และความยั่งยืนของกระบวนการผลิตไร่หมุนเวียน ซึ่งมีทั้งจิตวิญญาณและกระบวนการจัดการที่เป็นชีวิต ควบคู่กับชีวิตคน และสรรพสิ่งที่ได้อย่างสมดุล โดยไม่มีการกระทบกระทั่งหรือทำร้ายกันและกัน เพราะเป็นกระบวนการที่ศักดิ์สิทธิ์ บริสุทธิ์ ยุติธรรม เป็นการกระทำระหว่างคนกับสิ่งเหนือ

ธรรมชาติ ฉะนั้นไร่หมุนเวียนจึงไม่ทำลายระบบนิเวศ ในทางตรงกันข้ามเป็นการเอื้ออำนวยและช่วยสร้างความหลากหลายชีวภาพอย่างสมดุล มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

ดังนั้นสรุปได้ว่า องค์ความรู้ในการจัดการการผลิตแบบไร่หมุนเวียนประกอบไปด้วยภูมิปัญญาและภูมิธรรมมากมาย ทั้งนี้เพื่อให้ก่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งระบบการผลิต ชุมชน ระบบนิเวศ และความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาและภูมิธรรมเหล่านี้ได้ถูกสรุปจากกระบวนการประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของชุมชนที่ทำไร่หมุนเวียน และพัฒนากลายเป็นกฎเกณฑ์ข้อห้ามต่าง ๆ มากมาย อีกทั้งพิธีกรรมต่าง ๆ ช่วยตอกย้ำการสืบทอด เจตนารมณ์ ปรัชญา ความเชื่อเกี่ยวกับการจัดการระบบไร่หมุนเวียน ให้ยึดถือปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพยาวนานและส่งผลต่อความยั่งยืนของระบบนิเวศต่อไป

ชาวบ้านแม่อุมพาย มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับอนาคตของสัตว์โลกว่า ในอนาคตมนุษย์โลกจะเคว้งคว้าง ล่องลอย ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว สิ่งที่พอจะยึดเหนี่ยวได้ก็มีเพียง "ตอข้าว" และ "เทียน" เท่านั้น ซึ่งชาวบ้านแม่อุมพายได้ตีความเรื่องเล่าทำนายอนาคตนี้ว่า ตอข้าวนั้นหมายถึงข้าว และเทียนหมายถึงศาสนา ข้าวทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้ และศาสนาทำให้คนมีจิตใจงดงาม ช่วยเหลือกัน ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงมีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมของปกาเกอะญอ ที่ได้สร้างองค์ความรู้ และเชื่อมประสานความสัมพันธ์ระหว่าง "ไร่" "นา" และ "ป่า" เพื่อผลิตข้าวให้กับชุมชน

ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านสเนพ่อง ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขะบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ได้ยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อ "ลือกาเวาะ" เกี่ยวข้องกับคน สังคม การอยู่ร่วมกัน วิถีการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน การดูแลรักษาโรค งานบุญ ประเพณี วัฒนธรรม การเล่นดนตรี การรำ การประดิษฐ์เครื่องไม้เครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมี “ถ่งเมียเวาะ” หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นตัวควบคุมให้คนอยู่ในศีลในธรรม ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันไม่ว่ากับคนหรือธรรมชาติ และมี “เรีย

เจียเวาะ” เป็นข้อกำหนด กฎระเบียบในการปฏิบัติของคนในสังคมไม่ให้ฝ่าฝืน ไม่ให้ทำผิด อยู่ร่วมกันอย่างเท่าเทียม

และกระบวนการผลิต ภายใต้กรอบคิด "ลือกาเวาะ" ภายหลังผ่านพ้นประเพณีทำบุญข้าวใหม่ หรือกินข้าวใหม่ ในช่วงเดือนมกราคม ชาวบ้านจะเริ่มมองหาพื้นที่ที่ต้องการซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่เดิมที่เคยปลูกไปแล้วในปีที่ผ่านมา หรือเป็นพื้นที่ใหม่แต่เป็นไร่ซากเดิมที่ทิ้งเอาไว้ โดยก่อนที่แต่ละครอบครัวจะแยกย้ายกันไปเลือกพื้นที่ จะมีการพูดคุยกันก่อนว่าพื้นที่ปลูกข้าวแต่ละแห่งจะมีกี่ครอบครัวและเป็นครอบครัวของใครบ้างเพื่อที่คณะกรรมการแต่ละพื้นที่จะได้รู้ว่ามีกี่ครอบครัวและใครบ้าง พื้นที่ปลูกข้าวของชาวบ้านสะเนพ่องเป็นที่หุบเขาและมีชื่อเรียกในแต่ละพื้นที่ เช่น ที่คลี่, ตะกะคี่, ทุโพ่ง, ที่ฉวย, ปู่ลาย, เล่เทะ, ออตอซอง, เกริ่งก่วยทา, เปอยี่, และวาเหล่ โดยทั่วไปในแต่ละพื้นที่จะมีประมาณ ๔-๕ ครอบครัว แต่ถ้าพื้นที่ไหนมีขนาดใหญ่จะมีประมาณ ๑๐ ครอบครัว เช่น ทุโพ่ง (ส่วยจีโหม่ง สังขวิมลและคณะ, อ้างแล้ว)

๓.๔ การปรับตัว เปลี่ยนแปลงเงื่อนไขผลกระทบต่อไร่หมุนเวียน

จากการศึกษาของอานันท์และคณะ (อ้างแล้ว) พบว่าอัตราการเพิ่มประชากรไม่ได้มีผลต่อการขยายพื้นที่ไร่แต่อย่างใด เนื่องจากชุมชนต่างก็พยายามจำกัดพื้นที่การผลิตให้อยู่ในขอบเขตที่ชุมชนกำหนด และไม่มีการขยายขอบเขตมานานกว่า ๒ ทศวรรษแล้ว นอกจากนี้ยังพบอีกว่าชาวบ้านในเกือบทุกหมู่บ้านมีสัดส่วนการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนลดลง ส่วนหนึ่งเกิดจากแรงกดดันของรัฐในการจำกัดพื้นที่ทำไร่ หลายหมู่บ้านต้องสูญเสียพื้นที่ให้กับโครงการปลูกป่าต่าง ๆ จำนวนมาก จนชาวบ้านต้องลดขนาดที่ไร่และรอบหมุนเวียนลง และบางส่วนต้องยุติการทำไร่หมุนเวียนลงอย่างสิ้นเชิง ในกรณีที่ชุมชนถูกกดดันให้ลดรอบหมุนเวียนลง โดยเฉพาะในระบบไร่หมุนเวียนที่ปรับตัวอย่างพึ่งพา ซึ่งมีการเปลี่ยนจากไร่หมุนเวียนเป็นไร่ถาวรมากขึ้น ปรากฏว่า นอกจากผลผลิตในไร่หมุนเวียนจะต่ำลงอย่างมากแล้ว ความ

หลากหลายของพันธุ์พืชลดลงอย่างเห็นได้ชัด ขณะเดียวกันก็เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม เพราะชาวบ้านต้องใช้สารเคมีกำจัดหญ้าและปรับปรุงดิน จนนำไปสู่การเป็นหนี้สินในที่สุด

ส่วนการเปลี่ยนไร่เหล่าให้เป็นไร่ถาวรด้วยการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้นได้ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม เพราะทำให้ดินเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วจากการใช้สารเคมี และที่สำคัญทำให้แหล่งน้ำตื้นเขินจนเป็นที่มาของการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง นอกจากนั้นข้อค้นพบในงานวิจัยของอานันท์ ยังแย้งกับความเข้าใจที่ว่า การลดขนาดของพื้นที่ทำไร่และรอบหมุนเวียนจะช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าธรรมชาติในทางตรงกันข้าม เงื่อนไขดังกล่าวกลับจะผลักดันให้ชาวบ้านเปลี่ยนไปทำไร่ถาวรและทำการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น และเมื่อถูกซ้ำเติมจากความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและปัญหาขาดแคลนข้าว ก็จะเร่งให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ไร่ถาวร และจับจองพื้นที่ไว้เป็นไร่สำรองซึ่งมากกว่าอัตราส่วนของการทำไร่หมุนเวียนในแต่ละปี ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพียงแผ้วถางจับจองไว้เพื่อไม่ให้เจ้าหน้าที่ยึดคืนไป ซึ่งเท่ากับเปิดช่องให้ผู้มีอิทธิพลจากภายนอกมากว้านซื้อได้ง่ายขึ้น

ชาวบ้านบ้านแม่อุมพายมีการปรับตัวเพื่อลดแรงกดดันต่อไร่หมุนเวียน เช่น (๑) การออกไปรับจ้างภายในเมืองใหญ่ทั้งที่ไปอย่างถาวร หรือไปชั่วคราวล้วนเป็นการลดภาระต่อไร่หมุนเวียนทำให้ไม่ต้องเพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูกตามการเพิ่มขึ้นของประชากร ถึงแม้ว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรส่วนหนึ่งจะทำให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของแรงงาน นอกจากนี้ (๒) การซื้อที่นาภายนอกหมู่บ้านเป็นวิธีการที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณ ๑๐ ปีมานี้ โดยส่วนใหญ่มักจะเป็นพื้นที่ที่มีญาติพี่น้องของคนในหมู่บ้านอาศัยอยู่ (๓) การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัวควาย ทำให้รายได้ของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น

จากงานศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ (อ้างแล้ว) ชี้ให้เห็นประเด็นการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ภายใต้เงื่อนไขของการปลูกพืชพาณิชย์

และระบบตลาด ทำให้ลักษณะการถือครองที่ดินของชุมชนต่างๆ เปลี่ยนแปลงไป ยึดหลักของระบบกรรมสิทธิ์เอกชนมากขึ้น ความต้องการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้นและในลักษณะที่เข้มข้นขึ้นเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ ทำให้เกิดภาวะตลาดที่ดินบนที่สูง มีการซื้อขายที่ดินกันอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน เพื่อนำเอาเงินบางส่วนจากการขายที่ดินเป็นทุนในการเพาะปลูกพืชพาณิชย์ ที่ดินทำกินหลายแห่งจึงถูกใช้อย่างเข้มข้นและต่อเนื่องโดยไม่เคยได้รับโอกาสให้ฟื้นสภาพตามธรรมชาติ จนเริ่มเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ทำให้มีความจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นในขณะที่ราคาผลผลิตเคลื่อนไหวขึ้นลงอย่างไม่แน่นอน กลุ่มชาติพันธุ์เพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบตลาดได้ดีรับกับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาของรัฐอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน แต่คนกลุ่มนี้ก็กำลังเผชิญกับปัญหาความตึงเครียดทางด้านจิตใจ และปัญหาความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีอย่างไม่ถูกวิธี ในขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์อีกหลายกลุ่มประสบปัญหาหนี้สิน และต้องกลายมาเป็นแรงงานอพยพเพื่อมาหางานทำในเขตเมืองเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ ระบบไร่หมุนเวียนยังถูกมองในแง่ลบจากมุมมองของภาครัฐ ว่าเป็นระบบที่ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยจับเอาปรากฏการณ์ของการตัดฟัน โค่น และเผาป่าที่เกษตรกรทำก่อนลงมือปลูก ทำให้รัฐดำเนินการจัดการทำโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบนที่สูง ภายใต้มาตรการเด็ดขาดชัดเจนเพื่อปรับเปลี่ยนแบบแผนการตั้งถิ่นฐานบนที่สูงและเปลี่ยนวิธีการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ด้วยการมุ่งเน้นให้ทำเกษตรแบบถาวร การปลูกพืชเศรษฐกิจหรือปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขาย แรงกดดันจากโครงการของรัฐส่งผลให้ไร่ฝิ่นและไร่ข้าวบนดอยสูง ตลอดจนไร่หมุนเวียนของปกาเกอะญอและลัวะบางส่วนกลายมาเป็นไร่กะหล่ำปลี ไร่ขิง หรือสวนปลูกผักและไม้ดอกไม้ประดับเมืองหนาวไปเป็นจำนวนมาก ทำให้แลดูประหนึ่งว่า การพัฒนาของรัฐที่

มุ่งปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์บนดอยประสบความสำเร็จระดับหนึ่ง

อานันท์ และคณะ (อ้างแล้ว) วิเคราะห์เงื่อนไขและแรงกดดันที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรและชุมชน พบว่าในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา แรงกดดัน และเงื่อนไขของชุมชนที่ทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ศึกษาจำนวน ๑๑ หมู่บ้านต้องเผชิญ ซึ่งก่อให้เกิดการปรับตัวมาจาก ๓ ปัจจัยหลักสำคัญคือ แรงกดดันจากภายในชุมชน แรงกดดันจากภายนอกชุมชน และแรงกดดันจากนโยบายรัฐ

ประเด็นแรกแรงกดดันจากภายในชุมชน*ประการที่หนึ่ง*การเพิ่มประชากร การปิดล้อมทางทรัพยากร และแรงกดดันต่อที่ดิน ชี้ให้เห็นว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรไม่ได้เป็นเงื่อนไขให้การใช้ที่ดินขยายเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด ทั้งนี้ในภาวะที่ที่ดินบนที่สูงถูกจำกัด ชุมชนพิจารณาการเพิ่มประชากรใน ๒ มิติด้วยกัน กล่าวคือ จำนวนประชากรนั้น เป็นทั้งปัจจัยในการสร้างแรงกดดันต่อทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดของชุมชนในแง่ที่เพิ่มผู้ใช้ทรัพยากร แต่ขณะเดียวกันก็เป็นทั้งปัจจัยในการเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนาที่ดิน ซึ่งหมายถึงเป็นการเพิ่มแรงงานในการผลิต *ประการที่สอง* การเข้าสู่ระบบทุนนิยม และภาวะหนี้สิน แทบทุกหมู่บ้านในเขตที่สูงมีความต้องการใช้เงินเพิ่มขึ้น เป็นผลจากการถูกดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอกและการผลิตเพื่อตลาดจำเป็นต้องใช้เงินทุน และก่อให้เกิดรายจ่ายในรูปแบบต่าง ๆ รายจ่ายหลักนั้นมาจากการศึกษาและการผลิต นอกจากนี้ แรงกดดันยังเป็นผลมาจากภาวะหนี้สินที่เพิ่มขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมาจากกองทุนทั้งหลายที่รัฐส่งเสริม ทั้งนี้การกู้ยืมเงินจากกองทุนของรัฐมักจะล้มเหลวไม่ก่อให้เกิดการลงทุนทางการผลิตที่สร้างรายได้เพิ่มมากขึ้น แต่มักก่อให้เกิดหนี้สินในรูปเงินสด ผลักดันให้ชาวบ้านต้องแสวงหาทางออกด้วยการกู้ยืมเงินจากแหล่งอื่น ๆ เพื่อนำมาใช้หนี้ กลายเป็นการสร้างวงจรหนี้ต่อเนื่องอย่างไม่รู้จบ

ประเด็นที่สอง แรงกดดันจากภายนอกชุมชน อคติทางชาติพันธุ์และแรงกดดันต่อที่ดิน พบว่า แรงกดดันจากภายนอกชุมชน ทั้งชุมชนบนที่สูงที่อยู่ใกล้เคียง และชุมชนพื้นราบ มักแสดงออกในรูปของการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชน ภาวะดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากทรัพยากรในป่ากลายเป็นสิ่งที่มีมูลค่าในเชิงพาณิชย์ แต่สิทธิและอำนาจในการควบคุมดูแลทรัพยากรของชุมชนกลับไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐและถูกลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ลงด้วยกฎหมายป่าไม้ของรัฐ ในภาวะดังกล่าว ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาเมื่อมีคนภายนอกเข้ามาใช้ทรัพยากรภายในชุมชนหลายลักษณะ ทั้งในแง่ของการขอซื้อที่ดิน การเก็บหาของป่าและละเมิดกฎเกณฑ์ของชุมชนโดยตัดไม้ในเขตป่าชุมชน

ประเด็นสุดท้ายแรงกดดันจากนโยบายรัฐ นับว่าเป็นเงื่อนไขที่สร้างแรงกดดันอันเข้มข้น และหนักหน่วงต่อชุมชนมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับแรงกดดันประเภทอื่น ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะโครงการของรัฐโดยส่วนใหญ่ มักไม่ได้เกิดจากการรับฟังความคิดเห็นของชุมชน หรือเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจ ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องหรือบางกรณีได้บังคับเอาความร่วมมือจากชุมชนอย่างที่ไม่อาจปฏิเสธได้ ในช่วง ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา นโยบายรัฐในเขตที่สูง มุ่งเน้นเป้าหมายอย่างน้อย ๔ ประการที่สำคัญ คือ ๑) การสร้างอุดมการณ์ความเป็นไทยโดยผ่านระบบโรงเรียน ๒) การสร้างวิถีการผลิตแบบไทยพื้นราบ โดยผ่านโครงการส่งเสริมต่าง ๆ ของหน่วยงานราชการ เช่น บ้านแม่ลานคำและบ้านป่าคา ที่ได้รับผลกระทบจากหน่วยจัดการต้นน้ำแม่ลาน จนชาวบ้านบางส่วนต้องยุติการถางไร่แล้วออกไปทำงานรับจ้างชั่วคราวแทน บ้านห้วยหอยที่ได้ผลกระทบจากนโยบายการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์และการเกษตรแผนใหม่ของโครงการหลวง ๓) การสร้างชุมชนพาณิชย์ โดยผ่านโครงการผันเงินของกองทุนทั้งหลาย เพื่อสนับสนุนให้ชุมชนหันมาลงทุนผลิตพืชเงินสดเพื่อขาย เช่น บ้านห้วยหอย๔) การบังคับเปลี่ยนแปลงทรัพยากรชุมชนให้กลายเป็นทรัพยากรรัฐ โดยผ่านนโยบายและกฎหมายป่าไม้

นอกจากนี้แล้วผลที่เกิดจากแรงกดดันที่มีต่อความยั่งยืนของทรัพยากรและความมั่นคงของชีวิต ยังทำให้เกิด ๑) การสูญเสียที่ดิน การลดรอบไร่หมุนเวียนและการปรับเปลี่ยนไร่ให้เป็นนา แรงกดดันที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านที่ศึกษาทั้ง ๑๑ หมู่บ้าน มีทิศทางอันนำไปสู่การสูญเสียที่ไร่หมุนเวียน อันเป็นรากฐานการผลิตข้าวที่สำคัญ บางหมู่บ้านจำเป็นต้องลดรอบไร่หมุนเวียนลง เนื่องจากสูญเสียพื้นที่ไร่เหล่าให้กับรัฐ บางหมู่บ้านถูกกดดันให้เลิกทำไร่หมุนเวียน หรือลดรอบหมุนเวียนลง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาวัชพืชและการใช้สารเคมีจำนวนมากเพื่อกำจัดศัตรูพืชในที่สุด การถูกจำกัดที่ดิน ได้ส่งผลให้ชาวบ้านจำเป็นต้องพยายามใช้ที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดในลักษณะที่เข้มข้นขึ้น ทั้งเพื่อเพิ่มผลิตภาพข้าวและปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย และยังมีแนวโน้มแสวงหาที่นาและปรับเปลี่ยนที่หัวไร่ปลายนาให้กลายเป็นนามากขึ้น

๒) การเบียดขับชุมชนบนพื้นที่สูงและการขาดความมั่นคงทางด้านสิทธิ แรงกดดันจากนโยบายรัฐในเรื่องป่าไม้ สร้างผลกระทบมากที่สุดต่อชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบังคับใช้กฎหมายของรัฐ ในการผูกขาดการจัดการทรัพยากรและก่อให้เกิดการลิดรอนสิทธิของชุมชน พื้นที่ไร่หมุนเวียนจำนวนมากถูกยึดกลายเป็นพื้นที่ปลูกป่า และป่าอนุรักษ์ของรัฐ ความไม่มั่นคงทางด้านสิทธิ ยังทำให้ชาวบ้านที่ทำไร่หมุนเวียนถูกจับบ่อยครั้ง แรงกดดันจากนโยบายป่าไม้ ได้เบียดขับชุมชนออกจากพื้นที่ทำกินอยู่ตลอดเวลา การที่รัฐไม่รับรองสิทธิในที่ดินไร่หมุนเวียน ทั้งยังคุกคามชาวบ้านด้วยกฎหมายทำให้ชาวบ้านเกิดความหวั่นวิตกในอนาคตและวิถีชีวิตของตนเอง สภาวะดังกล่าวได้ทำให้ชาวบ้านบางคนรู้สึกไม่มั่นคงต่อสิทธิในที่ดินไร่หมุนเวียน เริ่มเข้าจับจองที่ดินไร่หมุนเวียนที่จัดการโดยชุมชน เป็นของส่วนตัวหรือของตระกูลอย่างถาวรแล้วเปลี่ยนให้เป็นสวนหรือนาโดยเชื่อว่าการเปลี่ยนพื้นที่ไร่เป็นพื้นที่สวนหรือนานั้น จะช่วยให้สภาพสิทธิมีความชัดเจนมากขึ้น หรือเชื่อว่าจะทำให้รัฐรับรองสิทธิได้ในอนาคต

๓) การสูญเสียที่ดินไร่หมุนเวียน และการขาดความมั่นคงทางด้านอาหาร นโยบายการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การปลูกป่าทับพื้นที่ทำกินตลอดจนการส่งเสริมให้เลิกทำไร่หมุนเวียน ส่งผลทำให้เนื้อที่ไร่หมุนเวียน โดยเฉพาะไร่เหล่าของหลายชุมชนลดลง จนทำให้ไม่สามารถทำไร่หมุนเวียนเพื่อผลิตข้าวได้อย่างพอเพียงอีกต่อไปจนชาวบ้านต้องทำงานรับจ้างเพื่อนำเงินมาซื้อหาข้าวกิน

๔) ปัญหาหนี้สิน เนื่องจากการปลูกพืชเงินสด เช่น หอมแดง กะหล่ำปลี ฯลฯ ซึ่งมีต้นทุนและมีความเสี่ยงในด้านราคาสูง

งานศึกษาของ Keen (๑๙๘๓) ได้วิเคราะห์ให้เห็นเกี่ยวกับแรงกดดันปัญหาการใช้ที่ดินบนที่สูงอันเนื่องมาจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของประชากรบนที่สูง และเหตุผลอื่นที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน Keen เห็นว่า การศึกษาที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสนใจต่อปัญหาการใช้ที่ดินในที่สูง เพราะเข้าใจผิดว่าที่ดินบนที่สูงมีอยู่อย่างเหลือเฟือ เขาได้แบ่งแบบแผนการใช้ที่ดินในพื้นที่ภาคเหนือออกเป็น ๕ ประเภทตามความแตกต่างของแบบแผนการเพาะปลูก คือ การทำนา การทำสวน การทำไร่ โดยการทำไร่นั้นสามารถแบ่งย่อยออกได้อีกสามประเภท คือ ไร่หมุนเวียน การทำไร่แบบย้ายที่ การทำไร่แบบคนเมือง การแบ่งวิธีการทำไร่ของ Keen ยังให้ความสำคัญกับการแบ่งตามชาติพันธุ์ของผู้ที่ทำไร่มากกว่าที่จะดูความแตกต่างของระบบนิเวศ

ในด้านการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการใช้ที่ดินนั้นมุ่งที่จะวิเคราะห์ว่า แรงกดดันของประชากร เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงและการกดดันภายในระบบไร่หมุนเวียนเองที่จำเป็นต้องทำให้รอบหมุนเวียนสั้นกว่าเดิม นอกจากนั้น Keen ยังพบว่า การเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นเหตุผลสำคัญที่กดดันให้กะเหรี่ยงต้องบุกเบิกที่ดินเพื่อเปลี่ยนที่ไร่เป็นที่นา ในพื้นที่ที่สามารถนำน้ำเข้านาได้ ส่วนในพื้นที่สูงที่ใช้ทำไร่ฝิ่นหรือการทำไร่แบบย้ายที่ของม้ง เย้า ลีซอ อาข่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงมาปลูก

พืชเศรษฐกิจ ทำเป็นสวนผลไม้และปลูกพืชเมืองหนาวเป็นจำนวนมาก รวมทั้งหมู่บ้านม้งบางแห่งก็ได้เปลี่ยนพื้นที่ไร่มาเป็นนาด้วย

งานศึกษาของประเสริฐ ตระการศุภกร (อ้างแล้ว) ศึกษาเรื่องการสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนเผ่ากะเหรี่ยง ในประวัติศาสตร์ของการตั้งชุมชนบ้านห้วยหอยยุคต้น ว่าการทำมาหากินในยุคแรก ๆ ราว ๒๐๐ ปี ลงมา คนกะเหรี่ยงเรียกว่า “ลูเอาะคี” หมายถึง “มาเพื่อหาที่ทำกินไร่หมุนเวียน” ในยุคนั้นนาขั้นบันไดจึงยังไม่มีความจำเป็น มีชาวบ้านจำนวนน้อยที่คิดบุกเบิกที่นา ชุมชนจะยึดการทำไร่หมุนเวียนเป็นรูปแบบหลักของการทำเกษตร มีการกระจายกันทำ ไม่ทำเป็นผืนใหญ่ทั้งหมู่บ้านอย่างที่ชาวกะเหรี่ยงเรียก “มาสะบลิคี” แต่พอถึงยุคกลางเป็นยุคที่มีสัมปทานป่าไม้เข้ามา ส่งผลให้ป่าอนุรักษ์และป่าไร่ซากเริ่มถูกเผาจากคนภายนอกซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบทั้งสัตว์ป่า ป่าไม้ และที่ทำมาหากินของชุมชน เช่น ไร่หมุนเวียนถูกเผาก่อนกำหนด ทำให้เกิดความเสียหายมาก ต่อมาราวปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๑๙ ได้มีนักศึกษาที่ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยหนีเข้าป่าไปอาศัยในหมู่บ้านห้วยหอยและบริเวณลุ่มน้ำป่วย ส่งผลให้ระบบไร่หมุนเวียนซึ่งมีรอบหมุนเวียนราว ๗ ปีขึ้นไปได้ผลผลิตอย่างพอเพียง ระบบการพึ่งตนเองยังมีความสมบูรณ์ ในช่วงเวลาเดียวกัน รัฐบาลเริ่มเข้ามาปลูกป่าในหมู่บ้านห้วยหอยทับที่ทำกินของชาวบ้านก่อให้เกิดผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านค่อนข้างรุนแรงกล่าวคือ ระบบการทำไร่หมุนเวียนเริ่มเสียระบบจากการไม่สามารถเวียนตามระบบเดิม คือทิ้งไร่ไว้ ๗-๘ ปี แล้วจึงเวียนกลับมาทำใหม่ ชาวบ้านจึงมีที่ดินทำกินน้อยลงเหลือรอบหมุนเวียนเพียง ๓-๕ ปี ทำให้ควบคุมวัชพืชได้ยากและได้ผลผลิตน้อยลง

หมู่บ้านทุ่งหลวง ในช่วงบุกเบิกที่นามากกว่าการทำไร่หมุนเวียน แต่ก็ยังมีการทำไร่หมุนเวียนควบคู่ไปด้วยตลอด โดยให้เหตุผลว่าทำนาเพื่อให้ได้ข้าว ปู หอยมากิน และทำไร่หมุนเวียนนอกจากได้ข้าวกินก่อนข้าวปี (บือโช) แล้วยังได้กินพืชผักตลอดปีด้วย ฉะนั้นการทำนาอย่างเดียวจะอยู่ไม่รอด ต้องทำทั้งนาและไร่จึงสามารถอยู่รอดได้ พอมาถึงยุคกลางที่มีหน่วยงานข้างนอกมาเกี่ยวข้อง ราวปี พ.ศ. ๒๕๐๖ กรมป่า

ไม่ได้เข้ามาปักหลักเขตป่ารอบหมู่บ้านและรอบที่ทำกินติดป้ายป่าสงวนไว้ที่บริเวณไร่ซากของไร่หมุนเวียนพร้อมทั้งประกาศให้ชาวบ้านหยุดการทำไร่หมุนเวียน โดยอ้างว่าไร่หมุนเวียนทำลายป่า และเป็นการผลิตแบบโบราณที่ควรเปลี่ยนแปลง สิ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้ระบบไร่หมุนเวียนค่อย ๆ ลดลงและมีการบุกเบิกที่นาเพิ่มขึ้น

บ้านขุนวิน บริเวณรอบบ้านขุนวินเป็นป่าดงดิบ เหมาะแก่การทำไร่หมุนเวียนมากเพราะดินดี ป่าทึบ มีสัตว์ป่ามากมาย มีพืชบางชนิดเป็นสินค้ามีชื่อและขายทำรายได้ให้ชุมชน ต่อมาในยุคกลาง ที่องค์กรและหน่วยงานภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ หน่วยจัดการต้นน้ำและหน่วยปลูกป่ากรมป่าไม้ได้มาตั้งที่ขุนแม่ลานคำและมีพื้นที่ปลูกป่าคลุมไปถึงพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านขุนวิน โดยเฉพาะไร่ซากของไร่หมุนเวียน ชุมชนกลัวมากจึงลดพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนรวมทั้งลดระยะของการทำไร่หมุนเวียนด้วย ทำให้ผลผลิตข้าวขาดแคลน ไร่หมุนเวียนจึงถูกบีบคั้นให้ลดพื้นที่ลง ต่อมาในยุคฟื้นฟูทรัพยากร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ สมาคมรวมการศึกษาและวัฒนธรรมชาวไทยภูเขาในประเทศไทยได้เข้ามาช่วยจัดตั้งโรงเรียนและทำงานพัฒนาในพื้นที่หมู่บ้านขุนวิน ทำให้ชาวบ้านดูแลจัดการป่าด้วยตนเองได้ทำไร่หมุนเวียนเต็มรูปแบบมากขึ้น

การใช้ที่ดินบนที่สูงและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินบนที่สูงในเขตภาคเหนือ ของนริศ ยิ้มแย้ม (อ้างแล้ว) พบว่าในเขตที่สูงโดยเฉพาะเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยภูเขา เช่น กะเหรี่ยง ม้ง เย้า อาข่า มูเซอร์ และลีซอเป็นต้น จะมีการทำการเกษตรโดยปลูกข้าวเป็นพืชหลักเพื่อใช้ในการบริโภค ข้าวที่ปลูกส่วนใหญ่ได้แก่ข้าวไร่ ซึ่งมีวิธีทำการปลูกแบบไร่เลื่อนลอยหรือไร่หมุนเวียน ในขณะเดียวกันมีเกษตรกรบางพื้นที่ได้ทำการปลูกข้าวนาโดยวิธีการที่เรียกว่านาขั้นบันได เป็นนาที่ทำในพื้นที่ระหว่างหุบเขา ซึ่งชนิดของข้าวที่ปลูก พันธุ์ข้าวที่ปลูก และการจัดการของเกษตรกรในแต่ละท้องพื้นที่ หรือแต่ละชาติพันธุ์ก็จะแตกต่างกันออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ปลูก ภูมิอากาศ ความต้องการในการใช้ประโยชน์ แม้กระทั่งความเชื่อหรือวัฒนธรรมและประเพณีที่สืบต่อกันมาทางสังคม

ในปัจจุบันนี้การใช้ที่ดินบนที่สูงได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะกระแสเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรบนที่สูงและนโยบายของรัฐบาลที่ห้ามการทำไร่เลื่อนลอยและลดระยะเวลาของการทำไร่หมุนเวียน และมีการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจใหม่ เช่น ผักเมืองหนาว ไม้ผลเมืองหนาว และไม้ดอกเมืองหนาว เป็นต้น เพื่อเป็นทางเลือกใหม่จึงส่งผลให้เกษตรกรที่ทำไร่หมุนเวียนจำเป็นต้องลดระยะเวลาในการทิ้งแปลงเพื่อการฟื้นฟูป่าลง และเกษตรกรบางรายได้หันไปปลูกพืชรายได้เหล่านั้น ในขณะที่การปลูกพืชเหล่านั้นจะต้องใช้พื้นที่กว้างและเป็นการปลูกพืชชนิดเดียว ซึ่งจะส่งผลต่อระบบการใช้ที่ดินที่แตกต่างกันออกไป ทำให้เกิดการสูญเสียและการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพของพรรณพืช ทั้งในส่วนของไม้ป่าเองรวมถึงพืชที่ปลูกด้วย ขณะเดียวกันการทำการเกษตรของเกษตรกรบนที่สูงที่ผิดวิธีจะส่งผลกระทบต่อประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตที่ราบลุ่มด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกันได้

ในขณะเดียวกันก็มีเกษตรกรบางพื้นที่ยังมีการทำการเกษตรแบบดั้งเดิม โดยมีการปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลักในระบบไร่หมุนเวียน แต่มีระยะรอบในการหมุนเวียนที่ลดลงเหลือเพียง ๗ ปี ซึ่งเกษตรกรเหล่านี้ก็สามารถดำรงชีพได้อย่างพอเพียงและยั่งยืน ตัวอย่างเช่น เกษตรกรในหมู่บ้านทิชะ อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

รัชกรณ์ อุแสง (๒๕๔๑) ศึกษาความเชื่อและประเพณีของชาวกะเหรี่ยงเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตร บ้านห้วยหยวก ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่าบ้านห้วยหยวกแต่เดิมได้ทำไร่มาเป็นเวลาช้านาน สังเกตจากความเชื่อและประเพณี โดยเริ่มสังเกตตั้งแต่โครงสร้างของสังคมในหมู่บ้าน ถึงโครงสร้างเครือญาติและครอบครัวพบว่า มีความผูกพันและสัมพันธ์กับการผลิตข้าวไร่มาอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเกษตรกรมีความเชื่อว่าข้าวเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญในการดำรงชีวิตและเป็นปัจจัยสำคัญที่ใช้ในการประกอบ

พิธีกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคมโดยส่วนรวม หรือด้านการเกษตร เกษตรกรเชื่อว่าถ้าปราศจากข้าวและพิธีกรรมต่าง ๆ ก็จะไม่สามารถจัดทำขึ้นได้ ข้าวยังเป็นพืชอาหารของสิ่งมีชีวิตแทบทุกชนิด แต่ในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา เมื่อทางราชการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ทางราชการเข้มงวดดับกฎหมายด้านป่าไม้ ชาวบ้านหลายรายถูกดำเนินคดี จึงทำให้ชุมชนไม่สามารถทำไร่แบบดั้งเดิมได้อีกต่อไป เมื่อพื้นที่ทำไร่มีจำกัดชุมชนจึงปรับเปลี่ยนไปทำการเกษตรและจับจองพื้นที่ทำกินถาวรมากขึ้น โดยมีลักษณะการทำไร่หมุนเวียน ๓ รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ ๑ กรณีครอบครัวหนึ่งมีพื้นที่ ๓ แปลง แต่ละแปลงจะห่างจากหมู่บ้านไม่เกิน ๕ กิโลเมตร จะมีเทคนิควิธีการทำไร่หมุนเวียนโดยการทำหมุน ๓ ปี ๓ แปลง หลังจากที่ทำในแปลงที่ ๓ แล้วในปีที่ ๔ ก็จะกลับมาทำไร่ในแปลงที่ ๑ ใหม่ เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ข้อคิดเห็นว่าลักษณะการทำไร่แบบนี้จะสามารถทำได้เพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เพราะเป็นรูปแบบการผลิตที่ไม่ยั่งยืน

รูปแบบที่ ๒ กรณีครอบครัวหนึ่งมีพื้นที่ ๒ แปลง แต่ละแปลงห่างจากหมู่บ้านไม่เกิน ๕ กิโลเมตร แต่ละแปลงจะมีพื้นที่ทั้งเท่ากันและไม่เท่ากัน ในกรณีที่ไม่เท่ากันแปลงที่ ๑ อาจจะมี ๒ ไร่ และแปลงที่ ๒ อาจจะมี ๓ ไร่ เกษตรกรจะทำเหมือนรูปแบบที่ ๑ แต่เกษตรกรจะมีข้อจำกัดในการพักพื้นที่มากกว่า แต่เกษตรกรส่วนใหญ่เริ่มปลูกไม้ผล เช่น ลำไย ในระหว่างการทำข้าวไร่ เกษตรกรให้ความเห็นว่าไม้ผลจะเป็นพืชที่มีความสำคัญรองลงมาจากข้าว เมื่อปลูกไม้ผลทิ้งไว้ในแปลงข้าวไร่ ถึงแม้ปีต่อไปจะปลูกข้าวไร่ก็ยังปลูกข้าวไร่แซมในระหว่างต้นไม้ผล

รูปแบบที่ ๓ กรณีครอบครัวมีพื้นที่แปลงเดียว แต่ส่วนใหญ่เป็นแปลงที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ โดยเฉลี่ยประมาณครอบครัวละ ๑๐ ไร่ ในลักษณะแบบนี้เกษตรกรจะวางแผนหมุนเวียนการทำไร่เป็นส่วน ๆ ตามลักษณะของพื้นที่ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วนคือ ส่วนบนสุด ส่วนกลาง

และส่วนที่ต่ำสุดของพื้นที่ โดยเริ่มทำจากพื้นที่ต่ำสุดไปหาพื้นที่ส่วนกลางและบนสุด ควบคู่กับการปลูกไม้ผล

๓.๕ ประมวลสรุปองค์ความรู้ไร่หมุนเวียน

๓.๕.๑ นิเวศวิทยาของไร่หมุนเวียน

งานศึกษาต่างๆ ยืนยันตรงกันว่า คนกะเหรี่ยงนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่พื้นที่ลุ่มก้นกระทะล้อมรอบด้วยเนินเขาใกล้กับแหล่งน้ำเพราะเป็นระบบนิเวศที่สมบูรณ์ ความรู้ทางนิเวศวิทยาที่มีความสำคัญมากที่สุด คือ ความรู้เกี่ยวกับการผลิตภายใต้ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน ที่เลือกใช้ป่าผสมผลัดใบที่มีป่าไผ่ขึ้นอยู่เป็นไม้หลัก เนื่องจากมีการสั่งสมของใบไม้ที่จะเปลี่ยนเป็นธาตุอาหารสูงเมื่อมีการเผา อายุของการฟื้นตัวของสภาพดินเร็ว ไม้ใหญ่ในป่าไผ่มีอยู่ไม่มาก สภาพนิเวศเช่นนี้ทำให้คนกะเหรี่ยงทำไร่ระบบหมุนเวียน โดยใช้ที่ดินในระยะเวลาอันสั้น และทิ้งให้ป่ามีการมีการฟื้นตัวในระยะเวลานานได้ เนื่องจากระบบนิเวศของป่าประเภทนี้ มีการพื้นตัวเร็วกว่าป่าดงดิบทำให้ชาวกะเหรี่ยงสามารถย้อนกลับมาใช้พื้นที่ป่านี้ได้ในเวลาอันสั้น และนี่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวกะเหรี่ยงสามารถตั้งถิ่นฐานได้อย่างถาวร โดยไม่จำเป็นต้องโยกย้าย

ด้านระบบนิเวศเป็นการทำเกษตรที่รักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน เนื่องจากมีการสลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป เว้นระยะเวลาให้ดินมีการฟื้นตัว แต่ละรอบจะมีระยะเวลาการหมุนในอดีต ๑๐-๑๕ ปี (ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ของผืนดินแต่ละที่เป็นหลัก) แต่ปัจจุบันหลายพื้นที่ได้ลดระยะเวลาการหมุนลดเหลือ ๕-๗ ปี ทำให้เกิดปัญหานิเวศเปราะบาง ระบบธาตุอาหารไม่สมบูรณ์ เกิดวัชพืช โรค แมลง ทำให้ผลผลิตตกต่ำ จนเกิดปัญหาความไม่มั่นคงด้านอาหาร

๓.๕.๒ ระบบการผลิตและจัดการทรัพยากร

แม้คนกะเหรี่ยงจะปลูกข้าวไร่เป็นหลัก แต่ก็มีระบบการผลิตอื่นๆ อีกหลายประเภทที่ทำให้เกิดความมั่นคงด้านอาหารและเศรษฐกิจชุมชนหลายพื้นที่แบ่งการใช้ที่ดินออกเป็นไร่ข้าว สวน นา (กรณีที่มีที่ลุ่มสำหรับทำนา) และพืชพาณิชย์อื่นๆ อีกทั้งยังมีการกันพื้นที่ป่าเพื่อการ

อนุรักษ์ธรรมชาติ ซึ่งเป็นพื้นที่ต้องห้ามสำหรับการทำไร่ และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับทำพิธีกรรม ระบบการผลิตและพื้นที่ป่าแต่ละประเภทจะแยกกันเด็ดขาดไม่มีการปะปนกัน

แต่ในสถานการณ์ที่พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกหน่วยงานด้านป่าไม้ประกาศเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ทำให้ในบางพื้นที่ เช่น ชุมชนตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เกิดการเจรจาต่อรองกันระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้ มูลนิธิสืบนาคะเสถียร และชาวบ้าน เพื่อจำแนกเขตพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนและพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยมีการแบ่งประเภทพื้นที่ออกเป็นที่อยู่อาศัยและสวนใกล้กับหมู่บ้าน ออกเป็นเขตชั้นหนึ่ง พื้นที่การเกษตรปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจเป็นเขตชั้นสอง และพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีเป็นเขตชั้นสาม การแบ่งดังกล่าวมีชาวบ้านบางส่วนจำต้องยอมเพื่อให้หน่วยงานป่าไม้ยอมรับการดำรงชีพของคนกะเหรี่ยงในเขตป่า แต่บางส่วนก็มองว่าเป็นการทำผิดประเพณีเนื่องจากไปจำกัดสิทธิการทำไร่ตามประเพณีให้เหลือเพียงพื้นที่น้อยนิดและเข้าถึงได้ยากลำบาก

กล่าวโดยภาพรวมแล้ว ระบบไร่หมุนเวียนเป็นหนึ่งในระบบการผลิตเพื่อความมั่นคงอาหารและเสริมด้วยระบบการผลิต ซึ่งการมีระบบการผลิตที่หลากหลายจำเป็นต้องมีการจำแนกพื้นที่และระบบการจัดการที่แตกต่างกัน ชุมชนกะเหรี่ยงจะมีระบบการผลิตที่มั่นคงหรือไม่ขึ้นอยู่กับสิทธิและความสามารถในการจัดการผลิตและการจัดการทรัพยากร

๓.๕.๓ เศรษฐกิจและความมั่นคงอาหารจากระบบไร่หมุนเวียน

ชาวกะเหรี่ยงจะพึ่งพิงอาหารจากไร่หมุนเวียนในช่วงฤดูฝนและฤดูหนาวเป็นสำคัญ โดยที่พืชอาหารจำนวนมากสามารถเก็บกินได้จากที่นาในช่วงหลังเก็บเกี่ยว ในขณะที่ฤดูแล้ง พืชอาหารจะได้จากป่าทั้งบริเวณริมลำห้วย ป่าชุมชนหรือป่าใช้สอย และสวนผักใกล้บ้าน พันธุ์พืชอาหารที่ปลูกในไร่หมุนเวียนมีจำนวนรวมกันประมาณ ๑๒๒ ชนิด

การปลูกพืชส่วนใหญ่ในไร่หมุนเวียนเพื่อการยังชีพ มีการปลูกพริกเพียงอย่างเดียวที่เป็นรายได้ แต่ก็ไม่ได้มีเป้าหมายการปลูกเป็นเศรษฐกิจ คนกะเหรี่ยงหลายครอบครัวจะมีการเลี้ยงสัตว์ไว้กิน ได้แก่

หมู และไก่ ในขณะเดียวกันสัตว์เหล่านี้ยังจำเป็นในการใช้เพื่อทำพิธีเลี้ยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือภูตผีในพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีกรรมการปลูกข้าว หรือการรักษาคนป่วยไข้ เป็นต้น รวมทั้งการสัตว์เลี้ยงอย่างวัวควายเป็นอีกแหล่งรายได้ของครอบครัว ในด้านรายได้ของเกษตรกรส่วนใหญ่มาจากพืชเศรษฐกิจอื่นๆ นอกจากนี้เกษตรกรก็ยังมีกิจกรรมอื่นๆที่ทำให้เกิดรายได้ เช่น การรับจ้าง การหาของป่า หรือการทอผ้า เป็นต้น

๓.๕.๔ ขั้นตอนการทำไร่หมุนเวียน

สำหรับขั้นตอนการทำไร่หมุนเวียนจะประกอบด้วยขั้นตอนหลัก ๕ ขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

๑. <u>การเลือกพื้นที่</u> (ช่วงเดือนมกราคม) เลือกตามที่ดินที่ตนเองเคยทำ เลือกดินที่สมบูรณ์ เลือกพื้นที่ที่เหมาะสมกับแรงงานในครอบครัว และระยะเวลาเดินทาง เช่น ไม่ลำบากในการเดินทางหรือขนข้าวกลับบ้าน เลือกพื้นที่ที่มีเครือญาติ เพื่อนบ้านไปร่วมทำไร่ด้วย เลือกพื้นที่เสี่ยงทายจากศักดิ์สิทธิ์แล้วไม่มีปัญหา

๒. <u>การถางไร่ ตากไร่ และเผาไร่</u> (เดือนกุมภาพันธ์-เมษายน) จะทำภายหลังจากการเลือกพื้นที่แล้ว ชาวบ้านจะต้องกะระยะเวลาของการถางไร่และตากไร่ไม่ให้อยู่ในช่วงที่ฝนตก เพราะจะทำให้ไร่ชื้นแฉะและเผายาก ขั้นตอนการเผาไร่ถือว่ามีความสำคัญ เพราะการเผาไร่ที่ดี จะทำให้ดินมีธาตุอาหารที่สมบูรณ์จากเถ้าถ่านของต้นไม้ที่ถูกเผา ซึ่งจะทำให้ต้นข้าวเจริญเติบโตและงอกงามดี

๓. <u>การหยอดข้าว</u> (เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน) จะเริ่มเมื่อฝนแรกเริ่มตกติดต่อกันมาจนดินชุ่มชื้น เครื่องมือที่ใช้จะมีเพียงไม้แทงหลุม โดยการหยอดข้าวจะทำร่วมกับพืชผักบางชนิด และหยอดพืชผักอีกหลากหลายชนิดในไร่ ริมไร่ และกระต๊อบ

๔. <u>การควบคุมวัชพืช และโรค</u> (กรกฎาคม-ตุลาคม) การถางหญ้าหรือดายหญ้าจะทำตลอดหลังจากหยอดข้าวไปจนถึงข้าวเจริญเติบโตแตกคลุมผืนดินหรือคลุมหญ้าแล้ว ซึ่งหากพื้นที่ทำไร่เป็นพื้นที่ที่เป็นป่าเหล่าแก่ หญ้าก็จะไม่รกมากนัก แต่หากเป็นพื้นที่ป่าเหล่าอ่อนหญ้าจะขึ้นรกมาก ทำให้ต้องใช้แรงงานมากในการดายหญ้า สำหรับการควบคุมโรค หากมีแมลงมารบกวนต้นข้าว ชาวบ้านจะนำเอา

เปลือกไม้ประดู่แช่น้ำ นำไปเทและโรยใส่บริเวณตอนบนของไร่ เพื่อให้น้ำและยางไม้ประดู่ไหลซึมไปสู่ลำต้นและใบของข้าว เป็นการป้องกันมิให้แมลงศัตรูพืชมาทำลายต้นข้าวต้นข้าวจะตั้งท้องในเดือนกันยายน หากได้รับน้ำฝนพอเพียงก็จะอุดมสมบูรณ์

๕. <u>การเกี่ยวข้าว ตีข้าว และนำข้าวขึ้นยุ้งฉาง</u> (พฤศจิกายน-ธันวาคม) ขั้นตอนนี้ถือเป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนจะมาลงแรงช่วยกันมากที่สุด ถือเป็นโอกาสและพื้นที่สร้างความสัมพันธ์กันของคนในชุมชนเมื่อนำข้าวขึ้นยุ้งแล้ว หลังจากนั้นก็จะทำพิธีทำบุญขึ้นข้าวใหม่ของแต่ละหมู่บ้าน

๓.๕.๕ พิธีกรรมและความเชื่อ[3]

พิธีกรรมและความเชื่อหลักของคนกะเหรี่ยงผูกพันกับการทำข้าวไร่ โดยยึดโยงระหว่างธรรมชาติ การผลิต และสังคมวัฒนธรรมของชุมชน ตัวอย่างพิธีกรรมดังนี้

- <u>*พิธี “ดูเหม่ยละ”*</u> หรือพิธีตีป่า เพื่อขอพื้นที่จากซ่งธะรี (แม่ธรณี) เจ้าที่ เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขาและเสี่ยงทายด้วยว่าพื้นที่ที่เลือกทำกินดีหรือไม่ เหมาะแก่การเพาะปลูกหรือไม่ โดยเอาดอกไม้ ๑ ดอก เทียน ๑ เล่ม หรือ ดอกไม้ ๓ ดอก เทียน ๓ เล่ม ขุดดินในพื้นที่ที่จะทำกินมา ๑ ก้อน เอาก้อนดินวางบนใบไม้ ปักเทียนบนก้อนดินแล้ววางดอกไม้ไว้ข้าง ๆ เพื่อบูชา หลังจากนั้นตัดไม้ไผ่ยาวประมาณ ๑ วา จุดเทียนอธิษฐาน
- <u>*พิธี “สู่ลอบือโหม่ปก่า”*</u> และ*พิธี “เกาะถ่อโถ่”* พิธีแรกหมายถึง พิธีการปลูกแม่ข้าว ๗ หลุม พิธีนี้จะอยู่ในตอนต้นของการทำไร่ ส่วนพิธีหลังหมายถึง พิธีเรียกนกกลับฟ้า ซึ่งจะอยู่ในตอนท้ายของการทำไร่ พิธีนี้มีความหมายถึงการขอบคุณนกขวัญข้าว ที่ลงมาเป็นขวัญข้าวให้กับไร่หมุนเวียนตลอดทั้งปี จึงทำพิธีเลี้ยงส่งเพื่อบินกลับไปยังฟากฟ้าและจะเชิญลงมาใหม่ในปีการผลิตต่อไป นับว่าเป็นพิธีที่ตอกย้ำคุณค่าของระบบไร่หมุนเวียนที่มีจิตวิญญาณเป็น

---

[3]รายละเอียด และชื่อเรียกพิธีกรรมของคนกะเหรี่ยงแตกต่างกันไปตามเผ่า และพื้นที่ พิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นเพียงตัวอย่างคร่าวๆ ที่ประมวลได้จากงานศึกษาเอกสารที่ไปเก็บข้อมูลบางพื้นที่เท่านั้น ไม่ได้เป็นผลสรุปรวมของพิธีกรรมทั้งหมด

โถ่บีข่า หรือนกขวัญข้าว เพื่อให้ระบบทั้งระบบมีคุณค่าและศักดิ์สิทธิ์เกิดการสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องตลอดไป

- *<u>พิธี “หนี่ซอโข่” และพิธี “ลา คุ ปู”</u>* พิธี “หนี่ซอโข่” มีขึ้นเพื่อขออนุญาตเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อจะขอใช้ที่ดิน น้ำ ป่า ในการทำมาหากินต่อไป นอกจากนี้ยังมีการปรึกษาหารือระหว่างผู้เฒ่าผู้แก่กับชุมชนว่าจะมีการจัดการเกี่ยวกับการผลิตในปีการผลิตในปีต่อไปที่ไหน อย่างไร พร้อมทั้งเป็นการสรุปบทเรียนและประสบการณ์ในการผลิตของปีที่ผ่านมาว่ามีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ส่วนพิธีพิธี “ลา คุ ปู” คือ พิธีมัดมือกลางปีการผลิต
- *<u>พิธี “บะก๊ะ”</u>* หรือพิธีบูชาบรรพบุรุษ เป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ให้เกิดการช่วยเหลืองานซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด ในแต่ละเครือญาติจะดูแลแรงงานของครอบครัวตนเองเป็นอันดับแรก รองลงมาเป็นแรงงานในระดับเครือญาติที่ต้องมาช่วยเหลือกัน และสุดท้ายคือแรงงานระดับชุมชน
- <u>พิธีขึ้นปีใหม่หรือกินข้าวใหม่</u> หรือ “อ่องบือคู” ในภาษาโพล่ว และ “เอาะบือโข่” ในภาษาปกาเกอะญอ ถือเป็นพิธีที่แสดงถึงการสิ้นสุดลงของรอบการผลิตและถือเป็นการเริ่มต้นของปีใหม่ ทุกครอบครัวจะมาร่วมกินข้าวใหม่ด้วยกัน ในพิธีนี้จะมีการทำพิธีมัดมือเรียกขวัญ โดยฮีโข่ผู้นำทางความเชื่อของชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือและผู้เฒ่าผู้แก่จะปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับการจัดการผลิตและการคัดเลือกที่ไร่สำหรับทำการผลิตในปีต่อไป รวมทั้งการจัดแบ่งที่ดินให้กับผู้ยากไร้ที่ไม่มีนาหรือที่ดินเป็นของตนเอง

๓.๕.๖ ปัญหาและผลกระทบและการปรับตัว

งานศึกษาหลายชิ้นยืนยันตรงกันว่า อัตราการเพิ่มประชากรไม่ได้มีผลต่อการขยายพื้นที่ไร่แต่อย่างใด เนื่องจากชุมชนต่างก็พยายามจำกัดพื้นที่การผลิตให้อยู่ในขอบเขตที่ชุมชนกำหนด และไม่มีการขยายขอบเขตมานานกว่า ๒ ทศวรรษแล้ว นอกจากนี้ยังพบอีกว่าชาวบ้านในเกือบทุกหมู่บ้านมีสัดส่วนการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนลดลง ส่วนหนึ่งเกิดจากแรงกดดันของรัฐในการจำกัดพื้นที่ทำไร่ หลายหมู่บ้านต้องสูญเสียพื้นที่ให้กับโครงการปลูกป่าต่าง ๆ จำนวนมาก จนชาวบ้านต้องลดขนาด

ที่ไร่และรอบหมุนเวียนลง และบางส่วนต้องยุติการทำไร่หมุนเวียนลงอย่างสิ้นเชิง ในกรณีที่ชุมชนถูกกดดันให้ลดรอบหมุนเวียนลง โดยเฉพาะในระบบไร่หมุนเวียนที่ปรับตัวอย่างพึ่งพา ซึ่งมีการเปลี่ยนจากไร่หมุนเวียนเป็นไร่ถาวรมากขึ้น ปรากฏว่า นอกจากผลผลิตในไร่หมุนเวียนจะต่ำลงอย่างมากแล้ว ความหลากหลายของพันธุ์พืชลดลงอย่างเห็นได้ชัด ขณะเดียวกันก็เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม เพราะชาวบ้านต้องใช้สารเคมีกำจัดหญ้าและปรับปรุงดิน จนนำไปสู่การเป็นหนี้สินในที่สุด

ภายใต้เงื่อนไขและแรงกดดันต่าง ๆ งานวิจัยของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างแล้ว) พบว่า การจัดการรอบหมุนเวียนมีความแตกต่างกัน โดยสามารถจำแนกออกได้ คือ

๑) กลุ่มบ้านที่มีรูปแบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างยั่งยืน รอบหมุนเวียนในกลุ่มนี้มีแนวโน้มลดลง

๒) กลุ่มบ้านที่มีรูปแบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างมีทางเลือก รอบหมุนเวียนปรับเปลี่ยนหลังจากถูกแรงกดดันจากนโยบายป่าไม้แต่มีแนวโน้มคงที่

๓) กลุ่มบ้านที่มีรูปแบบไร่หมุนเวียนปรับตัวอย่างพึ่งพา จำแนกออกได้เป็น ๔ ลักษณะสำคัญ ดังนี้

๓.๑ การหมุนเวียนที่ดินโดยมีรอบหมุนเวียนสั้น (ไร่ข้าวและพืชไร่เชิงเศรษฐกิจ)

๓.๒ การปลูกซ้ำที่ทุกปีแต่พักที่ดินในช่วงเวลาสั้น ๆ (พืชผักเชิงเศรษฐกิจ)

๓.๓ การเพาะปลูกซ้ำที่ โดยหมุนเวียนพืช แต่ไม่หมุนเวียนที่ดิน (ไร่ข้าวและพืชผักเชิงเศรษฐกิจ)

๓.๔ การใช้ที่ดินเป็นไร่สำรอง

๓.๕.๗ สังเคราะห์สู่แนวทางการศึกษาสำหรับงานวิจัยก้าวต่อไป

ในแง่องค์ความรู้จากผู้วิจัยภายนอก งานศึกษาไร่หมุนเวียนส่วนมากเป็นงานศึกษาทางสังคมศาสตร์ เช่น มิตินิเวศวัฒนธรรม มิติการ

พัฒนา มิตินโยบายการจัดการทรัพยากร แม้จะมีงานศึกษาในทางนิเวศวิทยาบ้างแต่ก็มีน้อย จึงจำเป็นที่งานศึกษาในอนาคตควรที่จะเพิ่มการศึกษาทั้งด้านภูมิศาสตร์ ชีววิทยา และอื่นๆ ให้มากยิ่งขึ้น แต่เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว งานศึกษาทั้งหมดก็ตอบโจทย์ในความรู้ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ความสำคัญของระบบไร่หมุนเวียนทั้งในทางนิเวศเศรษฐกิจ สังคม ภัยคุกคามและปัจจัยเงื่อนไขที่กระทบต่อการดำรงอยู่ของไร่หมุนเวียน การปรับตัวในทิศทางต่างๆ ซึ่งค่อนข้างครอบคลุมในทุกด้าน

ในแง่การใช้ความรู้หรือกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนกะเหรี่ยงในการปกป้องสิทธิชุมชนในด้านนิเวศและวัฒนธรรมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างงานศึกษาที่มุ่งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างอำนาจต่อรองให้แก่คนกะเหรี่ยงต่อนโยบายรัฐ ต่อกลไกทางเศรษฐกิจ และต่อความชอบธรรมทางสังคมให้มากยิ่งขึ้น โดยเชื่อมโยงกับประเด็นใหม่ๆ ที่เป็นเรื่องของสาธารณะซึ่งสังคมกำลังตื่นตัว เช่น ความมั่นคงด้านอาหาร ภาวะโลกร้อน เศรษฐกิจสีเขียว ความเป็นธรรมทางสังคม สิทธิชุมชนและการกระจายอำนาจ เป็นต้น

งานวิจัยในอนาคตจึงไม่ควรมุ่งหมายแต่เพียงหาความรู้ แต่ควรให้ชุมชนร่วมกันออกแบบปฏิบัติการทางสังคมและสังเคราะห์ความรู้ที่ได้จากการเคลื่อนไหว ตั้งแต่การออกแบบระบบการจัดการทรัพยากร การผลิต การสร้างประเด็นสื่อสารสาธารณะ การใช้ช่องทางนโยบายผ่านกลไกรัฐและสังคมต่างๆ มากกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งการที่โครงการวิจัยชิ้นนี้กำลังดำเนินการศึกษาเพื่อให้ไร่หมุนเวียนเป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมของชาติและของโลกก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการขับเคลื่อนทางสังคมโดยอาศัยฐานความรู้

นอกเหนือจากการศึกษาเฉพาะชุมชนกะเหรี่ยงแล้ว ในอนาคตน่าจะมีการสังเคราะห์ความรู้ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ บนที่สูงในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์เพื่อสร้างความรู้และพื้นที่การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองข้ามพรมแดนร่วมกัน

บทที่ ๔

การทำไร่หมุนเวียนชุมชนกะเหรี่ยงโพล่วในภาคตะวันตก

“กะเหรี่ยงอยู่กับป่า หากินในป่า ช่วยกันดูแลป่า เราทำไร่ เราปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทุกอย่าง แล้วไม่ดีหรือ ? พวกเธอ (ป่าไม้) ให้เราทำไร่ในป่าอ่อน พวกเราทำไม่ได้ ถ้าพวกเราทำอย่างนั้น ความเชื่อ ความเคารพนับถือกฎเกณฑ์ของเราจะสูญเสียไปหมด พวกเราเคารพกฎเกณฑ์ของเราไม่ดีหรือ ?”

ผู้บื่อ อายุ ๙๐ ปี ผู้เฒ่าผู้แก่บ้านจะแกในทุ่งใหญ่นเรศวร

ชุมชนกะเหรี่ยงโพล่วภาคตะวันตกในเขตป่าทุ่งใหญ่นเรศวรเป็นที่ชุมชนเก่าแก่ยาวนานที่ตั้งถิ่นฐานมายาวนานกว่า ๒๐๐ ปี และเคร่งครัดต่อกฎเกณฑ์ประเพณี ซึ่งงานศึกษานี้ได้เลือกศึกษาใน ๒ ชุมชน ได้แก่ บ้านเกาะสะเดิ่งและบ้านกองม่องทะ ในตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ชุมชนทั้งสองถูกประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่านเรศวร ในปี ๒๕๑๗ ขณะนั้นชาวกะเหรี่ยงในตำบลไล่โว่ทั้งหมดทำการผลิตในระบบไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิม หลังประกาศเขตรักษาพันธุ์ฯ ชาวบ้านยังคงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมด้วยความสงบเรียบง่าย แต่ประชากรในบ้านกองม่องทะเพิ่มขึ้นอย่างมาก เมื่อรัฐสร้างเขื่อนเขาแหลม ทำให้มีการอพยพโยกย้ายชุมชนกะเหรี่ยงที่ถูกน้ำท่วมเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ต่อมาในปี ๒๕๒๕ เจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์ฯ ได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน และทำให้มีการจำกัดพื้นที่ทำกิน แต่ยังไม่มีปัญหามากนัก ในช่วงนี้ชาวบ้านเริ่มปลูกขนุน เงาะ และปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น จนกระทั่งมีการตัดถนนลูกรังเข้าหมู่บ้านกองม่องทะ นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว ขณะที่บ้านเกาะสะเดิ่งครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงทำไร่หมุนเวียนในแบบดั้งเดิม แต่ก็นับว่า

มีการเปลี่ยนแปลง อันเป็นผลมาจากการจำกัดพื้นที่ทำไร่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้

๔.๑ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนกะเหรี่ยงตำบลไล่โว่ [1]

ตำบลไล่โว่ ภาษากะเหรี่ยงเรียกว่า *“ไล่โหว่เคอเริ่ง”* (*“ไล่”* หมายถึง ศิลา แผ่นหินก้อนใหญ่, “โหว่” หมายถึง แดง, *“เคอเริ่ง”* หมายถึง คอก รวมความหมายแปลว่า หินแดงหรือหินผาแดง แต่ก่อนเรียกรวมเป็นชื่อของหมู่บ้านเดียว ซึ่งยังมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ เช่น ตะหมุไกกุรุ ตะหมุไนคีรี สุวรรณคีรี สัมปัตติ ไมนองเราะ ปุพพการี ท่องเกรอะ เขล่มึงเด่ง เป็นต้น โดยมีความหมายดังต่อไปนี้

ตะหมุไนกุรุ ตะหมุไนคีรี หมายถึงความยิ่งใหญ่ของภูเขา ขุนเขา ทะมึนทรงพลังที่สลับซับซ้อนเป็นร้อยเป็นพันลูก, *สุวรรณคีรี* หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และมีความหลากหลายทางชีวภาพ, *สัมปัตติ (สัมป่งไต)* หมายถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (*ซุ่งส่ง*) เที่ยงตรง (*โต่หล่ง*) ตามนิติรัฐ นิติธรรม และมีความปกติของระบบธรรมชาติของโลกและจักรวาล โดยในเขตพื้นที่สัมปัตติจะมีหุบเขา ๙๙ หุบ แต่ละหุบมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่หรือจุดเด่นที่มีอยู่ เช่น ทุ่งโพ่ง, ที่มูคี่ เล่เทะ, ที่ฉ่วย, มีเชิ่ง, ที่พูเซอ, เป่อยี่ไตล, เกาะสะเด่ง, สะเนพ่อง, ไล่โว่, จะกีพื่อ, ปรองดี้, ไย่มีหลิ, ผะเฉ่อหนา คียพะเหล, จะก่า เป็นต้น บางหุบมีตำนาน นิทาน ทุกหุบเขามีน้ำไหลผ่าน หรืออย่างน้อยที่สุดก็ต้องมีตาน้ำ (*ทิ่งโท่งผลุ*) และเป็นทิ่งเมิ่งตลอดปี (ทิ่งเมิ่ง หมายถึง น้ำมีชีวิตไม่แล้ง) ทำให้พื้นที่ชุ่มชื้นและสัตว์ต่างๆ จะได้ดื่มกิน ผู้ที่เฝ้าตาน้ำ คือ หอย ปู ปลา โดยเฉพาะปลาก้าง เป็นผู้เฝ้าดูแลตาน้ำให้มีน้ำไหลอยู่ตลอดปีได้ดีที่สุด โดยชาวกะเหรี่ยงกล่าวคำพูดไว้ว่า *“ย่าลิ่งโอ้เมิ่งเทิ่ง”*

---

[1]โครงการวิจัยตามร้อยเท้าวัฒนธรรมชนเผ่า โดยการสนับสนุนทุนวิจัยจากองค์การบริหารส่วนตำบลไล่โว่, ๒๕๕๖

โดยที่ *“ย่าลิ่ง”* แปลว่าปลาก้าง *“โอ้”* แปลว่า อยู่ *“เมิ่ง”* แปลว่าเป็นหรือมีชีวิต *“เทิ่ง”* แปลว่าน้ำ ซึ่งหมายความว่า ปลาอยู่เพื่อน้ำมี ถ้ามีใครไปฆ่าหอย ปู ปลา ที่ตาน้ำนั้นน้ำจะแห้งหายไปทันที โดยมีความหมายที่ชาวกะเหรี่ยงใช้คล้ายกับคำว่า อยู่เพื่อให้มีลมหายใจ คล้ายกับคนชราเฝ้าบ้าน ถ้ามองเพียงผิวเผินอาจจะไม่เห็นความสำคัญ เช่นคำกล่าวว่า *“ย่งลิ่งโอ้เมิ่งที่”* เพราะย่าลิ่งเป็นปลาตัวเล็กๆ เท่าหัวไม้ขีดไฟ แต่การว่ายเข้าออกในรูตาน้ำทำให้ตาน้ำไม่อุดตันน้ำจึงไหลออกมาตลอดปี

ในดินแดนที่ตั้งของตำบลไล่โว่ปัจจุบัน อดีตเป็นป่าเขารกทึบ ซึ่งชาวบ้านจะอยู่และทำกินกระจัดกระจายกันตามหุบเขา หุบหนึ่งมีชาวบ้านอยู่อาศัยประมาณ ๔-๕ ครอบครัว ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกกันว่า “สุวรรณภูมิ” เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากร มีประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย มีการปกครองกันเองโดยมี *“ตะละโคว”* หรือ ฤาษีเป็นผู้ดูแลซึ่งมีด้วยกัน ๗ คน คือ ๑.พูหว่องเหว่ ๒.พู่ก่องวะ ๓.พู่ดู่ ๔.พู่หวี ๕.ย่องโท่ ๖.ย่องตะ และ ๗.ย่องเค่หมะ (พู่ หมายถึง ผู้อาวุโสที่มีความรู้ความคิด ปัญญา ย่อง หมายถึง ผู้ที่ได้ศึกษาพระธรรมและบวชพระ ๓ ปีขึ้นไป เมื่อสึกออกมาก็ยังเรียกว่า ย่อง)

๔.๒ ไร่หมุนเวียนบ้านเกาะสะเดิ่ง

บ้านเกาะสะเดิ่ง สมาชิกชุมชนมีทั้งหมด ๕๕ ครัวเรือน แม้ว่าจะยังคงทำไร่หมุนเวียนทุกครัวเรือน แต่การทำไร่ตามความเชื่อดั้งเดิมของคนกะเหรี่ยงบ้านเกาะสะเดิ่งเปลี่ยนแปลงไปมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจำเป็นต้องเลือกพื้นที่ทำไร่ที่เป็นไร่ซากอ่อนที่มีอายุ ๕-๑๐ ปี จากเดิมที่ชาวบ้านจะเลือกทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากแก่อายุมากกว่า ๑๐ ปีขึ้นไป อันเป็นผลมาจากการกดดันของเจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากแก่ เพราะกลัวว่าจะถูกเจ้าหน้าที่จับกุม ปัจจุบันครัวเรือนที่ทำไร่หมุนเวียนราวครึ่งหนึ่งเลือกพื้นที่ไร่ซากอ่อนที่ทิ้งไว้ราว ๕-๑๐ ปี

จากเดิมที่การทำไร่หมุนเวียนจะเลือกทำในพื้นที่ไร่ซากแก่ที่ทิ้งไว้ตั้งแต่ ๑๐ - ๒๐ ปี แต่ยังไม่มีครัวเรือนที่ทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากอ่อนที่ทิ้งไว้เพียง ๒-๓ ปี ซึ่งเป็นข้อห้ามตามความเชื่อ เพราะจะทำให้ป่าฟื้นตัวไม่ทัน และทำให้ผลผลิตข้าวจะลดลงอย่างมาก[2] ทั้งสองหมู่บ้านทำไร่หมุนเวียนในลักษณะแปลงกระจาย คือ แต่ละครัวเรือนจะทำไร่กระจายเป็นจุดๆ ในพื้นที่ไร่ซากเดิมของชุมชน

ในแต่ละปีพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนแต่ละแห่งนั้นไม่ได้เป็นทำไร่เต็มพื้นที่ทั้งหมด แต่จะทำเพียงบางแปลงในพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำไร่และไม่ผิดข้อห้ามซึ่งบางจุดบางปีไม่ได้ทำก็มี ภาพแผนที่การทำไร่หมุนเวียนของเกาะสะเดิ่งที่แสดงข้างต้นหมายเลข ๑-๓๐ คือ พื้นที่ไร่ซากของชาวบ้านเกาะสะเดิ่งที่เคยไปทำไร่หมุนเวียนในแต่ละจุดจะเลือกพื้นที่ที่ไร่ซากฟื้นตัวที่ทิ้งไว้ประมาณ ๗-๑๐ ปี พอหมุนหมดในจุดนั้นก็จะเปลี่ยนไปจุดไร่ซากจุดอื่นหมุนเวียนอยู่ในพื้นที่ไร่ซากดังกล่าว

สำหรับบ้านเกาะสะเดิ่งพื้นที่ทำไร่ที่มีพื้นที่กว้างกว่าพื้นที่อื่นๆ มีสองแห่ง คือ *“ไอยคลุ่ง”* (เลข ๘) และ *“ฝ่องเคอฉ่าย”* (เลข ๒๐) เพราะลักษณะพื้นที่เป็นหุบกว้างใหญ่ สามารถหมุนทำไร่หมุนเวียนได้เป็นสิบปีครอบครัวที่ทำหมุนอยู่บริเวณนี้สามารถทำหมุนในบริเวณนี้ได้นาน พื้นที่ไร่ซากส่วนใหญ่จะมีเป็นป่าไผ่เป็นไม้หลักส่วนใหญ่เป็นไผ่บง (ไผ่มี ๓ ชนิด คือ ไผ่บง ไผ่ผาด และไผ่นวล) และไม้อื่นหลายชนิดขึ้นผสม เช่น ไผ่ อินทนิน ประดู่ มะไฟ ฯลฯ ในพื้นที่ที่เป็นป่าไผ่จะฟื้นตัวได้เร็วเพียง ๔-๕ ปี ก็จะกลายเป็นกอไผ่ลำใหญ่มีลักษณะเหมือนป่าที่เรียกว่า *“ดูละ”*หรือ ไร่ซากแก่ซึ่งต่างกับป่าธรรมชาติที่เรียกว่า *“เหม่ยละ”*

บริเวณที่เป็นป่าไผ่จะฟื้นตัวเร็ว ไหม้ดี ทำให้ข้าวงาม เพราะดินอุดมสมบูรณ์ หญ้าขึ้นน้อย ไร่ซากที่ดีที่สุดต้องมีอายุมากกว่า ๑๐ ปีขึ้น

---

[2] อภิชาติ ไทรสังขทัศนีย์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเกาะสะเดิ่ง สัมภาษณ์วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๕

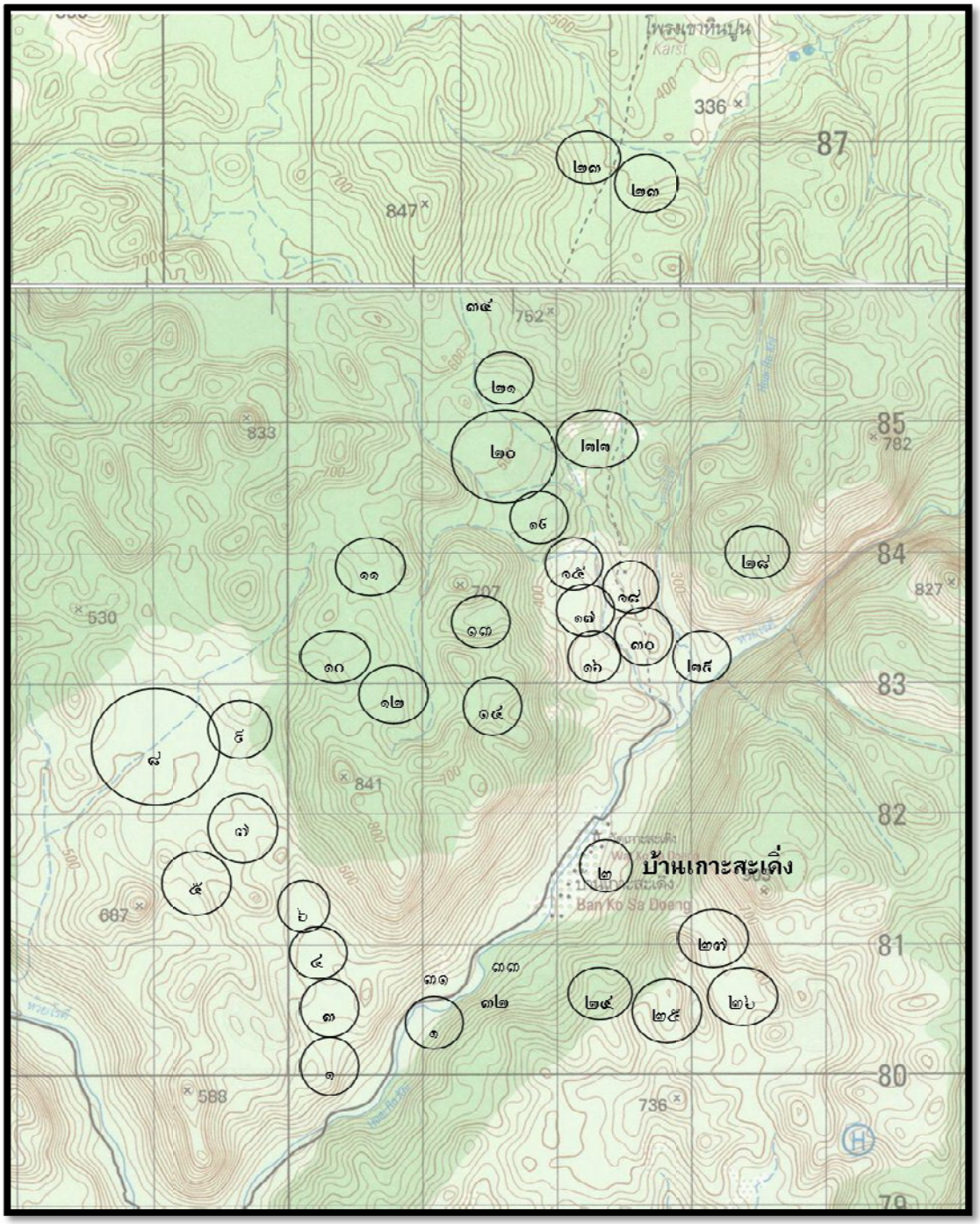
ไป แต่ว่า ๗-๘ ปี ก็เป็นไร่ซากแก่แล้ว พื้นที่ไร่ซากที่ทำไร่หมุนเวียนส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหุบเขา บริเวณที่เรียกว่า *“ซ่งป่อยแตะ”* นั้น มีหุบเขาที่มีชื่อเรียกขานถึง ๙๙ หุบ รวมบริเวณพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของบ้านเกาะสะเดิ่ง สเนพ่อง ทิไล่ป้า และจะแก ส่วนบ้านกองม่องทะไม่อยู่ใน “ซ่งป่อยแตะ” ซึ่งเป็นการกำหนดเขตมาแต่โบราณ เพื่อการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และชาวบ้านสามารถทำไร่หมุนเวียนได้อย่างเดียวเท่านั้น

“ซ่งป่อยแตะ” เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับคนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวรว่าเป็นที่ฤาษี มีวินัยข้อห้ามของฤาษี ซึ่งมีคำทำนายเล่าต่อกันมาว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ต่อไปข้างหน้าจะไม่มีอีกต่อไป เพราะทุกหมู่บ้านจะตาย ปัจจุบันหมู่บ้านกำลังจะตาย เพราะอยู่ใกล้กับความเจริญ ปัญหาอยู่ที่ว่าคนกะเหรี่ยงจะเลือกอยู่กับ “วิปัสติ” คือ ความต้องการเงินทอง หรือ “สัมปัสติ” คือการปฏิบัติตามคำสอนของปู่ย่าตายาย หากอยากเลือกอยู่กับ “สัมปัสติ” ก็ต้องปฏิบัติ และจะทำเหมือน “วิปัสติ” ไม่ได้

“คนกะเหรี่ยงอยู่ในซ่งปัสติ ปู่ยาตายายสอนต้องอยู่ดีๆ ต้องปฏิบัติดี ๆ ถ้าเราปฏิบัติไม่ได้อยู่กับป่าไม่ได้ เราอยู่กับป่าต้องดูแลดินน้ำลมไฟใต้ดินเพราะว่ามันจะเสีย น้ำจะแห้งแยะ เพราะว่าเราไม่ใช่สะอาดข้างนอกอย่างเดียว ต้องสะอาดข้างในด้วย ไม่ผิดลูกผิดเมีย...ปัจจุบันคนส่วนมากอยู่วิปัสติ คนเราต้องเลือก ถ้ามีบุญจะอยู่กับซ่งปัสติ แต่ถ้าไม่มีบุญวิญญาณจะบินไปวิปัสติ เพราะเขาอยากได้ เดี๋ยวนี้คนทำไร่ไม่เป็นขี้เกียจ ใช้ยาฆ่าหญ้าอย่างเดียว ไร่เราไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า บางคนฟันไร่ก็เอาเครื่องตัดไม้ตัด ต่อไปถ้าคนปฏิบัติไม่ดีจะต้องออกไปอยู่ข้างนอก คนที่อยู่กับซ่งปัสติจะเหลืออยู่ที่นี่นิดเดียว”[3]

---

[3]สัมภาษณ์ลุงเนเส่ง อายุ ๖๐ กว่าปี บ้านกองม่องทะ สัมภาษณ์วันที่ ๑๒ สิงหาคม และ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๖

แผนภาพที่ ๔.๑ ตำแหน่งพื้นที่ไร่ซากและพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของบ้านเกาะสะเดิ่ง

เลข ๑- ๓๐ เลข ๓๑ - ๓๔ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนที่แสดงในแผนที่ไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะทำไร่ทุกแห่งในหนึ่งปี สำหรับพื้นที่ไร่ซากเลข ๒๖ ของบ้านเกาะสะเดิ่ง และ ๕ ของบ้าน

กองม่องทะ เป็นพื้นที่ไร่ซากที่ทำร่วมกันระหว่างสองบ้าน เรียกว่า *“เพิ่งไซ้หว่อง”*

เลข ๑*“ล่ายวาบ่อง”* คำว่า “ล่าย” แปลว่าผาหิน และ “วาบ่อง” แปลว่าไผ่เหลือง แปลรวมกันว่า ผาไผ่เหลือง ต้นไผ่เหลืองเป็นตำนานที่เล่าขานต่อกันมา ไม่มีขึ้นอยู่จริง ว่ากันว่าเวลาไผ่เหลืองแตกตาข้อจะชี้ลงดิน และเนื่องจากพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนบริเวณนี้อยู่ใกล้กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ “ไล่วาบ่อง” ซึ่งมีลักษณะเป็นผาหินที่มีต้นไผ่เหลืองขึ้นอยู่ จึงเรียกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนตามชื่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ลักษณะของพื้นที่เป็นหุบเขา ปีที่แล้ว (๒๕๕๕) ทำไร่หมุนเวียน ๘ผืนที่ทำในแต่ละปี และยังมีพื้นที่หมุนเวียนได้อีก อาจมากกว่าหรือน้อยกว่า ๘ผืนก็ได้ พื้นที่ตรงนี้ครอบครัวไหนมาทำก็ได้ ไม่มีการจับจองเป็นเจ้าของ แต่ชาวบ้านมักเลือกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนที่ไม่ไกลเกินไปนัก

เลข ๒ *“เกาะสะเดิ่ง”* (ที่ออกเสียงให้ถูกต้องคือ “โกวทะเดิ่ง”) หรือ “ทิโคว่” ซึ่งเป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่ริมน้ำ บริเวณที่ทำไร่หมุนเวียนตรงนี้อยู่ใกล้กับหมู่บ้านที่สุด

เลข ๓ *“ล่ายวาบ่องหว่อง”* แปลว่า หุบผาไผ่เหลือง พื้นที่ไร่ซากที่ทำไร่หมุนเวียนอยู่บริเวณหุบ

เลข ๔*“ชุยล่ายโพว่คี่”* คำว่า *“ชุยล่าย”* เป็นแมลงชนิดหนึ่ง ที่ชอบกินต้นไม้ชนิดหนึ่ง เรียกว่า *“ชุยล่ายโพว่”* (ภาษาไทยเรียก แมลงทับ) ส่วนคำว่า *“คี่”* แปลว่าต้นไม้ และหุบเขาที่เต็มไปต้นไม้ชนิดนี้ขึ้นอยู่ เรียกว่า *“ชุยล่ายโพว่หว่อง”* คือพื้นที่จุดหนึ่งของพื้นไร่ซากของไร่หมุนเวียน

เลข ๕ *“ล่ายผู้แหล”* แปลว่า ผากระเพาะใหญ่ลักษณะเป็นหุบที่เหมาะแก่การทำไร่

เลข ๖ *“ทิโคว่เผอะ”* แปลว่า ตาน้ำที่ออกจากโคนต้นโพธิ์ *“ทิ”* แปลว่า น้ำ *“เคลอะเผ่อ”* แปลว่า ต้นโพธิ์พื้นที่ตรงนี้มีที่ราบกว้างเหมาะ

แก่การทำไร่ และยังมีน้ำให้ดื่มด้วย แต่พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนจะไม่ทำทับบริเวณที่เป็นตาน้ำ

เลข ๗ ***"หนองโด่วะจี่"*** แปลว่าบริเวณที่เป็นเมืองของผู้หญิงที่มีเงินทองมาก คำว่า *"หนอง"* แปลว่า ผู้หญิง *"โด่วะ"* แปลว่า เมือง *"จี่"* แปลว่า เงิน เรื่องเล่าว่า แต่ก่อนบริเวณนี้เป็นเมืองของผู้หญิงที่มีเงินมีทองมาก

เลข ๘ ***"ไอ่ยโคล่ง"*** พื้นที่นี้มีลำห้วยที่มีเรื่องเล่าว่าสามารถกัดเสียมที่ใช้ทำไร่ ถ้านำไปแช่ไว้ในลำห้วยแห่งนี้นี้ ชาวบ้านเห็นว่า อาจมีความหมายในภาษาไทยว่าเสียมที่มีคมก็ได้ พื้นที่ไร่ซากที่หมุนเวียนบริเวณนี้มีขนาดกว้างขวางกว่าพื้นที่อื่นๆ จากลักษณะพื้นที่เป็นหุบกว้างใหญ่ สามารถหมุนทำไร่หมุนเวียนได้นานเป็นสิบปี

เลข ๙ ***"บือเส่อสะ"*** แปลว่า ข้าวเมล็ดดำ บริเวณตรงนี้มีลำห้วยที่มีหินลักษณะเหมือนเม็ดข้าวแต่มีสีดำ มีเรื่องเล่ากันว่า ถ้าเอาหินดำมาวางที่ฝาหม้อข้าวจะทำให้ข้าวในหม้อเป็นสีดำ แต่ชาวบ้านยังไม่เคยทดลองจริงว่าข้าวเปลี่ยนเป็นสีดำตามคำบอกเล่าหรือไม่

เลข ๑๐ ***"หนองโซลา"*** หมายถึง ผู้หญิงที่ชื่อโซลาถ้ามีคำว่า *"หนอง"* หมายถึงผู้หญิง ซึ่งจะมีชื่อเรียกต่างๆ คำว่าโซลา หมายถึงต้นปอ เชื่อว่าสมัยก่อนผู้หญิงที่ชื่อโซลามาตายที่บริเวณนี้

เลข ๑๑ ***"อ่องปงลุง"*** หมายถึง ภูเขาหินที่มีถ้ำ ๓ ถ้ำ ถ้ำมีขนาดใหญ่ที่จุคนได้เป็นร้อยคน ในถ้ำมีน้ำดื่มพร้อม เล่ากันว่าสมัยก่อนเป็นที่เก็บพระพุทธรูปจำนวนมาก

เลข ๑๒ ***"หนองจ่าเปลว"*** ผู้หญิงที่ชื่อจ่าเปลว เป็นพื้นที่ลุ่มมีลำห้วยไม่มีลักษณะเป็นภูเขา

เลข ๑๓ ***"ค่งหว่อง"*** หมายถึง หุบดงต้นระกำ

เลข ๑๔ ***"ย่องแผ"*** ผู้ชายชื่อแผที่บวชเป็นพระแล้วสึกออกมาทำไร่ คำว่า *"ย่อง"* แปลว่า ทิดหรือผู้ที่เพิ่งสึกจากพระในภาษาไทย

เลข ๑๕ ***"ที่ผู้เชอะ"*** คือ พื้นที่ตั้งเดิมของหมู่บ้านเกาะสะเด่งตอนที่ยังไม่มีผู้คนมาอาศัยอยู่ ซึ่งมีงิ้วป่าขึ้นอยู่ริมน้ำจำนวนมาก

เลข ๑๖ ***"ผิลากู"*** หมายถึง ต้นพลูที่ขึ้นพันรอบต้นกระดังงา ("ผิลา" แปลว่า ต้นพลู "กู" แปลว่า ต้นกระดังงา) บริเวณนี้มีต้นพลูขึ้นอยู่ริมลำห้วยจำนวนมาก จนเลื้อยขึ้นต้นกระดังงา คนที่ไปทำไร่คนแรกอาจเห็นต้นพลูเลื้อยขึ้นต้นดังงาก็เลยใช้เป็นชื่อเรียก

เลข ๑๗ ***"ที่ผู้ปลี้"*** หมายถึง ลำห้วยเล็กๆ ที่มีน้ำไหลออกมาไม่มากนัก เชื่อว่าแต่ก่อนที่ชาวบ้านจะเข้ามาตั้งถิ่นฐาน บริเวณนี้เคยเป็นเมืองของชนเผ่าละว้า หรือ *"วาเดิ่ง"* เพราะฉะนั้น สุสานของคนละว้าพบหลายที่ในตำบลไล่โว่

เลข ๑๘ ***"เหน่เลียะดู่"*** ชื่อภูเขาหินที่มีความสูงและมีความชันมาก (*"เหน่เลียะ"* แปลว่า นรก)

เลข ๑๙ ***"เฉอได่ถ่อง"*** ชื่อห้วยที่มีลักษณะเหมือนน้ำตกเป็นชั้นๆ

เลข ๒๐ ***"ผ้องเคอฉ่าย"*** คำว่า *"ผ้อง"* แปลว่า ยุ้งฉาง *"เคอฉ่าย"* คือ การขุดร่องลึกรอบๆ ซึ่งเป็นเรื่องเล่าต่อกันมาว่าต้องขุดร่องให้ลึกรอบยุ้งฉาง เพื่อป้องกันไม่ให้หนูมากินข้าว สมัยก่อนน่าจะมีหนูจำนวนมากไร่ซากบริเวณนี้เป็นหุบที่มีพื้นที่กว้างขวางอีกพื้นที่หนึ่ง

เลข ๒๑ ***"หงูซองเง่"*** เป็นชื่อของลำห้วย คำว่า *"หงูซอง"* แปลว่า งูเห่า *"เง่"* แปลว่า มา

เลข ๒๒ ***"ที่ผู้ไนเซ่"*** เป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับตระกูลต้นผึ้ง (ต้นไม้ที่มีผึ้งมาอาศัยอยู่จำนวนมาก ถ้าใครเป็นเจอต้นผึ้งที่ยังไม่เคยมีใครขึ้นถือว่าต้นผึ้งเป็นของผู้ที่พบคนแรก คนอื่นจะไปขึ้นไม่ได้ และต้นผึ้งนี้จะเป็นมรดกสืบทอดไปถึงลูกหลาน) เล่าว่า บริเวณนี้มีต้นผึ้งขึ้นอยู่ โดยไล่โว่ไปพบต้นผึ้งนี้ก่อนและขึ้นเก็บน้ำผึ้งทุกปี ว่ากันว่าต้นผึ้งต้นเดียวมีรังผึ้งอยู่นับร้อยรัง แต่ละปีขึ้นเก็บน้ำผึ้งได้จำนวนมาก นำน้ำผึ้งมาแบ่งกันทำ

ยาในเขตไล่โว่ แต่ต่อมามีปีหนึ่งที่ทางลังกามาขึ้นต้นผึ้งนี้โดยไม่บอกไล่โว่ ทำให้เกิดความขัดแย้งกัน จากนั้นก็มีการปักหลักแบ่งเขตระหว่างไล่โว่และลังกาในบริเวณนี้ขึ้น

เลข ๒๓ ***"ช่องกะโตะ"*** เป็นเสียงร้องของไก่ป่า (ไก่กะต๊าก) *"ช่อง"* แปลว่า ไก่ และ *"กะโตะ"* คือเสียงไก่ป่าร้อง เนื่องจากว่าพื้นที่บริเวณนี้มีไก่ป่าจำนวนมาก และยังเป็นชื่อของแม่น้ำช่องกะโตะ

เลข ๒๔ ***"เฉอหว่องพู"*** หุบเล็กๆ หรือ ป่าไผ่น้อยบริเวณนี้ทำไร่ได้น้อยคน พื้นที่ไร่ซากที่เหมาะสมมีขนาดเล็ก

เลข ๒๕ ***"โน่น่วยช่ง"*** หมายถึง ต้นตีนเป็ด๑ ต้น แต่แตกยอดออกเป็น ๗ ต้นข้างบน ปัจจุบันไม่เห็นต้นตีนเป็ดนี้อยู่แล้ว แต่คนรุ่นก่อนๆ เล่าต่อกันมาว่ามีคนเคยเห็นต้นตีนเป็ดที่มียอด ๗ ยอดจริง

เลข ๒๖ ***"เพิ่งไฉ้หว่อง"*** เป็นหุบเขาที่มีต้นส้มป่อยขึ้นอยู่มาก รวมกับต้นไผ่

เลข ๒๗ ***"คี๊ยพะแล"*** หมายถึง ไร่ซากที่มีพื้นที่กว้าง

เลข ๒๘ ***"แตะแหงะ"*** ไม่สามารถแปลความหมายได้ เพราะว่าไม่ใช่ภาษากะเหรี่ยงเรียกต่อกันมา

เลข ๒๙ ***"เผียวกรุ"*** หมายถึง สวนกัญชา *"เผียว"* แปลว่า กัญชา *"กรุ"* แปลว่าสวน แต่ก่อนพื้นที่บริเวณนี้ปลูกกัญชากันมากเคยมีนายทุนและคนมอญมาปลูกอยู่ที่นี่เป็นร้อยไร่ มีการนำคนงานมาจากอีสานมาปลูก ปัจจุบันนี้ไม่ได้ปลูกแล้ว

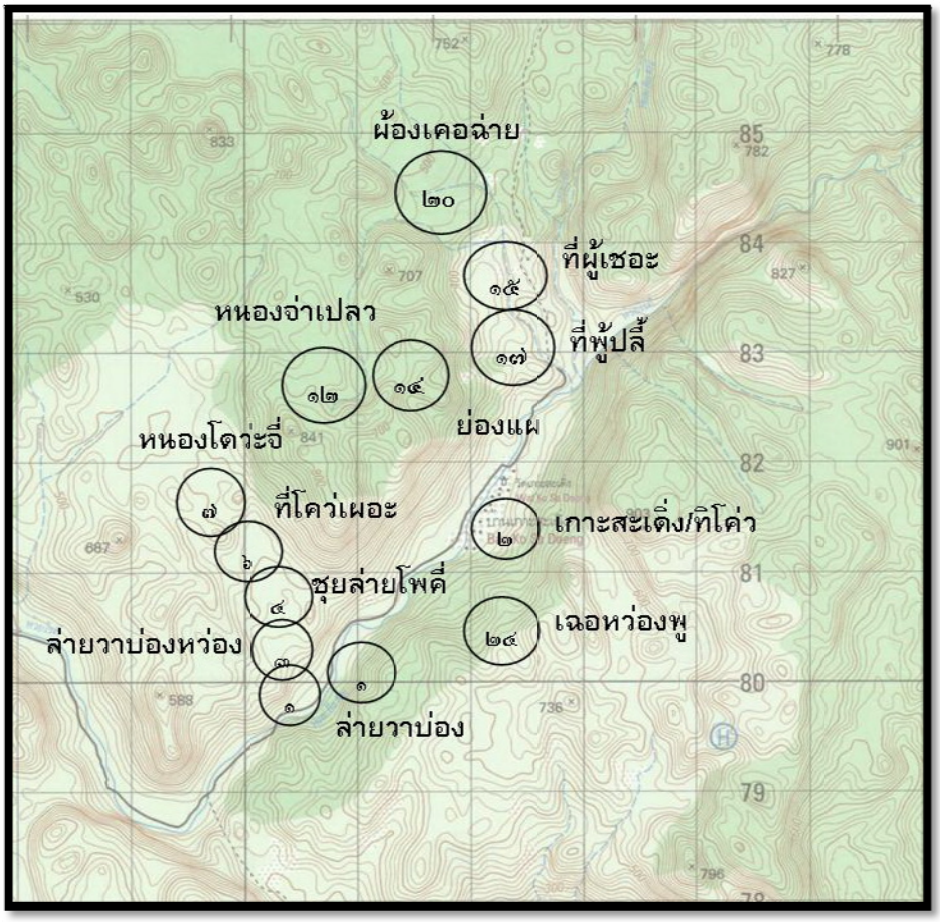
เลข ๓๐ ***"ที่ไซ่ทา"*** ชาวกะเหรี่ยงเห็นว่าไม่น่าจะใช่ภาษากะเหรี่ยง เพราะไม่รู้ความหมายของภาษาที่ใช้เรียก

เลข ๓๑-๓๔ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่พื้นที่ไร่ซากทำไร่หมุนเวียน ได้แก่ เลข ๓๑ เจดีย์ไล่วาบ่อง, เลข ๓๒ "กะช่องวาค่องลอง" หรือ รอยเท้าช้างเผือก, เลข ๓๓ *"โบลอง"* เคยมีเจดีย์ทรายสร้างอยู่, เลข ๓๔

“ล่ายเถอะไจ่” เป็นที่ตั้งของพระธาตุเก่าแก่ (*“ล่าย”* คือ หน้าผา, *“เถอะ”* คือพระธาตุ และ *“ไจ้”* คือ พระพุทธเจ้า) ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า สมัยก่อนชาวกะเหรี่ยงในเขตทุ่งใหญ่นเรศวรมาทำบุญกันกันที่นี่มาก เพราะเชื่อว่าเหล่าเทวดาและนางฟ้าพากันลงมาชุมนุมกันอยู่ที่นี่ แต่เกิดมีคนมอญไปไล่จับนางฟ้า จากนั้นเป็นต้นมาเหล่าเทวดาและนางฟ้าก็ไม่ลงมาอีกเลย ปัจจุบันนี้ ทุกปีคนกะเหรี่ยงจะไปทำบุญทุกปี ส่วนใหญ่ทำบุญเพื่อขอให้อยู่เย็นเป็นสุข และไม่เปิดให้คนข้างนอกเข้าไปในบริเวณพระธาตุแห่งนี้

๔.๒.๑ แปลงไร่หมุนเวียนของครัวเรือนบ้านเกาะสะเดิ่งในช่วงปี ๒๕๕๐-๒๕๕๖

จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวบ้านเกาะสะเดิ่ง ๑๒ ครัวเรือน ทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ไร่ซาก ๑๒ แห่ง ได้แก่ ๑. บ้านเกาะสะเดิ่ง หรือ “ทิโคว่” (ในนั้นยังมีชื่อเรียกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนต่างๆ เช่น เฆ่ซี่, หนองจี่อั่ว, เฆ่บ่องทู, ทิเชอ, เผี่ยผ่องดู, หนองจี่วา) ๒. ล่ายวาบ่อง ๓. ล่ายวาบ่องหว่อง ๔. ชุยล่ายโพว่คี่ ๕. ทิโคว่เผอะ ๖. ผ้องเคอฉ่าย ๗. ย่องแผ ๘. ที่ผู้เชอะ ๙. ที่พู้ปลี้ ๑๐. เฉอหว่องพู (หม่องเฉียะ, มุ่งเจี่ย) ๑๑. หนองจ่าเปลว และ ๑๒. หนองโดว่ะจี่ จากไร่ซาก ๓๐ แห่ง ทั้งนี้ไร่ซากแต่ละแห่งสามารถหมุนอยู่ในบริเวณนั้น ซึ่งจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป

แผนภาพที่ ๔.๒ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของบ้านเกาะสะเดิ่ง จำนวน ๑๒ ครอบครัว ในช่วงปี ๒๕๕๐-๒๕๕๖

ปัจจัยด้านแรงงานถือเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างยิ่งในการทำไร่หมุนเวียน ซึ่งมีแนวโน้มชัดเจนว่าแรงงานในครัวเรือนมีจำนวนลดลงจากการส่งลูกเข้าสู่ระบบการศึกษาในทุกครัวเรือน คนรุ่นใหม่เหล่านี้เมื่อจบการศึกษาส่วนใหญ่เลือกทำงานในเมืองมากกว่าการทำไร่หมุนเวียนเหมือนรุ่นพ่อแม่ จึงเหลือแต่คนรุ่นพ่อแม่ที่อายุมากแล้ว ขนข้าวไกลไม่ไหว จึงไม่สามารถไปทำไร่ที่ต้องขึ้นเขาไปไกลได้ และวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปหรือการมีงานอื่นๆ ที่ต้องทำมากขึ้น ครอบครัวเหล่านี้จึงต้องหันมาทำไร่และทำสวนในพื้นที่ใกล้กับหมู่บ้าน หรือไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก เช่น ล่ายวาบ่อง สำหรับพื้นที่ตรงไหนเป็นที่ราบพอจะบุกเบิกเป็นที่นาได้ก็ปรับเป็นนาและชาวบ้านเกาะสะเดิ่งเริ่มมีแนวคิดที่จะ

ปรับพื้นที่ราบทำนากันมากขึ้น เมื่อพื้นที่ส่วนหนึ่งกลายเป็นสวนทำให้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนลดลง และการที่หลายครอบครัวทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ไร่ซากใกล้กับหมู่บ้านมากขึ้น จึงจำเป็นต้องเลือกถางไร่ในพื้นที่ป่าซากป่าอ่อน

"*เหตุผลที่ทำไร่ในไร่ซากอ่อนเพราะว่าไม่มีเวลา ต้องเลือกทำใกล้มีเวลาตอนไหนก็ไปตอนนั้น ไปเช้าเย็นกลับได้*"[4]

"ในพื้นที่ใกล้ๆ หมู่บ้านความเปลี่ยนแปลงก็เริ่มจะเกิดแล้ว เมื่อก่อนมีแต่ไร่ข้าว แต่ปัจจุบันเริ่มจะมีสวน ความมั่นคงของชีวิตเริ่มมีสวน แล้วแต่กำลังของแต่ละคน สวนใกล้ๆ บ้าน ถ้าเข้าไปในพื้นที่ที่มองเหมือนป่าแต่จะเป็นสวน พอโตขึ้นมาพวกไม้ป่าที่ขึ้นมาก็ค่อยๆ หมดไป"[5]

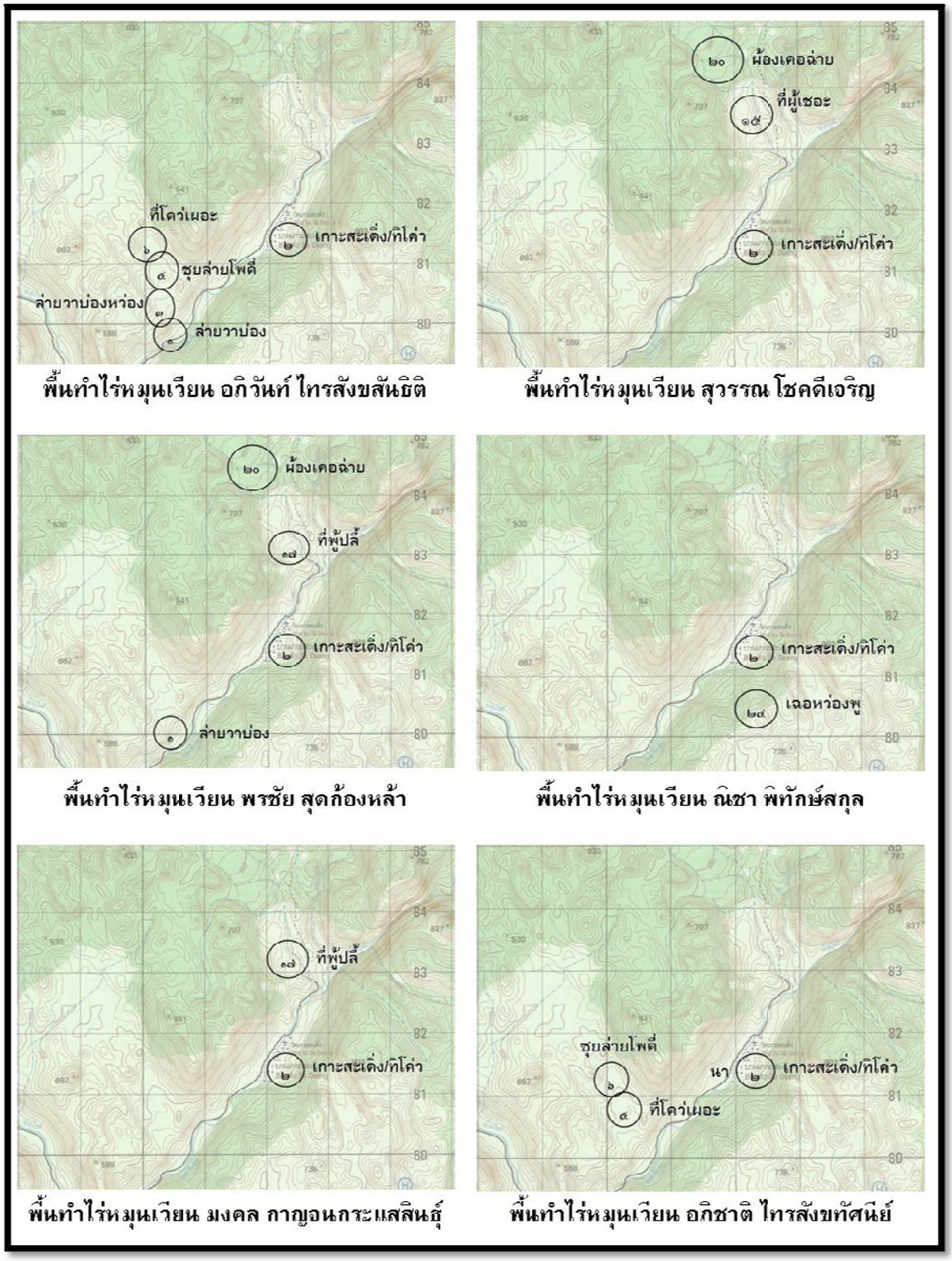
ปัจจัยการจำกัดการทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากแก่จากเจ้าหน้าที่ป่าไม้มีส่วนสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนในบ้านเกาะสะเดิ่งต้องทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากอ่อน และหันไปทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นที่ถาวรมากขึ้น แต่คนบ้านเกาะสะเดิ่งยังไม่ทิ้งการทำไร่หมุนเวียนแม้ว่าบางครอบครัวจะมีปัญหาด้านแรงงาน การใช้ยาฆ่าหญ้าช่วยเป็นทางเลือกหนึ่งของบางครอบครัว ในกรณีที่ถางหญ้าไม่ทันหรือบริเวณที่หญ้าขึ้นรกมาก การเลือกพื้นที่ทำไร่ที่เป็นป่าแก่จึงช่วยลดการใช้แรงงาน หญ้าที่ขึ้นรกทำให้บางครั้งต้องปลูกข้าวน้อยกว่าพื้นที่ที่ถางไร่ไว้ เพราะว่าแรงงานน้อย ดายหญ้าไม่หมดจึงต้องหยอดข้าวเท่าที่ดายหญ้าได้

แม้ว่าคนรุ่นหลังจะออกจากบ้านไปมาก แต่ก็ยังมีคนที่ไปทำงานในเมืองแล้วกลับมาทำไร่หมุนเวียน ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของพรชัย สุดก้องหล้า อายุ ๓๔ ปี มีลูก ๔ คน คนโตอายุ ๘ ปี เรียนรู้การทำไร่เมื่อครั้งเด็กๆ แต่เมื่ออายุ ๑๖ พ่อแม่เสียทั้งสองคน จึงเข้าไปทำงานในเมือง

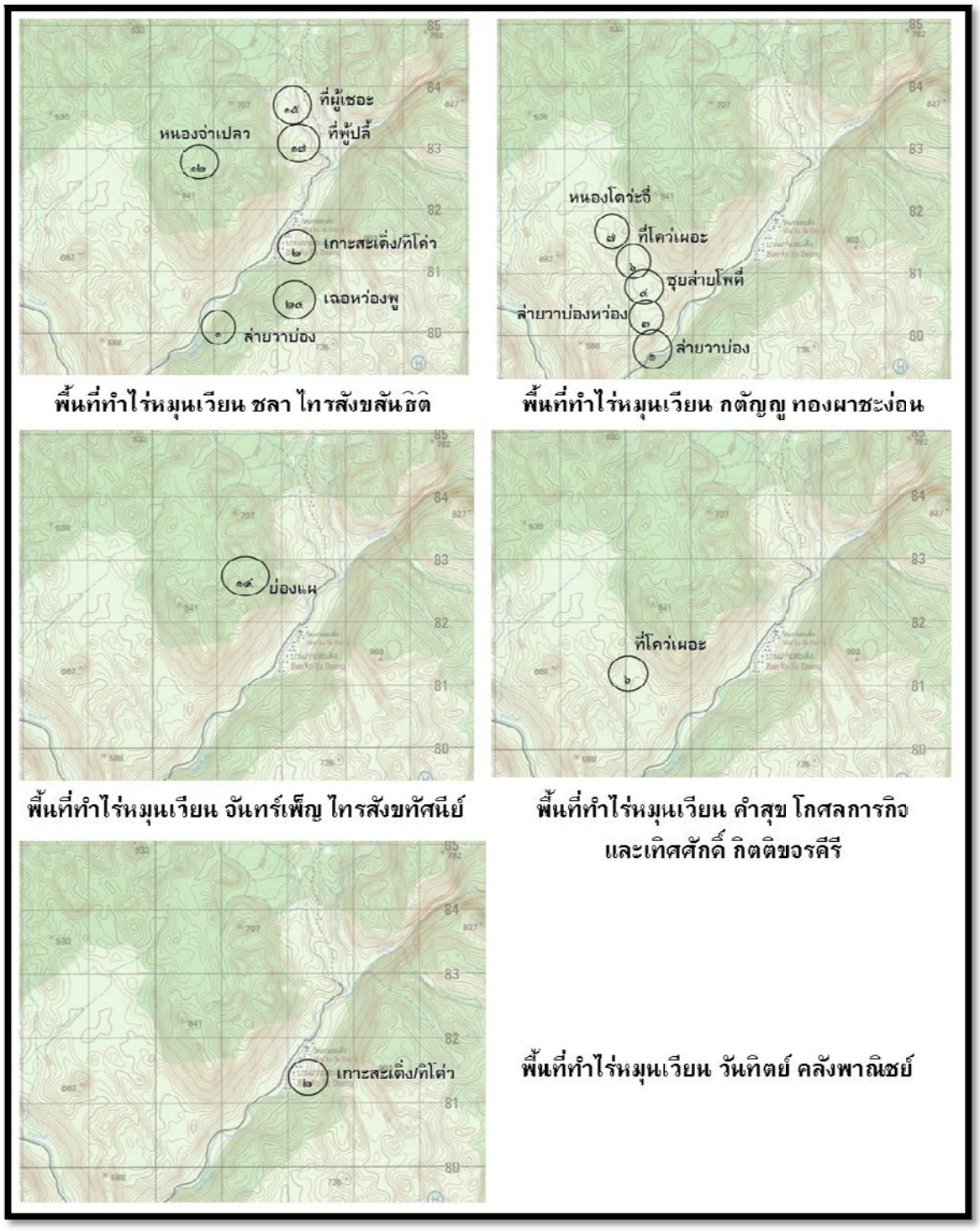
---

[4]สัมภาษณ์ นายพรชัย สุดก้องหล้า อายุ ๓๔ ปี สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

[5]สัมภาษณ์นายอภิวันท์ ไทรสังขสันธิติ ผู้ใหญ่บ้านเกาะสะเดิ่ง อายุ ๔๑ ปี สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

แผนภาพที่ ๔.๓ พื้นที่ทำไร่ของตัวอย่างครอบครัวบ้านเกาะสะเดิ่ง ในช่วงปี ๒๕๕๐ - ๒๕๕๖

แผนภาพที่ ๔.๔ พื้นที่ทำไร่ของตัวอย่างครอบครัวบ้านเกาะสะเดิ่ง ในช่วงปี ๒๕๕๐ -๒๕๕๖

และไปๆ มาๆ จนแต่งงานมีครอบครัวได้เริ่มทำไร่ของตัวเอง เพราะเคยเติบโตมากับการทำไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานในเมืองแล้ว การทำไร่เป็นงานที่ทำเพื่อครอบครัวไม่เหมือนกับทำงานให้คนอื่น สำหรับอนาคตของลูกมองว่าอยากให้ทำงานเป็นครูอยู่ในหมู่บ้านเพื่อให้มีอาชีพอื่นควบคู่ไปกับการทำไร่ไปด้วย

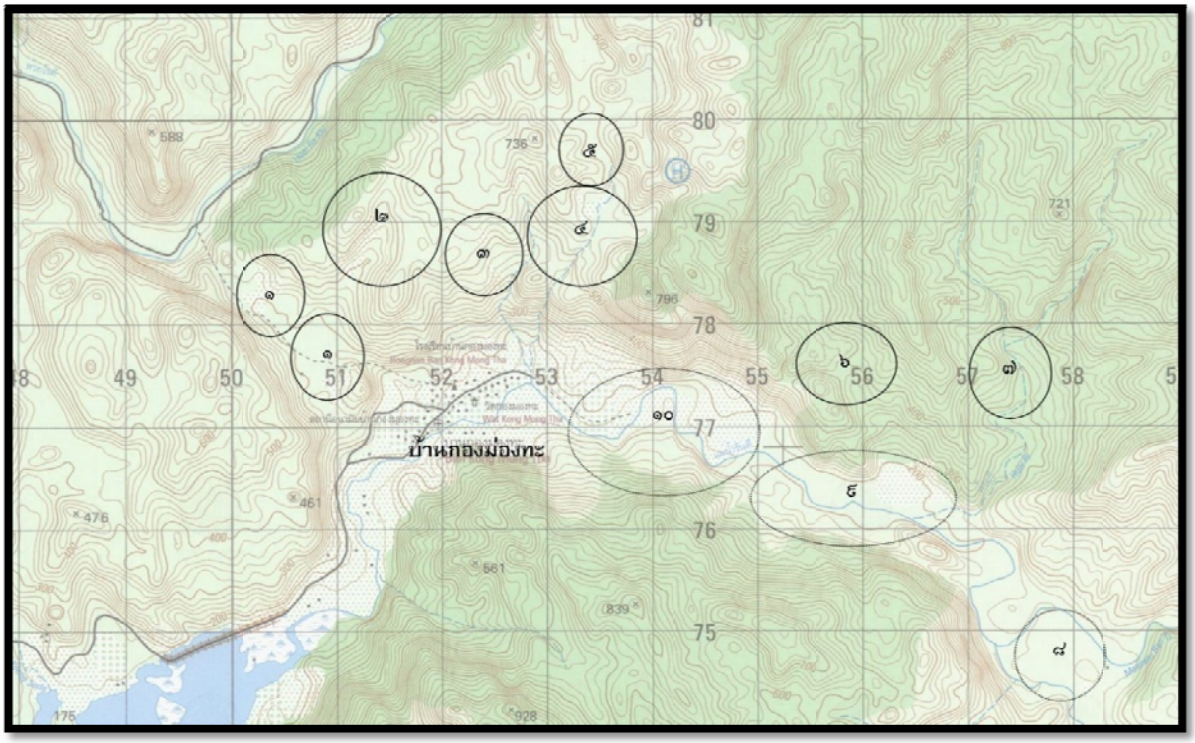
อีกตัวอย่างคือ ครอบครัวของชลา ไทรสังขสันธิติ อายุ ๓๑ ปี มีลูก ๓ คน คนโตอายุ ๑๑ ปี ชลาเรียนจบ ม.๓ และกลับมาทำไร่กับพ่อแม่จนกว่าอายุ ๒๐ กว่าปี ทำหมุนเวียนอยู่ที่ “ไอ่ยคลุ่ง” อยู่ ๗-๘ ปี ชลาเคยไปทำงานที่กรุงเทพได้ ๙ เดือน แล้วไม่กลับไปอีกเลย เพราะไม่ชอบ “*แสงสีมันแย่ ตอนเป็นวัยรุ่นก็ชอบ ไม่มีเงินเก็บ กลับมาอยู่บ้านดีกว่ามาช่วยพ่อแม่ทำไร่ดีกว่า ผมว่าผมชอบอย่างนี้มากกว่า ไม่รู้สึกเหนื่อย ผมชอบไปดูต้นข้าว เวลามันโตขึ้นมาก็หายเหนื่อย เด็กส่วนใหญ่จะคิดอย่างไรไม่ทราบ แต่รุ่นผมส่วนใหญ่ไปข้างนอกแล้วจะกลับมา แต่บางคนก็กลับมาไม่ได้คือเขาไปเพลิน*” เมื่อแต่งงานมีครอบครัวก็ช่วยครอบครัวของพ่อตาทำไร่ จนแยกครอบครัวทำไร่ของตนเอง แม้ว่าชลาจะทำพิธีกรรมตามประเพณีในขั้นตอนต่างๆ ไม่ครบทุกขั้นตอน แต่ยังคงรักษาพิธีกรรมสำคัญ อย่างการเสี่ยงทายป่า การปลูกข้าว ๙ กอ (บือชิเบอะ) และอัญเชิญแม่โพสพ (พิบือโย) และไม่ทำไร่ในพื้นที่ตามข้อห้าม โดยจะเลือกพื้นที่ที่เป็นไร่ซากที่เคยทำไร่มาก่อน

ผู้ที่ตัดสินใจว่าจะเลือกทำไร่ที่ไหนเป็นบทบาทของหัวหน้าครอบครัว เช่น พ่อ หรือพ่อตา (ในกรณีที่ลูกสาวและลูกเขยยังไม่แยกครอบครัว) ในพื้นที่ที่ไม่ได้หวงห้ามตามประเพณีความเชื่อ เป็นพื้นที่ไร่ซากเดิมที่เคยทำไร่มาก่อน ที่สำคัญคือดูว่าป่าฟื้นตัวดีหรือยัง เช่น ดูว่าป่าโปร่งหรือยัง ไผ่โตหรือยัง ไม้โตหรือยัง ดินมีความชุ่มชื้นพอไหม ในพื้นที่ไร่ซากที่เป็นหุบเขากว้างสามารถหมุนอยู่ภายในบริเวณนั้นได้หลายปี เช่น ครอบครัวของตงชิ กิตติขจรคีรี ครอบครัวของคำสุข โกศล

การกิจ และเทิดศักดิ์ ทองผาสุจริต หมุนอยู่ในบริเวณ “ที่โคล่วเผอะ” ๑๓ ปี ๖ ปี และ ๔ ปี ตามลำดับ ส่วนครอบครัวจันทร์เพ็ญ ไทรสังขทัศนีย์ หมุนอยู่บริเวณ “ที่พูเชอะ” ๖ ปี, ครอบครัวกตัญญู ทองผาชะง่อน หมุนอยู่บริเวณ “ล่ายวาบ่อง” ๓ ปี เป็นต้น ทั้งนี้ การหมุนอยู่หลายปีนั้นส่วนหนึ่งมาจากเหตุผลที่ถูกจำกัดจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ให้ไปถางไร่ซากที่เป็นป่าแก่ จึงจำเป็นต้องทำไร่ในบริเวณเดิมในไร่ซากที่มีอายุการฟื้นตัวน้อยลงหรือไร่ซากอ่อน อีกเหตุผลหนึ่งคือแรงงานไม่พอในการย้ายไปทำไร่ในพื้นที่ที่ไกลออกไป

๔.๓ ไร่หมุนเวียนบ้านกองม่องทะ

บ้านกองม่องทะ สมาชิกชุมชนมีทั้งหมด ๑๒๐ ครัวเรือน แต่ครอบครัวที่ยังคงทำไร่หมุนเวียนดั้งเดิมในปัจจุบันเหลืออยู่ ๒๕ ครอบครัว ระบบการทำไร่หมุนเวียนของหมู่บ้านกองม่องทะเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากเมื่อเทียบกับหมู่บ้านกะเหรี่ยงในตำบลเดียวกันเนื่องจากเป็นหมู่บ้านหน้าด่านที่เข้าถึงได้ง่ายที่สุด จากการมีถนนลูกรังเข้าถึงหมู่บ้านทำให้การเดินทางสะดวก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้หมู่บ้านนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมากกว่าหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลไล่โว่ แต่ปัจจัยสำคัญมาจากแรงกดดันจากเจ้าหน้าที่รัฐ ในการจำกัดการทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ไร่ซากแก่ที่มีอายุมาก ทั้งนี้ บ้านกองมองทะส่วนใหญ่ได้ปรับเปลี่ยนจากระบบการทำไร่หมุนเวียนมาทำสวน ทำไร่คงที่ และทำนากันมากขึ้น ครอบครัวที่ยังคงทำไร่หมุนเวียนดั้งเดิมในปัจจุบันของบ้านกองม่องทะมีจำนวนลดลงอย่างมาก ซึ่งปัจจุบันส่วนใหญ่จำต้องลดรอบหมุนเวียนลง ในพื้นที่ไร่ซากที่มีอายุน้อยลงคือ ๓ – ๕ ปี จากเดิมจะเลือกทำในพื้นที่ไร่ซากที่มีอายุอย่างน้อย ๑๐ - ๑๕ ปี

แผนภาพที่ ๔.๕ พื้นที่ทำไร่ซากทำไร่หมุนเวียนของบ้านกองม่องทะ[6]

เลข ๑ *"ที่พุ๊ฆว่ายคี่"* หมายถึง บริเวณต้นน้ำที่มีต้นไม้แดงขึ้นอยู่มาก (*"ที่พุ"*= น้ำ, ไคว้= ไม้แดง, *"คี้"*= ต้นน้ำ)

เลข ๒ *"เฆพู๊กล่า"* หมายถึง บริเวณที่มีต้นไคว่พูขึ้นอยู่ คำว่า *"เฆพู๊"* เป็นชื่อของต้นว่านชนิดหนึ่ง ซึ่งมีหลายชนิดหนึ่ง เช่น *"พู๊ที่"* ที่ชอบขึ้นบริเวณตาน้ำ ส่วน *"เฆพู๊กล่า"* ขึ้นในพื้นที่ป่าไผ่ น้ำไม่ชุ่ม ส่วนคำว่า *"กล่า"* หมายถึง บริเวณ เหมาะแก่การทำไร่หมุนเวียน เนื่องจากพื้นที่ที่เป็นป่าไผ่ ลักษณะพื้นที่ค่อนข้างราบ ไม่ลาดชันมาก และไม่ใช่ตาน้ำ และยังเป็นพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนที่มีพื้นที่กว้างขวางที่สุดด้วย

เลข ๓ *"บ๊องไช๊คี่"* หมายถึง สายน้ำที่มีหน่อไม้มาก คำว่า *"บ๊องไช๊"* หมายถึง หน่อไม้ดอง *"คี้"* หมายถึงต้นน้ำ

---

[6] คณะร่วมจัดทำแผนที่แสดงพื้นที่ไร่ซากที่ทำไร่หมุนเวียน ได้แก่ นายอภิชาติ เสตะพันธุ์ บ้านกองม่องทะ, นายอภิชาติ ไทรสังขทัศนีย์, นายวิจัย วิฑูรย์, นายวันชัย สุดก้องหล้า และนายสมปอง ทองผาชะง่อน บ้านเกาะสะเดิ่ง, พฤษภาคม ๒๕๕๖

เลข ๔ ***"กองม่องหว่อง"*** หมายถึงหุบเขาห้วยกองหม่อง ส่วน *"หว่อง"* หมายถึง หุบเขากว้างใหญ่ (บ้านกองม่องทะ ตั้งชื่อตามสายห้วยนี้ โดยคำว่า *"ทะ"* หมายถึง บรรจบ บริเวณที่ตั้งบ้านกองม่องทะเป็นจุดที่ห้อยกองหม่องไหลมาบรรจบกับแม่น้ำรันตี) พื้นที่บางส่วนได้มีการจับจองเป็นเจ้าของ แต่ยังให้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใช้พื้นที่ได้

เลข ๕ ***"เพิ่งไซ้หว่อง"*** หมายถึง หุบเขาต้นส้มป่อย คำว่า *"เพิ่งไซ้"* คือ ต้นส้มป่อยไร่ซากผืนนี้ทำร่วมกับบ้านเกาะสะเดิ่ง

เลข ๖ ***"นงพูคี่"*** หมายถึง ต้นน้ำของสายห้วย เรียกว่า *"นงพู"*

เลข ๗ ***"อ่องไวคี่"*** หมายถึง ต้นน้ำของสายห้วยชื่ออ่องไว คำว่า *"อ่องไว"* ไม่มีความหมายในภาษากะเหรี่ยง คิดว่าเป็นภาษาของคนว้า ที่เชื่อว่าเคยตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้แต่โบราณ พบสุสานของว้าหลายแห่ง คำนี้น่าจะเป็นภาษาว้า บริเวณนี้มีพื้นที่เหมาะสมทำไร่มีน้อยเพราะมีต้นน้ำ ไม้ใหญ่อยู่มาก แต่ป่าไผ่มีอยู่น้อย มีเพียงบางปีที่ทำไร่หมุนเวียน

เลข ๘ ***"ห้วยป่องปุ๋ง"*** ทุ่งเลี้ยงสัตว์มีบางครอบครัวที่เข้าไปทำนาเหมือนกัน

เลข ๙ ***"เช้อเจี่ยะหว่อง"*** คำว่า "*เช้อเจี่ยะ"* คือ ครกตำข้าวเก่าแก่ ปัจจุบันพื้นที่ตรงนี้เป็นสวนผลไม้และปลูกพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านกองม่องทะ ซึ่งมีการจับจองเป็นเจ้าของที่ดินของครอบครัว

เลข ๑๐ ***"พู้ลาหว่อง"*** หมายถึง หุบเขาใบพลู คำว่า *"พูลา"* คือ ใบพลู พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่มีการจับจองเป็นเจ้าของ ปลูกข้าวไร่ซ้ำพื้นที่ไม่ได้ทำตามประเพณีดั้งเดิมแล้ว

๔.๓.๑ แปลงไร่หมุนเวียนของครัวเรือนบ้านกองม่องทะในช่วงปี ๒๕๕๐-๒๕๕๖

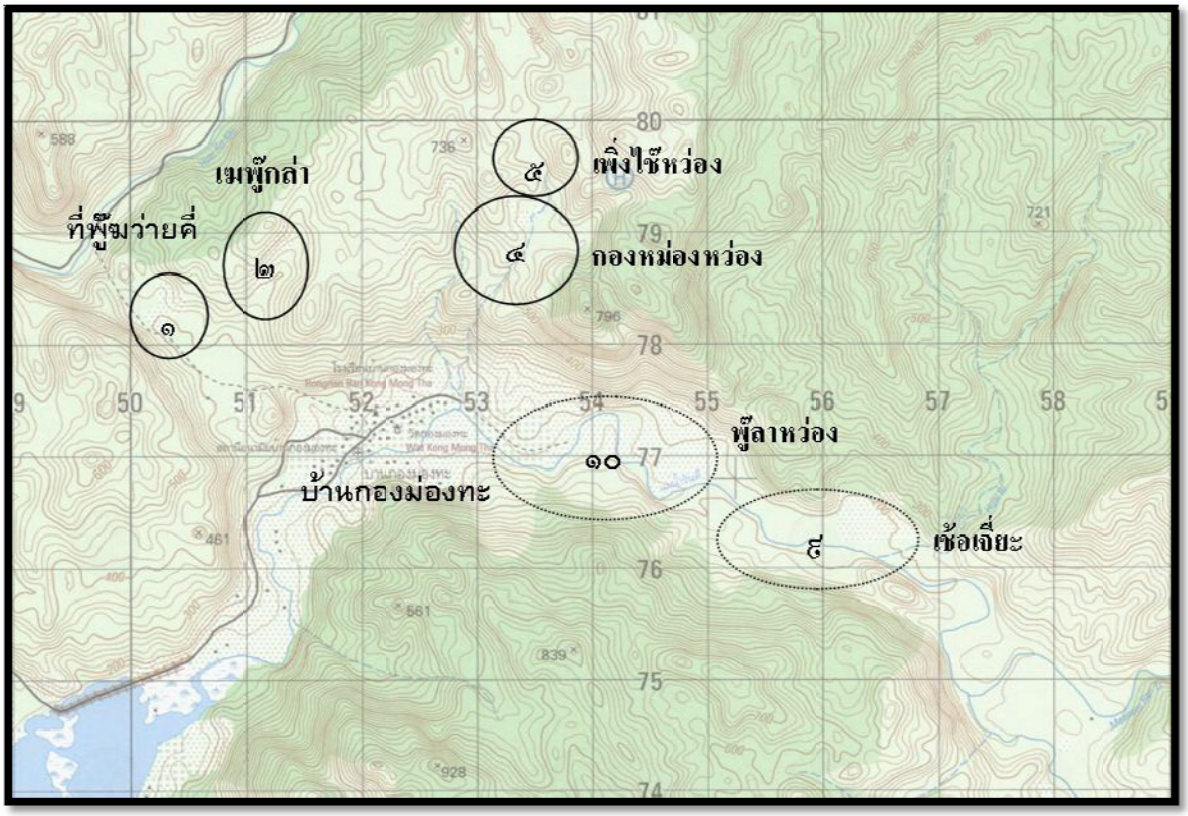
การทำไร่หมุนเวียนของบ้านกองม่องทะเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างมาก ปัจจุบันส่วนใหญ่ทำไร่ในพื้นที่ที่กำหนดเป็นป่าชั้น ๒ หรือ

พื้นที่เกษตรที่ปลูกพืชเศรษฐกิจได้และครัวเรือนสามารถครอบครองเป็นเจ้าของพื้นที่ทำเกษตรได้ เช่น ทำสวน ปลูกมันสำปะหลัง หรือทำไร่ข้าวที่รอบหมุนเวียนสั้นมาก หรือบางครั้งก็ทำซ้ำในพื้นที่เดิม และครัวเรือนจำนวนน้อยที่ไปทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ไร่ซากในโซนป่าชั้น ๓ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ให้ทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิมเท่านั้น จากการลงพื้นที่และสัมภาษณ์ ๖ ครัวเรือน ในช่วงปี ๒๕๕๐– ๒๕๕๖ ที่ทำไร่ในพื้นที่ป่าชั้น ๓ (พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนตามประเพณี) ใน ๔ พื้นที่ คือ ที่พู๊ฆว่ายคี่เฆพู๊กล่า เพิ่งไซ๊หว่อง และกองหม่องหว่อง ซึ่งพบว่าพื้นที่บางส่วนในโซนกองหม่องหว่องและเฆพู๊กล่าได้มีการครอบครองเป็นเจ้าของโดยครัวเรือนในพื้นที่นี้ด้วย สำหรับในพื้นที่ป่าชั้น ๒ ซึ่งกำหนดให้สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำไร่ข้าว และปลูกพืชเศรษฐกิจใน ๒โซน คือ พู๊ลาหว่อง และเช้อเจี่ยะ ซึ่งยังมีชื่อเรียกพื้นที่ย่อยๆ อีก เช่น กุ่ยดี้ เตียวจ่อง ฯลฯ ในโซนพู๊ลาหว่อง และ ไซหม่องทงทา, ทินอเอาะ, กากอแมะ ฯลฯ ในโซนเช้ยเจี่ยะ)

การทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิมในบ้านกองม่องทะมีแนวโน้มว่าอาจจะไม่มีใครในหมู่บ้านที่อยากทำอีกต่อไป คนรุ่นปัจจุบันที่ยังทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่าชั้น ๓ เหลืออยู่น้อยและมีอายุมาก ส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ ๕๐ - ๖๐ ปี และลุงเนเส่ง ที่มีอายุกว่า ๖๐ ปี ด้วยข้อจำกัดด้านแรงงานที่ส่วนใหญ่อายุมากและแทบไม่มีลูกหลานช่วยทำไร่เลย จึงทำให้ไม่สามารถไปทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่าชั้น ๓ ซึ่งต้องขึ้นเขาไปไกล

“ปัจจุบันไม่ได้ทำไร่ที่ป่าชั้น ๓ เพราะว่าขึ้นเขาไม่ไหวแล้ว เพิ่งเลิกทำ ๓ ปีแล้ว ได้ข้าวก็แบกลงมาไม่ไหว ลูกก็ไม่อยากขึ้นเขา ชอบอยู่เมืองมากกว่า มีลูก ๖ คน บางคนไปทำงานในเมืองไปๆ มาๆ ช่วงตอนลูกเด็กๆ เขาอยากได้เสื้อผ้าก็ซื้อให้ไม่ได้ นาฬิกา รถเครื่อง เขาอยากได้

ของเขาก็เลยไปทำงานหาซื้อเอง ถ้าทำไร่แบบเดิมไม่มีเงินใช้และไม่ได้อะไร เลยไม่อยากกลับมาทำไร่ที่บ้าน[7]

แผนภาพที่ ๔.๖ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของบ้านกองม่องทะ จำนวน ๖ ครอบครัว ในช่วงปี ๒๕๕๐ - ๒๕๕๖

ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการจัดการทรัพยากรของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญของเปลี่ยนจากระบบทำไร่หมุนเวียนในบ้านกองม่องทะ ครัวเรือนที่ทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิมลดลงเหลืออยู่น้อย มาเป็นการทำไร่ข้าวในป่าอ่อน รอบหมุนเวียนสั้นลงเหลือเพียง ๒-๔ ปี การพิธีกรรมตามความเชื่อหลายอย่างหายไป เช่น การอธิษฐานเสี่ยงทายเพื่อหาพื้นที่ทำไร่ เพราะถ้ากลับมาฝันร้ายก็ไม่มีที่ให้ทำจึงเลิกทำ แต่ยังรักษาพิธีกรรมสำคัญอย่างการทำบือชิเบอะ

[7]สัมภาษณ์นายวันชัย ไทรสังขธำรงกร อายุ ๕๖ ปี วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๖

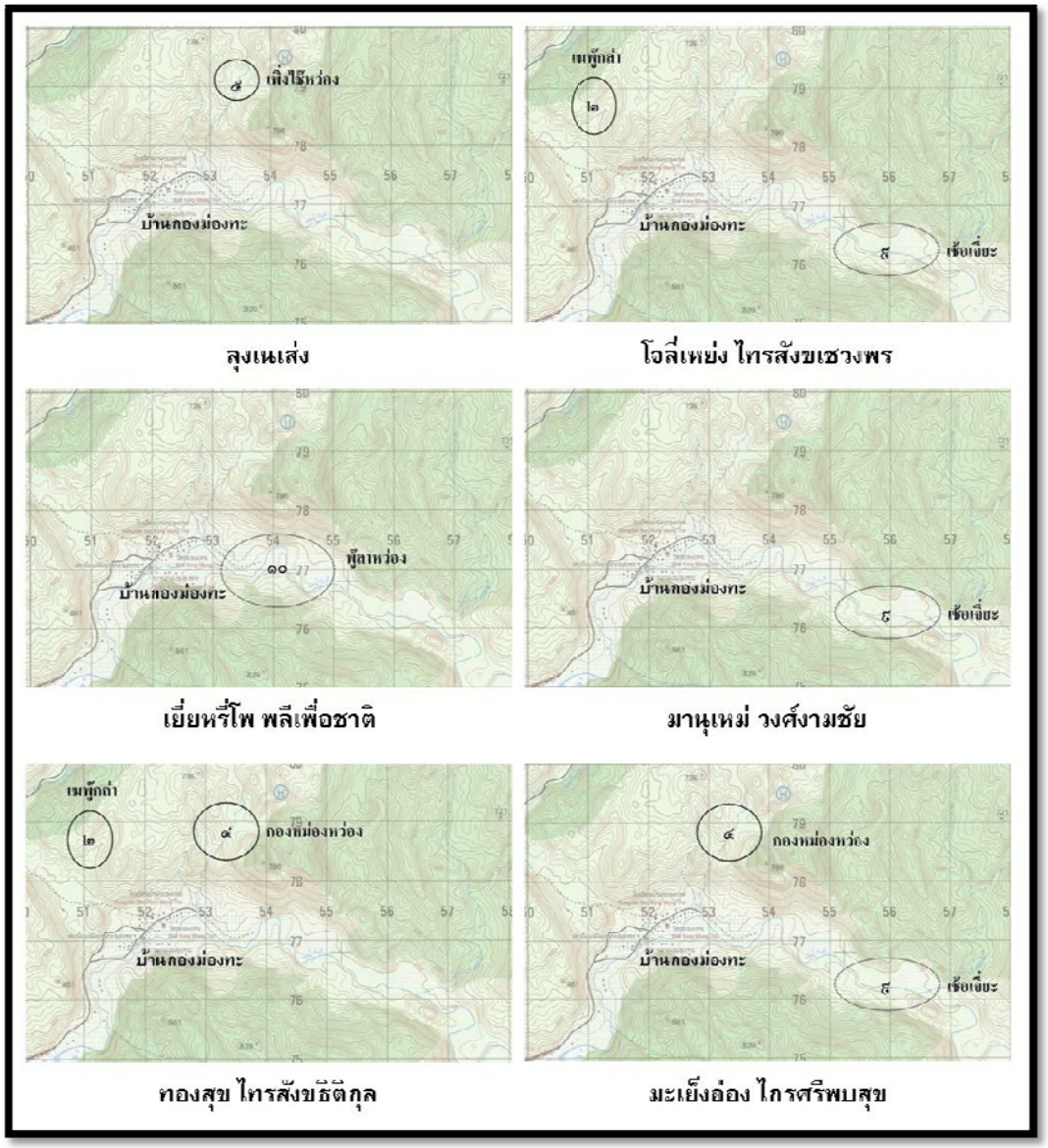
(ข้าว ๙ กอ) และการกินข้าวใหม่เอาไว้ หรือบางครอบครัวบางปีทำครบ บางปีก็ทำไม่ครบ แต่อย่างน้อย ๓ ปีต้องทำให้ครบขั้นตอนตามประเพณี ไม่เช่นนั้นจะหายไป ในขณะเดียวกันก็หันมาทำสวน ปลูกเศรษฐกิจอย่างมันสำปะหลัง การบุกเบิกที่นา ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับสิทธิการครอบครองของครอบครัวเหนือผืนดิน เมื่อหมุนไร่ในป่าอ่อนนานขึ้น ดินจึงเริ่มเสื่อมความสมบูรณ์ เช่น บริเวณกองหม่องหว่อง บางครอบครัวเริ่มใช้ปุ๋ยยูเรียช่วยเพิ่มผลผลิตข้าว แต่ยังใช้ในปริมาณน้อย และต้องใช้ยาฆ่าหญ้า และพื้นที่ที่ปลูกซ้ำนานไม่สามารถฟื้นเป็นป่าได้แล้ว

ป่าฟื้นตัวดีที่สุด หรือป่าแก่ที่สุด อยู่ไกลที่สุดอยู่ที่เพิ่งไซ๊หว่อง ใช้เชื้อข้าวน้อย ให้ผลผลิตสูง บริเวณกองหม่องหว่องป่าที่ฟื้นตัวพอทำไร่ได้เริ่มหมดแล้ว บางครอบครัว เช่น ครอบครัวนางมะเย็งอ่อง และนายประสงค์ ไกรศรีพบสุข ซึ่งทำในโซนกองหม่องหว่อง (ไซหม่องทงทา) ในปีนี้ (๒๕๕๖) แต่ปีหน้าจะต้องเปลี่ยนพื้นที่ทำไร่แล้ว *“เพราะว่าป่าจะหมดแล้ว ต้องไปทำที่กองหม่องหรือเพิ่งไซ๊หว่อง ยังมีที่ไร่ซากที่นงคี้กับอ่องไวคี่ก็มี สองที่นี้ไม่เคยไปทำ ถ้ากลับไปทำจริงๆ ก็จะไปที่กองหม่องหรือเพิ่งไซ๊หว่อง ไกลหน่อยแต่ทำนิดหน่อยก็พอกินแล้ว ไปกองหม่องเดินชั่วโมงกว่าๆ เพิ่งไซ๊หว่องเดินจากกองหม่องไป ๒ ชั่วโมงกว่าๆ ตำข้าวเป็นข้าวสารแบกลงมา พอข้าวสารหมดก็ขึ้นไปตำแล้วขนลงมาใหม่ แต่ก่อนขนลงมาหมดตอนมีแรงดีๆ หนุ่มๆ ทิ้งข้าวไว้ที่ไร่ก็มีสัตว์ป่ามากินบ้าง ที่ไซหม่องทงเดินไป ๒ ชั่วโมง แต่ขนทางเรือหรือขนทางรถโฟว์วิลตอนหน้าแล้ง”*[8]

บางครอบครัว เช่น ลุงเนเส่ง ตลอด ๓๐ ปีที่ผ่านมา ทำไร่หมุนเวียนเพียง ๒ แห่ง คือ บริเวณ “เพิ่งไซ๊หว่อง” และ “เฆพู๊กล่า” โดยหมุนอยู่ที่ “เพิ่งไซ๊หว่อง” อยู่นานถึง ๑๗ ปี และหมุนอยู่ที่ “เฆพู๊กล่า” ๑๐

[8]สัมภาษณ์นายประสงค์ ไกรศรีพบสุข (สามีนางมะเย็งอ่อง) อายุ ๔๒ ปี วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๖

กว่าปี ซึ่งเป็นป่าแก่ฟื้นตัวดี และเห็นว่าการทำไร่ในป่าอ่อนจะทำให้ป่าไม้เสีย

แผนภาพที่ ๔.๗ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของ ๖ ครัวเรือน บ้านกองม่องทะ ในช่วงปี ๒๕๕๐ - ๒๕๕๖

๔.๔ พื้นที่ต้องห้ามตามความเชื่อในการทำไร่หมุนเวียน

การหาพื้นที่ทำไร่ข้าวหรือไร่หมุนเวียนจะเริ่มจากขั้นตอนการหาพื้นที่ที่เหมาะสม ชาวกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่อธิบายขั้นตอนการเลือกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนเรียกว่า อธิษฐานป่า พื้นที่ที่จะใช้ทำไร่จะต้องไม่เป็นพื้นที่ต้องห้ามตามความเชื่อของคนกะเหรี่ยงให้หลีกเลี่ยงการทำไร่ในพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวทางนิเวศ ซึ่งอาจทำให้เกิดการทำลายระบบนิเวศของดิน น้ำ ป่า และสัตว์ป่า ความเชื่อเหล่านั้นสืบทอดผ่านคนรุ่นต่อรุ่น จากพ่อสู่ลูก ด้วยการเรียนรู้ผ่านการทำไร่ แต่เมื่อแนวโน้มที่การไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิมกำลังลดน้อยถอยลง คนรุ่นใหม่ๆ ไม่สืบทอดการทำไร่ต่อจากพ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่จึงเกรงว่าประเพณีความเชื่อในการทำไร่หมุนเวียนของคนกะเหรี่ยงจะสูญหายไป จึงได้ทำบันทึกไว้เป็นภาษากะเหรี่ยงเพื่อให้ลูกหลานสืบทอดประเพณีความเชื่อที่เป็นข้อห้ามในการทำไร่เอาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น บันทึกของผู้บื่อ ผู้เฒ่าผู้แก่บ้านจะแก และบันทึกของลุงเนเส่ง บ้านกองม่องทะซึ่งกำลังรวบรวมจากผู้เฒ่าผู้แก่บ้านอื่นๆ ด้วย รวมทั้งการทำวิจัยของชุมชนไล่โว่โดยการสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนตำบล โดยพื้นที่ต้องห้ามในการทำไร่เท่าที่รวบรวมจากการสัมภาษณ์ บันทึกและงานวิจัยดังกล่าว ดังต่อไปนี้

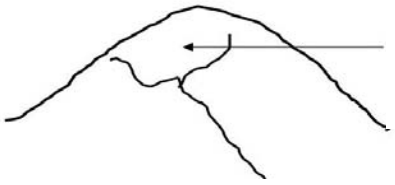
๑) ***“ที่ทงผู่”*** หรือ ตาน้ำ หรือบริเวณที่น้ำที่ผุดขึ้นมา (เคาะคูด่อง) ห้ามเลือกทำไร่อยู่เหนือพื้นที่ที่มีน้ำผุดจากผืนดินที่มีน้ำอยู่ตลอดทั้งปี เพราะมีความเชื่อว่าเจ้าที่แรง เป็นที่อยู่ของเจ้าป่าเจ้าเขา หากใครไปทำไร่อาจทำให้เจ็บป่วยหรืออาจถึงตายได้ อธิบายได้ว่าหากปลูกข้าวเหนือพื้นที่ที่เป็นตาน้ำจะทำให้เกิดการทำลายพื้นที่ต้นน้ำและเป็นเหตุให้ตาน้ำแห้ง

๒) ***“ย่าลิ่งไค่คว่อง”*** แปลเป็นภาษาไทยว่า ปลาก้างสู้คดี *“ย่าลิ่ง”* คือ ปลาก้าง ซึ่งเป็นปลาที่อาศัยอยู่บริเวณที่เป็นตาน้ำ *“ไค่คว่อง”* แปลเป็น

ภาษาไทยว่าจะมีเรื่องราวที่ต้องสู้คดีหมายถึงว่าพื้นที่ต้องสู้คดีห้ามทำไร่ ในพื้นที่เนินเขาที่มีร่องน้ำทั้งสองด้านของเนินเขา ช่วงฝนตกปลาก้างจะขึ้นมาเล่นน้ำ ถ้าปลาก้างอยู่แสดงว่าพื้นที่ตรงนั้นมีโพรงอยู่ใต้ดิน พอเวลาน้ำหลากปลาก้างจะเข้าไปเล่นน้ำตามร่องน้ำ ถ้าทำไร่บริเวณนี้จะเกิดการสู้คดีความหรือเกิดความขัดแย้งกันและจะเสียน้ำ อธิบายได้ว่าพื้นที่ลักษณะดังกล่าวเป็นต้นน้ำ หากทำไร่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศต้นน้ำ ทำให้ไม่มีน้ำไหลลงสู่ลำห้วยและแม่น้ำ

๓) ***"ไค่คลีช่องพู"*** หรือ หลังเต่า พื้นที่ภูเขาที่มีลักษณะเหมือนหลังเต่าหรือพื้นที่สันเขา ครอบครัวเดียวห้ามทำไร่ทั้งสองฝั่ง ถ้าทำไร่ถือว่าผิดและจะมีปัญหาหนักแต่สามารถทำด้านใดด้านหนึ่งได้ แต่ห้ามทำไร่เต็มพื้นที่ทั้งหมดบนภูเขาหลังเต่า เด็ดขาดถ้าฝืนทำไร่จะทำให้การนับถือเสียไป เปรียบเทียบเหมือนกับลูกศิษย์ที่ไม่เชื่อฟังครู หรือรู้เกินครู

๔) ***"เชอน๊ะหนุผลี่"*** หรือ ลิ้นยักษ์ คือบริเวณบนภูเขาที่มีสายห้วยมารวมกัน ห้ามทำไร่เต็มพื้นที่ระหว่างห้วยหนึ่งจรดอีกห้วยหนึ่ง โดยทำไร่ด้านใดด้านหนึ่งได้แต่ห้ามทำขึ้นไปถึงยอดเขา

"เชอน๊ะหนุผลี่" ห้ามทำไร่เต็มพื้นที่ลำห้วยสองสายที่ไหลมาบรรจบกัน

๕) ***"กะช่องโพล่ง"*** ห้ามทำไร่ครบรอบภูเขา สามารถทำด้านใดด้านหนึ่งได้แต่ห้ามทำถึงยอด เพราะข้างบนเป็นคำสาป เป็นทางเจ้าป่าเดิน และข้างในก็เป็นสายน้ำ

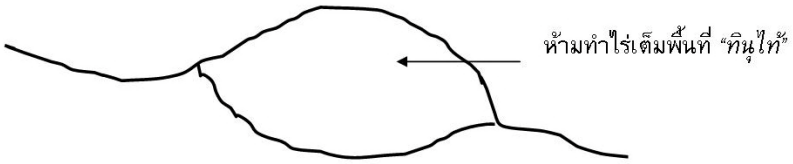
๖) ***"ทูปะทูเถิ่ง"*** ไขารูปนกกระสาบิน บริเวณที่เนินเขาหนึ่งมาจรดกับอีกเนินเขาหนึ่ง หรือพื้นที่บรรจบระหว่างสองทิวเขาลักษณะเหมือนปีกนก ห้ามไม่ให้ครอบครัวเดียวทำไร่ทั้งสองฝั่ง ถ้าสองครอบครัวทำได้ ลักษณะของพื้นที่จะเป็นร่องน้ำยาวอยู่ตรงกลางระหว่างเนินเขาสองลูก

บางพื้นที่ร่องน้ำมีความลาดชันน้อยแต่บางพื้นที่ร่องน้ำมีความลาดชันสูง ซึ่งส่วนใหญ่ด้านล่างจะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ถ้าถางพื้นที่สองฝั่งอาจทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำแห้ง ในช่วงหน้าฝนถ้าฝนตกน้ำอาจพัดพาข้าวหักได้

๗) ***"ที่วาลาโคว่"*** บริเวณฝั่งแม่น้ำหรือลำห้วยที่มีน้ำตลอดปี หรือแม่น้ำที่มีชีวิต เรียกว่า "ทิเมิ่ง" ปลาเวียนว่ายขึ้นได้ ครอบครัวเดียวห้ามทำไร่คร่อมสองฝั่งแม่น้ำหรือลำห้วยแต่สามารถทำไร่ด้านใดด้านหนึ่งได้ หรือถ้าเป็นสองครอบครัวก็สามารถทำได้ แต่ห้ามทำไร่ติดลำห้วย เพราะมีความเชื่อว่าลำห้วยทั้งสองฝั่งเป็นเส้นทางของพระแม่คงคา ทั้งนี้ หากทำใกล้ลำห้วยเกินไปอาจทำให้ตลิ่งพังและทำให้น้ำตื้นเขินได้ และการทำไร่สองฝั่งห้วยของครอบครัวเดียวนั้น ถือว่าเป็นคนโลภมาก ซึ่งขัดกับวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยง หรือหากทำไปอาจดูแลไม่ทั่วถึง

๘) "***กาลิทุ"*** แปลว่า ปากทางช่องแคบ *"กาลิ"* หมายถึง ทางแคบ ส่วนคำว่า *"ทุ"* คือป่าที่อยู่บริเวณช่องทางแคบ "กาลิทุ" หมายถึงทางเดินของสัตว์ป่า ห้ามทำไร่ขวาง

๙) ***"ทินุไท้"*** ห้ามทำไร่คร่อมตรงกลางบริเวณที่แม่น้ำสองสายแยกออกและมาบรรจบกันอีกครั้ง ถ้าที่กว้างหรือ *"นุไท้"* ทำส่วนหนึ่งส่วนใดได้ *"นุไท้"* ในภาษากะเหรี่ยง หมายถึงลักษณะเหมือนปลาปิ้งที่ถูกหนีบด้วยไม้ไผ่ผ่าซีก ปิดหัวปิดท้าย ถ้าพื้นที่ตรงไหนที่ลักษณะเหมือน *"นุไท้"* ห้ามทำไร่ ยกเว้นว่าบริเวณนั้นมีพื้นที่กว้างอนุญาตให้ทำไร่บางส่วนได้ แต่ห้ามเต็มพื้นที่ทั้งหมด

๑๐) ***"ที่โอคะกล่าตู๋วี่แอ้"*** น้ำไหลผ่านลงไปกลางไร่ หมายถึงทำไร่สองฝั่งที่น้ำไหลผ่าน ถ้าเจ้าเดียวทำไร่ไม่ดี แต่ถ้าทำคนละเจ้าไม่เป็นไร

๑๑) ***"ที่กล่าเผ่อ"*** หมายความว่า น้ำขนาบข้าง (คำว่า "กล่า" สมมุติว่ามีที่ทำไร่อยู่ผืนหนึ่ง และน้องกับพี่ทำขนาบสองข้าง แปลงไร่ที่อยู่แทรกอยู่ตรงกลางเรียกว่า "กล่า" ไม่ได้) ทำไม่ได้เพราะว่าน้ำจะแห้ง

๑๒) ***"ทุ้ยพ่าหมี้ไขว่"*** หมายความว่า หมาตัวผู้นอนขด

๑๓) ***"เท่อผู่เว้อเบอะเชอ"*** ห้ามพี่น้องทำไร่ที่แทรกตรงกลาง แต่คนอื่นที่ไม่ใช่พี่น้องทำได้

๑๔) ***"ช่องโหลงซู่โคว"*** ห้ามทำไร่ในลักษณะสามเส้า ทั้งที่เป็นพี่น้องและคนทั่วไป

๑๕) ***"อ่องยู้ลุตะ"*** ห้ามทำไร่ในลักษณะกลืนกินกัน

๑๖) ***"ทุลิกุเช่อ"*** ห้ามทำไร่ ๒ ผืน หรือ ทำไร่ห่างจากไร่ซาก ในระยะที่ได้ยินเสียงร้องของนกเขา หรือยิ่งห่างยิ่งดี ถ้าทำไร่ติดกับไร่ซากไม่ดี คือ ปีหน้าต้องทำไร่ห่างออกไปจากที่ทำปีนี้อธิบายเหตุผลทางนิเวศได้ว่า เพื่อไม่ให้ทำไร่ชิดกันเกินไป ให้มีพื้นที่ป่าขนาดเพียงพอกั้นระหว่างไร่ และการไม่ทำไร่ชิดกับไร่ซากถือเป็นการให้ไร่ซากสามารถฟื้นสภาพได้มากขึ้น

๑๗) ***"บละเชอไผ่"*** ลักษณะพื้นที่ที่เป็นสันเขาทอดยาวเหมือนกับหลังช้าง ห้ามเปิดพื้นที่สันเขาทั้งสองฝั่ง เพราะมีความเชื่อว่า เจ้าที่แรงและยังเป็นทางเดินของเจ้าที่เจ้าทาง เนินเขาลักษณะนี้มีความลาดชันสูงรอบๆ เนินเขาจะเป็นต้นน้ำ หากถางพื้นที่ทำไร่จะทำให้หน้าดินพังทลายและน้ำแห้ง

๑๘) ***"เล่อมี"*** หมายถึง หินจุดไฟ ห้ามทำไร่บริเวณที่มีหินจุดไฟ

๑๙) ***"ที่ทาเฉาะ"*** คือ พื้นที่ที่มีลำห้วย ๒ สายมาบรรจบกัน ตรงคอลำห้วยสองสายห้ามเพาะปลูก เพราะมีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพระแม่คงคา การอธิบายทางนิเวศก็คือ หากมีการถางป่าทำไร่จะทำให้ลำห้วยแห้งได้ และยังอาจเกิดน้ำป่าทะลักเข้าท่วมพื้นที่ทำให้ข้าวจมน้ำเสียหาย

๒๐) ***"คูหลงไล่คองเถ"*** เชิงเขาภูเขาหิน ห้าทำไร่ เชื่อว่าเป็นทางเดินของเจ้าที่ หมายความว่าถ้าทำไร่ติดเชิงภูเขาจะเสี่ยงที่จะถูกหินหล่นใส่เป็นอันตรายได้ และภูเขาหินส่วนใหญ่จะมีความชื้อสูง ตีนเขาจะมีร่องน้ำไหลผ่าน บางจุดมีต้นน้ำผุดออกจากพื้นดิน แสดงให้เห็นว่าภูเขาหินเป็นพื้นที่ต้นน้ำ

๒๑) ***"ที่ว่องเผอ"*** พื้นที่ที่มีลำห้วยล้อมรอบ ตรงกลางมีลักษณะเป็นเกาะ เป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการพังทลายของตลิ่ง หากทำไร่จะทำให้หน้าดินพังทลายจากการทำลายต้นไม้ที่ยึดเกาะริมตลิ่งทำให้น้ำเซาะดินได้ง่ายขึ้น

๒๒) ***"เผ่อทะไค่"*** พื้นที่ก้นกระทะ ถ้าทำไร่ในพื้นที่ที่เป็นก้นกระทะมีความเสี่ยงต่อน้ำท่วมไร่ข้าวเสียหายจากน้ำหลากในฤดูฝน

๒๓) ***"เฆว่ฉ้า"*** ห้ามทำไร่ซ้ำปีเด็ดขาด ยกเว้นเด็กกำพร้า แม่ม่าย ถ้าทำผู้เฆ่าบอกว่าไม่ดี อาจหมายถึงผิดประเพณี ดินไม่ดี

"ทั้งหมดนี้ประหารชีวิตหมดเลย ประหารชีวิตคือถ้าไม่เชื่อก็ตายแน่ เคยมีคนไม่เชื่อไปทำ ไม่ได้กินข้าว หรือเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีเหตุไม่ดีในชีวิต"[9]

[9]สัมภาษณ์ลุงเนเส่ง อายุ ๖๐ กว่าปี บ้านกองม่องทะ วันที่๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๕ และบันทึกของผู้บื่อ อายุ ๙๐ ปี บ้านจะแก

ทั้งนี้เพราะ คนกะเหรี่ยงมีความเชื่อข้อห้ามที่เป็น “กระ” หมายความว่า อยู่ตรงกลาง หรือเป็นลักษณะไม้ปิ้งปลา ซึ่งชาวบ้านเล่าว่าหากทำไร่ผิดข้อห้ามเหล่านี้จะร้ายแรงถึงเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเสียชีวิตได้ เช่น

(1) พื้นที่ตรงกลางระหว่างไร่ซากกับไร่ใหม่ หรือไร่ใหม่กับไร่ใหม่ ที่เป็นเจ้าของเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้าไปทำตรงกลาง เรียกว่า กระไร่ แต่ให้ทำต่อในแถวเดียวกัน

(2) พื้นที่ตรงกลางระหว่างไร่ใหม่กับยุ้งข้าวที่เป็นเจ้าของเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้ามาทำไร่ ปลูกกระต๊อบ หรือสร้างยุ้งข้าวโดยเด็ดขาด เรียกว่า กระยุ้งข้าว หรือ พื้นที่ตรงกลางระหว่างไร่ใหม่กับกระต๊อบที่เป็นเจ้าของเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้ามาทำไร่ ปลูกกระต๊อบเช่นเดียวกันเรียกว่า กระกระต๊อบ

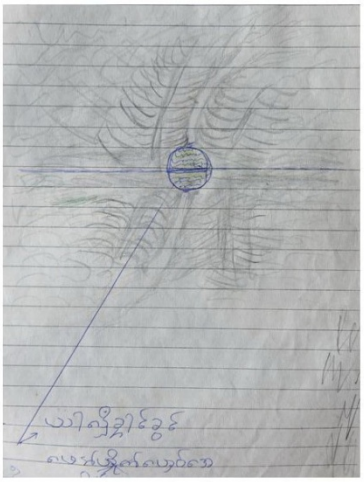
(3) เวลาหยอดข้าวห้ามหยอดข้าวในลักษณะ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว เรียกว่า กระไอ่ย หรือ เข้าเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เรียกว่า กระบือ แต่จะต้องหยอดข้าวเหนียวใกล้กระต๊อบก่อน แล้วหยอดข้าวเจ้าต่อ หรือให้หยอดข้าวเหนียวแถบใดแถบหนึ่ง ห้ามหยอดสลับกับข้าวเจ้า

(4) ห้ามปลูกกระต๊อบตรงกลางระหว่างไร่ใหม่ทั้ง ๒ ผืนที่ทำใกล้กัน แต่เจ้าของคนละเจ้า เรียกว่า กระไร่ ต้องปลูกกระต๊อบของแต่ละเจ้าในไร่ของตนเอง

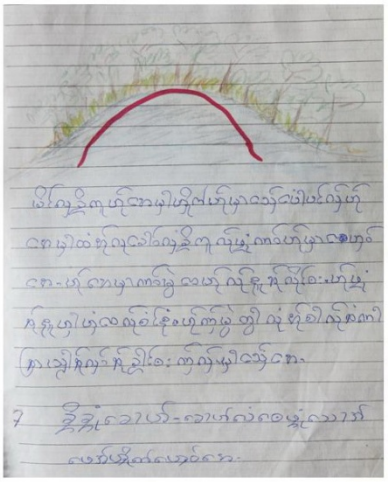
(5) พื้นที่ ๒ ฝั่งห้วย ครอบครัวเดียวกันหรือญาติพี่น้องในตระกูลเดียวกันห้ามทำไร่ตรงกัน ๒ ฝั่งห้วย เรียกว่า กระน้ำ

(6) แม่น้ำ ๑ สาย แยกออกเป็น ๒ ทางแล้วมาบรรจบกัน พื้นที่ๆ อยู่ตรงกลางห้ามทำ เรียกว่า กระน้ำ

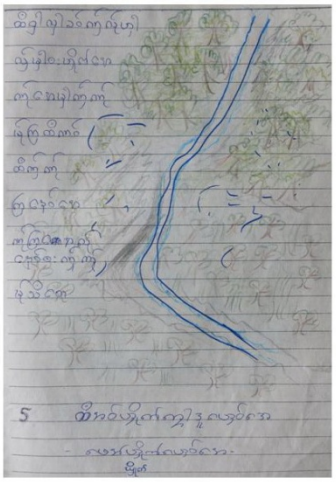
(7) พื้นที่ ๒ ฝั่งลำห้วย ฝั่งหนึ่งเป็นไร่ซาก อีกฝั่งเป็นไร่ใหม่ ห้ามปลูกกระต๊อบฝั่งไร่ซาก เรียกว่า กระน้ำ

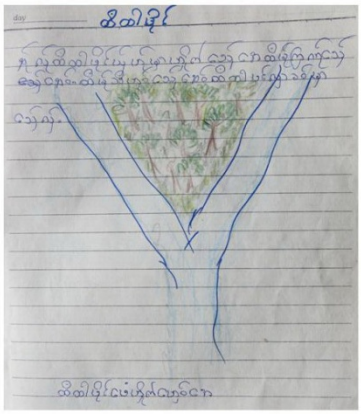
๒. *"ยาลีไค่คว่อง"*

๓. *"ไค่คลีช่องพู"* หรือ หลังเต่า

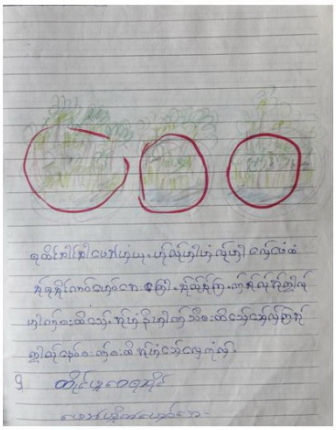
๑๐. *"ที่โอคะกล่าตู๊วี่แอ้"*

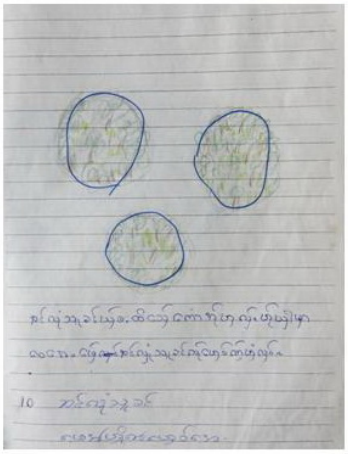
๑๑. *"ที่กล่าเผ่อ"*

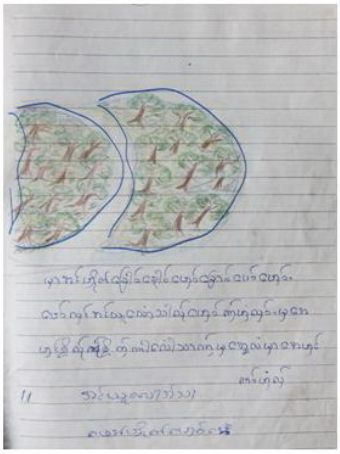
๑๒. *"ทุ้ยพ่าหมี่ไขว่"*

๑๓. *"เท่อผู่เว้อเบอะเซอ"*

๑๔. *"ช่องโลวตู้โคว"*

๑๕. *"อ่องยู้ลุตะ"*

๑๖. *"ทุลิกุเช่อ"*

แผนภาพที่ ๔.๘ ลักษณะพื้นที่ข้อห้ามในการทำไร่หมุนเวียน

แม้ว่าอธิษฐานป่าเลือกพื้นที่ทำไร่ได้แล้ว แต่ถ้ายังมีความเชื่อหากพบลักษณะดังต่อไปนี้ ต้องหลีกเลี่ยง หรืออาจต้องทิ้งพื้นที่ตรงนั้นไปหาพื้นที่ทำไร่ใหม่

๒๔) ***"เชบอค่อง"***(เซยนุเทะ) ในระหว่างฟันไร่ ถ้าไปพบว่ามีไม้ต้นเดียวแยกกลางแล้วไปบรรจบเป็นหลายเดียวอยู่ในไร่ถ้าเจออย่างนั้นตรงนั้นจะต้องทิ้งไปเลย แต่หากพื้นที่กว้างก็ให้เว้นตรงนั้นไว้ไม่ฟันต้นไม้นั้น เพราะมีความเชื่อว่าเทพเจ้ามาสิงสถิตอยู่ งานวิจัยของจักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม พบว่า ต้นไม้ลักษณะดังกล่าวอยู่ในป่าดงดิบ (เด่อเพ่อ) และลักษณะพื้นที่ที่เป็นแอ่งกระทะ พื้นข้างล่างเป็นโพรงระบายน้ำช่วงหน้าฝน ถ้าเข้าไปถางป่าทำไร่ ดินอาจพังทลายไหลลงแอ่งกระทะได้ ขณะที่ คนกะเหรี่ยงอธิบายว่าต้นไม้ลักษณะนี้เป็นไม้เนื้ออ่อนและมีเถาวัลย์ขึ้นอยู่ เป็นพื้นที่ที่ต้นไม้โตเร็ว แต่หากเป็นไม้เนื้อแข็งขึ้นอยู่ในพื้นที่เดียวกันนี้ ถือว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ถ้าใครขึนไปทำไร่จะทำให้มีอันเป็นไป ไม่ดีต่อตนเองและครอบครัว อาจเจ็บไข้ได้ป่วย ทำอะไรก็ติดขัย และไม่มีความเจริญในชีวิต

๒๕) ***"วาปีหนุ่ง"*** ถ้าพบไผ่ลำเดียวแตกออกเป็นสองลำเท่าๆ กันต้องเลิกทำไร่บริเวณนั้นถ้ากอไผ่นั้นไม่อยู่ตรงกลางพื้นที่ให้หลบเลี่ยงการถางกอไผ่นั้น เพราะมีความเชื่อว่าผิดธรรมชาติ เจ้าที่แรง ชาวกะเหรี่ยงให้ข้อมูลว่าพื้นที่ป่าแบบนี้ดินยังแข็งตัวอยู่มาก และยังไม่มีความอุดมสมบูรณ์ดีพอ ป่าฟื้นตัวช้า ถ้าเข้าไปถางพื้นที่ตรงนั้นจะกลายเป็นพื้นที่ฟื้นตัวได้ยาก โอกาสการไหลบ่าของน้ำและการพังทลายหน้าดินจะสูง คนกะเหรี่ยงอธิบายว่าต้นไผ่ลักษณะดังกล่าวพบได้น้อยมาก ในหนึ่งพันต้นอาจมีเพียงต้นเดียว จึงเชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่ไม่ดีผิดแปลกจากธรรมชาติ ปู่ย่าตายายสอนไว้ไม่ควรแตะต้องเด็ดขาด หากใครไปทำไร่ตรงนั้นจะทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย จิตใจไม่สบาย

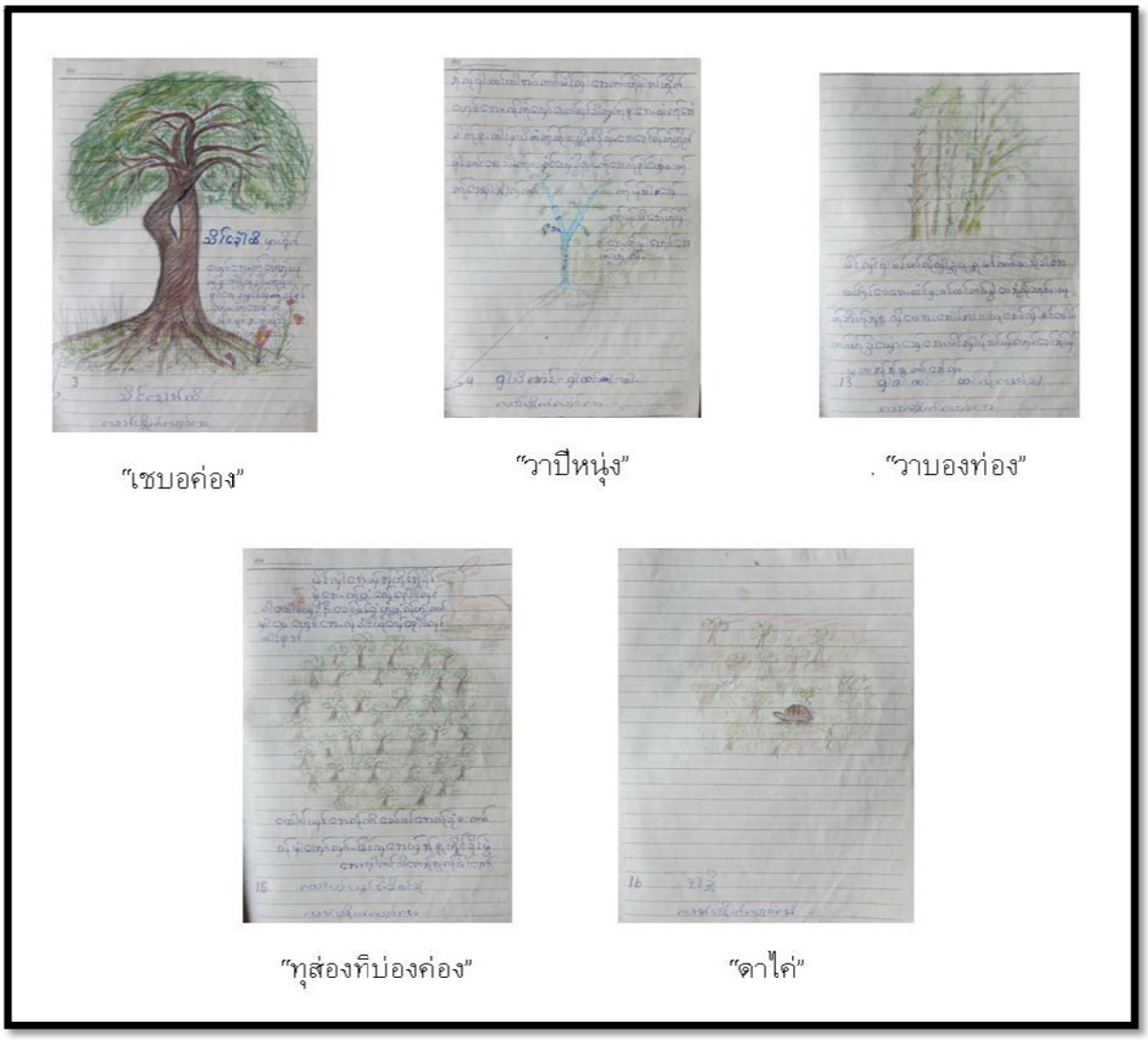
๒๖) ***"วาบ่องท่อง"*** ถ้าฟันไร่แล้วพบหน่อไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ให้หลีกเลี่ยงไม่ฟันกอไผ่นั้น หรือทิ้งพื้นที่ตรงนั้นไปเลย เพราะมีความเชื่อว่าเจ้าที่แรงไม่ควรทำ ทั้งนี้ ส่วนใหญ่ไร่ซากจะเป็นป่าไผ่ หน้าฟันไร่คือหน้าแล้งซึ่งพ้นหน้าหน่อไม้ไปแล้วจึงไม่ควรมีหน่อไม้ขึ้นอยู่ แต่ถ้าพบหน่อไม้หน่อใหญ่เหมือนหน่อไม้หน้าฝน แสดงว่าบริเวณนั้นเป็นตาน้ำ ถ้าถางพื้นที่บริเวณนั้นจะทำให้ตาน้ำแห้ง

๒๗) ***"ทุส่องทิบ่องค่อง"*** หลังจากไปดูป่าแล้ว เลือกได้แล้วไม่ตรงตามข้อห้ามทำไร่ แต่ถ้ามีนกขุนแผนร้องทัก (ทุส่อง) มีความเชื่อว่าเป็นนกที่คอยบอกสัญญาณเตือนภัย เจ้าที่ส่งมา อาจมีเหตุไม่ดีเกิดขึ้นได้ นกทูส่องชอบอยู่ในพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ อยู่ในป่ารกทึบ ไม่พบในป่าโปร่ง แสดงให้ว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีไม้ใหญ่ ไม่ควรเข้าไปทำไร่ นอกจากนั้น คนกะเหรี่ยงถือว่านกทูส่องเป็นหัวหน้านกและเป็นตัวบอกเหตุ และมีความเชื่อว่าหากเดินทางไปเที่ยวหรือไปหาของป่า ระหว่างทางได้ยินเสียงนอทูส่องร้องทักด้านซ้ายจะมีโชค แต่ถ้าร้องทักด้านขวา ข้างหน้าต้องได้พบคน

๒๘) ***"ทิบ่องค่อง"*** หากได้ยินเสียงเก้งร้องทัก ต้องทิ้งพื้นที่ตรงนั้นทำไร่ไม่ได้ เพราะมีความเชื่อว่าเก้งเป็นสัตว์ที่เจ้าที่ปล่อยมา ถ้าทำไร่พื้นที่ตรงนั้นจะนำมาซึ่งภัยร้าย เพราะว่าเก้งอยู่ในป่าลึก ไม่ค่อยเดินออกมาใกล้หมู่บ้าน และเก้งชอบอยู่ในพื้นที่ที่มีต้นไม้ใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ หมายความว่า ห้ามทำไร่ในพื้นที่ที่มีต้นไม้ใหญ่และมีความอุดมสมบูรณ์สูง นอกจากนั้น คนกะเหรี่ยงเชื่อว่าเก้งเป็นหัวหน้าของสัตว์ทั้งหลาย เวลาเดินทางหากเก้งวิ่งตัดหน้าคนนั้นจะกลับบ้านเลย เพราะถือว่าเป็นลางไม่ดี

๒๙) ***"กะเช้งพื้อหล่อง"*** ในพื้นที่ที่เลือกทำไร่ต้องไม่มีลิงลมกระโดดลงมาให้เห็น เพราะเชื่อว่าจะนำความเจ็บไข้ได้ป่วยมาให้ ทั้งนี้

ลิงลมชอบอยู่ในพื้นที่อุดมสมบูรณ์มีลูกไม้ที่เป็นแหล่งอาหารมาก ถ้าเราไปถางพื้นที่ตรงนั้น แหล่งอาหารของสัตว์ก็จะไม่มี คนกะเหรี่ยงเชื่อว่าหากพบลิงลม ทั้งก่อนฟันไร่ ขณะฟันไร่ ขณะเลือกไร่จะไม่ทำไร่ตรงนั้นเลย ทำแล้วจะไม่ดีเพราะเชื่อว่าเป็นสัตว์อับโชค บางคนเชื่อว่าลิงลมมาบอกเหตุว่าทำไร่ตรงนี้ไม่ดีทำแล้วข้าวจะไม่เจริญงอกงาม อาจเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นอันตรายได้

แผนภาพที่ ๔.๙ ลักษณะพื้นที่ต้องห้ามทำไร่ หากพบพื้นที่ลักษณะนี้ในระหว่างการฟันไร่

๓๐) ***"ดาไค่"*** ถ้าพบเต่าต้องไม่เลือกพื้นที่ตรงนั้นทำไร่ คนกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่าจะทำงานได้ช้า อาจทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย หรือระหว่างฟันไร่แล้วไปพบว่ามีเต่า ต้องเว้นพื้นที่ตรงนั้นไป เต่าเป็นสัตว์ที่อยู่ในเขตป่าชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์ ถ้าถางบริเวณพื้นที่ตรงนั้นความชื้นก็จะเสียไป และเต่าอาจอยู่ไม่ได้ อีกทั้งเต่ายังเป็นสัตว์ที่ทำให้เกิดวังน้ำในลำห้วย คนกะเหรี่ยงเชื่อถือตามบรรพบุรุษ ไม่รู้เหมือนกันว่าทำไมจึงห้าม แต่บางคนให้ข้อคิดว่าเต่าเป็นสัตว์อายุยืนไม่ควรไปรบกวน

๔.๕ ขั้นตอนการทำไร่

หลังสิ้นสิ้นประเพณีกินข้าวใหม่ ซึ่งถือเป็นการสิ้นสุดการทำไร่หมุนเวียนของปีที่ผ่านมา หลังจากนั้นปฏิทินการทำไร่ก็จะเริ่มขึ้น หัวหน้าครอบครัวซึ่งเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะทำไร่ที่ไหนจะเป็นผู้ไปเลือกพื้นที่ทำไร่ โดยบางคนอาจคิดไว้ก่อนแล้วหลังเก็บเกี่ยวข้าวปีที่ผ่านมา หรือบางคนอาจเริ่มคิดหลังพิธีกินข้าวใหม่แล้ว สำหรับพื้นที่ที่จะไปเลือกทำไร่นั้น ส่วนใหญ่จะเลือกพื้นที่ไร่ซากเดิมที่ฟื้นตัวดีแล้ว

๑. เลือกพื้นที่ทำไร่ เรียก *"ลูหล่อดู่ละ"* สำหรับการเลือกพื้นที่ทำไร่ที่ไม่สามารถทำตามประเพณีดั้งเดิม ในขั้นตอนการเลือกพื้นที่ทำไร่ต้องไปอย่างน้อย ๒ คน หรือไปกัน ๕-๖ คนก็ได้ เมื่อเลือกเสร็จถูกต้องไม่พื้นที่ตรงตามข้อห้าม ซึ่งถ้าเป็นไร่ซากเดิมก็หมายความว่าพื้นที่นั้นไม่ตรงกับข้อห้ามตามประเพณีแล้วนอกจากนั้น พื้นที่ที่เลือกทำไร่จะต้องไม่ชันมากนักเช่น ต้องมีพื้นที่ราบกว้างขนาดบ้าน ๒ หลังเพื่อใช้สำหรับฟาดข้าว พอเลือกพื้นที่ได้แล้วจะทำสัญลักษณ์หมายพื้นที่ โดยใช้ไม้ไผ่ผ่าสี่ซี่ปักไว้

ตารางที่ ๔.๑ ปฏิทินการทำไร่หมุนเวียนในรอบปี

กิจกรรม	ม.ค	ก.พ	มี.ค	เมย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
เลือกพื้นที่	—											
ฟันไร่/ตากไร่		—										
เผาไร่/รือไร่			—	—								
หยอดข้าว					—	—						
ดายหญ้า					—	—	—	—				
เกี่ยวข้าว/ฟาดข้าว											—	
กินข้าวใหม่												—

การเลือกพื้นที่ทำไร่จะต้องมีการอธิษฐานป่า เริ่มจากการกวาดใบไม้ตรงที่เราจะอธิษฐาน ขุดดินแล้วใส่ใบไม้ตรงกลาง นั่งหันหน้าไปทางตะวันออกถือไม้ขนาด ๑ วา อธิษฐานขอใช้ผืนดินต่อเจ้าป่าเจ้าเขา ถ้าดีก็ให้ไม้ยาวขึ้น แล้วก็ตีลงไป ๓ครั้ง ดูว่ายาวขึ้นหรือไม่ ถ้าไม่ก็อธิษฐานใหม่อีกครั้งหนึ่งแล้วตีลงไปใหม่ โดยเปลี่ยนทิศจากใต้ไปเหนือ ถ้าไม้ไม่ยาวขึ้นต้องเปลี่ยนไปหาพื้นที่ใหม่แต่หากตีแล้วพบว่าไม้ยาวเกินไปก็ไม่ดีอีก คือยาวเกินหนึ่งเมล็ดข้าวเปลือก และยังต้องฟังเพื่อนที่มาด้วยว่าทักท้วงหรือไม่ ถ้าเพื่อนที่มาด้วยคัดค้านว่าทำไม่ได้ก็ไม่สามารถทำได้หรือในระหว่างทางเดินทางจากบ้านไปเลือกพื้นที่หรืออธิษฐานป่า ถ้ามีเก้ง หรือนกขุนแผน (ทุส่อง) ร้องทักถือว่าไม่ดี ต้อง

ยกเลิกไปอธิษฐานป่าในวันนั้นและต้องกลับมาบ้านก่อน วันหลังจึงค่อยไปเลือกพื้นที่ใหม่

หลังจากอธิษฐานเลือกพื้นที่ทำไร่และทำเครื่องหมายไว้แล้วกลับบ้านไปแล้วคืนนั้นแล้วฝัน เช่น ฝันว่าฝนตก เห็นแม่น้ำใหญ่คลื่นใหญ่มีเศษไม้ไหลลงมาเยอะ ถือว่าไม่ดีเพราะต้องรื้อไร่เยอะ ต้องฟันหญ้าเยอะ จุดไฟเผาไร่ไม่ค่อยติด แต่ไม่ผิดอะไรแต่ถ้าทำจะลำบาก หรือฝันว่าตำรวจจับก็ไม่ดีหมายถึงเจ้าที่เจ้าทางแรงถ้าทำจะเจ็บป่วย แต่ถ้าฝันเห็นช้างข้าวจะขึ้นดี เป็นวิญญาณปกป้องข้าว หรือฝันว่าขุดอ้นได้ ก็จะดีเป็นวิญญาณข้าวเช่นกัน

๒. ฟันไร่ เรียก *“พิเคว่อะ”*การฟันไร่จะตัดไม้ให้เหลือตอสูงจากพื้นดินขึ้นมา เพื่อให้แตกกิ่งเติบโตฟื้นตัวขึ้นใหม่ได้อีก การฟันไร่นั้นมีความเชื่อและข้อห้ามอีก คือ เมื่อลงจากบ้านต้องเอาขี้เถ้ามาโปรยใส่บันได เพื่อหลบหลีกเจ้าที่เจ้าทาง สัตว์มีพิษ สัตว์ที่เป็นอันตรายต่างๆ ไม่ให้พบเจอกันระหว่างเดินทาง และขอให้ภูตผีปีศาจ สิ่งที่เป็นมารทั้งหลายทุกสิ่งทุกอย่างตาบอด, แม่บ้านที่อยู่บ้านห้ามเผา ห้ามปิ้งในเตาไฟ เพราะจะเกิดอันตรายกับพ่อบ้าน ส่วนพ่อบ้านในช่วงที่กำลังฟันไร่ห้ามตะโกนด่า ไม่ควรขานรับเสียงตะโกนเรียก ไม่ควรดูดว่าวันนี้เสร็จแน่ๆ และเมื่อถึงเวลากลับก็ไม่ควรพูดว่าจะกลับแล้ว แต่ต้องพูดว่าจะไปแล้ว ชาวบ้านให้เหตุผลว่าสมัยก่อนมีเสือเยอะ และมีเสือสมิง ถ้าบอกว่ากลับแล้วเสือสมิงอาจจะไปรอที่บ้านได้ และการฟันไร่ ๒ วันแรก ห้ามห่อข้าวไปกินที่ไร่ต้องกลับมากินที่บ้าน ถ้าหลังจากวันแรกและวันที่สองแล้วไม่มีนิมิตหรือฝันอะไร จึงสามารถห่อข้าวไปกินที่ไร่ได้ ถ้าฝันหรือเกิดเหตุการณ์ไม่ดี ต้องทิ้งที่ตรงนั้นแล้วหาที่ใหม่หรือกลับบ้านมานอนฝันร้ายก็ต้องทิ้งไร่ตรงนั้น

๓. เผาไร่ เรียก *“เชอะเคว่อะ”* หลังจากฟันไร่เสร็จจะตากแดดไว้ครึ่งเดือนถึงหนึ่งเดือนจนแห้งแล้ว จึงถึงเวลาเผาไร่ ประมาณเดือน

มีนาคม– เมษายนถ้ามีการทำไร่ของครอบครัวอื่นอยู่ใกล้เคียงกันก็จะนัดไปเผาไร่พร้อมกัน การเผาไร่จะดูวันที่ฟ้าโปร่ง ลมไม่เบาและไม่แรงเกินไป และไม่เลือกเผาวันอาทิตย์เพราะจะทำงานช้า เมื่อก่อนนี้วันสองวันจุดไฟเผาไร่ต้องไปไล่สัตว์ป่าให้หนีไปก่อนถึงจะเผาไร่ สำหรับพิธีการในการเผาไร่จะนำเอาเชื้อไฟจากแคร่ไม้ไผ่ที่แขวนไว้เหนือเตาไฟสำหรับเก็บเชื้อพันธุ์ข้าว พันธุ์ผัก เรียกว่า *“มีคูซั่ว”* มาเป็นเชื้อไฟ เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้เผาไร่ได้ดี เนื่องจากมาจากเตาไฟที่ร้อนทุกวัน และแม่บ้านจะเอาขี้เถ้ามากองไว้ที่หน้าบ้าน ๓ กอง เอาพริกแห้งมาปักไว้บนกองขี้เถ้าเพื่อช่วยเพิ่มธาตุไฟไหม้ให้แรงขึ้นและถือเป็นเคล็ดให้ไร่ไหม้เป็นขี้เถ้าทั้งผืนและไม่ให้ไฟลามเผาป่า และบางครอบครัวอาจจะเอาขี้เถ้ามาโปรยใส่บันไดอีกครั้งเพื่อห้องกันสิ่งไม่ดีไม่ให้เข้าบ้าน ชาวบ้านเชื่อว่าขี้เถ้าสามารถขับไล่สิ่งไม่ดีให้พ้นจากบ้านได้ เป็นการคุ้มครองบ้าน หากไม่ทำอาจทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย

เมื่อไปถึงไร่ เจ้าของไร่ต้องเคาะไม้ เคาะดินในไร่ พร้อมส่งเสียงบอกเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ออกจากไร่ก่อน และดูทิศทางลมว่าพัดจากทิศไหนไปทิศไหน แล้วลงมือเผา ซึ่งยังมีคาถาเรียกลมอีก เพื่อให้เผาไร่ได้เร็ว ไฟไหม้แรง หลังเผาไร่เสร็จ ปลูกพืชผักบางชนิดที่ไม่ต้องการน้ำสามารถอยู่ในไร่หน้าแล้งได้ เช่น พริกจะทำสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของอีกครั้ง แล้วหว่านพริกพร้อมผักชีเพื่อให้จมลงในขี้เถ้า เพราะกลางคืนเมื่อขี้เถ้าโดนหมอกจะยุบไปพร้อมกับเมล็ด และปลูกข้าวโพด เผือก มัน ถั่ว บวบ แตงเปรี้ยว ตะไคร้กระเพรา พืชเหล่านี้จะเริ่มเติบโตงอกงามเมื่อได้รับน้ำฝน ปลูกไว้แค่พอกินหลังปลูกกระท่อมในไร่เสร็จ แล้วค่อยปลูกต่ออีก ทั้งนี้ ชาวบ้านจะปลูกพืชผัก เช่น ฟักทอง ฟักเขียวไว้ริมไร่ ซึ่งจะให้ผลในช่วงเดียวกับข้าวออกรวง เพื่อให้สัตว์ป่ากินพืชผลเหล่านี้และไม่ไปกินข้าวในไร่

๔. รื้อไร่ เรียก *“วูเกอวะ”*เพื่อเก็บเศษไม้ที่ไหม้ไฟไม่หมดมากองรวมกันและเผาอีกครั้งหนึ่ง แต่ถ้าการเผาไร่ในครั้งแรกแล้วไฟไหม้ดีมากจนไม่ต้องรื้อไร่ ชาวบ้านจะถือว่าไม่ดี ถือว่าดีหลอก เพราะไม่น่าจะเป็นไปได้ จึงต้องแก้ไขโดยหาเศษไม้จากนอกไร่มากองไว้ในไร่ ๓ กอง และทำการรื้อเพื่อเผา หลังจากนั้นจึงลงมือสร้างกระท่อมที่พักไปด้วยจากไม้ที่เหลือจากการเผา กระท่อมที่พักจะสร้างในจุดที่สูงที่สุด เพื่อจะได้สามารถมองเห็นได้ไกล หากสัตว์ป่าจะเข้ามาในไร่ หรือเห็นว่าจุดไหนที่หญ้าขึ้นรก เป็นต้น

๕. หยอดข้าว พอสร้างกระท่อมเสร็จ ถ้าไร่อยู่ไกลชาวบ้านจะมานอนที่ไร่ ดายหญ้าครั้งแรกก่อนหยอดข้าว วิธีการหยอดข้าวจะใช้ไม้แทงหลุมข้าวเรียกว่า *“คุยบือ”*ส่วนหยอดข้าว เรียก *“ทงบือ”*ขั้นตอนนี้จะเริ่มในเดือนพฤษภาคม ก่อนหยอดข้าวจะต้องทำ *“บือชิเบอะ”* หรือหยอดข้าว ๙ กอ เพื่อเป็นแม่ข้าวก่อนโดยตัดไม้ไผ่มา ๑ ลำ ยาวประมาณ ๑ วา ผ่าเป็น ๔ ซีกเอามาผูกต่อกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม แล้วตัดไม้ไผ่อีก ๑ ซีก ผ่าตรงปลายให้แยกจากกันเล็กน้อย ปักไว้ตรงกลาง ห่อใบไม้ที่มีดินและพันธุ์ข้าวที่จะปลูกเสียบไว้กับไม้ไผ่ที่ปักไว้ แล้วนำดอกไม้มาวางไว้ที่โคนไม้ไผ่ และจุดเทียน ๑ เล่มปักไว้ แล้วอธิษฐานบอกกล่าวพระแม่ธรณีว่า *“จะมาทำกินปีหนึ่ง ขอให้ทำขึ้นพอกินพอใช้”*พันธุ์ข้าวที่หยอดข้าว ๙ กอ คือ พันธุ์ข้าวที่จะปลูกเป็นพันธุ์หลัก โดยจะหยอดตรงกึ่งกลางก่อนและหยอด ๔ หลุมสี่ทิศ ตามเข็มนาฬิกา พร้อมกับอธิฐานไปด้วย พิธีกรรมนี้เป็นการอัญเชิญแม่โพสพมาอยู่ในกอข้าวที่หยอดสี่มุม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนกอข้าวตรงกลางคือวิญญาณ เมื่อเสร็จพิธีหยอดข้าว ๙ กอ นั้นก็จะหยอดข้าว

การหยอดข้าวต้องดูฝนและดิน ถ้าไร่ซากอายุ ๕-๖ ปี ต้องรีบหยอดเพราะดินจะแห้งเร็วหลังฝนตกต้องต้องรีบหยอดเลย แต่ถ้าไร่ซากแก่อายุ ๑๐ ปีขึ้นไป ทิ้งช่วงหลังฝนหน่อยก็ได้เพราะดินชื้น จากนั้นก็

หยอดรอบๆ แรงงาน ๑ คน หยอดข้าวได้ ๑ ปี๊บ การหยอดข้าวจะใช้แรงงานในครอบครัวหรือขอแรงเพื่อนบ้าน แต่ไม่ดีเท่าหยอดคนเดียว เพราะอาจหยอดไม่ดีเท่าเจ้าของไร่ พอฝนตกอาจไหลไปหมด

ชนิดของพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกจะขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละครอบครัว และขึ้นอยู่กับว่าถูกชะตากับคนปลูกหรือไม่ แต่ละครอบครัวจะใช้พันธุ์ข้าวหลายพันธุ์ปลูกในไร่ผืนเดียว มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว ๔-๕ พันธุ์, ๖-๗ พันธุ์, ๗-๙ พันธุ์ โดยเป็นข้าวเหนียว ๑-๒ พันธุ์ ซึ่งจะใช้พันธุ์ข้าวมากหรือน้อยชนิดขึ้นอยู่กับว่าเก็บพันธุ์ข้าวไว้กี่พันธุ์และต้องการปลูกกี่พันธุ์ในปีนั้นๆ การใช้พันธุ์ข้าวหลากหลายพันธุ์เป็นการห้องกันความเสี่ยงหากข้าวบางพันธุ์เกิดเสียหาย ได้ผลผลิตไม่มากก็ยังได้ข้าวพันธุ์อื่นมาทดแทน และข้าวแต่ละพันธุ์มีระยะเวลาการเก็บเกี่ยวต่างกัน ซึ่งช่วยลดปัญหาการเก็บเกี่ยวทั้งในเรื่องแรงงานและเวลา

ส่วนพืชผักอาหารหลากหลายชนิดจะปลูกผสมรวมกับเมล็ดข้าวหยอดพร้อมกันกับข้าวรวมทั้งดอกไม้อีกหลายชนิดที่ประดับแม่โพสพ รวมแล้วพืชผักพันธุ์ดั้งเดิมที่ปลูกร่วมกับข้าวมีกว่า ๙๐ ชนิด

๖.ซ่อมแซมข้าวที่ไม่สมบูรณ์ เรียก *“พะบือ”*ใส่เสร็จจากหยอดข้าวอาจมีหนู ไก่ป่ามากินข้าว บางครั้งถึงขนาดกินข้าวที่หยอดไว้หมด จึงต้องหยอดเสริม หรือเมล็ดข้าวอาจถูกฝนชะ ข้าวไม่งอกหรือขึ้นไม่ดี ก็จะต้องทำการซ่อมแซม โดยการกระจายกล้าข้าวให้กระจายทั่วแปลง

๗. ดายหญ้า เรียก *“พินอ้อ”*หลังหยอดข้าวแล้วก็มีการถางหญ้าไปตลอดจนกว่าข้าวจะสูงท่วมหญ้าถึงจะหยุดถาง ดังนั้น หากพื้นที่ทำไร่เป็นไร่ซากอ่อน จะมีปัญหาหญ้าขึ้นรกมาก จนแรงงานที่มีอยู่ไม่สามารถถางหญ้าได้ทัน ทำให้ต้องใช้สารเคมีฆ่าหญ้าช่วย

๘. เกี่ยวข้าวเรียก *“เกาะบือ”*การเก็บเกี่ยวข้าวจะเริ่มในเดือนพฤศจิกายน เริ่มจากข้าวที่สุกก่อน ข้าวที่สุกสุดท้ายจะต้องเหลือไว้เป็นพิบือโย และจากพิบือโยไปหาบือชิเบาะก็ต้องเหลือไว้ ๑ แถวเพื่อเป็นสะพาน ในวันที่จะฟาดข้าวจึงมาเกี่ยวพิบือโย สะพาน และบือชีเบาะ การเกี่ยวข้าวจะให้แม่บ้านเกี่ยวก่อน ๓ กำ แล้วคนในครอบครัวเกี่ยวต่อ คนที่แรงงานดีจะลงมือเกี่ยวข้าวก่อนเพื่อให้งานเสร็จเร็วและได้ข้าวเยอะ ข้าวที่เกี่ยวแล้วจะมัดด้วยตอกตากไว้บนตอซังให้แห้ง หลังจากนั้นแบกข้าวในไร่มากองรวมกันไว้ที่ลานฟาดข้าว เรียกว่า *“ยุบือ”* จากนั้นจึงฟาดข้าว

๙. ฟาดข้าว เรียกว่า *“เผ่าบือ”* สมัยก่อนคนจากทั้งหมู่บ้านรวมทั้งหนุ่มสาวจะไปช่วยกัน เริ่มตั้งแต่การนึ่งข้าวต้มแกงตั้งแต่เช้ามืด เสร็จจากนึ่งข้าว ก็จะช่วยกันห่อข้าวเป็นมัดๆ ใส่ตะกร้าจนเต็มหลายตะกร้า และร้องเพลงกันสนุกสนาน ในปัจจุบันที่แม้ว่าคนหนุ่มสาวจะออกไปทำงานข้างนอก แต่การช่วยเหลือแรงงานกันยังคงมีอยู่ การเตรียมลานฟาดข้าวจะใช้ผ้าพลาสติกหรือเสื่อไม้ไผ่ปูใกล้กับบริเวณที่ทำบือชีเบอะ จากนั้นแบกข้าวในไร่มากองรวมกันไว้ที่ลานฟาดข้าวหลังจากนั้นแบกข้าวในไร่มากองรวมกันไว้ที่ลานฟาดข้าวเรียกว่า *“ยุบือ”*

เจ้าของไร่ข้าวจะนำดอกไม้ไปตกแต่งแม่โพสพที่ข้าว ๙ กอ และทำการเกี่ยวข้าว ๙ กอให้เสร็จในตอนเช้า ถึงเวลา ๕ โมงเย็นชาวบ้านจะช่วยกันปักเสาไม้ไผ่ไว้เหนือลานฟาดข้าว อัญเชิญแม่โพสพ โดยแขวนมัดข้าว หรือ *“บือมู่”*ซึ่งเป็นข้าวจากข้าว ๙ กอ ผูกรวมกับดอกไม้ไว้ที่ปลายเสา จากนั้นกวาดบริเวณลานฟาดข้าว ภรรยาเจ้าของไร่จะอธิษฐานทำพิธีเรียกขวัญพิบือโยให้มาดูแลข้าวให้ได้ข้าวแยะๆ และฟาดข้าวก่อนด้วยข้าวมัดสุดท้ายที่เกี่ยวจากแปลงที่เหลือไว้เป็นพิบือโย ที่นำมาวางตรงหัวสะพานมัดข้าวที่เชื่อมกับลาดฟาดข้าว ลูกหลานเอาสะพานข้าวมาฟาด คนที่มาช่วยเอาข้าวในกองมาฟาดแล้วพัก ทำอย่าง

นี้จนครบ ๓ รอบ แต่ละรอบทุกคนต้องออกไปจากเสื่อแล้วร้องบทสวด ๓ ครั้ง

ครั้งแรกเป็นบทสวดเรียกขวัญข้าวให้ลงมาที่ลานฟาดข้าว คนกะเหรี่ยงเชื่อว่าเมล็ดข้าวมาจากแม่น้ำคงหรือแม่น้ำสาละวิน บทสวดร้องว่า“*ปรู๊ว...วบูตะล้าบูริสีคิบูเระคงคิเท่ะนิยะต๊ะมิเลอะ เทอะกะซู๊ ละกะค่ง โอแท่กโอเล่อ โคไค่หนู่เนะโบโย่ว”*

ครั้งที่สองบทสวดไม่ให้สัตว์มารบกวน บทสวดร้องว่า *“ปรู๊ว...วบูตันท้าง บูละตุออม บูละลีออม บูเละลอขะบูเละลอเช่งบูละตุละฉอง บูละตุบูละฉอง ตูเกีย ฉะฉะเกีย สะสะเกีย จองยูอา ปรู๊ว...ว บูทะด้อ..อ”* แปลความได้ว่า ข้าวที่ปลูก เริ่มมาจากหยอดเมล็ดจนถึงเก็บเกี่ยว อาจจะมีหนูหรือสัตว์อื่นๆ มากินข้าวขอให้คายออก ข้าวเมล็ดที่ไม่ดีให้เปลี่ยนมาเป็นเมล็ดดี

ครั้งที่สามบทสวดถึงแม่โพสพขอให้พืชพรรณมีความอุดมสมบูรณ์ บทสวดร้องว่า *“ปรู๊ว...วบูตันท้าง ทะยุโป่ยสะ ทันยุโป่ยหละ ทันยุโป่ยหน่องปุ๊ทะกว๊ะปรู๊ว...วบูทันท้าง พิบิเยะเต้อ บิยูเนซั่นเดอะมุนมุนเกอะดูเก้อ อะเถาะเดอะมุนนุยท้อ”* แปลความได้ว่าให้ขึ้นไปดูดาว ให้กลั่นน้ำนมของแม่โพสพเป็นหัวกะทิลงมาบนลานฟาดข้าว ให้เมล็ดข้าวมีความอุดมสมบูรณ์สมบูรณ์

ข้าวยังมีขึ้นมีลง บางครั้งคนทำไร่ประมาณว่าปกติข้าวกอขนาดนี้จะได้ข้าวปริมาณเท่านี้ แต่ฟาดไปแล้วยังเหลือข้าวอยู่อีกเยอะ ข้าวเพิ่งหมดไปครึ่งเดียว เรียกว่าข้าวขึ้นต้องทำพิธี แต่บางครั้งฟาดข้าวไปหมดแล้วได้ข้าวน้อยกว่าปกติ เรียกว่าข้าวลง ต้องทำพิธีเช่นกัน เช่น ฟาดข้าวไปแล้วได้ข้าวมากก็จะทำพิธี ห้ามพูดว่าข้าวดีถ้าพูดข้าวจะไม่ขึ้น ถ้าฟาดแล้วได้น้อยกว่าปกติก็ต้องทำพิธี สำหรับคนที่ไปช่วยฟาดข้าว หากข้าวขึ้นห้ามพูดว่า ข้าวขึ้นมาก ถ้าพูดข้าวจะไม่ขึ้น

๑๐.วีข้าว เรียกว่า *“วีมือ”* เมื่อฟาดข้าวเสร็จแล้ว ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นจะวีเมล็ดข้าวที่ลีบและเศษอะไรต่างๆ ออกโดยใช้พัดขนาดใหญ่หลายอัน หลายคนมาช่วยฟัดข้าวหรือวีข้าว บรรยากาศสนุกสนาน แต่ไม่มีกินเหล้าเพราะเป็นข้อห้าม วันหนึ่งสามารถวีข้าวได้ ๓๐๐-๔๐๐ กระสอบ โดยก่อนจะวีข้าวกองข้าวต้องเอาไม้ซีกผ่า ๒ ซีก เหมือนไม้ย่างปลา มาย่างขิง ดินจอมปลวก และทุไก่คูดุห่อด้วยใบไม้(เถาวัลย์ชนิดหนึ่ง) แล้วนำไปเสียบไว้ที่กองข้าว เอาเคียว มีดดายหญ้าวางไว้ที่กองข้าว ภรรยาเจ้าของไร่ต้องเอาของที่ย่างไว้อย่างละนิดบดให้ละเอียด แล้วก็เดินวนซ้ายรอบกองข้าว แล้วก็ร้องบทสวดเสร็จรอบหนึ่งแล้วผู้หญิงจะเอากระบุงที่ใช้ตวงข้าว ใช้มือซ้ายตักข้าวใส่กระบุงให้เต็มพอดี อธิษฐานเสร็จแล้วเทลงกระบุงอีกลูกหนึ่ง แล้วเทกลับมาอีกรอบ ถ้าคนแรกเทแล้วเทกลับมาได้เท่าเดิม แบบนี้ตวงข้าวไม่ขึ้น ต้องเปลี่ยนคนอธิษฐานเสร็จ ถ้าเทกลับมาแล้วเกินกว่าที่ตวงได้ครั้งแรก แบบนี้ตวงข้าวขึ้น ก็จะให้คนนั้นทำพิธีตวงข้าว ตอนที่จะตักข้าวให้เต็มกระบุงจะให้ผู้หญิงช่วยกันตักให้เต็ม กระบุงที่ใช้ตวงข้าวจะทำขึ้นเอง ลุงเนเส่งเล่าว่า ปู่ย่าตายายบอกว่าอย่าตวงปี๊บ ข้าวจะไม่ขึ้น แต่ปัจจุบันหันมาใช้ปี๊บกันเป็นส่วนมากแล้ว

๑๑. ตวงข้าวขึ้นยุ้ง เรียก *“ซูอ่องบือพ่องเพวะ”* ผู้หญิงจะเป็นผู้ตวงข้าวขึ้นยุ้ง โดยใช้มือซ้ายตวงช้าๆ เพื่อให้ข้าวหมดช้า ถ้ามีข้าวเก่าเอาขึ้นยุ้งก่อนปี๊บหนึ่ง นำกำข้าวแม่โพสพมาแขวนไว้ในยุ้ง และนำเอาหอก ธนู ดาบ เสียม เคียว มีดฟันไร่มาไว้ใต้ใต้ยุ้งข้าว เพื่อป้องกัน *“พิดุขะ”* ซึ่งเชื่อว่าเป็นวิญญาณไม่ดี ถ้าเอาข้าวขึ้นยุ้งแล้วพบลางไม่ดี ข้าวจะไม่ขึ้น เช่น งูเห่าพาดขอบยุ้ง นกเขากินถึง ไก่มาฟักไข่ ต้องขนข้าวลงจากยุ้งแล้วขนขึ้นใหม่อีกรอบหนึ่ง ถ้าไม่มีเหตุการณ์อะไรแล้วก็เอาข้าวขึ้นยุ้ง จากนั้นจะมีการเลี้ยงแม่โพสพ เอาข้าวเหนียว *“หมี่ท่ง”* เลี้ยงแม่โพสพ ห่อข้าวเหนียววางไว้ ๕ กอง ในยุ้งฉางเพื่อบูชาส่งแม่โพสพกลับ และจะเชิญมาใหม่เมื่อตอไม้ดำเป็นการสัญญาว่าการทำไร่ปีหน้าเผาไร่เสร็จ

แล้วจะเชิญแม่โพสพลงมาอีก ปัจจุบันไม่มีการทำยุ้งข้าวแล้ว แต่จะตวงใส่กระสอบปุ๋ยแล้วเก็บไว้บนกระท่อมและขนกลับมาเก็บไว้ที่บ้าน พิธีตวงข้าวขึ้นยุ้งจึงไม่มีใครทำอีกต่อไป

๑๒. กินข้าวใหม่ เรียกว่า *"อ่องบือคู"* การทำไร่จะสิ้นสุดลงเมื่อมีการกินข้าวใหม่ แต่ละครอบครัวจะมีพิธีกรรมของครอบครัว คือ ตักเอาข้าวในยุ้งมาตาก ตำ หุงกิน แค่พอกินในวันเดียว กินร่วมกับอาหารอื่นๆ ที่เก็บมาจากไร่ ปลา กุ้ง และอื่นๆ ที่หามาทำเป็นอาหารได้หรือมีอยู่ในไร่ ข้าวที่หุงสุกต้องมีเถาวัลย์มัดหม้อข้าว แล้วนำครก สาก มีด ขวาน เสียม และอุปกรณ์ทุกอย่างที่ใช้ทำไร่มัดด้วยเถาวัลย์ทั้งหมด แล้วนำข้าวใหม่มาเลี้ยงและนำข้าวใหม่ไปทำบุญที่วัดด้วย ถือเป็นการทำบุญจากหยาดเหงื่อของชาวบ้านครั้งแรกในรอบปี

ลุงเนเส่งจากบ้านกองม่องทะเล่าว่า ปัจจุบันเหลือน้อยแล้วที่จะทำครบตามประเพณีดั้งเดิมกรณีของลุงเนเส่งการทำไร่เมื่อปีที่แล้ว (๒๕๕๔) ไม่ได้ทำพิธีตวงข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์พบว่า คนบ้านกองม่องทะส่วนใหญ่ไม่อาจเลือกพื้นที่ได้ครบตามข้อห้าม เพราะพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนถูกจำกัดโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ไม่สามารถเลือกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนได้เหมือนที่เคยทำมาในอดีต จึงไม่มีพิธีอธิษฐานป่า อีกทั้งชาวบ้านกองม่องทะต้องแบ่งเวลาไปประกอบอาชีพอื่นเพื่อหารายได้ ทำให้ไม่มีเวลากับการทำไร่มากนัก การทำไร่หมุนเวียนอาจขาดบางขั้นตอนไป เช่น บางครัวเรือนไม่ได้ทำ *"บือชิเบอะ"* (ข้าว ๙ กอ) บางครัวเรือนไม่ได้ทำพิธีฟาดข้าว ตวงข้าวขึ้นยุ้ง หรือกินข้าวใหม่

เช่นเดียวกับในบ้านเกาะสะเดิ่ง การถูกกดดันให้ทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ไร่ซากอ่อน เป็นเหตุผลที่ทำให้ไม่มีทางเลือกในการหาพื้นที่ตรงตามคำสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเฉพาะการเลือกพื้นที่ทำไร่และการอธิษฐานไร่ หลายครัวเรือนเลิกพิธีตวงขึ้นยุ้งแล้ว เมื่อมีการนำถุงปุ๋ยมาใส่ข้าวแทนยุ้ง

“ปัจจุบันทำแต่ไร่ซากอ่อน ไม่ได้ทำไร่ซากแก่ทำให้ไม่สามารถทำตามขั้นตอนได้ การเลือกพื้นที่ทำไร่ เพราะไม่มีป่าให้เลือก ยุคสมัยเปลี่ยนไปเวลาน้อยลง งานเยอะขึ้น เวลาน้อยลงไม่มียุ้งข้าวอยู่ในไร่แล้วใช้ถุงปุ๋ยแทน การฟาดข้าวไม่ได้ใช้เสื่อไม้ไผ่แล้วแต่มาใช้ผ้าร่มปูแทนไม่มีตีป่า บือมูไม่ได้ทำ เมื่อก่อนทำไร่เสร็จก็ไปดูป่าว่าจะทำไร่ที่ไหนต่อเดี๋ยวนี้ไม่ได้ทำเพราะต้องแข่งกับเวลาตลาด สมัยก่อนตวงข้าวขึ้นยุ้งฉางหากข้าวไม่ขึ้นก็ต้องตักจากยุ้งข้าวเทลงคราบอีก แล้วก็ตวงใหม่สมัยนี้ไม่ได้ทำแล้ว”[10]

[10] ข้อมูลที่ผู้ให้สัมภาษณ์ตอบในแบบสัมภาษณ์

บทที่ ๕

การทำไร่หมุนเวียนชุมชนปกาเกอะญอในภาคเหนือ

“เราทำเช่นนี้ทำไมหรือ ? เพราะเราเห็นว่า เป็นวิธีการใช้ผืนแผ่นดินที่ดีที่สุดแล้ว เป็นการรักษาหน้าดิน ไม่ให้เสีย ดิน ราก ไม้ ราก ไผ่ ตอ ไม้ ตอ ไผ่ ไม่ตายสนิท ตอ ไม้ตอ ไผ่ยังแตกลูกอ่อน ได้อยู่ ราก ไม้ราก ไผ่ยังแตกหน่อ ได้อยู่ ต้น ไม้ที่ถูกลดกิ่งยังแตกกิ่ง ใหม่ ได้อยู่ ขี้เถ้าขี้ถ่านที่เป็นอาหารพืชยังมีอยู่ ไส้เดือนยังแทงดินอยู่ หญ้า ไม่รก ดายหญ้าเบาแรง ดิน ไม่ถล่มดอย ไม่ไถล เพราะว่าเรา ไม่พลิกหน้าดิน ไม่ขุดขอน ไม้ ขุดราก ไผ่ออก เราปลูกข้าวและพืชผักต่างๆ เราเพียงแต่แทงหน้าดินขนาดรอยเก้งรอยกวางเท่านั้น เรา ไม่ขุดลึกลงถึงแกนดิน แม้จะขุดลึกลงไปก็ ไม่มีประโยชน์ เพราะขี้เถ้าขี้ถ่านที่เป็นอาหารข้าวและพืชผักอยู่เพียงหน้าดิน ไม่ลง ไปอยู่ในแกนดินหากเราถาง ไร่ที่เดิมซ้ำแล้วซ้ำเล่า ปีหนึ่งถางที่นี่ ปีสองถางที่เดิม ปีสามถางที่เดิม ปีแล้วปีเล่าถางที่เดิม หากทำเช่นนี้ดินจะจืดลง ข้าวและพืชผัก ไม่งาม โรคและแมลงจะมากขึ้น หญ้าจะรก เอาหญ้า ไม่อยู่ ยิ่งทำยิ่งหนักขึ้น ยิ่งทำดินยิ่งเสื่อมมากขึ้น สุดท้ายกลายเป็นของเสีย จะต้องทิ้ง ไป กลายเป็นการทำลายป่าอย่างถาวร ไม่สามารถทำกิน ไปตราบชั่วลูกชั่วหลาน”

บือพอ ๒๕๔๗[1]

ชุมชนกะเหรี่ยงตั้งถิ่นฐานกระจายตัวอยู่ในภาคเหนือมากที่สุด ทั้งกะเหรี่ยงจกอว์หรือปกาเกอะญอ กะเหรี่ยงโพล่ว โดยการวิจัยครั้งนี้

[1] “ไร่หมุนเวียนในวงจรชีวิตชนเผ่าปกาเกาะญอ” ๒๕๔๗ (น.๒๐-๒๑) จัดพิมพ์โดย เครือข่ายกองบุญข้าว

เลือกพื้นที่ศึกษาใน๔ ชุมชน ได้แก่ บ้านขุนแม่หยอด- ป่ากล้วย – แม่ราจี ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่, บ้านหินลาดใน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย, บ้านแม่ลาป่าแก่ ตำบลขุนแม่ลาน้อย อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน และบ้านเกร๊ะคี ตำบลแม่วะหลวง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ทั้งหมดเป็นปกาเกอะญอ ชุมชนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนกะเหรี่ยงที่พยายามปรับตัวเพื่อคงระบบไร่หมุนเวียนเอาไว้ ท่ามกลางแรงกดดันในด้านเศรษฐกิจ และนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ

๕.๑ ไร่หมุนเวียนบ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย

บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย เป็นกะเหรี่ยงจกอร์หรือปกาเกอะญอ ประกอบด้วย ๓ หย่อมบ้านด้วยกันคือ ๑) ขุนแม่หยอด จำนวน ๔๓ หลังคาเรือน ทำไร่หมุนเวียนทุกครัวเรือน๒) ป่ากล้วย จำนวน ๔๐ ครัวเรือน ทำไร่หมุนเวียนทุกครัวเรือน ๓) ขุนแม่ราจี จำนวน ๖ ครัวเรือนทำไร่หมุนเวียนทุกครัวเรือนในลักษณะผืนใหญ่รวมกัน โดยบ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วยทำนากันไม่กี่ครัวเรือนนอกจากทำไร่หมุนเวียนแล้วยังทำสวนปลูกกาแฟและถั่วแดงอาซูกิเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก

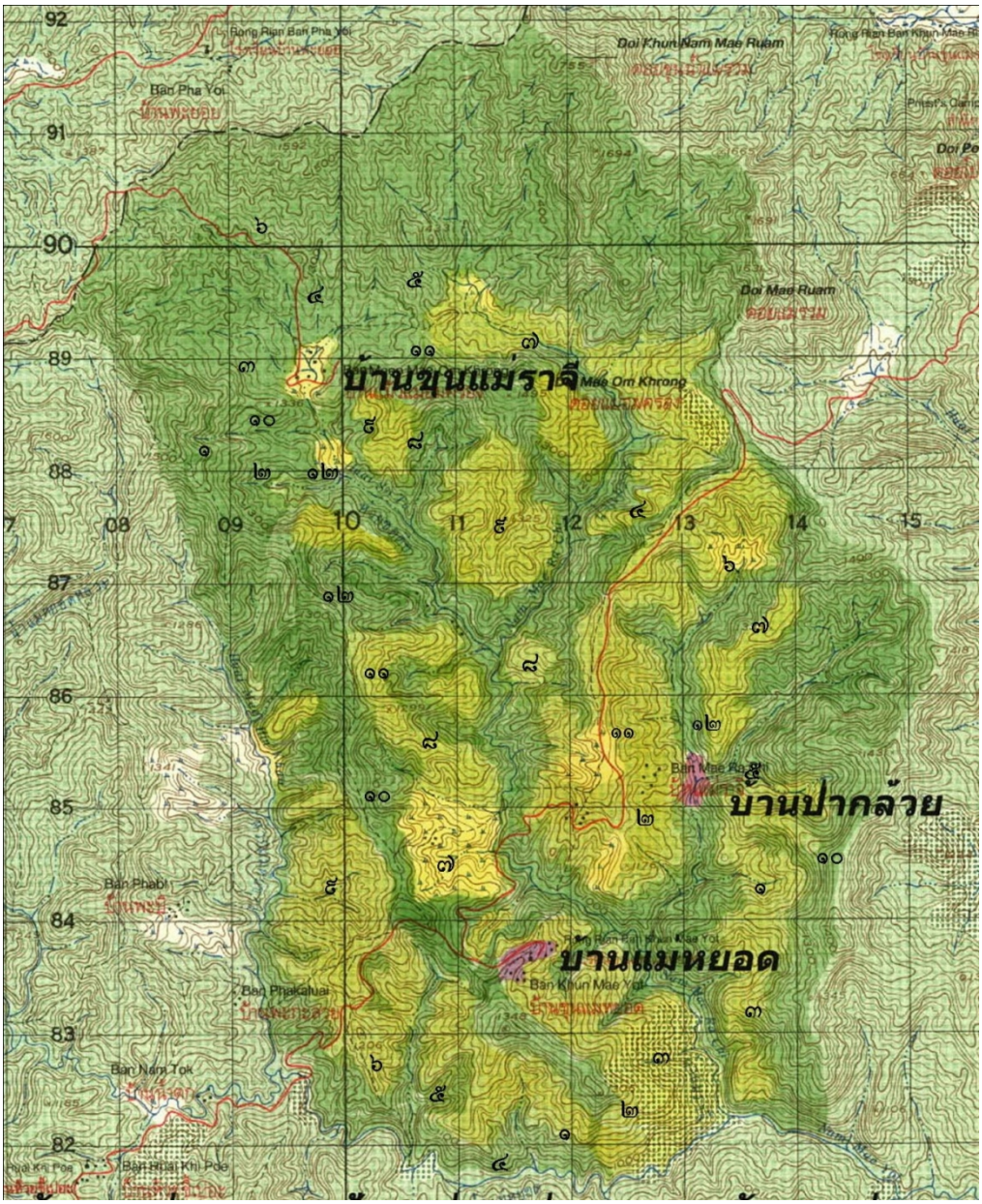
ชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขอบเขตพื้นที่การทำไร่หมุนเวียนไว้ชัดเจน พื้นที่การทำไร่หมุนเวียนจึงไม่มีการขยายเพิ่มเติมในปัจจุบันแต่จำนวนแปลงเพิ่มขึ้น และขนาดแปลงของไร่หมุนเวียนของครอบครัวมีขนาดเล็กลง เนื่องจากต้องแบ่งพื้นที่ให้กับลูกหลาน การถือสิทธิการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนโดยครอบครัว การหมุนจะกลับมาทำในพื้นที่เดิมของครอบครัว ในส่วนของรอบหมุนเวียนการทำไร่ของชาวบ้านที่นี่อยู่ที่ ๑๒ ปี จำนวน ๑๒ แปลง จากเดิมที่มีรอบหมุนเวียนยาวนานถึง ๒๐ ปี

พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนบ้านแม่หยอดป่ากล้วยแยกออกเป็น ๓ โซน ตามหย่อมบ้าน คือ บ้านแม่หยอด ๑๒ แปลง บ้านป่ากล้วย ๑๒ แปลง และบ้านแม่ราจี ๑๒ แปลง ซึ่งขนาดพื้นที่มากน้อยขึ้นกับจำนวนประชากรของหย่อมบ้าน พื้นที่ทั้ง ๑๒ แปลงของหย่อมบ้าน (แผนภาพที่ ๕.๑) มีชื่อเรียกตามภาษาปกาเกอะญอ คือ

บ้านแม่หยอด ได้แก่ ๑. หว่าเกอะหม่คี ๒. เหล่อโจ่โข่ ๓. เซบอเบ่โจ๊ะ ๔. ต่าขุแทะ ๕. ต่าเดโด่โกล๊ะ ๖. โชจะโข่ ๗. เส่เคาะหลู่ ๘. ลี่อะซุย ๙. เก่อชอลอเบ่อโกล๊ะ ๑๐. โหน่กอโกล๊ะ ๑๑. โหน่เส่อมี ๑๒. เซวาโจ๊ะ

บ้านป่ากล้วย ๑. ฉกี่ตาอี๊โจ๊ะ ๒. ฉกี่ต่าคื่อหมื่อ ๓. ฉกี่มีคี ๔. ฉกี่บือโส่คี ๕. ฉกี่หว่าทะโกล๊ะ ๖. ฉกี่มี๊ส่าโบะเด ๗. ฉกี่แหม่ลีโพคี ๘. ฉกี่ดูละพะทอ ๙. ฉกี่เก๊ะป่าเกะโกะคี ๑๐. ฉกี่จะโพฉกี่โกล๊ะ ๑๑. ฉกี่เส่อกวี๊กล๊า ๑๒. ฉกี่หว่าลายปา

บ้านแม่ราจี ๑. ต่าแม่คลีโจ๊ะ ๒. เพลอทอหมื่อทา ๓. พอโมบอโกล๊ะ ๔. หล่าคลือโกล๊ะ ๕. แหม่จีโกล๊ะ ๖. ทีทอโกล๊ะ ๗. เส่เกอเนอเด ๘. เตอแกวี ๙. ปาปะเอกหลู่ ๑๐. เพลอทอหมื่อคี ๑๑. เกอะปาเก่โก่คี ๑๒. ต่าแม่คลีโจ๊ะขอทิ

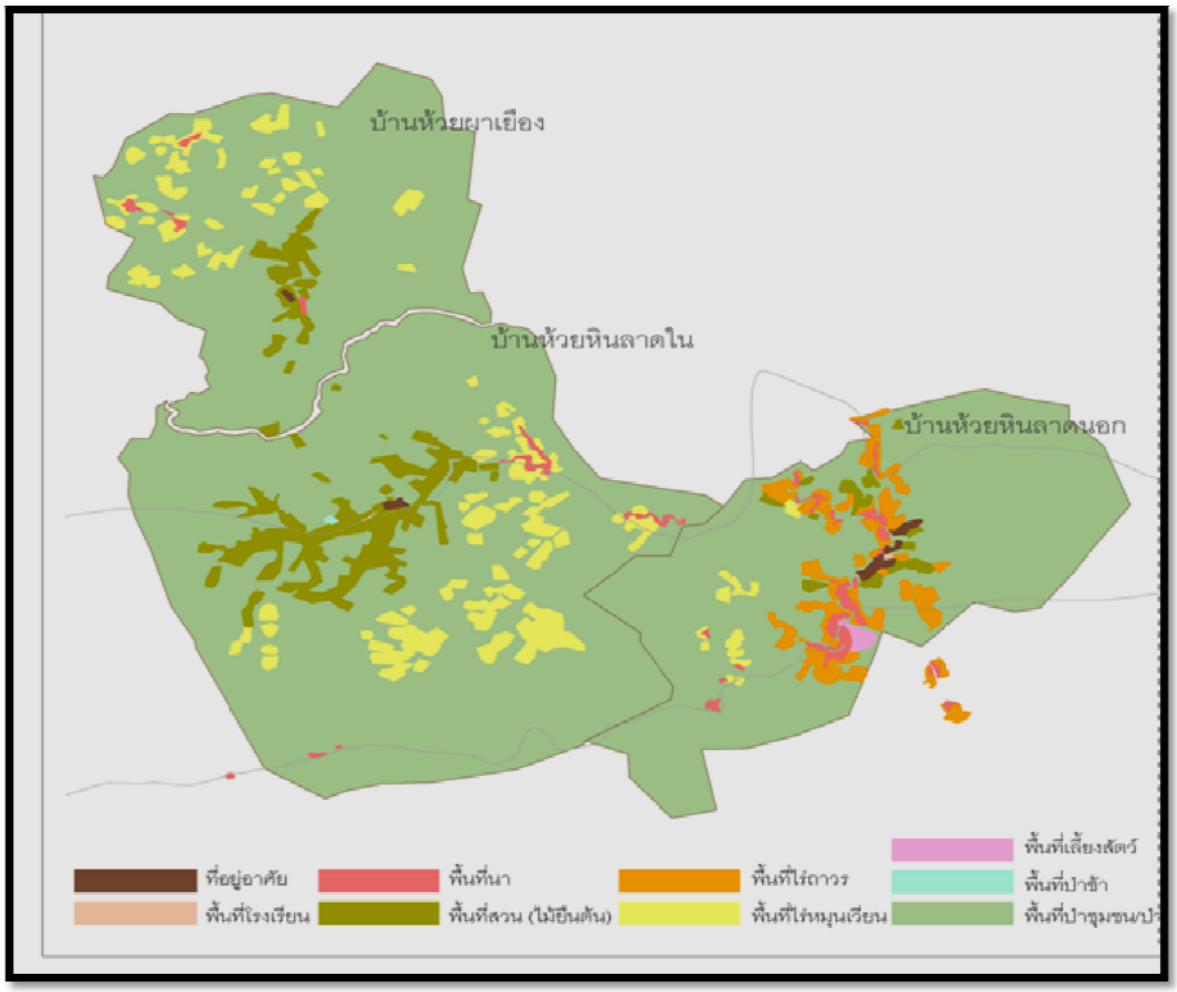

แผนภาพที่ ๕.๑ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนบ้านขุนแม่หยอด ป่ากล้วย และแม่ราจี (ซ้าย)

ที่มา:รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โครงการแนวทางการสืบทอดการทำไร่หมุนเวียนสู่คนรุ่นใหม่ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวดเชียงใหม่

๕.๒ ไร่หมุนเวียนบ้านหินลาดใน

บ้านหินลาดใน เป็นกะเหรี่ยงจกอร์หรือปกาเกอะญอและเป็น ๑ ใน ๓ หย่อมของบ้านห้วยหินลาด ได้แก่ หินลาดใน ผาเยือง และหินลาดนอก จำนวนครัวเรือนของบ้านหินลาดในมีจำนวน ๒๔ ครัวเรือน ชุมชนหินลาดในตั้งอยู่ในพื้นที่คาบเกี่ยวระหว่างเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ่ บ้านห้วยหินลาด (รวม ๓ หย่อมบ้าน) มีพื้นที่ทั้งหมด ๒๙,๓๔๔.๗๐ ไร่ จำแนกเป็น ที่อยู่อาศัย ๖๖.๐๖ ไร่ที่นา ๒๒๙.๔๑ ไร่สวนวนเกษตร ๑,๐๑๙.๘๐ ไร่ไร่หมุนเวียน ๑,๒๙๘.๗๒ ไร่ ไร่ถาวร ๕๗๕.๒๐ ไร่ป่าชุมชน ๑๙,๖๑๖.๓๗ ไร่

แผนภาพที่ ๕.๒ บ้านห้วยหินลาด (ที่มา: มูลนิธิเพื่อการพัฒนาภาคเหนือ)

ชาวบ้านห้วยหินลาดเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่หมุนเวียน ทำนา สวนชา ปลูกพืชเศรษฐกิจบางส่วน และการเก็บผลผลิตจากป่า ลักษณะการทำไร่หมุนเวียนเป็นแบบแปลงกระจาย ไร่เหล่าแต่ละแห่งมีการจัดสรรการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนชัดเจน แต่สามารถแบ่งปันกันใช้ที่ดินให้ครอบครัวอื่นในชุมชนได้ หากครอบครัวที่ถือสิทธิอยู่ไม่ได้ทำไร่ในปั้น มีรอบหมุนเวียนอยู่ที่ ๕-๑๐ ปี ซึ่งลดลงจากอดีตที่จะทิ้งพื้นที่ไว้ราว ๑๕ – ๒๐ ปี

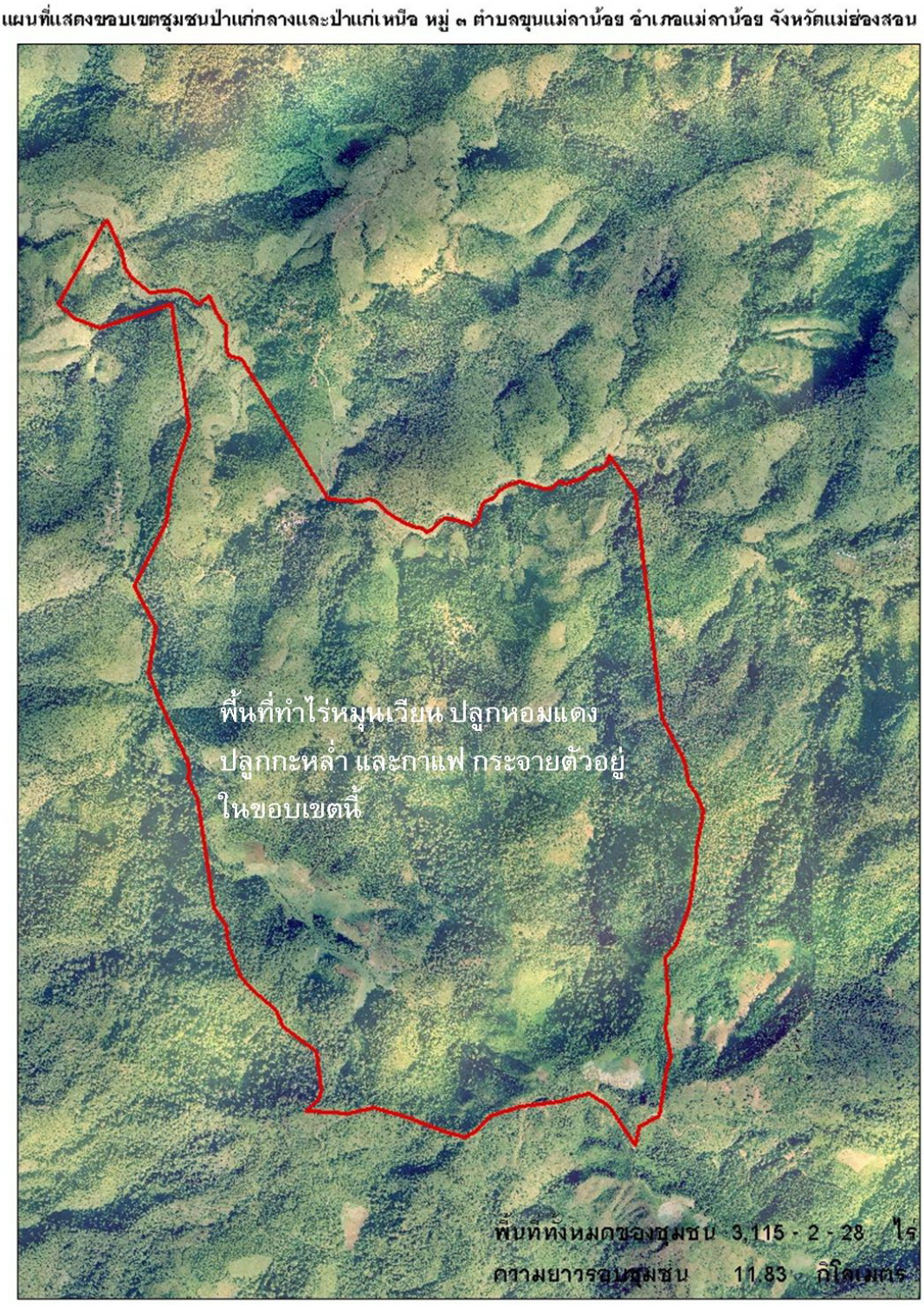
๕.๓ ไร่หมุนเวียนบ้านแม่ลาป่าแก่

บ้านแม่ลาป่าแก่ เป็นกะเหรี่ยงจกอร์หรือปกาเกอะญอ ประกอบด้วย ๓ หย่อมบ้าน ได้แก่ บ้านแม่ลาป่าแก่ใต้, บ้านแม่ลาป่าแก่เหนือ และบ้านแม่ลาป่าแก่กลาง รวม ๑๐๐ ครัวเรือนเฉพาะหย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่ใต้ที่ทำไร่หมุนเวียนในลักษณะผืนใหญ่รวมกัน ชุมชนได้กำหนดขอบเขตและจัดสรรสิทธิการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนของครอบครัวไว้ชัดเจนเช่นเดียวกับบ้านแม่หยอด-ป่ากล้วยและแนวโน้มขนาดของแปลงไร่หมุนเวียนเล็กลงจากการแบ่งให้ลูกหลานเช่นกัน ระยะเวลาทำไร่หมุนเวียนมีรอบหมุนเวียนสั้นลง เหลือ๗ ปี ในอดีตจะทิ้งรอบหมุนเวียนประมาณ ๑๐ ปี

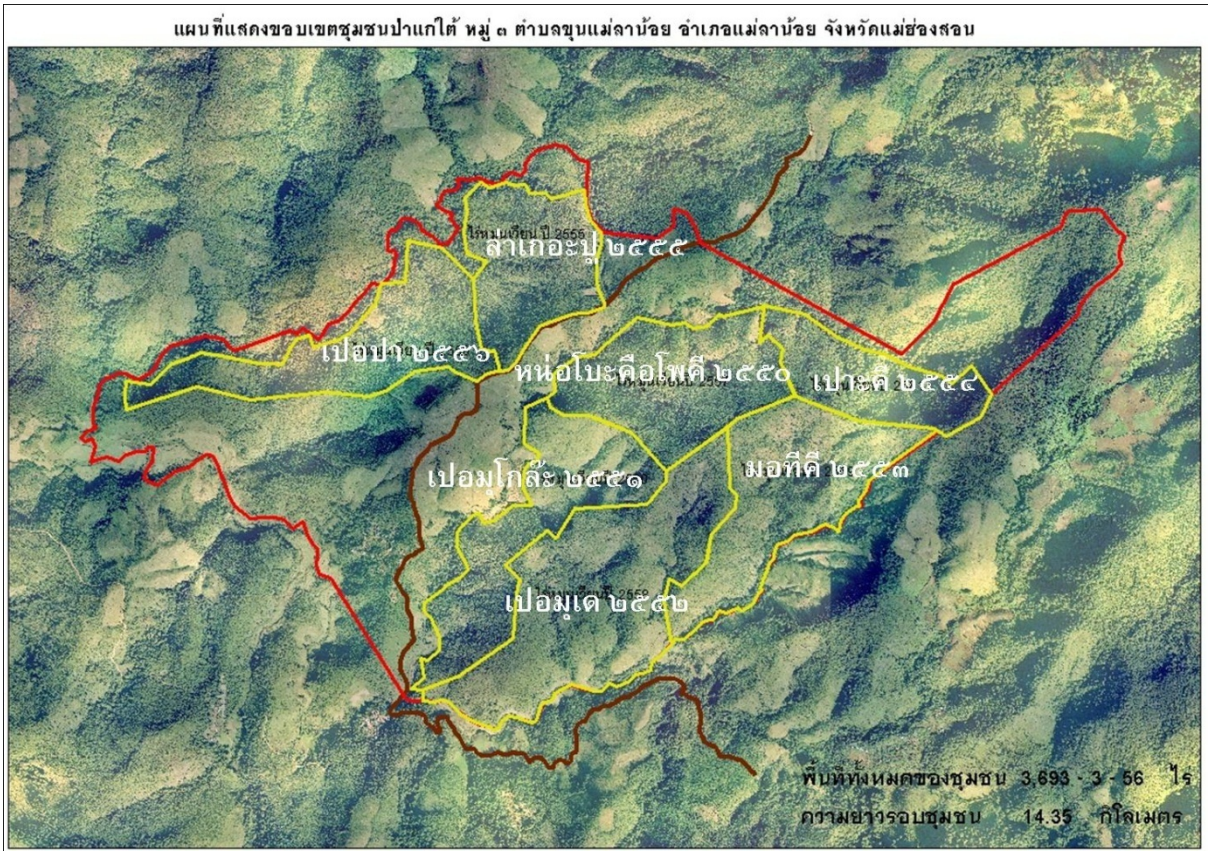
ในส่วนของหย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่เหนือ และแม่ลาป่าแก่กลาง มีจำนวนครัวเรือนที่ยังทำไร่หมุนเวียนอยู่ราว ๕๐% ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะกับการปลูกหอมแดง และกะหล่ำ ซึ่งเป็นการใช้พื้นที่ถาวร คือพื้นที่บริเวณหุบเขาที่มีแหล่งน้ำลำห้วยขณะที่สวนกาแฟปลูกในพื้นที่ป่าใช้สอยผสมผสานกับไม้ผลต่างๆ ถือสิทธิการใช้พื้นที่ของครอบครัวเช่นเดียวกับพื้นที่ปลูกหอมแดงและกะหล่ำ ส่วนพื้นที่ที่ยังทำไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่ที่ไม่สามารถปลูกหอมแดงและกะหล่ำได้เพราะไม่มีแหล่งน้ำ และยังเป็นสิทธิหน้าหมู่ร่วมกันระหว่างหย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่

เหนือและกลาง ซึ่งแปลงมีลักษณะกระจายไม่เป็นผืนรวมเหมือนกับแม่ลาป่าแก่ใต้ โดยการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนนี้จะมีการประชุมว่าครอบครัวใดที่ไม่มีนา หรือมีนาน้อยและต้องการทำไร่ข้าวในปีนั้นกี่ครอบครัวสามารถทำไร่ได้บริเวณใดบ้าง ทั้งนี้ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนมีการจัดสรรให้ครอบครัวเช่นเดียวกัน แต่สามารถแบ่งปันให้เครือญาติหรือเพื่อนบ้านที่ไม่มีนามาทำไร่ข้าวได้

ส่วนเรื่องพิธีกรรมก่อนที่ศาสนาคริสต์เข้ามา ทำพิธีกรรมกันเข้มงวด แต่ว่าพอเปลี่ยนมาถือศาสนาคริสต์ก็เบาบางลงตั้งแต่ปี ๒๕๐๐ ทำให้บ้านแม่ลาป่าแก่ผ่อนปรนเรื่องพิธีกรรมไป แต่ก็ยังทำพิธีกรรมกันอยู่เพียงแต่เบาบางไม่เข้มข้นเหมือนเดิม

แผนภาพที่ ๕.๓ ขอบเขตพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน ปลูกหอมแดง กะหล่ำ และกาแฟ บ้านแม่ลาป่าแก่เหนือและป่าแก่กลาง

แผนภาพที่ ๕.๔ พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนบ้านแม่ลาป่าแก่ใต้

ที่มา: สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (IMPECPT)

แปลง ๑ หน่อโบะคีอโพคี (บริเวณลำห้วย) แปลง ๒ เปอมุโกล๊ะ (ต้นเปอมุ) แปลง ๓ เปอมุเด (กิ่วดอยต้นเปอมุ) แปลง ๔ มอทีคี (หัวลำห้วย) แปลง ๕ เปาะคี (ไหล่เขาข้างลำห้วย) แปลง ๖ ส่าเกอะปู (ต้นไม้ที่เป็นยาให้เด็กกิน) แปลง ๗ เปอปา (ไหล่เขาข้างลำห้วย)

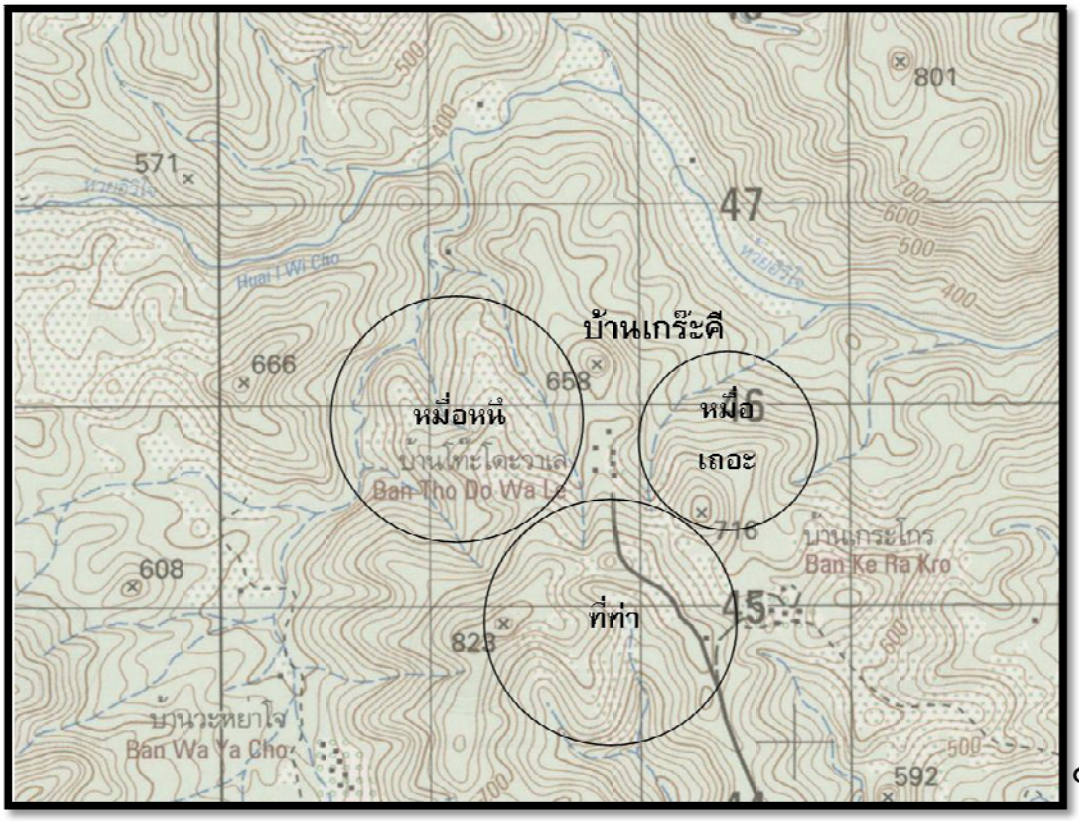
๕.๔ ไร่หมุนเวียนบ้านเกร๊ะคี

บ้านเกร๊ะคี เป็นกะเหรี่ยงจกอร์หรือปกาเกอะญอ ประกอบด้วย ๔ หย่อมบ้าน ได้แก่ บ้านเกร๊ะคี มีจำนวนครัวเรือน ๕๐ หลังคาเรือนทำไร่หมุนเวียนประมาณ ๔๘ ครัวเรือน และทำนาประมาณ ๕ ครัวเรือน, บ้านเลโพเด มีจำนวนครัวเรือน ๕๐ หลังคาเรือน ทำไร่หมุนเวียนทุกครัวเรือน และทำนาประมาณ ๕ ครัวเรือน

บ้านโท๊ะโด๊ะวาเลมีจำนวนครัวเรือน ๒๐ หลังคาเรือนทำไร่หมุนเวียนทุกครัวเรือนและทำนาประมาณ ๔ ครัวเรือน และ บ้านตาโซเดมีจำนวนครัวเรือน ๑๙ หลังคาเรือน ทำไร่หมุนเวียนทุกครัวเรือนและทำนาประมาณ ๑ ครัวเรือน

ชุมชนกำหนดขอบเขตและจัดสรรพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนไว้ชัดเจนเช่นกันและมีแนวโน้มเช่นเดียวกับบ้านกรณีศึกษาอื่นๆ ที่ขนาดพื้นที่ลดลง จากการแบ่งพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนให้ลูกหลาน มีรอบหมุนเวียนอยู่ที่ ๖ ปี ขณะที่ในอดีตรอบหมุนเวียนอยู่ที่ประมาณ ๘ ปี ลักษณะการทำไร่หมุนเวียนเป็นแบบผืนใหญ่รวมกัน และยังมีการปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นในพื้นที่สวน โดยปลูกต้นหมาก ต้นพลูเป็นหลัก บางครัวเรือนปลูกขนุน มะละกอ กล้วย มะม่วง มะพร้าว มะตื่น กาแฟ ทุเรียนผสมผสานด้วย

แผนภาพที่ ๕.๕ แสดงพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนบ้านเกร๊ะคี กระจายอยู่ใน ๓ โซน คือ “หมื่อหนึ” (ทิศตะวันตก), “หมื่อเถอะ” (ทิศตะวันออก) และ “ที่ท่า” (ท้ายน้ำ)

๕.๕ พื้นที่ต้องห้ามตามความเชื่อในการทำไร่หมุนเวียน

ข้อห้ามทำไร่หมุนเวียนตามคำสอนของบรรพบุรุษชาวปกาเกอะญอในพื้นที่ศึกษาในภาคเหนือมีลักษณะเหมือนกันกับกะเหรี่ยงโพล่วในภาคตะวันตก คือ ข้อห้ามและความเชื่อในการทำไร่ที่อธิบายได้ว่าเป็นพื้นที่ความสำคัญทางนิเวศวิทยา ดังต่อไปนี้

๑) ***"ทีโข่เม"*** พื้นที่ป่าต้นน้ำ ตาน้ำ น้ำออกรู

๒) ***"ต่าเดโดะ"*** กิ่วดอยหลวง

๓) ***"ต่าโพหม่าโกล"***เส้นทางการสัญจรของสัตว์ ถือเป็นความเชื่อ

๔) ***"ต่าโจ๊ะโข่"***ยอดดอยสูง

๕) ***"ทีแมะเก่อลา"***พื้นที่โป่งน้ำ เชื่อว่ามีผีและเป็นพื้นที่หากินของสัตว์

๖) ***"เดะหมื่อเบอ"***พื้นที่ภูเขาล้อมรอบ เกาะบนพื้นที่สูง ถือเป็นสนามเด็กเล่นของผี ศูนย์รวมของผี

๗) ***"ต่าเบาะปู"***พื้นที่ที่เป็นที่อยู่และผสมพันธุ์ของสัตว์ป่า

๘) ***"ดูตะ"***ป่าอนุรักษ์ ป่าดงดิบที่เจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาตให้ทำไร่

๙) ***"ดูละ"***ป่าใช้สอย

๑๐) ***"แดวะเก๊าะ"***พื้นที่สบน้ำสามสบมาบรรจบกันหรือไม่ควบลำห้วย

๑๑) ***"เหม่โต"***สันแนวกันไฟ เพื่อป้องกันไฟป่า แนวสันภูเขาไฟระหว่างพื้นที่ทำกินกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์

๑๒) ***"จอหล่อสี"***พื้นที่วัดเก่า เจดีย์เก่า

๑๓) ***"ต่าหล่อเออ"***หรือ ***"ต่าเออปู"***พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีเจ้าของ

๑๔) ***"ตาสว่าโข่"*** พื้นที่ที่มีความสำคัญตามความเชื่อทางวัฒนธรรม เช่น ป่าสุสาน/ป่าช้า ถ้าชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่นี้อาจทำให้ป่วยและล้มตายได้

นอกจากนั้น บือพอ (ถาวร กัมพลกุล) นักเขียนชาวปกาเกอะญอจากจังหวัดเชียงใหม่ถ่ายทอดไว้ในหนังสือ *"ไร่หมุนเวียน ในวงจรชีวิตชนเผ่าปกาเกอะญอ"* เพื่อบอกเล่าวิถีการทำไร่หมุนเวียนของคนปกาเกอะญอเมื่อครั้งอดีต แต่ได้เปลี่ยนแปลงและสูญสลายไปแล้วจากบ้านเกิดขึ้นผู้เขียน และกำลังเกิดขึ้นกับชุมชนปกาเกอะญอจำนวนมาก รวมถึงชุมชนในพื้นที่ศึกษา ๔ หมู่บ้านในภาคเหนือ คณะผู้วิจัยเห็นว่าควรจะบันทึกไว้ในงานวิจัยครั้งนี้เกี่ยวกับข้อห้ามตามความเชื่อเพิ่มเติมจากข้อมูลจาก ๔ พื้นที่ศึกษา ดังนี้

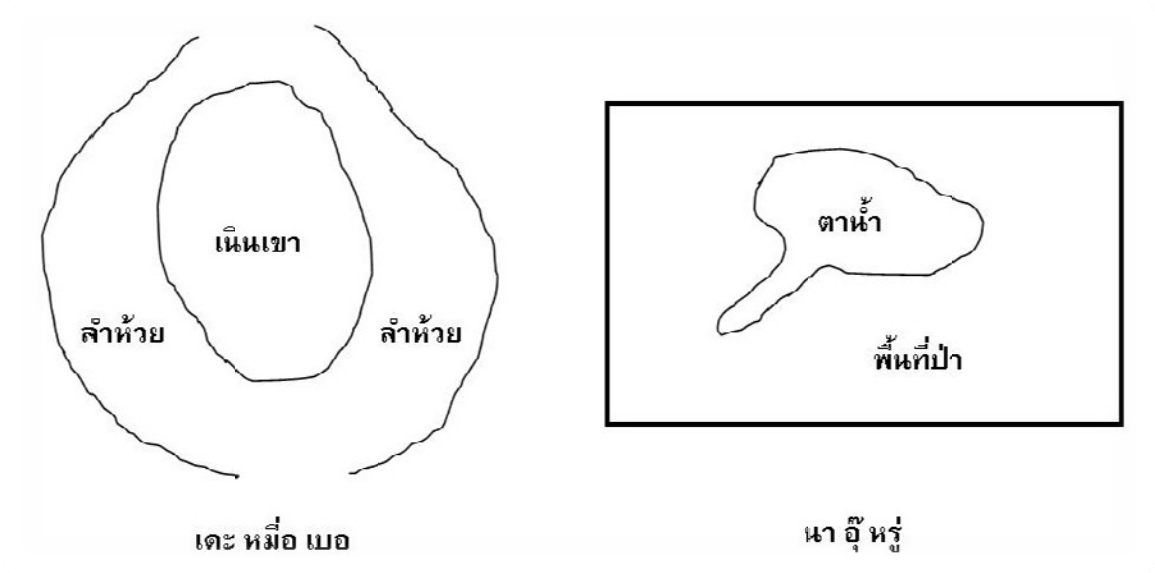
๑) ***"เดะ หมื่อ เบอ"*** แปลว่า "เขียดแลวกกไข่" หมายถึง เขาลูกหนึ่ง มีลำห้วยไหลล้อมรอบ เราไม่ถางไร่ เราเชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยของภูติผี เราถือเป็นข้อห้าม

๒) ***"นา อุ๊ หรู่"*** แปลว่า "น้ำออกรู" หมายถึง บริเวณตามน้ำผุด เราจะไม่ถางไร่ เราถือเป็นข้อห้าม เราเชื่อว่ามีเจ้าน้ำ (นาที) อาศัยอยู่ หากถางไร่น้ำจะลงโทษเรา

๓) ***"ที แหมะ เกอะลา"*** แปลว่า "แอ่งน้ำกระจก" หมายถึง แอ่งน้ำแห่งใดๆ ที่หัวไม่ไหลท้ายไม่ไหล เป็นแอ่งน้ำนิ่ง บริเวณนี้เราไม่ถางไร่ เราถือเป็นข้อห้าม

๔) ***"แพะ ฆี ถิ ฮี่"*** แปลว่า "ไร่หนีบหมู่บ้าน" หมายถึง ปีที่แล้ว หากเราถางไร่เหนือหมู่บ้าน ปีนี้ใต้หมู่บ้านเราจะไม่ถาง หรือปีที่แล้ว หากเราถางไร่ทางตะวันออกของหมู่บ้าน ปีนี้ทางตะวันตกของหมู่บ้านเราจะไม่ถาง เราถือเป็นข้อห้าม

และขณะเดินไปถางไร่ ได้ยินเสียงนกขุนแผนร้องทัก เก้งร้องทัก หรืองูเลื้อยตัดหน้า เราจะไม่ถางไร่ที่นั่น เราถือเป็นข้อห้าม ถือว่ามีลางบอกเหตุที่ไม่ดี แสดงว่าเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่า เจ้าเขา ไม่อนุญาตให้เราถางไร่ จะต้องไปเลือกที่ใหม่

แผนภาพที่ ๕.๖ พื้นที่ต้องห้ามในการทำไร่หมุนเวียน

๕) ***"โถ่ หล่ย เปย เด๊าะ กะ"***หุบเขาหนึ่ง ปีที่แล้วถางไร่ด้านหนึ่ง ปีนี้ถางอีกด้านหนึ่ง ฝั่งตรงข้ามจะไม่ถางไร่อีก ถือเป็นข้อห้าม เรียกว่า "นกเขาขันตรงข้าม"

๖) ***"หญ่า เปอะลา ถ่อ"*** ลำห้วยหนึ่ง ปีที่แล้วถางไร่ฝั่งหนึ่ง ปีนี้ฝั่งตรงข้ามห้ามไม่ให้ถางไร่อีก ถือเป็นข้อห้าม เรียกว่า "ปลาพลวงขึ้น"

๗) ***"หยื่อ เด โพล"*** เขาลูกหนึ่ง ปีที่แล้วถางไร่หน้าเขา ปีนี้หลังเขาไม่ให้ถางไร่อีก ถือเป็นข้อห้าม เรียกว่า "รูหนีหนูหวาย"

๘) ***"แสว่ ลอละ"*** เขาลูกเดียวกัน ปีที่แล้วถางไร่ตอนบน ปีนี้ตอนใต้ไม่ให้ถางไร่อีก ถือเป็นข้อห้าม เรียกว่า "ถ่านไหลลง"

บทคำสอนจากบรรพบุรุษของชาวปกาเกอะญอสอนเอาไว้ว่า

ใช้น้ำให้รักษาน้ำ	*(ออ ที เกอะตอ ที)*
ใช้ผืนดินให้รักษาผืนดิน	*(เอาะ ก่อ เกอะตอ ก่อ)*
กินเขียดให้รักษาผา	*(เอาะ เดะ เกอะตอ เล)*
กินปลาให้รักษาห้วย	*เอาะ หญ่า เกอะตอ กวี)*
เรารักษาไม้ที่ขุนน้ำ	*(เกอะตอ เส่ ทีโพคี)*
เรารักษาไผ่ที่ขุนน้ำ	*(เกอะตอ หว่า เลอะ ทีโพคี)*
ให้เป็นที่อยู่ของสัตว์ป่า	*(เกอะตอ ฉ่าโพ อะหล่อมี)*
ให้เป็นที่นอนของสัตว์ป่า	*(เกอะตอ ก่อโพ อะหล่อมี)*
ไก่ฟ้าไก่ป่าเดินด้วยกัน	*(โถ่กิ ชอมี เปาะเหลาะคี)*
นึกถึงแล้วช่างน่าห่วงหา	*(เมะโชโหม่ เก เสอะหยื่อซี)*
ใช้ผืนน้ำให้รักษาไว้	*(ออ ที เกอะตอ ที เหม่ เก)*
ใช้ผืนดินให้รักษาไว้	*(เอาะ ก่อ เกอะตอ ก่อ เหม่ เก)*
ถางไร่อย่างฟันให้ไม้ตาย	*(แพะ ฆึ ขุ ซี เส่ เตอะ เก)*
ฟันไร่อย่าถางไผ่ให้ตาย	*(แพะ ฆึ ขุ ซีหว่าเตอะเก)*
หากไม้และไผ่หมดไป	*(เส่ หว่า เมะ ลอตุ ลอเช)*
เราจะอดน้ำอดข้าวตาย	*(เปอะ บะ กอวี บะกอเจ)*

บือพอ (๒๕๔๗: ๒๒-๒๕, ๓๑-๓๒)

๕.๖ ขั้นตอนการทำไร่หมุนเวียน

การอธิบายถึงขั้นตอนทำไร่หมุนเวียนของคนปกาเกอะญออย่างละเอียดลึกซึ้ง มีอยู่ในงานเขียนของบือพอ (ถาวร กัมพลกูล) ใน *“ไร่หมุนเวียน ในวงจรชีวิตชนเผ่าปกาเกอะญอ”* (๒๕๔๗) ไว้แล้ว งานศึกษาครั้งนี้จึงเพียงอธิบายจากข้อมูลจากการบอกเล่าของผู้นำชุมชนในการประชุมกลุ่มย่อย และใช้ข้อมูลจากงานเขียนของบือพอมาเสริมในรายละเอียดบางส่วน

๑. **การตระเวนหาพื้นที่ทำไร่** เรียกว่า *“ฉก่าดูละ”* พิธีการเสี่ยงทายเมื่อสมัยบุกเบิกต้องทำ แต่ปัจจุบันนี้ไม่ได้ทำแล้ว เพราะว่าหมู่บ้านมาตั้งนานแล้วและสถานที่ทำกินกลายเป็นไร่เหล่าไปหมดแล้ว

๒.การถางไร่ เรียกว่า *“แผะ ฆึ”* สมัยก่อนเมื่อเลือกพื้นที่ทำไร่ได้แล้ว ก็จะถางไร่ หน้าที่การถางไร่จะเป็นของผู้ชาย โดยถางประมาณ ๓ วัน แล้วเว้น ๑วัน แล้วถางไปอย่างนี้จนกว่าจะเสร็จในขั้นตอนนี้มีพิธีกรรมที่เรียกว่า *“แผะฆึหล่อชิ”* หมายถึง ไล่ผี ไล่สัตว์ ไล่แมลง และสิ่งมีชีวิตให้ออกไปจากไร่ทั้งหมด และพิธีกรรมอธิฐานขอขมาต่อผีต้นไม้ สิ่งศักดิ์สิทธิ ผีเจ้าที่ เจ้าดิน เจ้าฟ้า เจ้าฝน เจ้าป่า เจ้าเขา

ถ้าหากว่าภายใน ๓ วัน บางครอบครัว บางคน บางวันมีดแหว่ง ขวานหลุดด้าน หรือถูกมีดบาด ขวานจามถูกเท้า หรือตกจากต้นไม้ ต้นไม้ หรือต้นไม้ล้มทับต้นไผ่ล้มฟาด หากเกิดเหตุการณ์เช่นนี้จะเลิกถางไร่ที่นั่น ต้องไปหาที่ถางไร่ใหม่ หรือกลับไปบ้านฝันไม่ดี เช่น ฝันว่ายิงหมี ยิงเลียงผาได้ ก็จะเลิกถางไร่ที่นั่นเช่นกัน หากขืนถางต่อไป คนใดคนหนึ่งอาจเสียชีวิต เพราะเชื่อว่าเลียงผาคือขวัญของมนุษย์

ในช่วงระหว่างการถางไร่มีข้อห้าม เช่น หากพบรังต่อ รังผึ้ง รังมิ้น ห้ามตีมากินต้องวันที่ไว้ไม่ตัดฟันต้นไม้ เชื่อว่าหากตีมากิน ไร่จะไหม้ไม่ดี การตัดฟันต้นไม้ต้นไผ่ต้องเว้นตอไว้สูง ไม่ตัดถึงโคน เพื่อให้

แตกกอ แตกหน่อ และแตกกิ่งใหม่ได้อีก ต้นไม้ใหญ่ๆ กิ่งมากใบดก ไม่ให้ตัดโค่น แต่ให้ลิดกิ่งแทน เหลือไว้สามสี่กิ่ง เพื่อเก็บไว้ให้เป็น “ที่เกาะนกพญาไฟ” (บิ เบ อะ หล่อ จ่อ)

๓.การทำแนวกันไฟก่อนเผาไร่ เรียกว่า *“มาเหม่โต”* เพื่อป้องกันไฟไหม้ป่า ไร่เหล่าทั้งอ่อนและแก่ป้องกันไฟไหม้สัตว์ป่า ก่อนเผาไร่ต้องทำพิธีกรรมขอให้ไฟไหม้ไร่ดี ด้วยการเลี้ยงข้าว ปลา อาหาร ไก่ ๑ ตัว อธิษฐานผีเจ้าที่เจ้าทางและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่า *“พะถ่อเมโข่”* ขอให้ไฟไหม้ไร่ดี ไม่ให้ไฟลามไปที่อื่นขั้นตอนการทำแนวกันไฟนี้ไม่ได้ทำในสมัยก่อน แต่เพิ่มเข้ามาใหม่ภายหลัง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการดูแลและจัดการทรัพยากรของชุมชน

๔. การเผาไร่ เรียกว่า *“ชุ ฆี”* หลังจากถางไร่เสร็จแล้วจะปล่อยให้กิ่งไม้ใบไม้ตากแดดจนแห้ง เรียกว่า “ช่วงตากไร่” (*โล เก๊าะ คา*) โดยจะตากไว้ประมาณ๑ เดือน เดือนครึ่ง หรือ ๒เดือน เช่น เดือนมกราคมถางไร่ เดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคมตากไร่ พอปลายเดือนมีนาคม หรือต้นเดือนเมษายน หลังจากตากไร่แล้วก็จะถึงเวลาเผาไร่ ราวต้นเดือนเมษายนก่อนเผาไร่จะทำพิธีเรียกลม (เก๊าะ เกอะ ลี) และอธิษฐานคำอธิบายขณะจุดไฟเผาว่า “ลมเอ๋ย โหมขึ้นไปเถิด...ลมเอ๋ยโหมขึ้นไปเถิด...(ถ่อ เกอะลี หอ...ถ่อ เกอะลี หอ) เจ้าไฟแม่ เจ้าไฟผู้เอ๋ย อยู่ที่ใดมา อยู่แห่งใดมา อยู่ทิศเหนือมา อยู่ทิศใต้มา อยู่ด้านซ้ายมา อยู่ด้านขวามา อยู่ตะวันออกมา อยู่ตะวันตกมา มากินยอดไม้ มากินยอดไผ่ มากินท่อนไม้ มากินท่อนไผ่ มากินตอไม้ มากินตอไผ่ เมื่อได้เวลาแล้ว ข้าจะเลี้ยงตอบแทนเจ้าด้วยไก่ผู้แดงใหญ่ตัวหนึ่ง...ลมเอ๋ยโหมขึ้นไปเถิด...ลมเอ๋ยโหมขึ้นไปเถิด”

หลังเผาไร่เสร็จจะมีการทำเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์เรียกว่า *“มา หน่อ ฆี”* เพื่อประกาศบอกกล่าวแก่ ผีเจ้าที่ เจ้าดินสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีฟ้า ผีฝน เทวดา ว่าปีนี้สถานที่นี้เป็นที่ทำกินแล้ว ขอให้พวกท่านทั้งหลายได้

รับทราบ อีกวันต่อมาพวกผู้หญิงจะเข้าไปปลูกพืชตามไฟ เรียกว่า *“สู่ แชว เหม่ ฆี”*ผู้หญิงจะปลูก ข้าวโพดฟักทอง เผือก มัน ถั่ว บวบ ฯลฯ ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์กับเพื่อนบ้านตั้งแต่เดือนกุมภาพันธุ์ หรือช่วงหน้าหนาว ในช่วงที่เผาไร่ถ้ามีฝนตกจะเว้นไม่เดินเข้าไร่ ๓วัน ถ้าฝนตกและมีลูกเห็บตกด้วย จะเว้นไม่เดินเข้าไร่๗วัน และการไปเผาไร่

๕. การรื้อไร่หรือ การทำความสะอาดไร่ เรียกว่า *“โก่ ฆี”*เป็นการทำความสะอาดเก็บเศษไม้ที่ไหม้ไฟไม่หมด หรือไม้ที่ไม่ไหม้ ไม้เหล่านั้นจะนำมาทำรั้วไร่ (*โรต่ะ*) เพื่อป้องกัน วัว ควาย ไม่ให้เดินเข้าไปในไร่ จากนั้นจะสร้างกระท่อมในไร่(*มาแด*)เพื่อหลบฝน หลบแดด หรือพักนอนตอนกลางคืน

๖. การหยอดข้าวเรียกว่า *“เผว่บือ”* การหยอดข้าวจะใช้การเอาแรง โดยผู้ชายจะเป็นผู้แทงหลุมสำหรับหยอดเมล็ดข้าว เรียกว่า *“โก่ ฆี”* ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้หยอดเมล็ดลงหลุมที่ผู้ชายแทงหลุมไว้และเมล็ดของพืชผักบางชนิด เช่น ผักกาด ห่อวอ งา ฯลฯ จะหยอดไปพร้อมกับเมล็ดข้าวเลย สมัยก่อนจะต้องหยอดแม่ข้าว๗ หลุมก่อน เรียกว่า*“มวา แชะ ลอ”* หรือ *“โดบือสู่ลอ”* ปัจจุบันยังเหลือทำอยู่ส่วนน้อยในบ้านแม่หยอด-ป่ากล้วย สำหรับช่วงเวลาในการปลูกข้าว หรือ หยอดข้าว มีอยู่ ๒ ช่วงเวลา หากพื้นที่อยู่เป็นป่าดงดิบ เริ่มปลูกข้าวปลายเดือนเมษายน แต่ถ้าพื้นที่อยู่ในป่าแพะ ป่าเต็งรัง หรือป่าเบญจพรรณเริ่มปลูกปลายเดือนพฤษภาคม –เดือนมิถุนายน

๗. ดายหญ้า เรียกว่า *“กล่อหน่อ”*ผู้ที่ปลูกข้าวในเดือนเมษายน จะดายหญ้าช่วงแรกในเดือนพฤษภาคม ถ้าปลูกข้าวในเดือน พฤษภาคม และมิถุนายน จะถอนหญ้าช่วงแรกต้นกรกฎาคม ดายหญ้ารอบแรกเมล็ดข้าวยังไม่งอก เรียกว่า “ดายหญ้าหัวไฟ” (กล่อ หน่อ เหม่ โข่) ถ้าเป็นป่าที่ฟื้นตัวดีแล้วหญ้าจะไม่รกมาก การดายหญ้าจะเสร็จเร็วราว ๓

สัปดาห์ การดายหญ้าไม่ได้ดายไปเรื่อยๆ แต่มีระเบียบกฎเกณฑ์ที่บรรพชนสอนไว้ วิธีการคือจะแบ่งไร่ออกเป็นส่วนๆ จากหัวไร่สู่ท้ายไร่ โดยมากจะแบ่งเป็นสามส่วน คือ หัว กลาง ท้าย โดยจะเริ่มดายจากส่วนหัวเป็นส่วนแรกก่อน ดายทีละแนวจากข้างไร่ด้านหนึ่งจนถึงอีกด้านหนึ่ง เสร็จส่วนแรกลงไปดายส่วนที่สองตรงกลาง ดายเช่นเดียวกับส่วนแรก เสร็จส่วนตรงกลางแล้วก็ลงไปดายส่วนที่สามท้ายไร่ เรียกว่า “ดายหญ้าถลกซิ่นไร่” (กล่อ หน่อ โถ่ ลอ หลุ ฆื อ๊ะ หนี่)

หัว	๖	๕	๔	๓	๒	๑
กลาง	๑๒	๑๑	๑๐	๙	๘	๗
ท้าย	๑๘	๑๗	๑๖	๑๕	๑๔	๑๓

แผนภาพที่ ๕.๗ ดายหญ้าถลกซิ่นไร่

คนปกาเกอะญอถือว่าไร่เป็นของผู้หญิง ตามคำกล่าวของบรรพชนที่ว่า ผู้หญิงเป็นเจ้าของไร่ (*เผาะ หมื่อ แก๊ะ ฆื อะ เกอะ จ่า*) ผู้ชายเป็นเจ้าของนา (*เผาะควา แก๊ะ ฉิ เกอะ จ่า*) ที่เป็นเช่นนี้เพราะทุกขั้นตอนของการทำไร่ ผู้หญิงจะเกี่ยวข้องและผูกพันกับไร่มากกว่าผู้ชาย การดายหญ้า การพรวนดิน การดูแลรักษา การเฝ้าติดตามการเจริญงอกงามดิน การดูแลรักษา การเฝ้าติดตามการเจริญงอกงามของพืชพันธุ์ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช การลงมือปลูก การเลือกพื้นที่ปลูก ล้วนแล้วแต่เป็นบทบาทของผู้หญิงทั้งสิ้น เพราะไร่มีความหลากหลายและละเอียดอ่อนมากกว่านา ในนามีแต่ข้าวแต่ในไร่มีพืชหลายสิบชนิด จึงต้องอาศัยความอดทนและความละเอียดก่อนของผู้หญิงเข้าไปจัดการ ถึงจะทำให้การทำไร่มีผลสำเร็จ

ถ้าต้นข้าวแคระแกรน ข้าวเหลือง เหี่ยวเฉา เรียกว่าไร่ระเหย จะแก้ไขด้วยการทำพิธี “นึ่งไร่” (*เฮอ เก ฆี*) โดยการตัดเอาปล้องไม้ไผ่มาฝังตรงสี่มุมของของไร่หรือกระท่อม พร้อมกับอธิษฐานให้สิ่งชั่วร้าย เชื้อโรคต่างๆ ให้ระเหยออกไป และขอให้ข้าวกลับมางดงาม แตกหน่อ แตกกอ เขียวขจี ขอให้เจริญเติบโตงดงามจากหัวไร่จรดท้ายไร่ หรือถ้าข้าวเหลืองและดูแล้วไม่ใช่มาจากไร่ระเหย จะทำพิธีสะเดาะเคราะห์ (*เซอ เก ฆี*) โดยจะตัดกาบกล้วยมาหักพับสี่ส่วน ทำเป็นกระทงรูปสี่เหลี่ยม ปูพื้นด้วยตะแกรงไม้ไผ่ข้างในใส่อาหาร พริก เกลือ หมากพลู ปูน ยาสูบ ฯลฯ แล้วเอากากต้นข้าวที่เหลืองจากสี่มุมของไร่ใส่ไปด้วย นำไปวางไว้บริเวณที่หว่านข้าวแรก จากนั้นอธิษฐานให้บรรดาเชื้อโรค ตัวหนอน ตัวด้วง สิ่งไม่ดีต่างๆ ที่ทำให้ข้าวเหี่ยวเฉา แห้งเหลือง มากินอาหาร หมากพลู เสร็จแล้วให้ออกไปจากไร่ กลับไปยังที่ของตัวเอง อย่ามาเฝ้าอยู่ที่ไร่นี้

การดายหญ้าจะใช้ขอเหล็ก (ขละ) เป็นอุปกรณ์ที่ออกแบบเฉพาะ มีลักษณะโค้งงอขึ้น ซึ่งกินเนื้อดินไม่ลึก และไม่คมมากนัก เพราะขณะดายหญ้าก็เป็นการพรวนดินภายในตัว การพรวนดินจะพรวนเฉพาะหน้าดิน ไม่ขุดดินลึกแบบพลิกหน้าดิน เพราะจะทำให้โครงสร้างดินเสีย ไม่ช่วยให้ข้าวและพืชผักเจริญเติบโต และที่สำคัญการกำจัดหญ้าในไร่จะไม่ใช้สารเคมี ยาฆ่าหญ้า เพราะจะทำให้ดินเสื่อมสภาพ ดินจะเสีย น้ำจะเสีย อากาศเป็นพิษ และอันตรายกับคน แต่การทำไร่จะอาศัยความเชื่อที่ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะคอยปกป้อง ดูแลให้ข้าวและพืชผักให้รอดพ้นจากศัตรูทั้งหลาย หลังดายหญ้าหัวไฟเสร็จ หากหญ้าขึ้นรกมาอีก ก็ดายหญ้าอีกเป็นรอบที่สองหรือสามแล้วแต่ว่าหญ้ารกมากหรือน้อย จากนั้นจะดายหญ้าไปจนกระทั่งถึงหลายเดือนกรกฎาคม จะทำพิธีกรรมที่เรียกว่า “เลี้ยงไร่”

๘. เลี้ยงไร่ หรือเลี้ยงผีเจ้าที่เรียกว่า *“บกอ ฆี”*พิธีเลี้ยงไร่นี้แต่ละครอบครัวจะทำกันเอง แต่ผู้นำหมู่บ้านจะต้องเป็นผู้ทำคนแรกก่อน

หลังจากนั้นลูกบ้านจึงทำตามหลัง พิธีเลี้ยงไร่นี้ยังมีพิธีย่อยๆ ลงไปอีก ๔ อย่าง คือ พิธีเลี้ยงไฟ (ต่า หลื่อ เหม่) พิธีเลี้ยงขอพร (ต่า เตอะ เหมาะ) พิธีปัดรังควาญ (ต่า แซะ) พิธีป้องกันไร่ (ต่า คะ แก๊ะ) จึงต้องหาไก่สำหรับทำพิธี ๔ ตัว คือ ไก่ตัวผู้สีแดงหนึ่งตัวสำหรับพิธีเลี้ยงไฟ ไก่แม่หนึ่งตัวสำหรับพิธีอวยพร ไก่ผู้หนุ่มหนึ่งตัวสำหรับพิธีปัดรังควาญ และไก่สาวรุ่นตัวหนึ่งสำหรับพิธีป้องกันไร่ ทุกพิธีจะมีคำอธิษฐาน เริ่มจากพิธีขอพร อธิษฐานให้ข้าวดี ข้าวงาม โตขึ้น สูงขึ้น แตกหน่อ แตกกอ ให้เขียวขจี ออกดอกออกผล เพิ่มดอกเพิ่มผล ตามมาด้วยพิธีเลี้ยงไฟ อธิษฐาน ขอให้ไฟเย็นลง ให้มากินเครื่องเซ่น อย่าร้อนใส่ไร่ใส่สวน อย่าร้อนใส่ข้าวเปลือกข้าวสาร อย่าร้อนใส่หมู ใส่ไก่ ใส่วัว ใส่ควาย อย่าร้อนใช่หมู่บ้าน ชุมชน อย่าร้อนใส่ลูก ใส่เมีย ใส่ตัวข้าเอง จากนั้นเป็นพิธีปัดรังควาญ อธิษฐานปัดรังควาญให้ข้าว ปัดสิ่งไม่ดีปัดสิ่งไม่งามทิ้งไป ปัดความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าทิ้งไป ปัดความเจ็บไข้ทิ้งไป ปัดความทุกยากลำบากทิ้งไป จากนั้นต้มไก่ที่เซ่นไหว้กินกัน ก่อนกลับบ้านจึงจะทำพิธีป้องกันไร่ อธิษฐานให้สิ่งที่ไม่ดีไม่งาม สิ่งที่ไม่สุขไม่สบายเจ้าของนก หนู หนอน ด้วย มด ปลวก ขอส่งกลับมาให้หมด ลงมากินข้าวกินน้ำ กินพริกกินเกลือ สูบบุหรี่สูบยา กินหมากพลู เสร็จแล้วให้กลับไป จากนั้นนำเครื่องป้องกันไร่ที่เตรียมไว้ไปวางไว้ริมไร่ด้านทางกลับบ้าน ซึ่งรุ่งเช้าอีกวันต้องรีบไปเก็บเอาเครื่องป้องกันไร่ออกก่อนที่ใครจะเข้ามาในไร่ เหตุผลที่ต้องทำพิธีเลี้ยงไร่ ก็เพราะคนปกาเกอะญอเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิเป็นผู้บันดาลธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า บันดาลให้ข้าวและพืชผักในไร่เจริญเติบโต ทั้งยังช่วยปกป้องคุ้มครองไร่และคน เพราะฉะนั้นการทำพิธีเลี้ยงไร่ เพื่อเป็นการขอบคุณ

การทำพิธีเลี้ยงไฟเป็นการนอบน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เคารพต่อธรรมชาติและขอขมาลาโทษต่อดิน น้ำ ป่าที่ได้ใช้ประโยชน์ เพราะช่วงเวลาเผาไร่ ไฟได้เผาไหม้ธรรมชาติทุกอย่างในไร่ ต้นไม้ ต้นไผ่ ต้นหญ้า ผืนดิน รวมถึงสิงสาราสัตว์ต่างๆ ขอให้เจ้าแห่งไฟโปรดอภัยให้

สิ่งที่ทำไปเพราะความจำเป็นในการดำรงชีวิต ขณะเผาไร่ก่อให้เกิดความรุ่มร้อนไปทั่ว แต่เวลานี้ขอให้เจ้าแห่งไฟโปรดบันดาลให้ทุกสิ่งทุกอย่างเย็นลงสงบลง ให้ระบบนิเวศน์กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์

การทำพิธีขอพร เป็นการขอพรจากเจ้าแห่งข้าว (พี หมื่อ แม) แสดงความเคารพ ขอพร ต่อเจ้าแห่งข้าว ให้บันดาลให้ข้าวเจริญเติบโตงอกงามดี อุดมสมบูรณ์ ออกดอกออกผลเป็นทวีคูณ ปราศจากศัตรูชนิดต่างๆ มด แมลง ด้วง หนอง ตั๊กแตน ฯลฯ อีกทั้งเป็นโอกาสขอบคุณและยกย่องเจ้าแห่งข้าว

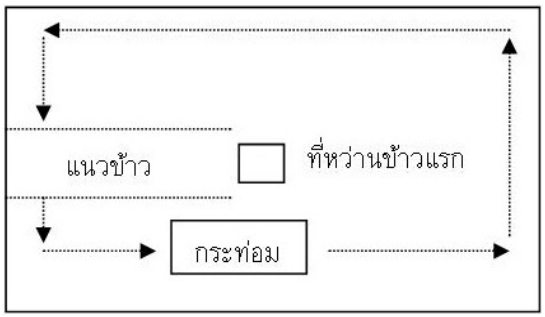
การทำพิธีปัดรังควาญ ก็เพื่อให้ปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ไล่นก หนู แมลง ด้วย หนอน ผีเสื้อที่เป็นศัตรูพืช คอยสร้างความเดือดร้อนแก่ข้าวและพืชพันธุ์ให้ออกไปจากไร่ ข้าวและพืชพันธุ์จะได้เจริญเติบโตอย่างอุดมสมบูรณ์

การทำพิธีป้องกันไร่ เป็นการป้องกันสิ่งชั่วร้าย ป้องกันศัตรูพืชที่อยู่นอกรั้วไม่ได้เข้ามากัดกิน และทำลายข้าวและพืชพันธุ์ในไร่

สำหรับชุมชนกรณีศึกษา ชุมชนที่ปรับเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์อย่างบ้านแม่ลาป่าแก่ พิธีกรรมไหว้ผีจะปรับไปไหว้พระเจ้าแทนผี และเปลี่ยนคำเรียกจาก *“บอ ฆี”* มาเป็น *“บาต่าเลอะฆี”*

๙. เกี่ยวข้าว เรียกว่า *“กุ๊บือ”* หากทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่าแพะป่าเต็มรัง หรือป่าเบญจพรรณ จะเก็บเกี่ยวข้าวในช่วงเดือนตุลาคม แต่หากเป็นป่าดงดิบ จะเกี่ยวข้าวในเดือนพฤศจิกายน จนถึงเข้าสู่เดือนธันวาคม เมื่อข้าวในไร่สุก ถึงเวลาเก็บเกี่ยวข้าว วันลงเกี่ยวข้าวแต่ละครอบครัวถือไม่เหมือนกัน บางครอบครัวถือวันอาทิตย์เป็นวันดี บางครอบครัวถือวันพฤหัสเป็นวันดี บางครอบครัวถือวันเสาร์เป็นวันดี การเกี่ยวข้าวจะใช้การเอาแรง การเกี่ยวข้าวจะเริ่มต้นจากใกล้ๆ กระท่อมก่อน และต้องเกี่ยวให้ถูกตามประเพณีตามที่บรรพบุรุษปฏิบัติมา คือ ต้องเกี่ยวจากขวามือแล้วย้อนกลับไปทางซ้าย (ทวนเข็มนาฬิกา) และเริ่มเกี่ยวจากริมไร่แล้วกลับมาหากระท่อม โดยเก็บแนวข้าวจากริมไร่ถึงที่หว่านข้าวแรก เพราะเชื่อว่า ข้าวมีขวัญ ก่อนเกี่ยวข้าว และระหว่างเกี่ยว

ข้าว ขวัญข้าวอาจจะอยู่นอกรั้ว การเก็บแนวข้าวก็เป็นการไว้ทางเดินให้ข้าว หากไม่เว้นไว้ ทางเดินขวัญข้าวไม่มี ขวัญข้าวก็จะไม่กลับมาในไร่ ไม่กลับเข้ากระท่อม และจะทำให้ผลผลิตข้าวไม่ดี

แผนภาพที่ ๕.๘ เกี่ยวข้าวที่ถูกต้องตามประเพณี

เมื่อสมัยก่อนหนุ่มสาว จะพบกัน หรือเจอกัน ตอนไปเกี่ยวข้าวด้วยกัน และจะดูใจกันในไร่ ในช่วงเวลาที่เกี่ยวข้าว พูดง่ายๆ ก็คือ จะหาคู่จีบกันในช่วงนั้นหนุ่มๆ แต่ถ้าถึงเวลาเกี่ยวข้าว ประเพณีดั้งเดิมจะให้พวกผู้หญิงมัดข้าว พวกหนุ่มๆ จะเกี่ยวข้าวให้ฝ่ายผู้หญิงมัด และเกี่ยวข้าวเป็นคู่ๆ และปาเกอะญอถือว่าเป็นฤดูกาลหาคู่ของหนุ่มสาว

๑๐. ตีข้าวหรือนวดข้าวเรียกว่า *“เผาะบือ”* ไมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วจะตากข้าว (โลบือแค๊ะ) มัดทิ้งไว้ประมาณ ๓วัน หรือ ๗วัน ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศ เช่น อากาศดี แดดดี อาจจะตากแค่ ๓วัน หรือ ๔วัน ก่อนตีข้าวจะทำพิธี “มัดมือเรียกขวัญลงตีข้าว” (กี่ จี๊ เผาะ ลอ บือ) ก่อนตีข้าวเสร็จแล้วจึงเริ่มลงมือตีข้าว ถ้าตีข้าวไม่เสร็จภายใน๓วัน ต้องผูกข้อมืออีกครั้งหนึ่ง ดังนั้น ในกรณีที่ไร่กว้าง การตีข้าวใช้เวลานานก็จะผูกข้อมือทุกๆ ๓ วัน จนกว่าจะเสร็จการผูกข้อมือจะทำในไร่ ใช้ไก่จำนวน ๑ คู่ และเหล้า ๑ขวด ในการผูกข้อมือแต่ละครั้ง

การตั้งลานตีข้าวนั้น อาจตั้งมากกว่า ๑ ลาน ขึ้นกับขนาดของไร่ หากผืนใหญ่จะตั้งหลายลาน โดยจะตั้งลานวนจากขวากลับไปยังซ้าย เช่นเดียวกับการดายหญ้าและเกี่ยวข้าว ตั้งจากด้านขวาของกระท่อมวนกลับไปยังด้านซ้ายของกระท่อม ลานตีข้าวแรกที่ตั้งเรียกชื่อว่า “ลานตี

ข้าวคนโต” (หล่อ แหว่ โก๊ะ) ลานต่อๆ ไป เรียกว่า “ลานตรีข้าวคนกลาง” (หล่อ หนุ เจอ) และลานตีข้าวสุดท้ายเรียกว่า “ลานตีข้าวคนสุดท้อง” (หล่อ เสอะ ดา) ปูเสื่อลงบนลานตีข้าวจากลานตีข้าวคนโตถึงลานคนสุดท้อง หันด้านที่กำหนดให้เป็นหัวเสื่อออกไปนอกรั้ว เพราะต้องการหันให้ขวัญข้าวจากนอกรั้วกลับเข้ามายังไร่ ส่วนลานตีข้าวสุดท้องหันเข้าหากระท่อม เพราะต้องการให้ขวัญข้าวกลับเข้ามาอยู่ในกระท่อม หากไม่ปูเช่นนี้จะได้ผลผลิตข้าวไม่ดี เราเรียกขวัญข้าวไม่กลับมา เราปูทางให้ไม่แน่ไม่นอน ขวัญข้าวจะสับสนและหลงทาง

หัวหน้าครอบครัวหรือหัวหน้างานจะตีข้าวคนแรก และจะทำ “พิธีลงตีข้าว” (เผาะ ลอ บือ) โดยยกฟ่อนข้าว ๓ ฟ่อนขึ้นเหนือศีรษะแล้วฟาดลงบนรางตีข้าว พร้อมกับอธิษฐาน *“ปรือ ! ข้าวเอ๋ยจงขึ้นเถิด นกขวัญข้าว ยายแม่ม่ายเอ๋ย วันนี้ข้าตีข้าว ข้านวดข้าว เรียกยุ้งให้ข้า เรียกฉางให้ข้า ช่วยตามหาข้าวเปลือกให้ข้า ช่วยตามหาข้าวสารให้ข้า เรียกขึ้นมาให้ข้า เรียกกลับมาให้ข้า ข้าวจากเขาหลวง ข้าวจากเขาใหญ่ ข้าวจากแดนไกล ข้าวบนต้นไม้ ข้าวบนยอดไม้ ข้าวในใต้น้ำ ข้าวที่นกกิน ข้าวที่หนูแทะ ข้าวในปากนก ข้าวในปากหนู ข้าวในปากมด ข้าวในปากปลวก ข้าวที่พัดไปกับลม ข้าวที่ไหลไปกับน้ำ ข้าวที่เร่ร่อน ข้าวที่พเนจร ข้าวที่หลงทิศ ข้าวที่หลงทาง วันนี้จงกลับมาอยู่ด้วยกัน กลับมาอยู่รวมกัน กลับมาให้เต็มเสื่อ กลับมาให้เต็มสาด กลับมาให้เต็มยุ้ง กลับมาให้เต็มฉาง กลับมาให้เต็มกระท่อม กลับมาให้เต็มเพิงพัก กลับมาให้เต็มบ้าน กลับมาให้เต็มเรือน กลับมากินเนื้อนก กลับมากินเนื้อไก่ กลับมากินหัวข้าว กลับมาดื่มหัวน้ำเถิด ปรือ ! ข้าวเอ๋ยจงขึ้นเถิด ปรือ ! ข้าวเอ๋ยจงขึ้นเถิด”*

จากนั้นก็จะแบกข้าวขึ้นฉาง การเทข้าวต้องเททีละนิดๆ ติดต่อกันไม่ขาดสาย จะมีคนหนึ่งคอยยืนอยู่บนหลังคา คอยพัดเศษข้าว เศษฟาง ข้าวลีบ ข้าวกลวงออกไป ขณะเทข้าวก็อธิษฐานไปด้วย ให้ข้าวขึ้นยุ้ง

ขึ้นฉาง ข้าวจากทุกสารทิศให้มาอยู่รวมกันให้เต็มยุ้งเต็มฉาง ปัจจุบันไม่มีการแบกข้าวขึ้นฉางแล้ว ข้าวเปลือกที่ได้จะตวงใส่ถุงปุ๋ยและขนด้วยรถมอเตอร์ไซด์ หรือรถยนต์ในกรณีที่อยู่ใกล้ทางรถ ขนข้าวกลับไปเก็บที่บ้าน

๑๑.พิธีอัญเชิญแม่โพสพเรียกว่า *“แซะพอโข่”* โดยการเรียกขวัญจากนกขวัญข้าว เรียกว่า *“เก๊อะถ่อโถ่มีข่า”* เพราะเชื่อว่าขวัญข้าวอยู่กับนก *“โถ่มีข่า”* หรือ นกขวัญข้าว เมื่อตีข้าวแล้วเสร็จ หลังจากขนข้าวกลับบ้านหมดแล้ว จะกลับไปที่ไร่อีกครั้งเพื่อทำพิธีอัญเชิญเจ้าแม่นกขวัญข้าวให้กลับไปพักผ่อนบนสวรรค์ พร้อมคำอธิฐานกล่าวคำขอบคุณเจ้าแม่น ขวัญข้าวที่ลงมาสถิตอยู่ในไร่และคอยช่วยเหลือดูแลไร่ข้าวตลอดจนถึงสิ้นปี และขอให้เจ้าแม่นกขวัญข้าวเสด็จกลับไปพักผ่อนบนสวรรค์ถ้าเจ้าแม่นกขวัญข้าวเห็นไม้ในไร่เป็นสีดำอีกครั้ง ขอเจ้าแม่นกขวัญข้าวเสด็จลงมาเยี่ยมเยือนอีก

“นกขวัญข้าว ยายแม่ม่ายเอ๋ย ขณะข้าทำไร่ทำสวน ปลูกข้าวเปลือก หว่านข้าวสาร ปลูกพืชปลูกผัก ท่านมาเทดอกเทผลมาให้นับตั้งแต่ผืนไร่ แลดูตอไม้ดำไปทั่วนั้น ท่านก็ลงมาช่วยข้าแล้ว ท่านเมตตาข้า ท่านกรุณาข้า ท่านค้ำข้าไว้ ท่านยันข้าไว้ ท่านน้ำใจดีต่อข้า ท่านจิตใจดีต่อข้า ท่านช่วยข้าสร้างยุ้ง ท่านช่วยข้าสร้างฉาง ในวันนี้ข้าทำไร่ทำสวนเสร็จทั้งหมดทั้งมวลแล้ว ภาระของท่านในร่าที่จะมาช่วยเหลือข้าไม่มีสักอย่างแล้ว ข้าก็เช่นกัน ข้าทำไร่ทำสวนเสร็จธุรการงานก็หมดสิ้นลง ขอท่านกลับขึ้นไปอยู่กับลูกกับหลานบนฟากฟ้าอย่างสุขสบายเถิด ข้าเองจากนี้ไป ก็จะกลับบ้านกลับเรือน กลับไปอยู่กับลูกกับหลานอย่างมีสันติสุขเช่นกัน...ขอท่านกลับไปอยู่กับลูกกับหลาน กับลูกกับเมีย กลับไปพักผ่อน กลับไปพักเหนื่อย กลับไปหลบแดดร้อน กลับไปหลบฝนเย็น และปีหน้าเมื่อถึงเวลาตอไม้ในผืนไร่ดำไปทั่วนั้น ขอท่านได้ลงมาช่วยเหลือข้าอีกครั้งดั่งเคยเถิด”

๑๒. พิธีกินข้าวใหม่ เรียกว่า *“เอาะบือโข่”* การกินข้าวใหม่จะนำข้าวใหม่สดที่ไม่เคยหุงกินแม้แต่ครั้งเดียวมาหุง กินกับแกงไก่รวมกับผัก ปู ปลา หอย แล้วแต่ที่หามาได้กับข้าวที่หุงใหม่ และชวนเพื่อนบ้านมากินกับข้าวที่เตรียมไว้ร่วมกัน หลังกินข้าวใหม่เสร็จจะไปขนพืชผักที่เป็นอาหารจากในไร่ เช่น เผือก มัน พืชผัก แตงกวา ฟักทอง ฯลฯ มาเก็บไว้กินและเหลือไว้ให้สัตว์ตัวอื่นกินบ้าง ถือว่าสิ้นสุดรอบการทำไร่หมุนเวียนในปีนั้น

ขั้นตอนการทำไร่หมุนเวียนในบางหมู่บ้านกรณีศึกษาในภาคเหนือมีการเปลี่ยนแปลงลดความเข้มงวดลง และปรับพิธีกรรมจากการนับถือผีมาเป็นการนับถือพระเยซูคริสต์แทน เมื่อชาวบ้านในหมู่บ้านเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์เช่น บ้านแม่ลาป่าแก่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน *“ปัจจุบันไม่มีการเลี้ยงผีไร่หมุนเวียนอีกแล้ว นับถือพระเยซูแต่ก่อนทำไร่หมุนเวียนตามความเชื่อทุกขั้นตอนวัฒนธรรมความเชื่อเปลี่ยนแปลง”* (บ้านแม่ลาป่าแก่)

ขณะที่บ้านกรณีศึกษาในภาคเหนืออย่างที่บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย, บ้านหินลาดใน และบ้านเกร๊ะคี ส่วนใหญ่ยังรักษาขั้นตอนการทำไร่ตามประเพณีดั้งเดิม *“ต้องประกอบพิธีกรรมให้ถูกต้องตามที่ปฏิบัติกันมา เช่น เลี้ยงผีไร่ ผีไฟ ผีเจ้าที่ดิน และขอขมาต่อผีเจ้าป่าเจ้าเขาเจ้าฟ้าเจ้าฝนถึงจะเรียกว่าทำไร่อย่างสมบูรณ์”*(บ้านขุนแม่หยอด – ป่ากล้วย)

บางขั้นตอนที่ไม่ได้ทำแล้ว เช่น วีข้าวการขนข้าว และสร้างยุ้งข้าว กรณีบ้านหินลาดในโดยเปลี่ยนจากการเก็บข้าวในยุ้งมาเป็นบรรจุใส่กระสอบและขนมาเก็บไว้ที่บ้านด้วยรถมอเตอร์ไซด์ และในกรณีบ้านเกร๊ะคี ครัวเรือนบางส่วนตอบว่าไม่ได้ทำเหมือนอดีตแล้ว เพราะขั้นตอนมีความยุ่งยาก ถึงไม่ทำผลผลิตที่ได้ก็ไม่แตกต่างกัน

บทที่ ๖
ไร่หมุนเวียน ป่า และความหลากหลายแห่งพืชพันธุ์

“ในความคิดของคนกะเหรี่ยงไร่กับป่าจะอยู่ด้วยกัน ไม่ได้แยกกันอยู่ พื้นที่ที่เหมาะสมทำไร่จะเป็นป่าไผ่ ไม่ใช่ป่าต้นน้ำ ป่าที่เหมาะสมกับการทำไร่ คือ ป่าไผ่ แต่ความจริงสมัยก่อนก็ไม่ได้แบ่ง ป่าไผ่นั้นต้องเป็นป่าโปร่ง เมื่อก่อนเราอยู่กันน้อย เราไปฟันป่าไผ่ที่อายุเยอะ สมัยก่อนที่ยังไม่มีป่าไม้มาห้าม เราผ่านไปเห็นว่าป่าไผ่นี้เหมาะ ปลูกข้าวงาม ก็จะไปถาง แต่จะมีกำหนดแนวเขตแต่ละหมู่บ้าน”

ชาวบ้านกองม่องทะ ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๖

ชาวกะเหรี่ยงมองระบบไร่หมุนเวียนของตนว่ามีส่วนในการสร้างความสมดุลของระบบนิเวศป่า ไร่หมุนเวียนไม่ได้ทำลายป่า ตรงกันข้ามการทำไร่หมุนเวียนช่วยรักษาผืนป่าให้คงอยู่ ป่าที่เหลืออยู่ในปัจจุบันมักเป็นที่ตั้งของชุมชนกะเหรี่ยง ป่าที่ผ่านการทำไร่จะกลายเป็นไร่ซาก/ไร่เหล่าซึ่งสามารถฟื้นตัวกลับมาเป็นป่าอีกครั้งหนึ่ง หากปล่อยไว้ยาวนานการทำไร่ซ้ำที่เดิม ซ้ำแล้วซ้ำเล่าต่างหากที่เป็นสาเหตุการทำลายป่าอย่างถาวร ดินตรงนี้มีแต่เสื่อมความอุดมสมบูรณ์ลงเรื่อยๆ และป่าก็ไม่อาจฟื้นตัวกลับมาได้อีก

ในระบบการทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงนั้น จำแนกความหมายของไร่ข้าว ไร่ซาก/ไร่เหล่า และป่าออกจากกัน โดยจะมีคำเรียกไร่ข้าวที่ถาง ปลูก และเก็บเกี่ยวในปีนั้น และคำเรียกไร่ซาก/ไร่เหล่าแตกต่างจากป่า ทั้งยังมีคำเรียกไร่ซาก/ไร่เหล่าในแต่ละช่วงอายุการฟื้นตัวของลูกไม้และต้นไม้ เมื่อทิ้งไว้จนสภาพป่าฟื้นตัวในช่วงเวลาที่เหมาะสม จึงจะหมุนกลับมาปลูกข้าวอีกครั้งหนึ่ง พื้นที่ที่ทำไร่หมุนเวียนจะเลือกที่เป็นป่าไผ่ไม่ใช่ป่าดงดิบ เพราะไม้ไผ่อายุสั้นเติบโตเร็ว บรรพบุรุษชาวกะเหรี่ยงจึงสอนให้เลือกทำไร่ในพื้นที่ที่เป็นป่าไผ่

ห้ามทำไร่ในพื้นที่ที่จะทำลายธรรมชาติ และให้ทำแต่พอประมาณให้พอกินของครอบครัวเท่านั้น

อุดมการณ์คำสอนของบรรพบุรุษคนกะเหรี่ยง ยังรวมถึงการเก็บรักษาและสืบทอดพันธุ์ข้าวและพืชพันธุ์อาหารดั้งเดิม การทำไร่หมุนเวียนต้องเพาะปลูกพืชพันธุ์ดั้งเดิม ทั้งข้าวเจ้า ข้าวเหนียว และพืชผักหลากหลายชนิดในไร่ข้าวที่เพาะปลูกกันมาแต่บรรพบุรุษ

๖.๑ ไร่ข้าว ไร่ซาก/ไร่เหล่า และป่า

“คำว่าเหม่ยละ หรือ ป่าไม้ สำหรับชาวกะเหรี่ยงหมายถึง ระบบนิเวศทั้งระบบ ไม่ใช่ป่าไม้แบบใดแบบหนึ่ง เราเคยเถียงกับป่าไม้ว่า เราเผาไร่ ไม่ใช่เผาป่า ที่ไร่ของเราก็ไม่ใช่ป่า กะเหรี่ยงทำไร่ในพื้นที่ป่าฟื้นตัวดี (คี้ย หรือ ไร่ซาก) ป่าไม้มองว่าไร่ซากเป็นป่า แต่สำหรับคนกะเหรี่ยง ไร่ซากที่เหมาะสมกับการทำไร่คือสภาพป่าที่ฟื้นตัวดีแล้ว”

ผู้บื่อ ผู้เฒ่าผู้แก่ อายุ ๙๐ ปี บ้านจะแก

- ***จะกอร์ หรือ ปกาเกอะญอ***

กะเหรี่ยงจะกอร์ หรือ ปกาเกอะญอ เรียกไร่ข้าวว่า “คึ” และเรียกไร่เหล่าว่า “ฉี่ย” (งานเขียนบางชิ้นสะกดเสียงเป็น “ฉกี่” ซึ่งหมายถึงไร่ซากเช่นเดียวกัน) ขณะที่เรียกพื้นที่ป่าไม้ว่า “ปก่า”

“คึ”หมายถึง พื้นที่ทำไร่ที่ทำในปีปัจจุบัน หรือหมายถึงพื้นที่ปลูกข้าวไร่ที่ถาง เผา ปลูกข้าว และเก็บเกี่ยวในปีนั้นๆ ในระบบการทำไร่หมุนเวียนประเพณีดั้งเดิมที่ปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลักผสมผสานกับพืชผักพันธุ์ดั้งเดิม

“ฉี่ย”หมายถึง พื้นที่ไร่เหล่าที่ปล่อยทิ้งไว้ ถือว่าเป็นพื้นที่ที่เคยทำกิน ไม่ใช่พื้นที่ป่า ซึ่งชาวบ้านได้แบ่งพื้นที่ไร่เหล่าหลายประเภท และมี

คำเรียกไปตามช่วงเวลาต่างๆ แบ่งออกเป็น ๖ ระยะ ตามสภาพการฟื้นตัวของต้นไม้ในไร่ซาก/ไร่เหล่า ดังนี้

๑) *“ฉกี่เล้อปรี่”* ไร่เหล่าพักฟื้น ๑ ปี คือไร่เหล่าที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ ๑ ปี ซึ่งไร่เหล่าปีที่นี้หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จยังมีพืชอีกหลายชนิดให้สามารถเก็บกินได้อีกมากมาย เช่น เผือก มัน กระเพรา ฟักเขียว เป็นต้น ในระยะนี้จะมีการเข้าไปเก็บเกี่ยวผลผลิตต่างๆเหล่านี้ ไว้บริโภคยามแล้ง

๒) *“ฉกี่วา”* ไร่เหล่าพักฟื้น ๒ ปี หรือไร่เหล่าขาว ที่เรียกเช่นนี้เพราะว่าในระยะนี้จะมีต้นหนาดหรือต้นสาบเสือขึ้นเต็มและจะออกดอกสีขาวๆให้เห็นเต็มไปหมด ซึ่งคำเรียกชื่อนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความหลายทางชีวภาพอย่างชัดเจน ไร่เหล่าปีนี้ยังมีพืชอีกหลายชนิดที่สามารถเก็บกินได้ เช่น พริก มะเขือ พร้อมกับมีสัตว์ป่าขนาดเล็กเข้ามาอาศัยและหากินพืชผักที่ยังเหลืออยู่ในไร่ เช่น นกกระทา นกกระจาบ และหนู

๓) *“ฉกี่เบาะปู”* ไร่เหล่าอ่อน พักฟื้น ๓ ปี ตอไม้จะแตกขึ้นมาแล้ว ถ้าเป็นป่าที่มีต้นไผ่เป็นไม้เด่นจะเห็นกอไผ่แตกกอขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะไม่มีต้นสาบเสือให้เห็นอีกแล้วเพราะยอดไม้ไผ่ขึ้นมาแทนที่ และในระยะนี้จะไม่พบว่าเกิดไฟป่าเข้าเผาไหม้จึงทำให้ต้นไม้มีโอกาสฟื้นตัวและเวลาเติบโตได้ดีระยะนี้จะมีสัตว์ป่าอย่าง เก้ง กวาง เข้ามาหาอาศัยและหาอาหาร

ไร่เหล่าในระยะนี้ยังมีพืชที่สามารถเก็บกินในไร่ได้อีก เช่น มะละกอ กล้วย และมีสัตว์ป่าบางชนิดเข้ามาอาศัยและหาอาหาร เช่น หมูป่า เก้ง กวาง เป็นต้น ในช่วงนี้นี่เองที่ไร่เหล่าอ่อนนี้ได้กลายเป็นสถานที่ขยายพันธุ์สัตว์ป่าอย่างดี เป็นสถานที่เพื่อความอยู่รอดกับสัตว์ทั้งหลาย ควบคู่กับอาหาร ควบคู่กับคนด้วย

๔) *“ดู ลุ ถ่อ”* ไร่เหล่าพักฟื้นอายุ ๔ ปี หรือมากกว่านั้น ทั้งนี้ขึ้นกับสภาพป่าของแต่ละพื้นที่ ไร่เหล่าช่วงนี้ ต้นไม้ต้นไผ่จะเท่าท่อนแขนท่อน

ขา ใต้ต้นไม้ ต้นไผ่ เริ่มโล่งพอเดินผ่านไปได้ เพราะเงาไม้เงาไผ่บดบังพวกหญ้าตายหมดแล้ว และเป็นที่อาศัยของสัตว์ป่า

๕) *"ดูเยาะโปล่"* ไร่เหล่าพักฟื้น อายุ ๕-๖ ปี หรือมากกว่านั้น ทั้งนี้ขึ้นกับสภาพป่าของแต่ละพื้นที่ ไร่เหล่าระยะนี้ต้นไม้โตขึ้นเป็นต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้บางชนิดได้อายุออกดอกออกผล เช่น มะขามป้อม ใต้ต้นไม้ต้นไผ่โล่งเตียน สามารถเดินผ่านได้สบาย และสัตว์ป่าจะไม่อยู่เพราะพื้นป่าโล่งขึ้น แต่อาจเข้ามาหาลูกไม้กินตอนกลางคืน

๖) *"ดูละปู"* ไร่เหล่าแก่ อายุพักฟื้น ๗-๘ ปี หรือมากกว่านั้น ทั้งนี้ขึ้นกับสภาพป่าของแต่ละพื้นที่ ไร่เหล่าระยะนี้เหมาะแก่การทำไร่หมุนเวียนมากที่สุด คือป่าที่เป็นหนุ่มสาวพร้อมแต่งงานแล้ว ขนาดของต้นไม้ก็จะเท่าต้นแขน ต้นขา เปรียบได้กับคนวัยหนุ่มสาวที่กำลังเจริญเติบโต ต้นไม้หลายชนิดเหล่านี้ได้ออกดอก ออกผล ให้เก็บกินได้แล้ว อีกทั้งต้นหญ้าชนิดต่างๆ ได้เน่าเปื่อยผุพังกลายเป็นดินหมดแล้ว จะเห็นว่าไร่เหล่าช่วงนี้ดินจะมีความอุดมสมบูรณ์มาก ต้นไม้ที่ฟื้นตัวมีหลากหลายมากมายหลายชนิดแล้วแต่ประเภทของป่า เช่น บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย และหินลาดในพบพรรณไม้ประเภทป่าดิบเขา เช่น ไม้ก่อ (เซสา) ไม้ป่อ (เป๊อะด๊ะ), ไม้ดงดำ (เประเส่ซูคล่าตะลือซะ) มะขามป้อม และไม้อื่นๆ ซึ่งเป็นพรรณไม้ในป่าดิบเขาซึ่งจะพบบนภูเขาที่มีระดับความสูงประมาณ ๑๐๐๐–๑๙๐๐ เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

"ปก่า" หมายถึงพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งรวมทั้งพื้นที่ป่าที่ไม่เคยผ่านการทำไร่มาก่อน หรือพื้นที่ไร่เหล่าที่ปล่อยให้ฟื้นตัวยาวนานเลยจากไร่เหล่าแก่ ซึ่งสภาพป่าเติบโตเป็นไม้ขนาดใหญ่

- ***โพล่ว***

กะเหรี่ยงโพล่วที่ทุ่งใหญ่เรียกไร่ข้าวว่า “เคว่อะ” และเรียกไร่ซากว่า “คี้ย” ขณะที่เรียกพื้นที่ป่าไม้ว่า “เหม่ยละ”

“เคว่อะ” หมายถึง พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนในปีปัจจุบัน การทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิม ต้องปลูกข้าวไร่ และพืชผักพันธุ์พื้นบ้านดั้งเดิมเป้าหมายเพื่อให้มีข้าวกินทั้งปีเท่านั้นและไม่ได้มีความคิดที่จะเพาะปลูกเพื่อขายเป็นรายได้ถือเป็นการทำไร่สืบทอดตามวัฒนธรรมประเพณีของคนกะเหรี่ยง

ในพื้นที่บ้านกองม่องทะมีรูปแบบการทำไร่หมุนเวียนทั้งแบบประเพณีดั้งเดิม หรือ *“เคว่อะ”* ซึ่งจะอยู่ในโซนพื้นที่ทางวัฒนธรรม และเรียกการทำไร่หรือปลูกพืชเศรษฐกิจด้วยคำที่แตกต่างออกไป เช่น ทำไร่มันสำปะหลัง จะเรียกว่า *“บ่อก่อไก้”* ขณะที่บ้านเกาะสะเด่งยังไม่มีรูปแบบการเพาะปลูกแบบพืชเศรษฐกิจอย่างบ้านกองม่องทะ

“คี๊ย” หมายถึง พื้นที่ไร่ซากที่ปล่อยทิ้งไว้ หลังฟาดข้าวเสร็จ เอาข้าวขึ้นยุ้งฉางเสร็จแล้ว พื้นที่นั้นจะกลายเป็น *“คี๊ย”* ซึ่งจะยังคงมียุ้งฉาง ดอกไม้ประดับแม่โพสพ พริก หรือพืชผลที่ยังสามารถเก็บกินได้อยู่ ใครจะมาเก็บต้องขอจากเจ้าก่อน เมื่อครบรอบปีทำไร่ใหม่ เลือกพื้นที่ได้แล้ว เผาไร่ผืนใหม่แล้ว ก็ยังสามารถมาเก็บพืชผลที่ยังเหลืออยู่ได้อีกจนกว่าจะหมด และความเป็นเจ้าของจะสิ้นสุดลงเมื่อเลิกเก็บพืชผลในไร่แล้ว อายุของไร่ซาก แบ่งคร่าวๆ เป็น ไร่ซากอ่อน *“คี๊ยบ้อง”* เมื่อตอไม้ที่หลงเหนือในไร่จะเริ่มแตก ลูกไม้โตขึ้น กลายเป็นไร่ซากอ่อน อายุ ๒-๓ ปี และ ไร่ซากแก่ *“คี๊ยซา”* หลังจากผ่านไป ๔-๕ ปี ไผ่และลูกไม้โตเป็นไม้ใหญ่ กลายเป็นป่าหนุ่ม จนกระทั่งกลายสภาพเป็นไร่ซากแก่อายุ ๑๐-๑๕ ปี ถือว่าไร่ซากฟื้นตัวเต็มที่เหมาะแก่หมุนกลับมาทำไร่หมุนเวียนอีกครั้ง

แต่ถ้าหากทิ้งไว้นาน ๒๐-๓๐ ปีพื้นที่ดังกล่าวจะกลายเป็นป่าที่เรียกว่า *“เหม่ยละ”* ซึ่งชาวบ้านจะไม่เข้าไปถางทำไร่หมุนเวียน

ลักษณะการฟื้นตัวของไร่ซากในพื้นที่ป่าทุ่งใหญ่ในระยะ ๗ ปี ซึ่งสภาพป่าจะโปร่งพอที่จะถางทำไร่ข้าวได้แล้ว ดังนี้

ไร่ซากปีที่ ๑ ยังมีตอข้าวอยู่ มีพริก มีถั่วประเภทเถา พืชหัว เช่น เผือก

ไร่ซากปีที่ ๒ ยังมีต้นมะเขืออยู่ ยาสูบ หญ้าเสือหมอบเริ่มขึ้น ไม้ที่ถูกตัดในระหว่างการทำไร่เริ่มแตกแขนงโตขึ้น

ไร่ซากปีที่ ๓ หญ้าและต้นเสือหมอบจะขึ้นเต็ม ไม้เนื้ออ่อนเริ่มโตขึ้นมาแซม เช่น ต้นเปล้า ยังคงโตขึ้นบังต้นอ่อนของสะเดาดง กระดังงาป่า ส่วนไม้ที่ถูกตัดในระหว่างการทำไร่บางต้นโตขึ้น โดยแตกกิ่งจากโคนต้น ไผ่เริ่มโตขึ้นเป็นลำเล็กๆ

ไร่ซากปีที่ ๔ ต้นเปล่าจะเริ่มเป็นพุ่มคลุมพื้นที่ หญ้าเสือหมอบที่ขึ้นเต็มพื้นที่ก็ลดลง ไม้ต่างๆ ที่แตกขึ้นเมื่อปีที่แล้วเติบโตสูงขึ้น ไผ่เริ่มแตกกอหนาขึ้น

ไร่ซากปีที่ ๕ ไม้ที่โตขึ้น ทำให้พื้นดินเริ่มโปร่งขึ้น หญ้าต่างๆ ที่ขึ้นปกคลุมผืนดินเริ่มลดลงเหลือน้อยมาก

ไร่ซากปีที่ ๖ พื้นดินจะโปร่งขึ้นมาก ไม้พวกต้นเปล้าเริ่มถูกคลุมด้วยไม้ใหญ่และลดจำนวนลง ไผ่ กระดังงาป่า สะเดาดง เติบโตสูงขึ้น เศษไม้ ใบไม้ใบหญ้าตายและเน่าเปื่อยผุพัง เพราะถูกปกคลุมด้วยเงาของไม้ใหญ่

ไร่ซากปีที่ ๗ พื้นดินโปร่งสะอาดตา เรียวไผ่ที่เคยเกะกะระดับสายตาจะหายไป สามารถเดินผ่านได้สบาย เช่นเดียวกับกิ่งไม้อื่นๆ จะเห็นแต่ต้นไม้ที่สูงชะลูด มะเดื่อดินก็จะเริ่มออกลูก ตอไม้ที่ถูกตัดตั้งแต่เริ่มฟันไร่ผุไปตามกาลเวลา แต่ยังทิ้งร่องรอยของการผ่านการทำไร่ให้

เห็น เช่น ต้นไม้พวกปอ ขี้อ้าย ที่แตกจากโคนตอกลายเป็นต้นขึ้น ๒ หรือ ๓ ต้น เบียดแทนตอเก่าที่ผุไป

แม้ว่าไร่ซากปีที่ ๗ ไม้จะฟื้นสภาพเป็นป่าโปร่งแล้ว แต่ยังไม่ถือว่าป่าแก่เต็มที่ แต่ก็พอทำไร่ได้ แต่ไม่ถือว่าดี เพราะดินยังฟื้นไม่เต็มที่ ข้าวจึงไม่งามเท่าป่าแก่ ไร่ซากที่แก่เต็มที่สำหรับในพื้นที่ทุ่งใหญ่นี้ต้องมีอายุ ๑๐ ปีขึ้นไป ถึงจะเป็นไร่ซากแก่ที่เหมาะสมกับการทำไร่

"เหม่ยละ" หมายถึงพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งมีทั้งพื้นที่ป่าธรรมชาติที่ไม่เคยมีการถางทำไร่ รวมถึงไร่ซากที่ปล่อยให้ฟื้นตัวยาวนานจนไม้เติบโตมีขนาดใหญ่

๖.๒ ไร่หมุนเวียนกับความสมดุลของป่าและระบบนิเวศ

"จำเป็นที่สุดคือต้นน้ำลำธาร ใกล้ต้นน้ำธารหรือห้วย ไม่ให้เข้าไปทำ ถ้าเข้าไปทำแล้วเสียต้นน้ำลำธาร และทำพอประมาณ ถ้าครอบครัวหนึ่งพอประมาณกี่ปีๆ ให้ทำแค่นั้น ไม่เกิน ไม่ขาด และไม่ควรทำรวมกันหลาย ๆ ครอบครัว เพราะจะทำให้พื้นที่ป่าเสียหาย เกิดความแห้งแล้ง ไม่เป็นผลดีต่อธรรมชาติ... ถ้าไม่มีน้ำ ไม่มีป่า เราก็อยู่ไม่ได้ต้องอาศัยพึ่งพากัน อย่างไม้ไผ่มีอายุสั้นและขึ้นเร็ว ถ้าเป็นต้นไม้ใหญ่ป่าดิบต้นไม้มีการสร้างตัวช้า กว่าจะโตขึ้นมาได้ต้องใช้เวลานาน นานกว่าไม้ไผ่ เราต้องดูพื้นที่ เลือกพื้นที่ให้เป็น ส่วนไหนเป็นป่าแก่ ป่าดิบ ส่วนไหนมีไม้ไผ่เยอะ เราต้องแยกแยะป่าให้ถูก ถ้าแยกแยะป่าไม่ถูก ต่างคนต่างเอาแต่ใจตัวเอง ไม่คิดถึงธรรมชาติ มันก็จะไม่ดี"

ชาวกะเหรี่ยงโพล่วทุ่งใหญ่นเรศวร

"ไร่หมุนเวียนช่วยรักษาสภาพแวดล้อม รักษาป่า รักษาน้ำให้กับคนไทยทุกคน ถ้าเราทำไร่หมุนเวียน สัตว์ป่าก็ได้มีที่อาศัยอยู่ เราทำไร่ตรงนี้ พอกลับเป็นไร่ซากสัตว์ป่าก็มาอาศัย ถึงมีการอนุรักษ์ป่าก็จริง แต่พอไม่มีไร่หมุนเวียน ไม่เห็นรอยเก้ง รอยเม่นแล้ว เพราะมันไม่มีที่อยู่อาศัย เพราะไร่เหล่าไม่มีแล้ว ในป่าอนุรักษ์มีต้นไม้ใหญ่ก็จริง แต่สัตว์

มันไม่อาศัยอยู่ เพราะมันโล่งมองเห็นหมด...อย่างที่แม่หยอด แม่ลาป่าแก่ หินลาดในมีความอุดมสมบูรณ์ สัตว์ที่มันอยู่ได้ก็เพราะว่ามีไร่เหล่า ไร่ซาก ถ้าไม่มีพื้นที่เหล่านี้สัตว์ก็ไม่อยู่”

ชาวปกาเกอะญอบ้านแม่หยอด-ป่ากล้วย

อุดมการณ์ที่สำคัญของการทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงคือการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ ผ่านข้อห้ามตามความเชื่อที่มีข้อห้ามมิให้ถากถางทำไร่ในพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวทางนิเวศ เช่น พื้นที่ต้นน้ำลำธาร พื้นที่เสี่ยงต่อการพังทลายของหน้าดิน ทางเดินของสัตว์ป่า ผู้นำบางคนอธิบายว่าบริเวณสันดอยต้องปล่อยทิ้งไว้ เพราะต้องการให้ลมพัดลูกไม้เมล็ดพันธุ์พืชไปยังไร่หมุนเวียน ซึ่งจะทำให้ไร่เหล่าสามารถฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ได้เร็วมากขึ้น หรือการห้ามมิให้มิให้ทำไร่ในปีต่อไปใกล้กับแปลงที่ทำก่อนหน้าจนเกินไป การไม่ทำไร่ระหว่างหน้าเขาหรือลำห้วยทั้งสองด้านสองปีติดต่อกัน เป็นต้น ดังที่ได้อธิบายไว้ในบทก่อนหน้านี้

กระบวนการทำไร่หมุนเวียนจะมีการปล่อยที่ดินให้พักฟื้นในระยะเวลาหนึ่ง จนระบบในธรรมชาติฟื้นคืนสภาพดังเดิม ก่อนกลับไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นอีกครั้ง หรือการใช้ที่ดินในระยะเวลาสั้น และทิ้งให้พักฟื้นในระยะยาวนาน (Shot cultivation – Long fallow) ซึ่งถือว่าเป็นการใช้ที่ดินให้เกิดสมดุลและความยั่งยืนของระบบนิเวศและความมั่นคงของมนุษย์มากที่สุด ระยะเวลาการพักฟื้นพื้นที่หรือรอบหมุนเวียนที่เหมาะสมกับการฟื้นคืนของธรรมชาติอาจมีระยะเวลาสั้นยาวที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ขึ้นกับประเภทของป่า สภาพการฟื้นตัวป่าจะใช้เวลาสั้นหรือฟื้นเร็วในป่าเบญจพรรณที่มีไผ่เป็นพรรณไม้เด่น เช่น ในพื้นที่ไร่หมุนเวียนในพื้นที่ตำบลไล่โว่ ไร่ซากที่ทิ้งไว้ ๗ ปี สภาพป่าฟื้นตัวพอจะทำไร่หมุนเวียนได้ แต่ยังไม่ถือว่าที่ดีที่สุด ไร่ซาก/ไร่เหล่าที่ปลูกข้าวได้งามต้องทิ้งไว้ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไป ส่วนป่าดิบเขาระยะการฟื้นตัวของป่าจะใช้เวลานานกว่า เช่น ในพื้นที่ไร่หมุนเวียนของบ้านขุนแม่หยอด-ป่า

กล้วยที่ต้องพักฟื้นไร่เหล่าไม่ต่ำกว่า ๑๒ ปี พื้นที่ไร่ซากอ่อนยังเป็นพื้นที่ที่เป็นที่อยู่และแหล่งอาหารของสัตว์ป่าหลายชนิด ไร่ซากหรือไร่เหล่าจึงมีระบบนิเวศป่าที่แทบไม่ต่างจากป่าไม้ธรรมชาติ

ระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนกล่าวมาข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทั้งพืชพันธุ์และพันธุ์สัตว์ รวมทั้งประโยชน์การใช้สอยที่หลากหลาย ที่ทำให้เห็นเป็นรูปธรรมในพื้นที่ว่ามีความยั่งยืนทั้งคน สัตว์และธรรมชาติรอบด้าน รวมถึงเป็นการสะท้อนแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความสมดุลและยั่งยืนระหว่างคนกับธรรมชาติ

ตารางที่ ๖.๑ สภาพพื้นที่ไร่ซากที่พักฟื้นในระยะ ๗-๑๒ ปี กับป่าธรรมชาติในพื้นที่ป่าทุ่งใหญ่

ป่าธรรมชาติ	ไร่หมุนเวียน	ตัวชีวัด/เปรียบเทียบ
- มีต้นไม้ใหญ่ขึนอุดมสมบูรณ์	- มีไม้เนืออ่อน เช่น อินทนิล เขนียง ต้นซ่าน	- มีสัตว์ป่า เช่น เก้ง กวาง เข้าไปกินลูกไม้ มีไม้ชนิดเดียวกันขึ้นในพื้นที่ไร่ซากเหมือนป่าสมบูรณ์
- ดินมีความอุดมสมบูรณ์	- มีความอุดมสมบูรณ์เหมือนกับป่าธรรมชาติ	- ไส้เดือนและสัตว์ในดินต่างๆ สามารถอยู่ได้เหมือนกับป่าสมบูรณ์
- มีกรรมสิทธิโดยรัฐเป็นผู้ครอบครองโดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการดูแล	- ไม่มีกรรมสิทธิครอบครองในพื้นที่มีแต่การใช้สิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์ภายใน ๑ ปี	- ทุกคนในหมู่บ้านสามารถเข้าไปทำได้โดยมีวัฒนธรรมและประเพณีเป็นเครื่องกำกับการใช้พื้นที่ดิน

- มีสัตว์ป่า เช่น เสือ ช้าง เก้ง กวาง หมีเข้าไปอยู่	- มีสัตว์ พวกกระรอก กระแต เก้ง กวาง หมี หมูป่า งู ไม่พบรอยสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง เสือ	- พบรอยเท้าสัตว์ในพื้นที่ไร่ซาก เช่น เก้ง กวาง หมูป่า เม่น
- มีอากาศไม่ร้อน มีร่มเงาไม้ขึ้น แสงแดดส่องไม่ถึง	- มีอากาศไม่ร้อน แต่มีแสงแดดมาก เพราะต้องใช้ในการปลูกพืชไร่	- พืชที่ขึ้นในพื้นที่ไร่หมุนเวียน ได้รับแสงแดดอย่างเพียงพอ ซึ่งดูจากการเจริญเติบโตของข้าว พริก แตง ฟัก
- ไม่มีการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่	- มีการใช้พืนทีเพียง ๑ ปี	- การใช้พืนทีเพียงพอเพื่อการปลูกข้าว แล้วปล่อยพื้นที่ให้เป็นพื้นที่ไร่ซาก

ที่มา: (ปราโมทย์ ศรีใย อ้างในสมหญิง สุนทรวงศ์ และคณะ, ๒๕๕๔)

๖.๓ ความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวและพืชอาหาร

ข้าวในโลกทัศน์ของคนกะเหรี่ยงมีความหมายลึกซึ้งกว่าการเป็นเพียงแค่อาหารประจำวัน ข้าวของคนกะเหรี่ยง คือข้าวที่มีชีวิต จิตใจ และขวัญ และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองดูแล คือ “พิบุ๊โย” หรือ แม่โพสพ คนกะเหรี่ยงจึงให้ความสำคัญกับข้าวอย่างมาก เพราะไร่หมุนเวียนเปรียบเสมือนชีวิตและจิตใจของคนกะเหรี่ยง ดังที่ปรากฏอยู่ในคำอธิษฐานบทหนึ่งของชาวปกาเกอะญอก่อนเริ่มหยอดข้าวในไร่ที่เรียกว่า “โถ่ ฆึ” หรือการปลูกข้าวแรก ซึ่งจะมีการหยอดข้าว ๗ หลุม (อาจหยอดข้าว ๓ หรือ ๕ หรือ ๗ หลุมก็ได้) คำอธิษฐานก่อนหยอดข้าว ๗ หลุม *“ข้าวเอ๋ย เจ้าคือเจ้าใหญ่ เจ้าคือนายโต เจ้าคือผู้สูงศักดิ์ เจ้าคือผู้สูงส่ง*

เจ้าเป็นชีวิตให้เรา เจ้าเป็นจิตใจให้เรา เจ้าเป็นเนื้อให้เรา เจ้าเป็นหนังให้เรา เจ้าเป็นลมให้เรา เจ้าเป็นอากาศให้เรา ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้เจ้าก็เป็นชีวิต ให้เจ้าเป็นผู้เลี้ยงดูชีวิตของทุกสิ่งทุกอย่าง สิ่งอื่นๆ ที่จะมาเป็นชีวิตให้กับเราได้เหมือนกับเจ้าไม่มีเลย เจ้าเป็นสิ่งทิพย์ เจ้าเป็นสิ่งอัศจรรย์ เจ้าเป็นองค์แห่งความซื่อสัตย์ เจ้าเป็นองค์แห่งความยุติธรรม" (บือพอ)

การปลูกข้าวจะได้ผลดี คนปลูกจะต้องประพฤติปฏิบัติดี หากประพฤติปฏิบัติไม่ดีพิบุ๊โยอาจหนีไป และก่อให้เกิดภัยพิบัติแก่ข้าวได้ *"ปู่ยาตายายสอนว่า ปลูกข้าวต้องดูแลจริงๆ เพราะว่าถ้าเรารักข้าว ข้าวก็รักเรา คือให้รวงดี ผลผลิตดี ทำให้มีอยู่มีกิน คนทำไร่ ทำนามักรักข้าวไม่เท่ากัน คนไม่รักข้าว เช่น กินข้าวเหลือ หรือใส่ปุ๋ยฉีดยาถือว่าไม่รักข้าว เพราะเร่งให้ข้าวโต คนอยู่ป่าต้องอาศัยธรรมชาติ ไม่บังคับข้าว"*[1]

พันธุ์ข้าวไร่

คนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับข้าวเมล็ดแรกว่า ต้นข้าวแต่ก่อนเป็นต้นข้าวขนาดใหญ่สามคนโอบ มีใบใหญ่เหมือนใบกล้วย เมล็ดขนาดเท่าลูกฟักทอง เรื่องราวการปลูกข้าวของคนกะเหรี่ยงมักแฝงมากับเรื่องเล่าขานสืบทอดกันมาแต่ปู่ย่าตายายในรูปนิทาน หรือเพลงที่ใช้ร้องระหว่างประกอบกิจกรรมทางการผลิต เช่น เพลงตีข้าว อันถือเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่ยืนยันว่าคนกะเหรี่ยงปลูกข้าวกันมานมนาน ขณะเดียวกันเมล็ดข้าวสายพันธุ์ดีได้ถูกคัดเลือกสำหรับเก็บไว้เป็นเชื้อพันธุ์ พันธุ์ไหนเป็นพันธุ์ดีก็จะได้รับความนิยมนำไปปลูกกันมาก พันธุ์ไม่ดีก็ทิ้งไป จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่พันธุ์ข้าวของคนกะเหรี่ยงในทุ่ง

---

[11] อ้างใน "พันธุกรรมข้าว บทบาทการอนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชน" โดย ฐิรวุฒิ เสนาคำ และพรพนา ก๊วยเจริญ, ๒๕๓๙ โดยลุงเนียเต๊อะ ปราชญ์ผู้เฒ่าบ้านเกริงบอ อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก บอกเล่าเรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับข้าวให้ผู้เขียนฟัง เมื่อครั้งเดินทางเข้าไปที่หมู่บ้านเกริงบอ เมื่อปี ๒๕๓๘ ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว

ใหญ่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสมัยก่อน จากข้อมูลในปี ๒๕๓๘ พบว่าบ้านจะแก บ้านแม่จันทะ บ้านเกริงบอ และบ้านตะละค่อง มีพันธุ์ข้าวไร่ที่เพาะปลูกอยู่ถึง ๕๕ สายพันธุ์ เฉพาะบ้านจะแกมีสูงถึง ๓๘ สายพันธุ์ ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวเหล่านี้เกิดจากการรักษาสืบทอดพันธุ์ข้าวแต่เดิมของชุมชน เกิดจากการแลกเปลี่ยนพันธุ์กันระหว่างหมู่บ้านหรือบางพันธุ์นำมาจากนอกชุมชน และสายพันธุ์ที่เป็นสายพันธุ์ใหม่ที่เกิดจากการคัดเลือกพันธุ์ของคนกะเหรี่ยง

แผนภาพที่ ๖.๑ พันธุ์ข้าวไร่ของคนกะเหรี่ยงในทุ่งใหญ่

ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวที่เพาะปลูกในระบบไร่หมุนเวียน คือ แหล่งทรัพยากรพันธุกรรมข้าวที่ทำให้เกิดการคัดเลือกพันธุ์ตามธรรมชาติ (Mass selection) ผู้หญิงซึ่งถือว่าเป็นเหมือนเจ้าของไร่ข้าว เพราะเป็นผู้ดูแลไร่ข้าวอย่างใกล้ชิดจะเป็นผู้ที่สังเกตเห็นพันธุ์ข้าวใหม่ๆ เหล่านี้ ดังปรากฏเป็นหลักฐานว่าข้าวบางพันธุ์ได้นำชื่อของคนที่พบข้าวพันธุ์นั้นมาตั้งเป็นชื่อข้าว เช่น ไอ่ยดิไยเธ่ ตั้งขึ้นตามชื่อพ่อของนางมะเย่งบ้านจะแก บือลาฉ่อง เป็นชื่อของคนบ้านทิไล่ป้า บืออ่องจ่อง คัดเลือกโดยนางนอง่วย บ้านเกโนเอะ ซึ่งขณะนั้นปลูกข้าว ๒ สายพันธุ์คือ บือบ่องทุแพละ และ บือบ่องยุแย เป็นต้น หรือบางพันธุ์ก็ไม่รู้ที่มาว่าใครค้นพบ แต่เป็นพันธุ์ใหม่เพราะสมัยก่อนไม่เคยมีใครปลูก เช่น ไอ่ยโพล่วส้า บือบ่องไส้ลา พันธุ์ข้าวที่เกิดขึ้นนี้ เมื่อนำมาปลูกให้

ข้าวดี รสชาติถูกปากก็จะได้รับความนิยมกระจายออกไปตามหมู่บ้านต่างๆ ในทุ่งใหญ่ (ฐิรวุฒิ เสนาคำ และพรพนา ก๊วยเจริญ, ๒๕๓๙)

ในปัจจุบัน ผู้นำบ้านเกาะสะเดิ่ง[2] เห็นว่า พันธุ์ข้าวที่ปลูกปัจจุบันน้อยกว่าสมัยก่อน อ้างอิงจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่เคยเล่าว่าพันธุ์ข้าวของคนกะเหรี่ยงมีเยอะ ซึ่งบางสายพันธุ์ก็หายไปแล้ว เหลือแต่สายพันธุ์ที่ยังปลูกกันอยู่ปัจจุบัน แต่ว่าบางพันธุ์หายไปแล้วกลับมาใหม่ก็มี เพราะอาจยังมีหมู่บ้านอื่นๆ ที่ยังปลูกข้าวพันธุ์นั้นอยู่

“พันธุ์ข้าวที่ปลูกบางครั้งคนกองม่องทะนิยมทำ แต่คนเกาะสะเดิ่งไม่นิยมก็มี ที่ผ่านมาคนที่นี่เคยทำคนกองม่องทะไม่เคยทำก็มี เราก็แลกเปลี่ยนกันไปแลกเปลี่ยนกันมา และพันธุ์ข้าวแต่ละปีจะกลายพันธุ์เรียก “บือโหล่โก๊” ข้าวจะคัดสรรตัวเอง เราจะมีพันธุ์ใหม่ๆ เกิดขึ้น เรียก “บือโหล่โก๊หมุ่ย” ถ้าเราเอาข้าวในยุ้งฉางไปปลูก ซึ่งมีข้าวหลายพันธุ์ผสมกัน เราก็จะได้ข้าวพันธุ์ใหม่...สมมุติว่าเราปลูกข้าวอีวงกีไก่ แต่ว่าพอเราปลูกจะมีสัก ๒-๓ กอ หรือซ่อที่ไม่ใช่อีวงกีไก่ มันจะมาของมันเอง แต่ว่าไม่รู้ว่ามาจากไหน อย่างนี้เรียก “บือโหล่โก๊หมุ่ย” เราก็จะดูว่าเมล็ดใหญ่ไหม เมล็ดยาวไหม รวงมีเมล็ดเยอะไหม ถ้าชอบก็เอามาทำพันธุ์ เราก็ตั้งชื่อใหม่ อย่างเช่น “บืออ่องเจิ่ง” หมายถึงข้าวที่คัดพันธุ์มา”

แต่ละปีพันธุ์ข้าวไร่ที่จะใช้เป็นเชื้อข้าวจะถูกคัดเลือกจากแปลงข้าว โดยเลือกเมล็ดพันธุ์จากข้าวที่ต้นและรวงสมบูรณ์ เมล็ดไม่ลีบ รวงเท่ากัน เมล็ดใหญ่ที่แก่สุดและสุกพร้อมกันทั้งรวง เชื้อพันธุ์ข้าวจะแยกเก็บเกี่ยวและฟาดต่างหากเพื่อเก็บไว้เป็นเชื้อพันธุ์สำหรับปีต่อไป

สำหรับงานศึกษาครั้งนี้พบว่า ชุมชนยังคงรักษาพันธุ์ข้าวและพืชพันธุ์อาหารดั้งเดิมในระบบไร่หมุนเวียนให้ได้มากที่สุดเท่าที่เคย

---

[2] นายอภิชาติ ไทรสังขทัศนีย์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเกาะสะเดิ่ง วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๖

เพาะปลูกมาแต่ดั้งเดิม ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวและพืชพันธุ์อาหารนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ชุมชนชี้ถึงความจำเป็นในการสืบทอดและการดำรงรักษาระบบไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงเอาไว้ต่อไป

ตารางที่ ๖.๒ ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในไร่หมุนเวียน

หมู่บ้าน	ข้าวไร่	ข้าวนา	ชื่อพันธุ์ข้าว
ขุนแม่หยอด	๑๖	๑	*ข้าวไร่* ได้แก่ บือลอแป๊ะพลิ, บือลอแป๊ะโช, บือข่าวา, บือข่าวาทอ, บือข่าฒอ, บือแข่กิ, บือเนอมู, บืออี๊ฒอ, บือโหม่ปว่า , บือชอฒิ, ปี๊อี๊ฒอ, ปี๊อี๊โกลกลอ, ปี๊อี๊ซู, ปี๊อิ๊เส่ *ข้าวนา* ได้แก่ บือโปะโหละ
ห้วยหินลาดใน	๑๐	๙	*ข้าวไร่* ได้แก่ บือลอแป๊ะพลิ, บือลอแป๊ะโช, บืออิพอเปอะเลอะ, บือพอ, บือหมื่อพะโดะ, บืออิเก้ย, บือเก่อชอแม, บือเกอะพู่, บือซูคี, ปี๊อี๊ฒอ, ปี๊อิ *ข้าวนา* ได้แก่ บืออี๊ฒอ, บือข่าวา, บือลึ, บือชอมี, บือพื่อข่อ,บือหมื่อพะโดะ, กข.๑๕, ข้าวหอมมะลิ, ปี๊อี๊ซู
แม่ลาป่าแก่	๒๔	๕	*ข้าวไร่* ได้แก่ บือลอแป๊ะพลิ, บือแข่กิ, บือซูคี, บือกิซู, บือหมื่อบอ, บือโช, บือบอเนอมู, บือเกอะบ้อเอะ, บือวาโพ, บือพะโดะ, บือพลิ, บือโปะโหละ, บือซูคี, บือหมื่อโพ, บือปะแม, บือชอมี, บือฒอ, บือสิโปะ, บือข่าวา, บือข่าฒอ, ปี๊อี๊ฒอ, ปี๊อี๊ซู, ปี๊อี๊คอแผ่ฒอ *ข้าวนา* ได้แก่ บือเพล๊าะ, บือโปะโหละ, บือลอแป๊ะพลิ, บือวาโพ, กข.๗

เกร๊ะคี	๗	๓	*ข้าวไร่* ได้แก่ บือโช, บือทอล่า, บือบ่อยะทอ, บืออีแกร, ปื๊อีหล่ออิ, ปื๊อี๊ฒอ, ปื๊อียะแปะ *ข้าวนา* ได้แก่ บือทอล่า, บือนอเปีย, บืออีหลออึ
กองม่องทะ	๑๗	๒	*ข้าวไร่* ได้แก่ บืออีวงกีไก่, บืออีวงเซ่อนู, บือบีคีอัว, ไอ่ยกะช่องแม, บือเลได่, บือโหว่, บือหย่องไค่, บือพู, บือเท่อ, บืออาลา, บือบ่งไค่, บือบ่องคูกลี, บือบ่องส่อง, บือบ่องยู่เย่, บือพะเผ่อ, บือหย่งไห้, บือไหว่ค่อง *ข้าวนา* ได้แก่ บือพะเผ่อ, บือหย่งไห้
เกาะสะเดิ่ง	๑๖	-	*ข้าวไร่* ได้แก่ บืออีวงกีไก่ผ่าดู (เมล็ดใหญ่), บืออีวงกีไก่พู (เมล็ดเล็ก), บืออีวงเซ่อนู, บือบ่องยู่เย่, ไอ่ยชูวู, บือพู้ไก้, ไอ่ยกะช่องแม, บืออาลา, บือบ่องส่อง, บือเทิ่ง, บือบ่องคูกลี, บืออีวงบ่อง, บืออองเจิ่ง, บือหย่งไห้, บือโหว่, บือพะเผ่อ

หมายเหตุ: บือ หมายถึงข้าวเจ้า ไอ่ย และ ปื๊อี๊ หมายถึงข้าวเหนียว

รวมพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีการปลูกในไร่หมุนเวียนทั้ง ๖ หมู่บ้านศึกษาทั้งหมดมีจำนวนถึง ๗๗ สายพันธุ์ และพันธุ์ข้าวนาพื้นบ้าน ๘ สายพันธุ์ (พันธุ์ข้าวนาพื้นบ้านที่เพาะปลูกอยู่มีจำนวน ๑๗ สายพันธุ์ แต่เป็นสายพันธุ์ซ้ำกับพันธุ์ข้าวไร่ ๙ สายพันธุ์) และปลูกข้าวนาพันธุ์ข้าวปรับปรุง ๓ พันธุ์ คือ กข.๗, กข.๑๕ และข้าวหอมมะลิ

จากการรวบรวมข้อมูลโดยนักวิจัยชาวบ้านเกาะสะเดิ่ง และกองม่องทะ ได้ข้อมูลเพิ่มเติมว่ามีชนิดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในไร่หมุนเวียนถึง ๓๘ สายพันธุ์ ความหลากหลายดังกล่าวมีที่มาจากมิติทั้งทางสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ และมิติทางวัฒนธรรม

พันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกจะขึ้นอยู่กับป่าแก่หรือป่าอ่อน สภาพภูมิอากาศ และตลอดถึงความชอบของแต่ละครอบครัวและขึ้นอยู่กับว่า

ถูกชะตากับคนปลูกหรือไม่ แต่ละครอบครัวจะใช้พันธุ์ข้าวหลายพันธุ์ปลูกในไร่ผืนเดียว มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว รวมตั้งแต่ ๔– ๕ พันธุ์, ๖– ๗ พันธุ์ หรือ ๗– ๙ พันธุ์ โดยจะต้องปลูกข้าวเหนียว ๑– ๒ พันธุ์ ซึ่งการที่จะมีพันธุ์ข้าวมากหรือน้อยชนิดขึ้นอยู่กับว่าเก็บพันธุ์ข้าวไว้กี่พันธุ์และต้องการปลูกกี่พันธุ์ในปีนั้น ๆ

การคำนึงถึงการใช้พันธุ์ข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวต่างกันจะช่วยป้องกันความเสียหายต่อผลผลิตโดยรวมได้ ทั้งนี้ช่วยลดความเสี่ยงหากข้าวบางพันธุ์เกิดเสียหายได้ผลผลิตไม่มากก็ยังได้ข้าวพันธุ์อื่นมาทดแทน และการที่ข้าวแต่ละพันธุ์มีระยะเวลาการเก็บเกี่ยวต่างกันจะช่วยลดปัญหาการเก็บเกี่ยวทั้งในเรื่องแรงงานและเวลา เพราะหากปลูกพันธุ์เดียว หรือ ๒ พันธุ์ เมื่อเกิดปัญหาจะทำให้ได้ข้าวไม่พอกิน หรือถ้าได้ข้าวดีแต่สุกพร้อมกันทั้งผืนก็จะต้องใช้แรงงานมากหรือทำงานหนักขึ้นเพื่อเกี่ยวข้าวให้ทัน

พันธุ์ข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวที่ต่างกันจะให้ข้าวที่มีคุณสมบัติแตกต่างกันด้วย เช่น ข้าวอายุเก็บเกี่ยวสั้นจะเป็นข้าวเนื้ออ่อน เวลาหุงมีกลิ่นหอมแต่ไม่ขึ้นหม้อ ส่วนข้าวอายุยาวลำต้นข้าวจะสูงกว่าข้าวอายุสั้น รวงข้าวจะยาวกว่าข้าวอายุสั้นด้วย เมล็ดข้าวอ่อนปานกลาง เวลาหุงจะขึ้นหม้อได้ปริมาณมาก ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมผสมข้าวที่มีอายุเก็บเกี่ยวสั้นและข้าวอายุยาวเข้าด้วยกันหลังจากการเก็บเกี่ยวแล้วนำไปเก็บไว้ในยุ้งฉาง เพราะถ้าหากไม่ผสมข้าวทั้งสองพันธุ์เข้าด้วยกันแล้วจะทำให้ข้าวที่มีอายุเก็บเกี่ยวสั้นที่มีรสชาดดี เวลาหุงมีกลิ่นหอมหมดก่อน

ทางบ้านเกาะสะเดิ่งและกองม่องทะ ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พันธุ์ข้าวไร่แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ พันธุ์ข้าวอ่อนและพันธุ์ข้าวแข็ง ดังนี้

<u>พันธุ์ข้าวอ่อน</u> พันธุ์ดั้งเดิมของท้องถิ่น ปลูกได้ทั้งป่าอ่อนและป่าแก่ เช่น บือโบไค่, บือบ่องกูกลี, บือบ่องส่อง, บือบ่องทุไผลี๊, บืออีวงบ่อง,

บือเลได่ และบือเทิ่ง (ต้องเป็นป่าอ่อน ๓ ปีขึ้นไปถึงปลูกได้) ปลูกได้เฉพาะป่าแก่ เช่น บือบ่องยู่เย่, บืออั่วพู, บืออีวงเซ่อนู, บืออีวงกีก่าย และบือไป่โล่ง ถ้าปลูกในป่าอ่อนจะมีปริมาณผลผลิตลดลง

พันธุ์ข้าวแข็ง พันธุ์ดั้งเดิมปลูกได้ทั้งที่ไร่และที่นา เช่น บือพูไก๊, บือเบโหว่, บืออิไกล่ และบือ หย่องไห้

โดยส่วนใหญ่ ชาวบ้านจะนิยมปลูกพันธุ์ข้าวอ่อนดั้งเดิมมากกว่าพันธุ์ข้าวแข็ง

พันธุ์ข้าวเหนียว พันธุ์ดั้งเดิม เช่น ไอ่ยโหว่เบ, ไอ่ยเซ่อวู, ไอ่ยเซ่อพู (ข้าวเหนียวดำ), ไอ่ยคอง เหล่อ, ไอ่เชอคุ ไอ่สะเท่,ไอ่เทอโล่ง,ไอ่ช่องเม,ไอ่เผิ้งไช และไอ่คองเลิง

พันธุ์ข้าวใหม่ ที่แลกเปลี่ยนมาจากญาติพี่น้องหมู่บ้านอื่น เช่น บือผะเพอ, บือโท่คอง, บือเน่อเม่อ, บือบีคลี่, บือคูกลี, บือออองเจิ่ง, บือบ่องทู่แผละ, บือพูอั่ว, บือโท่คู, บืออีวงพะดู, และพันธุ์ข้าวเหนียว เช่น ไอ่ยเซ่อ (ดำทั้งต้นและใบ) ไอ่ยกะช่องแม ไอ่ยสะเท่ ไอ่ยภูผา และไอ่ยเพ่อไซ

พันธุ์พืชอาหาร

สำหรับพันธุ์พืชอาหารในไร่หมุนเวียน ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในหมู่บ้าน พบชนิดพันธุ์พืชอาหารที่ปลูกในไร่หมุนเวียนในบ้านเกาะสะเดิ่งและกองม่องทะไม่น้อยกว่า ๑๑๔ สายพันธุ์ พืชผักบางชนิดมีจำนวนสายพันธุ์ที่หลากหลายมาก เช่น บือเค่ (พันธุ์ข้าวโพด) ๖ ชนิด, เลิงเค่ซา (พันธุ์ฟักทอง) ๗ ชนิด, คู้ที (พันธุ์เผือก) ๑๐ ชนิด, เหลิงซา (พันธุ์ฟัก) ๔ ชนิด, ถู่ซา (พันธุ์ถั่วฝักยาว) ๖ ชนิด เช่น ถู่บุบือ ถู่กิไก่ย เป็นต้น เกอบ่องไก๊ (พันธุ์มันสำปะหลัง) ๓ ชนิด, เนเชอขว่าถี (พันธุ์มัน) ๕ ชนิด, ถี่ซา (พันธุ์แตง) ๗ ชนิด, เชอเกซา (พันธุ์พริก) ๓ ชนิด เช่น เฉ่อเกช่องเฉาะ เฉ่อเกยู่อี เป็นต้น

ส่วนบ้านหินลาดในข้อมูลจากงานวิจัยที่ผ่านมาพบจำนวนพันธุ์ผักในไร่หมุนเวียน ๙๐ สายพันธุ์ พืชผักจากไร่หมุนเวียนสามารถเก็บเป็นเสบียงอาหารได้ตั้งแต่ ๓ – ๕เดือน เช่น ฟักทอง ฟักหม่น แตงกวา เผือก มัน ถั่วฝักยาว ห่อวอซอ ฯลฯ ไปจนถึง ๑ ปี เช่น เผือก มัน พริกแห้ง ผักกาดแห้ง หอม งา ห่อวอแห้ง เมล็ดถั่ว ผักกะแห้ง ฯลฯ ดังแสดงรายละเอียดในตารางที่ ๓

ตารางที่ ๖.๓ ความหลากหลายของพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียน

บ้านแม่หยอด–ป่ากล้วยรวมพืชผักพืนบ้าน ๗๐ ชนิด และดอกไม้อย่างน้อย ๒ ชนิด	
ตระกูล	**พันธุ์พืชผักในไร่**
ฟักทอง	หลู่เคบอบอ (ฟักทองยาว), หลู่เคปอเฮอ (ฟักทองหาบยาว), หลู่เคกิ (ฟักทองลาย), หลู่ส่าลาโพ (ฟักหม่นเขียวน้อย), หลู่ส่าลาพะโด (ฟักหม่นเขียวใหญ่) รวม ๕ ชนิด
แตงกวา	ดีบ่อโข่ (แตงกวาหัวเหลือง), ดีทอวา (แตงกวาขาวยาว), ดีเซาะฟลู่ (แตงกวาสามขา), ดีเก่อวอคี (แตงกวาก้นมน),ดีควากิโพ (แตงลายเล็ก), ดีควากิโดะ (แตงลายใหญ่), ดีลาโข่ (แตงกวาหัวเขียว), ดีเหล่อคะ (แตงกวาหม่น), ดีควาวา (แตงกวาขาว)รวม ๙ ชนิด
มะนอย	ชิโพเดเปอะเหลอะ (มะนอยมน), ชิโพเดทอ(มะนอยยาว), มะเจอเรอ (มะนอยเครือ), เต่อโก๊ะชอแม (บวบงาช้าง), เต่อโก๊ะบอ (บวบเหลือง), เต่อโก๊ะกิ (บวบลาย) รวม ๖ ชนิด
เผือก	ขือทอวา (เผือกขาว), ขือซู (เผือกดำใหญ่), ขือโปะโหละ (เผือกมนมะพร้าว), ขื่อกอโพ (เผือกแดงน้อย), ขื่อวาโพ (เผือกขาวน้อย), ขื่อทอซู (เผือกดำยาว) รวม ๖ ชนิด
มัน	น่อยเส่กอ (สำปะหลังแดง), น่อยจอปา (มันแก๋ว) รวม ๒ ชนิด

ถั่วฝักยาว	เป่อเทาะกิ (ถั่วฝักยาวลาย), เป่อเทาะส่าวา (ถั่วฝักยาวขาว), เป่อเทาะซู (ถั่วฝักยาวดำ), เป่อเทาะกอซู (ถั่วฝักยาวดำแดง), เป่อเทาะกอโช (ถั่วฝักยาวดอแดง) รวม ๕ ชนิด
มะเขือ	เส่อกอลึ (มะเขือม่วง), เส่อกอแกว (มะเขือยาวเขียว), เส่อกอโคะ (มะเขือใหญ่เขียว), เส่อกอตาโดะแมะคลี (มะเขือตะกระทิง), เส่อกอข่าพะโดะ (มะเขือขมใหญ่), เส่อกอฉี่ (มะเขือส้ม), มะเขือพวง รวม ๗ ชนิด
พริก	มึส่าวาโดะ (พริกขาวใหญ่), มึส่าลาโพ (พริกขี้หนูเล็ก)รวม ๒ สายพันธุ์
พืชตะกูลอื่น	หนีโซ (งาขาว),ขมิน, มะละกอ, กล้วย, พ่อส่า, กิลอส่า, ตะไคร้ต้น, ต้นหอมป่า, คอคอล๊อ, มะลิไม้, ไม้ยมหอม, ยาสูบ, เส่อเบ, ฮีแอโปะ (ผักชี), หอมคิว, กือคลาน, กืออี๊ด, เบือ, เปซู (อ้อยป๋อง), พอแคะ (หอมแยะ), เบ๊าะบะเป่อวิ (ถั่วพู), แบมีฉี่ (กระเจี๊ยบไร่), เบาะบะส่า (มะแบม), เบาะมะกอ (มะแบมแดง), ชาบาลา (ผักกาด, ห่อวอ (ผักอีหลึง), ห่อวอเซ (ผักกำก้อ), ห่อพวี
ดอกไม้	พอชอพาแหม่ (ดอกหางไก่ผู้), พอกิแม (ดอกตะล่อม)ฯลฯ

ตารางที่ ๖.๓ ความหลากหลายของพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียน (ต่อ)

บ้านหินลาดใน รวมพันธุ์พืชผักพื้นบ้าน ๖๕ ชนิด	
ตระกูล	**พันธุ์พืชผักในไร่**
แตง	ดิพะหละ (แตงกวา), แพละ (แตงยาว), ดีทูกอดี (แตงนกดำ), ดีเตาะซ่า (แตงโม), ลีมือ (แตงลาย)รวม ๕ ชนิด
ถั่ว	เปอเทาะนากิ (ถั่วเขียว), เปอเทาะหวอ (ถั่วแดง), เปอเทอบิโบ (ถั่วฝักยาว), เปอเชอแบ (ถั่วแป๋), เปอเบาะบะ (ถั่วปู), เปอเบาะ

	บอปออิ (ถัวปู), เปอะ (ถัวลันเตา), รวม ๗ชนิด
บวบ	เดเลซ่า (บวบเหลี่ยม), เดตะโกะโปะโระ (บวบสั้น), ตะโกะพะทอ (บวบยาว), เดโกะซ่า (บวบหอม), โตก๋อยซ่า (มะนอยงู) รวม ๕ ชนิด
มะระ	ทอคาสะ (มะระใหญ่), ทอซะพาโพ (มะระน้อย) รวม ๒ ชนิด
มะเขือ	ซากอแกว (มะเขือยาว), ซากอแกวลี (มะเขือยาวดำ), ซากอแกวกว่า (มะเขือยาวขาว), ซากอลิโปะโระ (มะเขือสั้น), ซากอแมดิ (มะเขือเขียว), ซากอเจาะ (มะเขือกรอบ), ซากอเจาะพะโดะ (มะเขือกรอบใหญ่) รวม ๗ ชนิด
เผือก	คือมะเปาะ (เผือกมะพร้าว), คือเนอมู (เผือกหอม), คือกอรา (เผือกฝรั่ง), คือพะโดะ (เผือกใหญ่) รวม ๔ ชนิด
มัน	น่อยกวง (มันตีนช้าง), น่อยจีเนอ (มันนิ้วมือ), น่อยเส่อคู่ (มันอ้อม), น่อยเซอ (มันก๋อย), น่อยสะปะแซ (มันสำปะหลัง), น่อยจอปาหวอ (มันก๋อยแดง) รวม ๖ ชนิด
พริก	มูซ่าพะโดะ (พริกหลวง), มูซ่าโพ (พริกน้อย), มูซ่าชอคอกชี (พริกเดือยไก่), มูซ่ายือแอะ (พริกขี้หนู), มูซ่าเบอะ (พริกขี้หนู), มูซ่ากวาเทอมือ (พริกชี้ฟ้า), มูซ่าหวอมะ (พริกกวาง) รวม ๗ ชนิด
อ้อย	กะทีซู (อ้อยดำ), กะทีบือ (อ้อยข้าว) รวม ๒ ชนิด
หอม	เชอเครอพะโดะ (หอมชูใหญ่), เชอเครอโพ (หอมชูน้อย), อิเกรอะ (หอมโบ) รวม ๓ ชนิด
สาลี	บือเคซะ (ข้าวสาลี), บือเคซู (ข้าวสาลีดำ), บือเคบอ (ข้าวสาลีเหลือง), บือกวาโพ (ข้าวสาลีแดง) รวม ๔ ชนิด
ฟักทอง	ลูเคปออือ (ฟักทองยาว), ลูเคปอ (ฟักทองสั้น), รวม ๒ ชนิด
ฟัก	ลูซะบอ (ฟักเขียวยาว), ลูซา (ฟักหม่นก้วย) รวม ๒ ชนิด
พืช	ห่อเวอตะโป (ตระไคร้), ห่อวอ (ผักอีหลี), ห่อวอซอ (กระเพรา

ตระกูลอื่น	เขียว), ชะแอะเชย (ข่า), เคอโปะกอร่า (ผักชีฝรั่ง), พอเชอรูดี (ผักกาด), ชาบาลา (ผักกาด), ซ่ากุ่ยเซพอทอ (มะระกอยาว), ซะกุ่ย (มะระกอสั้น)

ตารางที่ ๖.๓ ความหลากหลายของพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียน (ต่อ)

บ้านแม่ลาป่าแก่ รวมพืชพันธุ์ผักพื้นบ้าน ๙๘ ชนิด และดอกไม้ ๗ ชนิด	
ตระกูล	**พันธุ์พืชผักในไร่**
บวบ	ชิโพเด ได้แก่ ชิโพเดเปอะเหลอะ, ชิโพเดทอ, เต่อโก๊ะชอแม, เต่อโก๊ะบอ, เต่อโก๊ะกิ, เบาะบะเป่อวิผื่อ, เบาะบะเป่อวิทอ, เบาะบะจึเนอ, เบาะบะเก่อแมะรวม ๙ ชนิด
ถั่วฝักยาว	เป่อเทาะส่า ได้แก่ เป่อเทาะกิ, เป่อเทาะส่าวา, เป่อเทาะซู, เป่อเทาะกอซู, เป่อเทาะกอโช, เป่อเทาะเปลอปลึ, เปอเทาะบลุ, เป่อเทาะหนอกิ๊, สะเบคลีรวม ๙ ชนิด
แตง	ดี ได้แก่ ดีทอวา, ดีเก่อวอคี, ดีควา, ดีควากิโดะ, ดีลาโข่, ดีพก๊ะลา, ดีควาวา, ดีหมื่อ, ดีแพละ, ดีฉิ่ปอเกลาะ, ดีโถ่โก๊ะดิรวม ๑๑ ชนิด
ฟักทอง	หลู่เคบอบอ, หลู่เคปอเฮอ, หลู่เคกิ, หลู่ส่าลาพะโดะ, หลู่ส่าชินอ, หลู่ดี, หลู่บอ, หลู่ปรุ รวม ๘ ชนิด
เผือก	ขือ ได้แก่ ขือทอวา, ขือซู, ขือโปะโหละ, ขือกอโพ,ขือวาโพ, ขื่อทอซู, ขื่อเดาะเชาะ, ขือเฌาะเด รวม ๘ ชนิด
งา	หนีโซ่ ได้แก่ หนีโซวา (งาขาว), หนีโซซู (งาดำ), นอ (งาขี้มอด) รวม ๓ ชนิด

พริก	มึส่า ได้แก่ มึส่าวาโดะ, มึส่าลาโพ, มึส่าเบอะโพ, มึส่าพะโด, มึส่ากว่าหมื่อ (พริกชี้ฟ้า) รวม ๕ ชนิด
อ้อย	เก่อทีซู, เก่อทีฌอ, เก่อทีเฆะ, เก่อทีบือ, เกอทีเส่ รวม ๕ ชนิด
มันสำปะหลัง	แหน่วเส่กอ, แหน่วเส่ลาโบ, แหน่วเส่เกะโบ, แหน่วเส่โลโบ, แหน่วเส่วา รวม ๕ ชนิด
ข้าวฟ่าง	เป่เทาะฉ่า, เป่เส่อแบว, เป่ซู, เป่เสอะหม่ารวม ๔ชนิด
มะเขือ	เส่อกอลึ, เส่อกอแกว (มี ๓ ชนิด คือ เส่อกอวา, เส่อกอซู, เส่อกอลา), เส่อกอโดะ, เส่อกอตาโดะแมะคลี, เส่อกอข่าพะโดะ, เส่อกอฉี่, เส่อกอข่าโพ, เส่อกอฉี่โบปริ๊รวม ๑๐ ชนิด
ผักกาด	เส่อบ่าโบ, เส่อบ่าวา, เส่อบ่าโดะรวม ๓ ชนิด
มัน	แหนว่ ได้แก่ แหนว่บอเบะ, แหนว่วาโพ, แหนว่โตะ, แหนว่ฌึ, แหนว่เห๊าะ, แหนว่เสอเอ, แหนว่เสอตูรวม ๗ ชนิด
ลูกเดือย	เบอะ ได้แก่ เบอะพะทอ, เบอะเปอะเหลอะ, เบอะนาพี รวม ๓ ชนิด
พืชตระกูลอื่น	หลูส่า (ฟักเขียว), พอแคะ (หอมแยะ), เบ๊าะบะเป่อวิ (ถั่วพู), แบมีฉี่ (กระเจี๊ยบ), *ห่อหวี,* ฮึโปะ (ผักชี), ห่อวอ (ผักอีหลึง), ห่อวอเซ, นอเกละส่า (มะนาว)รวม ๘ ชนิด
ดอกไม้	พอชอพาแหม่, พอกิแม, พอเมอ, พอบอ, พอทู, พอฌิโข่, พอชอ รวม ๗ ชนิด

ตารางที่ ๖.๓ ความหลากหลายของพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียน (ต่อ)

บ้านกองม่องทะ และบ้านเกาะสะเดิ่ง รวมพืชผักพื้นบ้าน ๑๑๔ ชนิด	
ตระกูล	**พันธุ์พืชผักในไร่**
ข้าวโพด	บือเค่ ได้แก่ บือเค่เชอ (ข้าวโพดหวาน) บือเค่ไอ่ย (ข้าวโพดข้าวเหนียว) บือเค่กีไก่ย (ข้าวโพดลาย) บือเค่พู (ข้าวโพดเล็ก) บือเค่พะดู (ข้าวโพดใหญ่) บือเค่กะซี (ข้าวโพดม้า) รวม ๖ ชนิด
ฟักทอง	เลิงเค่ซา ได้แก่ โลเค่พู, โลเค่พะดู,โลเค่เชอะเอาะหนู (ฟักทองนมลิง) โลเค่ดีซู (ฟักทองคางคก) โลเค่กะว่องแม (ฟักทองงาช้าง) โลเค่กะช่องที ฯลฯ รวม ๖ ชนิด
เผือก	คู้ทีงเช่น คู้อาดี (เผือกลูกเยอะ) คู้โผ่ซา (เผือกมะพร้าว) ฯลฯ รวม ๑๐ ชนิด
ฟัก	เหลิงซา เช่น เหล่อชี้หน่อ, เหล่อพะท่อ ฯลฯ รวม ๔ ชนิด
ถั่วฝักยาว	ถู่ซา เช่นถู่บุบือ,ถู่กิไก่ย ฯลฯ รวม ๖ ชนิด
มันสำปะหลัง	เกอบ่องไก๊ เช่น บุไกพะดู, บุไกโท่งฯลฯ รวม ๓ ชนิด
มัน	เนเชอขว่าที เช่น เนเชอขว่าก่องมะลี่, เนเชอขว่าเล่อเม่อ ฯลฯ รวม ๕ ชนิด
แตง	ถี่ซา เช่น ถี่หมึ่งซา, ถี่พิ ฯลฯ รวม ๗ ชนิด
น้ำเต้า	ถี่ลื่อ ได้แก่ ถี่ลื่อพะท่อ, ถี่ลื่อโปวโลว รวม ๒ ชนิด
งา	เด ได้แก่ เดอัว (งาขาว) เดเซ่อ (งาดำ) รวม ๒ ชนิด
พริก	เชอเกซา เช่น เฉ่อเกช่องเฉาะ, เฉ่อเกยู่อี ฯลฯ รวม ๓ ชนิด

ข่า	เอ่ไช่ถี ได้แก่ เอ่ไช่เซ่อ (ข่าดำ) เอ่ไช่พู (ข่าเล็ก) เอ่ไช่อัว (ข่าขาว) เอ่ใช่บ่อง (ข่าเหลือง) รวม ๔ ชนิด
ขมิน	ยาบ่อง ได้แก่ ยาย่องโท่คู (ขมินแดง) ยาบ่องเซ่อ (ขมินดำ) รวม ๒ ชนิด
พืชตระกูลอื่น	หว่องยี (ตะไคร้) มี ๒ ชนิด, เนที, พะกะฉี (ผักชี), หว่องไส้ (แมงลัก), นองเก่อหว่อง,โพ่แก่, พะกะฉี (ผักชี), เนถี, หว่องไส้ (แมงลัก), นองเก่อหว่อง, โพ่แก่, บ่องบาซา, เอ่ถี (ขิง), บือกลี้, เข่อวี่ซา, เทอกุซา, เทอกุโปวโลว, เทอกุ, พะท่อ, โกล่งจิ่งซามะละกอ), น่อ, ไบ่ซา,หละซา, เฉ่งป่ง (กระเจี๊ยบ), เบ่วกะเตี๊ยซ่า,โพลงผลี่ดุ, เอ่งเกลิ่งที, เซิ่งวะที, ซู่วะที, ตะคุ่งที, หม่องเก่อโพที, เหม่อโหร่งที, โบะดะทึง, สะกวิ่งซา (กล้วย), หย่องซา(มะเขื่อ), เด่งเหล่งซา(บวบ), เบว่เกอะหลุซา (ถั่วพู), เตะเหงะซา, เสว้เหล่อเชาะซา, หม่องก่าลาซา(มะระ), หม่องเนซา, เพงโพงซา, เพงเฉ่, สวิ้ง, เคอโด่งวายซา(มะเขือเทศ), ไวพุ, คว่อควีง, ไวกะโผล่(กระเพรา), ยาโสะ(ยาสูบ), สะซู่ (ผักไผ่), บาดุ(ผักกาด), ชิ่งพุ(อ้อย) รวม ๕๔ ชนิด

การปลูกพันธุ์ข้าวไร่หลายพันธุ์ ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว โดยปลูกข้าวเจ้าเป็นหลักเพื่อบริโภค ขณะที่ปลูกข้าวเหนียวเพื่อใช้ทำขนมในพิธีกรรม รวมทั้งพืชอาหารทุกชนิดตามที่ปลูกต่อกันมานั้น ถือเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของไร่หมุนเวียน และที่สำคัญเพาะปลูกแต่พอกินของครอบครัว ไม่ใช่การปลูกเพื่อขาย ดังนั้น แม้ว่าพริกกะเหรี่ยงที่ปลูกในไร่ข้าวของชุมชนกะเหรี่ยงในทุ่งใหญ่จะขายได้ราคาดี เป็นที่ต้องการของตลาดมาก แต่คนกะเหรี่ยงก็ขายเท่าที่ปลูกได้เท่านั้น เนื่องจากคำสอนตามประเพณีของบรรพบุรุษที่ให้ทำไร่แต่เพียงพอแก่การบริโภคเท่านั้น เพื่อไม่ให้รบกวนธรรมชาติมากเกินไปจนธรรมชาติ

เสีย อุดมการณ์ของการไร่หมุนเวียนจึงเป็นการใช้ธรรมชาติแต่พอดี ทำกินแต่พอเพียง การทำเพื่อเศรษฐกิจการค้าจะไม่เรียกว่าไร่หมุนเวียน หรือแม้แต่นำพืชพันธุ์ที่ไม่ใช่พืชดั้งเดิมก็ทำไม่ได้เช่นกัน

แผนภาพที่ ๖.๒ พืชผักอาหารในไร่หมุนเวียน

๑. ตระกูลบวบ (มะนอย)

(๑) ชิโพเดเปอะเหลอะ (มะนอยมน)

(๒) ชิโพเดทอ (มะนอยาว)

(๓) มะเจอเรอ (มะนอยเครือ)

(๔) เต่อโก๊ะเก่อชอแม (บวบงาช้าง)

(๕) เต่อโก๊ะบอ (บวบเหลือง)

(๖) เต่อโก๊ะกิ (บวบลาย)

๒. ตระกูลถั่วฝักยาว

(๑) เป่อเทาะกิ (ถั่วฝักยาวลาย)

(๒) เป่อเทาะส่าวา (ถั่วฝักยาวขาว)

(๓) เป่อเทาะซู (ถั่วฝักยาวดำ)

(๔) เป่อเทาะกอซู (ถั่วฟักยาวดำแดง)

(๕) เป่อเทาะกอโช (ถั่วฝักยาวดอแดง)

๓. ตระกูลแตงกวา

(๑) ดีบอโข่ (แตงกวาหัวเหลือง)

(๒) ดีทอวา(แตงกวาขาวยาว)

(๓) ดีเซาะฟลู่(แตงกวาสามขา)

(๔) ดีเก่อวอคี (แตงกวาก้นมน)

(๕) ดีควากิโพ(แตงลายเล็ก)

(๖) ดีควากิโดะ (แตงลายใหญ่)

(๗) ดีลาโข่ (แตงกวาหัวเขียว)

(๘) ดีเหล่อคะ (แตงกวาหม่น)

(๙) ดีควาวา (แตงกวาขาว)

๔. ตระกูลฟักทอง

๑) หลู่เคบอบอ (ฟักทองยาว)

(๒) หลู่เคปอเฮอ (ฟักทองหาบยาว)

(๓) หลู่เคกิ (ฟักทองลาย)

(๔) หลู่ส่าลาโพ (ฟักหม่นเขียวน้อย)

(๕) หลู่ส่าลาพะโดะ (ฟักหม่นเขียวใหญ่)

(๖) ดีหมื่อ (แตงไทย)

๕. ตระกูลเผือก

(๑) ขือทอวา(เผือกขาว)

(๒) ขื่อซู (เผือกดำใหญ่)

(๓) ขื่อโปะโหละ (เผือกมนมะพร้าว)

(๔) ขื่อกอโพ (เผือกแดงน้อย)

(๕) ขื่อวาโพ (เผือกขาวน้อย)

(๖) ขื่อทอซู (เผือกดำยาว)

๖. ห่อวอ

(๑) ห่อวอ (ผักอีหลึง)

(๒) ห่อวอเซ(ผักกำก้อ)

๗. งา

๘. หอม

หนี่โซ (งาขาว)

พอแคะ (หอมแยะ)

๙. พริก

(๑) มีส่าวาโดะ (พริกขาวใหญ่)

(๒) มีส่าลาโพ (พริกขี้หนูเล็ก)

๑๐. ข้าวฟ่าง

(๑) เป่ซู (อ้อยป่อง)

(๒) เป่เทาะฉ่า (ข้าวฟ่างอาหารหมู)

(๓) เป่เส่อแมว (ข้าวฟ่างขาว)

๑๑. มันสำปะหลัง

(๑) หน่อยเส่กอ (สันปะหลังแดง)

(๒) หน่อยจอปา (ยอดมันแก่ว)

๑๒. มะเขือ

(๑) เส่อกอลึ (มะเขือม่วง)

(๒) เส่อกอลึ (มะเขือม่วง)

(๓) เส่อกอแกว (มะเขือยาวเขียว)

(๔) เส่อกอโดะ (มะเขือใหญ่เขียว)

(๕) เส่อกอตาโดะแมะคลี (มะเขือตะกระทิง)

(๖) เส่อกอข่าพะโดะ (มะเขือขมใหญ่)

(๗) เส่อกอฉี่ (มะเขือส้ม)

๑๓. ผักชี

๑๔. ถั้วพู

ฮือแอโปะ (ผักชี)

เบ๊าะบะเป่อวิ (ถั่วพู)

๑๕. กระเจี๊ยบ

๑๖. ห่อพวี

แบมีฉี่ (กระเจี๊ยมไร่)

ห่อพวี

๑๘. เบาะ

(๑) เบาะบะส่า (มะแบม)

(๒) เบาะมะกอ (มะแบมแดง)

บทที่ ๗
การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงของระบบไร่หมุนเวียน ในพื้นที่ศึกษา

การยืดหยุ่นและปรับตัวของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่มากระทบต่อระบบการทำไร่หมุนเวียนเกิดขึ้นในทุกชุมชนกรณีศึกษา แม้แต่ในระบบไร่หมุนเวียนเอง ทั้งนี้ ด้านหนึ่งก็เพื่อดำรงรักษาระบบไร่หมุนเวียนเอาไว้ ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เป็นการปรับตัวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งตามกระแสเศรษฐกิจ และจากแรงกดดันที่เกิดจากนโยบายการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของรัฐ

การดำรงอยู่ของระบบไร่หมุนเวียนทั้งในปัจจุบันและในอนาคตจึงไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับระบบการผลิตการเกษตรอื่นๆ รวมถึงระบบเศรษฐกิจแบบอื่น และยังเข้าไปอยู่ในกระแสความเคลื่อนไหวต่อรองทางการเมืองในเรื่องการจัดการป่าไม้และที่ดิน นอกจากนั้น สภาพที่ตั้งชุมชน ลักษณะทางภูมิประเทศ ความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ตลอดจน ปัจจัยด้านโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เส้นทางคมนาคม ปัจจัยต่างๆ ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนมีส่วนสำคัญต่อการปรับตัวของแต่ละชุมชนในระดับที่มากน้อยแตกต่างกันไป

๗.๑ ไร่หมุนเวียน สวน นา

ชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่ไม่ได้ทำการผลิตเกษตรกรรมด้วยระบบไร่หมุนเวียนเพียงอย่างเดียว แต่ยังทำสวนไม้ยืนต้น เช่น กาแฟ ชา หมาก พลู และไม้ผลหลายชนิดและพืชเศรษฐกิจล้มลุก เช่น ถั่วอาซูกิ หอมแดง กะหล่ำ ข้าวโพด และมันสำปะหลัง เพื่อเป็นรายได้ของครอบครัว และยังมีการเลี้ยงวัวควายเป็นรายได้ในกรณีบ้านแม่ลาป่าแก่ ขณะที่ไร่หมุนเวียนทำหน้าที่เป็นแหล่งความมั่นคงทาง

อาหารจากข้าวและพืชอาหาร ตลอดจนการสืบทอดวัฒนธรรมของชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมากกว่ามุ่งหวังด้านรายได้เป็นหลัก

ทั้งนี้ ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์จำนวน ๒๘๒ ครัวเรือน จากตารางที่ ๑ จะเห็นว่า ชุมชนกรณีศึกษาทำการผลิตด้วยระบบไร่หมุนและทำสวนควบคู่ไปด้วยถึงร้อยละ ๖๔ โดยพบว่าเป็นแบบแผนการเกษตรหลักของ ๔ บ้าน คือ บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย, บ้านเกรอะคี, บ้านกองม่องทะ และบ้านเกาะสะเดิ่งและบ้านหินลาดในเป็นบ้านเดียวที่มีระบบการผลิตแบบทั้งระบบไร่หมุนเวียน นา และสวนเนื่องจากลักษณะพื้นที่ตั้งบ้านมีพื้นที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นามากกว่าหมู่บ้านอื่นๆ ส่วนบ้านแม่ลาป่าแก่เป็นบ้านที่รูปแบบหลากหลายกว่าบ้านอื่นๆ ทั้งครัวเรือนที่ทำไร่อย่างเดียวซึ่งมีสัดส่วนมากที่สุด รองลงมาคือการทำไร่และนา กับการทำไร่ นา สวน ในสัดส่วนเท่ากัน

ตารางที่ ๗.๑ ครัวเรือนที่ทำเกษตรด้วยระบบไร่หมุนเวียน สวน และนาในบ้านกรณีศึกษา (หน่วย: ร้อยละ)

หมู่บ้าน	ทำไร่	ทำไร่สวน	ทำไร่และนา	ทำไร่นา สวน	ทำนา	ทำสวน
ขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย	๒	**๙๖.๖๓**	-	๒.๒๕	-	-
หินลาดใน	-	๑๒.๕		**๘๓.๓**	๔.๒	-
แม่ลาป่าแก่	๓๘.๗	๑๖	๒๒.๗	๒๒.๗	-	-
เกรอะคี	๑๙.๔	**๗๑**	-	๙.๗	-	
กองม่องทะ	๗.๗	**๘๔.๖**	-	๓.๘	-	๓.๘
เกาะสะเดิง	๒.๗	**๙๔.๖**		๒.๗	-	-
รวม	**๑๓.๘๓**	**๖๓.๘๓**	**๖.๐๓%**	**๑๕.๖๐**	**๐.๓๕**	**๐.๓๕**

๑) บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วยประกอบด้วย ๓ หย่อมบ้าน คือ ขุนแม่หยอด ป่ากล้วย และแม่ราจี ทั้ง ๓ หย่อมบ้าน ทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก รายได้มาจากการปลูกถั่วอาซูกิ ขายข้าว และรับจ้างหมู่บ้านเพิ่งเริ่มนำกาแฟมาปลูกได้ไม่นานส่วนพืชเศรษฐกิจที่แพร่กระจายในภาคเหนืออย่างข้าวโพดนั้น ชุมชนตั้งกฎเกณฑ์ห้ามชาวบ้านปลูก เพราะเกรงว่าจะรุกเข้าไปในพื้นที่ที่กันเขตไว้สำหรับทำไร่หมุนเวียน สำหรับพื้นที่ปลูกถั่วอาซูกิปลูกในพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนในที่ของตัวเอง ในพื้นที่ไร่เหล่าหลังหมุนไปปลูกข้าวอีกแปลงแล้ว และครบรอบหมุนกลับมาทำไร่ข้าวใหม่ในอีก ๑๒ ปีต่อไป ตามที่ได้จัดสรรพื้นที่ทำไร่ให้แต่ละครอบครัวจำนวน ๑๒ แปลง ซึ่งอยู่ในขอบเขตแปลงรวมไร่หมุนเวียน ๑๒ แปลง

๒) บ้านหินลาดใน บ้านหินลาดในเป็น ๑ ใน ๓ หย่อมบ้านของบ้านห้วยหินลาด ได้แก่ บ้านหินลาดใน บ้านหินลาดนอก และบ้านผาเยือง บ้านหินลาดตั้งอยู่บนฐานการผลิตการเกษตรใน ๓ รูปแบบ คือ ๑) การทำไร่หมุนเวียน ๒) การทำนา และ ๓) การทำสวนผสมผสานในรูปแบบวนเกษตรโดยมีชาเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้หลัก และการปลูกพืชเศรษฐกิจบางส่วน นอกจากนั้น ยังมีการเก็บหาผลผลิตจากป่า เช่น หน่อไม้ หวาย มะแขว่น น้ำผึ้ง ผัก เห็ดต่างๆ นับเป็นรายได้อีกส่วนหนึ่งที่สำคัญของบ้านนี้ นอกจากการทำการเกษตรแล้ว ยังมีการเลี้ยงวัวสำหรับขายเป็นรายได้ เลี้ยงหมู ไก่เพื่อประกอบพิธีกรรมและบริโภคในครัวเรือน ดังนั้น รายได้หลักของคนบ้านหินลาดในจึงมาจาก ๓ ส่วนหลัก คือ สวนชา ผลผลิตจากป่า โดยเฉพาะหน่อไม้และน้ำผึ้ง และสัตว์เลี้ยงวัวควาย

แผนภาพที่ ๗.๑ การใช้ที่ดินของชุมชนหินลาดใน

ที่มา: จากงานศึกษา “วิถีการผลิตในระบบวนเกษตรและการจัดการป่าชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ และการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือของประเทศไทย โดยมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ

การทำไร่หมุนเวียนของบ้านหินลาดในมี ๒ ลักษณะ คือ การทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก กับการทำไร่หมุนเวียนเสริม ในกรณีการไร่หมุนเวียนเป็นหลักส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่ไม่มีพื้นที่นา และต้องอาศัยการทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวไว้บริโภค ส่วนการทำไร่หมุนเวียนเสริมเป็นครัวเรือนที่มีที่นา ซึ่งผลผลิตข้าวจากนาเพียงพอบริโภค แต่ต้องการพืชผักอาหาร อย่างเผือก มัน และเก็บรักษาพันธุ์ข้าวไร่เอาไว้ หรือผลผลิตข้าวนาอาจจะไม่เพียงพอสำหรับบริโภค ครัวเรือนส่วนนี้จึงทำไร่หมุนเวียนเสริม การใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนมีการจัดสรรสิทธิของครอบครัว แต่ครอบครัวอื่นในชุมชนสามารถขอใช้ทำไร่ได้ หากปีนั้นครอบครัวที่ถือสิทธิไม่ได้ใช้

แม้ว่าชุมชนหินลาดในสามารถผลิตข้าวจากทำนาเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน แต่ยังคงทำไร่หมุนเวียนอยู่ เพราะระบบไร่หมุนเวียนมีความสำคัญกับวิถีชีวิตในหลายด้าน ทั้งการเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า การเลี้ยงวัวในไร่ซาก นอกจากนี้ ไร่หมุนเวียนยังเป็นกิจกรรมที่เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ผ่านการเอาแรงลงแขกช่วยเหลือกันในการถางไร่ เผาไร่ เกี่ยวข้าว ที่สำคัญระบบไร่หมุนเวียนคือระบบการผลิตอาหารที่หลากหลาย

๓) บ้านแม่ลาป่าแก่ซึ่งประกอบด้วย ๓ หย่อมบ้าน คือ แม่ลาป่าแก่เหนือ แม่ลาป่าแก่กลาง และแม่ลาป่าแก่ใต้ เฉพาะบ้านแม่ลาป่าแก่ใต้เท่านั้นที่ทำไร่หมุนเวียนเป็นหลักและการจัดโซนทำไร่หมุนเวียนเป็นของหน้าหมู่ร่วมกัน แบ่งเป็น ๗ แปลงรวม และแต่ละครอบครัวได้รับการจัดสรรให้ใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียน ๗ แปลง ที่หย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่ใต้มีการปลูกหอมแดงและกะหล่ำบ้างบริเวณหุบเขาที่มีแหล่งน้ำ แต่มีจำนวนไม่มากนัก หย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่ใต้ยังมีการเลี้ยงวัวควายมากกว่าหย่อมบ้านอื่นๆ ส่วนใหญ่เป็นวัวสามารถขายเป็นรายได้สำคัญส่วนหนึ่ง ทั้งนี้เพราะสามารถนำไปเลี้ยงในพื้นที่ไร่ซากได้สะดวก ไม่ต้องเกรงว่าสัตว์เหล่านั้นจะไปทำลายพืชผลอื่นๆ เพราะการกำหนดเขตทำไร่หมุนเวียนมีความชัดเจน จึงจัดการพื้นที่ให้วัวควายเข้าไปหากินได้

ส่วนแม่ลาป่าแก่เหนือและแม่ลาป่าแก่กลาง ปรับเปลี่ยนจากการทำไร่หมุนเวียนมาปลูกพืชเศรษฐกิจถาวร คือ หอมแดง และกะหล่ำ ซึ่งปลูกบริเวณหุบเขาที่มีแหล่งน้ำลำห้วย ยังคงเหลือราว ๕๐% ที่ทำไร่หมุนเวียน เพราะพื้นที่ที่ไม่เหมาะกับการปลูกหอมแดงและกะหล่ำ รอบการหมุนเวียนเหลือ ๕ ปี เพราะพื้นที่มีไม่มาก สภาพดินจึงไม่ค่อยสมบูรณ์และต้องใส่ปุ๋ยช่วยเพิ่มผลผลิตข้าว การใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนมีการแบ่งปันให้กับเครือญาติหรือเพื่อนบ้านที่ไม่มีนาหรือมีนาน้อยใช้ปลูกข้าวได้ปีต่อปี ส่วนกาแฟปลูกมากในพื้นที่ของหย่อมบ้านแม่ลาป่า

แก่เหนือ โดยปลูกเสริมในป่าใช้สอยผสมผสานกับผลไม้ โดยสวนนี้ถือสิทธิโดยครอบครัว

การปลูกหอมแดงปลูกในช่วงเดือนมกราคม –เมษายน ส่วนกะหล่ำปลูกด้วยกันสองช่วง คือ ช่วงฤดูฝนในช่วงเดือน พฤษภาคม – สิงหาคม อีกช่วงปลูกในฤดูหนาว ในช่วงเดือน สิงหาคม– พฤศจิกายน แต่ส่วนใหญ่จะปลูกในช่วงฤดูหนาวมากกว่าเพราะผลผลิตดีกว่า

๔) บ้านเกร๊ะคีทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก เกือบทุกครอบครัวทำสวนหมาก พลู ควบคู่กับการทำไร่ข้าว เพราะสภาพพื้นที่ของบ้านเกร๊ะคีไม่มีพื้นที่ราบที่เหมาะสมกับการบุกเบิกเป็นที่นา การปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคและปลูกพืชผักเป็นอาหาร ส่วนรายได้หลักมาจากการขายหมาก พลู ครอบครัวหนึ่งมีรายได้ประมาณ ๒-๓ หมื่นต่อปีการใช้พื้นที่ทำไร่ของบ้านเกร๊ะคีมีการจัดสรรสิทธิให้ครอบครัวเช่นเดียวกับบ้านอื่นๆ ที่กล่าวมา คือ ครอบครัวละ ๖ แปลง หมุน ๖ ปี และหมู่บ้านได้ตั้งกฎไม่ให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างข้าวโพดในพื้นที่ที่กำหนดสำหรับการทำไร่หมุนเวียน

ตารางที่ ๗.๒ ชนิดพืชที่ปลูกในสวนไม้ยืนต้นและสวนพืชล้มลุก

หมู่บ้าน	สวนไม้ยืนต้น	สวนพืชล้มลุก
ขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย	กาแฟ (เพิ่งเริ่มปลูกได้ ๒-๓ปี)	ถั่วอาซูกิ
หินลาดใน	**ชา** มะนาว มะขม ไผ่หกหวาย ส้มโอ กาแฟ พลับ สับปะรด มะม่วง ขนุน ต๋าวร้าง ลองกอง ดอกตั้ง กล้วยมะไฟ มะละกอ ไผ่หวาน อะโวคาโด มะขามป้อม มะเดื่อ ต้นก่อ สะมอ ต๋าวสาลี่ ถ้อ ฯลฯ	ข้าวโพด

แม่ลาป่าแก่	**กาแฟ**ต้นไผ่ กล้วย มะตืน ลูกเนียม มะม่วง ขนุน ยางพารา มะขาม อะคาดีเมีย ชะอม	**หอมแดงกะหล่ำปลี** ข่า ตะไคร้ ข้าวโพดอ้อย ขมิ้น หอมแป้ง ผักกะผักบุ้ง ผักชี ถั่วดิน พริก มะเขือมะละกอ
เกร๊ะคี	**ต้นหมาก ต้นพลู**เป็นหลัก บางครอบครัวปลูกขนุนมะละกอ กล้วย มะม่วง มะพร้าว ขนุน มะตื่น กาแฟ ทุเรียน	พริก มะเขือ แตงกวา ถั่ว ข้าวโพด

ตารางที่ ๗.๒ ชนิดพืชที่ปลูกในสวนไม้ยืนต้นและสวนพืชล้มลุก (ต่อ)

หมู่บ้าน	สวนไม้ยืนต้น	สวนพืชล้มลุก
เกาะสะเดิง	**หมาก** มะพร้าว ส้มโอเงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง ส้มเช้ง มะละกอ กล้วย ส้ม สัปปะรด มะม่วง ระกำ ฝรั่ง มะนาว มะกรูด ลำไย ลิ้นจี่ กาแฟ ชมพู่ ขนุน น้อยโหน่ง พลู มะเฟือง กระท้อนมะปราง ส้มเขียวหวาน พริกไทย สะตอ อะโวกาโด มะกรูด มะหาด มะไฟ สะตอ พูลี้ ฟุเฟพุกะแต๊ พุยุเข่ง เลงของดุ มะม่วงหิมพานต์ เนียง	ข่า ตะไคร้ ขมิน (ปลูกในสวนไม้ยืนต้น)
กองม่องทะ	**หมาก มะม่วงหิมพานต์**ยางพารา มะพร้าว ทุเรียน ฝรั่ง ส้มโอ เงาะ มะปราง กล้วย ส้มเขียวหวาน มะนาว ไผ่ทิมซุง ทุเรียน มังคุด มะม่วง มะตะ มะหาด ลองกอง มะขาม ลำไย เนียง	**มันสำปะหลัง** พริก ขมิ้น เผือกข้าวโพด (ปลูกในสวนไม้ยืนต้น)

๕) บ้านเกาะสะเดิ่ง ทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก ควบคู่กับการทำสวนหมากผสมผสานกับไม้ผลหลากหลายชนิด โดยมีหมากเป็นพืชที่เป็นรายได้ ซึ่งชาวบ้านจะขายเป็นหมากแห้ง และพริกกะเหรี่ยงที่ปลูกในไร่หมุนเวียน แต่จะขายได้เฉพาะในช่วงฤดูแล้งซึ่งเป็นช่วงที่รถขับเคลื่อนเข้าไปถึงหมู่บ้านได้ ในหมู่บ้านยังไม่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจแบบเข้มข้นเหมือนบ้านกองม่องทะ การเดินทางเข้าถึงหมู่บ้านส่วนใหญ่ต้องใช้การเดินเท้าการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่กระแสเศรษฐกิจการตลาดน้อยกว่าหมู่บ้านอื่นๆ ในพื้นที่ศึกษา

๖) บ้านกองม่องทะ ส่วนใหญ่เปลี่ยนจากไร่หมุนเวียนไปปลูกพืชเศรษฐกิจ และทำสวนไม้ผล ยางพารา ขณะที่การทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิมเหลืออยู่น้อยครอบครัว และเริ่มบุกเบิกพื้นที่ทำนามากขึ้นเพราะชาวบ้านเห็นว่ามีความมั่นคงกว่าการทำไร่หมุนเวียน หมู่บ้านนี้มีถนนเข้าถึงหมู่บ้านสามารถเดินทางเข้าออกหมู่บ้านด้วยรถยนต์ได้ตลอดทั้งปี พืชเศรษฐกิจที่ขายเป็นรายได้ของชาวบ้าน ได้แก่ มันสำปะหลัง ข้าวโพด มะม่วงหิมพานต์ และหมากแห้ง นอกจากนั้น บางครอบครัวยังมีรายได้จากการขายน้ำผึ้ง

ภาพที่ ๗.๒ รูปแบบการผลิตของ ๔ ชุมชนกรณีศึกษาในภาคเหนือ ได้แก่ การทำไร่หมุนเวียน ทำสวน (หมาก พลู ไม้ผล) ปลูกพืชเศรษฐกิจ (หอมแดง กะหล่ำ ถั่วอาซูกิ) และการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย (ภาพบางส่วนจากมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ)

ภาพที่ ๗.๓ ระบบเศรษฐกิจบ้านเกาะสะเดิ่ง และกองม่องทะ แม้ว่าจะอยู่ตำบลเดียวกัน แต่ว่ามีระบบเศรษฐกิจที่ต่างกัน บ้านเกาะสะเดิ่งยังทำไร่หมุนเวียนแบบดั้งเดิม ขณะที่บ้านกองม่องทะเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจมากแล้ว ยังเหลือไร่หมุนเวียนแบบเดิมอยู่น้อย

๗.๒ การใช้ที่ดินในการผลิตปัจจุบัน

การใช้ที่ดินเพื่อทำไร่หมุนเวียนของชุมชนกรณีศึกษาพบว่ามีสัดส่วนในอัตราใกล้เคียงกับการใช้ที่ดินเพื่อทำสวนไม้ยืนต้น (ข้อมูลปี ๒๕๕๔ของ๒๗๘ครัวเรือนตัวอย่าง) คือ การใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนร้อยละ ๔๒ หรือจำนวน ๑,๕๙๘ ไร่ และการใช้ที่ดินทำสวนไม้ยืนต้นร้อยละ ๔๐ หรือจำนวน ๑,๕๔๙ ไร่ ขนาดการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนเฉลี่ยตั้งแต่ ๓ – ๘ไร่ต่อครัวเรือน และเฉลี่ยรวมอยู่ที่ ๕.๗๗ ไร่ต่อครัวเรือน ขนาดการใช้ที่ดินทำสวนไม้ยืนต้นเฉลี่ยรวม ๗.๗๘ ไร่ต่อครัวเรือน และสวนพืชล้มลุกใช้ที่ดิน เฉลี่ยรวม๓.๗๒ ไร่ต่อครัวเรือน ขณะที่การใช้ที่ดินทำนามีสัดส่วนน้อยที่สุด

บ้านหินลาดในและบ้านแม่ลาป่าแก่มีจำนวนครัวเรือนที่มีที่นามากกว่าบ้านอื่นๆ คือร้อยละ ๗๑ ร้อยละ ๔๕ ของครัวเรือนที่สัมภาษณ์ตามลำดับ และบ้านหินลาดในยังเป็นบ้านที่มีครัวเรือนใช้ที่ดินทำสวนไม้ยืนต้นเฉลี่ยต่อครัวเรือนมากที่สุด คือ ๔๔ไร่ต่อครัวเรือน (เฉลี่ย ๓ แปลงต่อครัวเรือน) ซึ่งเป็นการที่ปลูกไม้ยืนต้นผสมผสานร่วมกับป่าในพื้นที่ป่าใช้สอย หรือที่เรียกว่า ระบบวนเกษตร

ส่วนบ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย การใช้ที่ดินปลูกพืชล้มลุก คือ ถั่วอาซูกิ ซึ่งเป็นการใช้ที่ดินในแปลงไร่หมุนเวียนที่เก็บเกี่ยวข้าวในปีนั้นแล้ว หมายความว่าจะหมุนไปตามแปลงทำไร่หมุนเวียน การใช้ที่ดินปลูกถั่วอาซูกิเฉลี่ยอยู่ที่๔ ไร่ต่อครัวเรือน (๑๙ ครัวเรือน) สำหรับบ้านหินลาดการใช้ที่ดินปลูกพืชล้มลุก คือ ข้าวโพด เฉลี่ย ๕.๒ ไร่ต่อครัวเรือน (๕ ครัวเรือน) ซึ่งเป็นการใช้ที่ดินถาวร

ตารางที่ ๗.๓ การใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียน สวน และนาข้าวในบ้านกรณีศึกษา (ไร่)

หมู่บ้าน	ครัวเรือน	ไร่หมุนเวียน	นา	สวนไม้ยืนต้น	สวนพืชล้มลุก	รวม
แมหยอด-ป่ากล้วย	๘๙	๕๙๑	๙	๒๐๓	๓๖๑	๑,๑๖๔
หินลาดใน	๒๔	๑๖๖.๒	๘๐.๗๕	๘๓๓	๒๖	๑,๑๐๕.๙๕
แม่ลาป่าแก่	๗๕	๔๒๖.๕๑	๑๒๙.๒๕	๑๖.๗๕	๔๘.๒๕	๖๒๐.๗๖
เกว๊ะคี	๓๑	๑๑๓	๖	๘๗	๑๒	๒๑๘
กองม่องทะ	๒๖	๑๔๖	๔	๑๗๗.๕	๐	๓๒๗.๕
เกาะสะเดิ่ง	๓๗	๑๙๓.๕	๒	๒๓๒	๐	๔๒๗.๕
รวม	**๒๘๒**	**๑,๕๙๘.๒๑**	**๒๓๑**	**๑,๕๔๙.๒๕**	**๔๔๗.๒๕**	**๓,๘๖๓.๗๑**
ร้อยละ		**๔๒**	**๖**	**๔๐**	**๑๑.๖**	**๑๐๐**

ตารางที่ ๗. ๔ การใช้เนื้อที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนในการทำไร่หมุนเวียน (ปี ๒๕๕๔) ทำนา และทำสวน (ไร่)

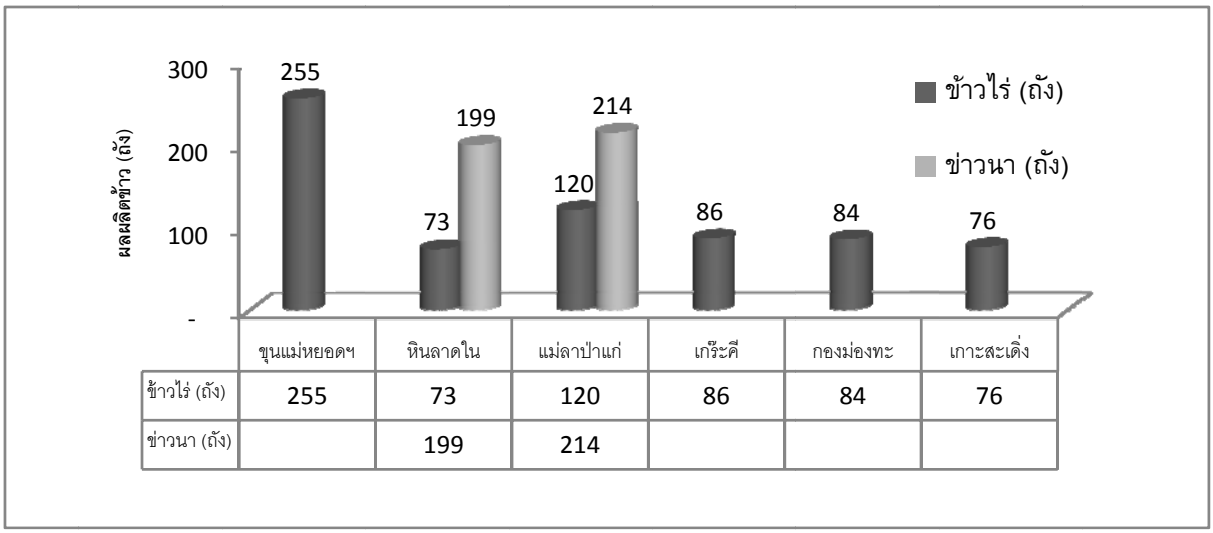
หมู่บ้าน	ไร่หมุนเวียน	นา	สวนไม้ยืนต้น	สวนพืชล้มลุก
แม่หยอด–ป่ากล้วย	๖.๔	๔.๕	๒.๕	๔
หินลาดใน	๗.๙	๔.๒๕	๔๔	๕.๒
แม่ลาป่าแก่	๕.๗	๓.๘	๑.๔	๒.๓
เกรัะคี	๓.๖	๖	๓.๖	๑.๗
กองม่องทะ	๕.๑	๔	๗.๗	๐
เกาะสะเดิง	๕.๒	๒	๖.๓	๐
เฉลียรวม	**๕.๗๗**	**๓.๙๘**	**๗.๗๘**	**๓.๗๒**

๗.๓ ผลผลิตข้าวจากไร่หมุนเวียน

ข้อมูลผลผลิตข้าวจากไร่หมุนเวียนพบว่า บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วยมีผลผลิตต่อครัวเรือนสูงกว่าบ้านอื่นๆ ส่วนหนึ่งมาจากรอบหมุนเวียนที่นานถึง ๑๒ ปี และขนาดแปลงเล็กลงทำให้สามารถดูแลรักษาไร่ข้าวได้มากขึ้น ชาวบ้านบางคนให้เหตุผลว่าอาจเป็นเพราะระยะเวลาเก็บเกี่ยวที่เร็วขึ้นทำให้ลดความสูญเสียข้าวได้มาก *"ระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวในอดีตใช้เวลานานมาก เกี่ยวจนข้าวต้นล้มหมดเลย สูญเสียผลผลิตตรงขั้นตอนนี้เยอะมาก หลังจากนั้นต้องนำข้าวที่ตีเสร็จเรียบร้อยแล้วเข้าเก็บในยุ้งฉางที่ไร่ ก็ใช้เวลามากอีก หนูก็มากินอีก สูญเสีย บางครั้งสูญเสียข้าวในกระบวนการแต่ละกระบวนการครึ่งต่อครึ่งเลย ทำให้ข้าวไม่พอกินแต่ปัจจุบันการจัดการข้าวในไร่สูญเสียเวลา*

ไม่มาก เนื่องจากถนนเข้าถึงไร่ การดายหญ้าก็ลดลงตามขนาดพื้นที่ไร่หมุนเวียนที่แบ่งสรรกันแล้ว เกี่ยวข้าวก็เร็ว ปัจจุบันต้องรีบเกี่ยวข้าว เกี่ยวเสร็จต้องตีข้าวทันที สมัยก่อนเก็บข้าวไว้กว่าจะตีเป็นเดือน ยกข้าวขึ้นจะตีข้าวหล่นจากรวงข้าว ทำให้ได้ผลผลิตน้อย แต่ปัจจุบันตีข้าวเสร็จขนมาเก็บไว้ที่บ้านเลย ไม่ได้เก็บไว้ที่ยุ้งฉางในไร่นาแล้ว "

ส่วนบ้านหินลาดในและแม่ลาป่าแก่ได้ผลผลิตจากข้าวนามากกว่าบ้านอื่นๆ จึงไม่พบปัญหาผลผลิตข้าวไม่พอกิน ซึ่งมีผลผลิตที่สูงกว่าราว ๒ เท่าของข้าวไร่

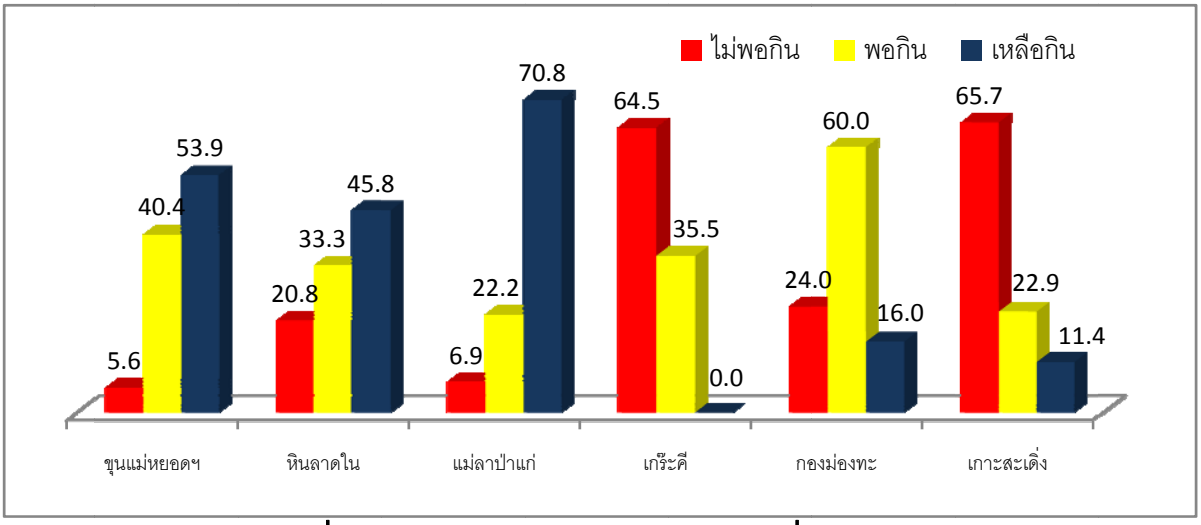
	ขุนแม่หยอดฯ	หินลาดใน	แม่ลาป่าแก่	เกาะคี	กองม่องทะ	เกาะสะเดิ่ง
ข้าวไร่ (ถัง)	255	73	120	86	84	76
ข่าวนา (ถัง)		199	214			

แผนภาพที่ ๗.๔ ผลผลิตข้าวไร่และข้าวนาเฉลี่ยต่อครัวเรือนในปี ๒๕๕๔ (ถัง)

โดยพบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ของบ้านศึกษาได้ผลผลิตข้าวพอกิน ร้อยละ ๓๖.๔๖ และเหลือกิน ร้อยละ ๔๐.๔๓ สำหรับผลผลิตข้าวในแต่ละหมู่บ้านพบว่า ปีการผลิต ๒๕๕๔ บ้านเกาะคีและเกาะสะเดิ่งเป็นสองบ้านที่มีสัดส่วนของครัวเรือนที่ปลูกข้าวได้ไม่พอกินมากกว่าครึ่งของครัวเรือนที่ตอบแบบสัมภาษณ์ คือร้อยละ ๖๔.๕ และร้อยละ ๖๕.๗ ตามลำดับ

ตารางที่ ๗.๕ ร้อยละของครัวเรือนที่ปลูกข้าวได้ไม่พอกิน พอกิน และเหลือกิน

หมู่บ้าน	ไม่พอกิน	พอกิน	เหลือกิน
แม่หยอด-ป่ากล้วย	๕.๖๒	๔๐.๔๕	๕๔
หินลาดใน	๒๑	๓๓	๔๖
แม่ลาป่าแก่	๗	๒๒	๗๑
เกร๊ะคี	๖๔.๕๒	๓๕.๔๘	๐.๐๐
กองม่องทะ	๒๔	๖๐	๑๖
เกาะสะเดิง	๖๖	๒๓	๑๑.๔๓
รวม	**๒๓**	**๓๔**	**๔๓**

แผนภาพที่ ๗.๕ ร้อยละของครัวเรือนที่ปลูกข้าวได้ไม่พอกิน พอกิน และเหลือกิน

ปัญหาผลผลิตข้าวไม่พอกินของบ้านเกร๊ะคี เกิดขึ้นทุกปีกับครัวเรือนที่ตอบแบบสัมภาษณ์ถึงครึ่งหนึ่ง สาเหตุเพราะพื้นที่ทำไร่ที่สมบูรณ์เหมือนสมัยก่อนลดน้อยลงมาก ต้องทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่าเหล่าอ่อน ทั้งยังประสบปัญหาแรงงานในการทำไร่หมุนเวียนไม่เพียงพอ

สำหรับกรณีบ้านเกาะสะเดิ่งส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นเป็นบางปี สำหรับในปี ๒๕๕๔ ซึ่งเป็นปีที่ผลผลิตข้าวไม่พอกิน สาเหตุจากทำในพื้นที่ไร่ซากอ่อน และฝนตกช่วงเผาไร่ ทำให้ไฟไหม้ไม่หมดทำให้ปุ๋ยในดินไม่พอ ดินไม่ร่วนซุย ดินแข็ง ข้าวไร่ไม่งาม วัชพืชเยอะ และยังขึ้นอยู่กับป่าด้วย การในป่าอ่อนดินจะแข็ง ไม่อ่อนเหมือนป่าแก่ เพราะว่าป่าแก่จะมีใบไม้หล่นทับถมบนหน้าดินสะสมเป็นปุ๋ยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ พอเวลาเผาไร่เศษใบไม้ที่อยู่หน้าดินก็จะถูกเผากลายเป็นปุ๋ย ดินก็อ่อนและมีความร่วมซุย ไม่แข็งกระด้าง และยังมีสัตว์ป่ารบกวนอีก ปัญหาสัตว์ป่ารบกวนเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นกับไร่ข้าวของชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่ฯ แต่การทำไร่ที่รอบๆ พื้นที่ทำไร่เป็นไร่ซากอ่อน ทำให้สัตว์ป่ามีที่รบซ่อนตัว การป้องกันสัตว์ป่าทำได้ยาก จึงมักเกิดปัญหาสัตว์ป่าเข้ามาทำลายข้าวในไร่มาก

“การรบกวนของสัตว์ป่าที่เข้ามากินข้าวในไร่ จริงๆ แล้วสัตว์ป่าเข้ามาเยอะทุกปี แต่ขึ้นกับว่าชาวบ้านสามารถป้องกันได้มากน้อยแค่ไหน เพราะว่าข้าวนี่สัตว์เกือบทุกชนิดชอบกิน ทั้งหมูป่า เม่น ไก่ป่า ลิง กระรอก กระแต หนู นก และหมี เข้ามาคุ้ยข้าวในฉางข้าว หรือถุงปุ๋ย บางครั้งมันก็แบกเข้าป่าไป แต่หมีจะไม่เข้าไปกินข้าวในไร่ และสัตว์ป่ารบกวน เกี่ยวข้องกับการทำไร่ในป่าอ่อน สัตว์ป่าพวกนี้จะเข้ามาอยู่ ในไร่ซากอ่อนซึ่งอยู่ใกล้กับไร่ของเรา ซึ่งถ้าเป็นป่าเหล่าแก่ป่ามันจะโปร่ง ระยะที่มองเห็นสัตว์ป่าที่เข้าได้ไกลทำให้ป้องกันไร่ได้ หมายความว่าถ้าทำไร่ที่ล้อมรอบด้วยป่าอ่อน ป่ามีพงไม้รกสัตว์ป่าจึงมีที่หลบมอง ไม่เห็นตัวทำให้เข้ามากินข้าวในไร่ได้ง่ายกว่าการทำไร่ที่ล้อมรอบด้วยป่าเหล่าแก่ ซึ่งป่าจะโปร่งสามารถมองเห็นสัตว์ป่าได้ง่ายกว่า ทำให้ป้องกันไร่ข้าวได้ทันบางทีหมูป่าลงทีเดียวหมดไปครึ่งไร่ก็มี นกก็เหมือนกันถ้าลงไร่วันเดียวเกือบหมด”

ชาวบ้านเกาะสะเดิ่ง

ปี ๒๕๕๔ บ้านเกาะสะเดิ่งทำไร่หมุนเวียนได้ข้าวประมาณ ๑๘ ปี๊บ (๒๓๔ กก.) ต่อไร่ โดยปกติจะได้ข้าวประมาณ ๒๒.๕ ปี๊บ (๒๙๒.๕ กก.) ต่อไร่ แต่ถ้าทำไร่หมุนเวียนในไร่ซากอายุมากกว่า ๑๐ ปีขึ้นไป จะได้ข้าวประมาณ ๓๗.๕ ปี๊บ (๔๘๗.๕) ต่อไร่

เมื่อเกิดปัญหาข้าวไม่พอกินครัวเรือนบ้านเกาะสะเดิ่งส่วนใหญ่จะขอยืมข้าวจากญาติพี่น้อง ขณะที่บ้านเกร๊ะคีส่วนใหญ่ซื้อข้าวจากตลาดมาบริโภค ส่วนบ้านที่มีครัวเรือนผลผลิตข้าวในปริมาณที่เหลือจากบริโภคในครัวเรือนมากกว่าบ้านอื่นๆ คือ บ้านขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย และบ้านแม่ลาป่าแก่

๗.๔ การยืดหยุ่นและปรับตัวของชุมชน

การได้รับแรงกดดันต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจากนโยบายของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถขยายพื้นที่การทำไร่หมุนเวียน การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ และความจำเป็นทางเศรษฐกิจในการหาเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายของครอบครัว แรงกดดันต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ชุมชนต้องพยายามปรับตัวเพื่อดำรงวิถีชีวิต สืบทอด และรักษาระบบไร่หมุนเวียนเอาไว้ การปรับตัวของชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่กรณีศึกษาใน๓ลักษณะคือ ๑. การจัดการที่ดินในระบบไร่หมุนเวียน ได้แก่ การกำหนดแนวเขตจัดสรรพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน และรับรองสิทธิถือครองพื้นที่ไร่หมุนเวียนของครัวเรือน ร่วมกับมาตรการการใช้ที่ดินในพื้นที่ไร่หมุนเวียน,การกำหนดขอบเขตพื้นที่ไร่หมุนเวียนและเขตปลูกพืชเศรษฐกิจ๒. การปรับลดรอบหมุนเวียนและ ๓. การปรับรูปแบบการผลิตที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งนี้ สาเหตุสำคัญมาจากแรงกดดันของนโยบายในการจัดการป่าอนุรักษ์ของรัฐ และกระแสการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ

๗.๔.๑ การกำหนดแนวเขต (Zoning) และการจัดการที่ดินไร่หมุนเวียน

๑) การกำหนดแนวเขต จัดสรรพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน และรับรองสิทธิถือครองพื้นที่ไร่หมุนเวียนของครัวเรือนร่วมกับมาตรการการใช้ที่ดินในพื้นที่ไร่หมุนเวียน

ชุมชนปกาเกอะญอในพื้นที่ศึกษา ๔ หมู่บ้าน คือ แม่หยอด-ป่ากล้วย, หินลาดใน, แม่ลาป่าแก่ และเกรอะคี นำวิธีการจัดการที่ดินในพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน เพื่อยืนยันว่าการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนมิใช่การถางป่าใหม่และมิใช่การขยายพื้นที่ไปเรื่อยๆ แต่พื้นที่ดังกล่าวเป็นไร่ซาก/ไร่เหล่าที่มีขอบเขตพื้นที่ชัดเจน เพื่อยืนยันสิทธิของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานและทำกินมาก่อนกำหนดเขตป่าของรัฐ ชุมชนจึงร่วมกันดำเนินการกำหนดแนวเขตพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนออกจากพื้นที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ ให้ชัดเจนในกระบวนการดังกล่าวได้เกิดขึ้นควบคู่กับการจัดสรรพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของแต่ละครอบครัว พร้อมกับการรับรองสิทธิถือครองพื้นที่ไร่หมุนเวียนของให้กับครัวเรือนดังกล่าว ซึ่งอาจมีสภาพปัญหา แนวทาง และรายละเอียดการดำเนินการที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน

บ้านแม่หยอด-ป่ากล้วยนั้น ในอดีตพื้นที่การทำไร่หมุนเวียนต่อครัวเรือนยังมีจำนวนที่มากพอ แต่เมื่อเวลาผ่านไป การขยายตัวของครอบครัว ทำให้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนต้องถูกแบ่งย่อยให้เล็กลง ผนวกกับที่ชาวบ้านไม่สามารถขยายพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนออกไปได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวได้ถูกประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวน มีเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้คอยตรวจตราการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้าน ไม่เพียงแต่การขยายพื้นที่ของชาวบ้านจะเป็นไปไม่ได้แล้ว แต่ไร่ซากที่ชาวบ้านทิ้งไว้จนพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความพร้อมในการหมุนเวียนกลับมาทำไร่

เหมือนเดิมยังถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้าใจผิดทุกครั้งว่าชาวบ้านขยายพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน

ในปี ๒๕๓๗ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้เข้ามาห้ามมิให้ชาวบ้านแม่หยอด-ป่ากล้วยถางไร่ ในขณะนั้นชาวบ้านยังทำไร่แบบแปลงกระจาย ทั้งยังมีปัญหาสัตว์เลี้ยงวัวควายเข้าไปกินข้าวและพืชผลในไร่ อีกทั้งการป้องกันไฟป่าก็ลำบาก ปัญหาเหล่านี้ได้นำมาพูดคุยในพิธีกินข้าวใหม่และมัดมือเรียกขวัญ ถือเป็นพิธีสำคัญทั้งเป็นสัญลักษณ์ของการสิ้นสุดและเริ่มต้นของฤดูกาลทำไร่ในพิธีนี้ผู้นำทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “ฮีโข่” และบรรดาผู้เฒ่าผู้แก่จะมาพูดคุยปรึกษากันเกี่ยวกับการทำไร่หมุนเวียน รวมถึงปัญหาต่างๆ เช่น ปีหน้าจะทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ตรงไหน และเมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับการทำไร่จะแก้ไขกันอย่างไรชุมชนแม่หยอด-ป่ากล้วย จึงแก้ปัญหาด้วยการกำหนดแนวเขตและขอบเขตการทำไร่หมุนเวียนให้ชัดเจน และให้ทุกครัวเรือนทำไร่ในแปลงไร่หมุนเวียนเป็นผืนใหญ่ร่วมกันทั้งหมู่บ้าน เพื่อง่ายต่อจัดการพื้นที่ เช่น การดูแลป้องกันไฟป่าทำได้ง่ายกว่าโดยทำแนวกันไฟเป็นแนวเดียว และการทำแปลงรวมการลงแรงเอามื้อเอาวันช่วยกันก็สะดวก และยืนยันสิทธิที่ดินในการทำไร่หมุนเวียนของชุมชน

ผู้นำ “ฮีโข่” ผู้เฒ่าผู้แก่ และคณะกรรมการหมู่บ้าน จึงร่วมกันกำหนดพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนออกเป็น ๑๒ แปลงใหญ่ หมุน ๑๒ ปี โดยแบ่งแปลงให้ครอบครัวมีสิทธิถือครองพื้นที่ทำไร่ได้ ๑๒ แปลง ที่สามารถหมุนได้ ๑๒ ปี *“ในนี้ทำทั้งชุมชน ในผืนรวมใครทำตรงไหน ทำที่เดิมเคยทำตรงนี้หมุนไปครบ ๑๒ ปีแล้วจะหมุนกลับมาที่เดิม มีการจัดสรรชัดเจนแล้ว ถือเป็นไร่ซากของใครของมัน ซื้อขายไม่ได้เพราะเป็นของหน้าหมู่ แต่ว่าแบ่งปันให้คนที่ไม่มีที่ทำกินทำได้”* ไหตุที่หมู่บ้านนี้หมุนได้ถึง ๑๒ ปี เพราะตั้งอยู่ห่างไกลจากชุมชนอื่นๆ จึงมีพื้นที่ทำไร่ค่อนข้างกว้างทำให้ไร่ซาก/ไร่เหล่าฟื้นตัวได้ดีข้าวได้ผลผลิตดีกว่าบ้านอื่นๆ

ในกระแสที่ข้าวโพดขยายตัวอย่างมาก ผู้นำต่างเป็นกังวลว่าข้าวโพดจะเข้ามาแทนที่ไร่หมุนเวียน จึงพยายามที่จะพูดคุยกับคนในชุมชนเพื่อรักษาพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนเอาไว้

“สมมุติว่าเขาปลูกข้าวโพดในไร่เหล่า พอหมุนกลับมาเขาก็ปลูกข้าว แต่ว่าดินมันจะไม่สมบูรณ์ หมายความว่าพื้นที่ปลูกข้าวตัวเองจะลดลง คือย่อยแปลงของตัวเองเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ แต่ไปบุกเบิกปลูกที่อื่นไม่ได้ หรือจะไปปลูกในพื้นที่ของคนอื่นไม่ได้ ถ้าเขาปลูกพืชเศรษฐกิจถาวรพื้นที่ไร่ซากก็จะเสียไปเลย ที่เราเป็นห่วงก็เพราะแบบนี้ ดินก็จะเสีย ปลูกข้าวไม่งามแล้ว แค่ปีสองปีหัวโล้นหมดเลย และไม่ใช่หัวโล้นแค่ลูกสองลูกมันเป็นผืนใหญ่เลยตรงนี้หมู่บ้านต้องช่วยกันดูแลการใช้ที่ดินตรงนี้”

บ้านหินลาดใน สืบเนื่องจากกระบวนการพิสูจน์สิทธิการถือครองที่ดินเพื่อยืนยันสิทธิการอยู่อาศัยทำกินในเขตป่าของชาวบ้าน ในช่วงทศวรรษ ๒๕๓๐-๒๕๔๐ส่งผลให้ระบบการจัดการสิทธิและการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ไร่หมุนเวียนมาเป็นกรรมสิทธิ์ของครอบครัว หรือครอบครัวสามารถอ้างสิทธิในความเป็นเจ้าของต่อพื้นที่ไร่หมุนเวียนอย่างชัดเจนภายใต้เงื่อนไขของกระแสการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ระบบการหมุนเวียนที่ดินของชาวบ้านมีความคงที่มากยิ่งขึ้น แต่ละครัวเรือนพยายามใช้พื้นที่อย่างเป็นระบบ และพยายามปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดิน โดยการเก็บเมล็ดพืชชนิดหนึ่ง ซึ่งช่วยเร่งฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดินไปหว่านในแปลงไร่หมุนเวียน บางครัวเรือนที่ไม่ได้ทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก หากแต่เป็นระบบการผลิตเสริม อาจจะปรับระบบการหมุนเวียนที่ดินด้วยการซอยแปลง หรือแบ่งพื้นที่ไร่หมุนเวียนออกเป็น ๒ ส่วน

เพื่อที่จะสามารถพักที่ดินได้เป็นระยะเวลาที่ยาวนานขึ้น แต่การซอยแปลงพื้นที่ไม่ได้มีจำนวนมากนัก[1]

พร้อมกับกำหนดมาตรการอื่นๆ เพื่อควบคุมและจัดการการใช้ที่ดินของชุมชน รวมถึงการป้องกันไฟ ชุมชนหินลาดในจึงร่วมกันกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาหลายข้อ ได้แก่ งดเว้นการใช้สารเคมีในไร่หมุนเวียน ในกรณีพื้นที่อื่น ๆ ให้หลีกเลี่ยงหรือใช้ในปริมาณที่เหมาะสมตามความจำเป็นภายใต้การควบคุมและตรวจสอบของชุมชน, ห้ามไม่ให้ใช้รถไถหรือเครื่องจักรในการพลิกหน้าดินในพื้นที่ที่มีความลาดชัน, การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและรูปแบบการผลิตต้องผ่านความเห็นชอบจากที่ประชุมของหมู่บ้าน, การทำการเกษตรในระบบไร่หมุนเวียนและพื้นที่นาให้เน้นการใช้พันธุ์พืชพื้นบ้านหรือพันธุ์พืชในท้องถิ่นเป็นหลักในการเพาะปลูก, พื้นที่ไร่เหล่าสามารถใช้ประโยชน์ได้เมื่อครบรอบการหมุนเวียน และใช้ได้เพียง ๑ ปีต่อรอบ, ห้ามขยายพื้นที่ทำกินออกไปนอกขอบเขตพื้นที่ตามที่ได้สำรวจไว้ในแผนที่ ๑:๔๐๐๐, ในการเผาไร่ทุกครั้งสมาชิกในชุมชนต้องช่วยกันทำแนวกันไฟและควบคุมดูแลไม่ให้ไฟลุกลามไปนอกพื้นที่

บ้านแม่ลาป่าแก่ พบปัญหาเช่นเดียวกับบ้านแม่หยอด คือแต่ก่อนพื้นที่ทำไร่กว้างคนก็ยังน้อยจึงสามารถเลือกทำไร่ในพื้นที่ที่ป่าฟื้นตัวดี การทำไร่จึงเป็นแบบแปลงกระจาย ทำให้เกิดปัญหาไฟไหม้ลามไปที่อื่นเพราะป้องกันไฟไม่ไหว ชุมชนจึงตกลงมาทำแปลงรวมกันเป็นหน้าหมู่ทำให้ง่ายต่อการทำแนวกันไฟ และช่วยกันป้องกันสัตว์ป่าและสัตว์เลี้ยงมารบกวนได้มากขึ้น

---

[1] “รายงานหมู่บ้าน ๑๑ แห่ง ในพื้นที่โครงการวิจัย” ใน ระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน: สถานภาพและความเปลี่ยนแปลง โดย อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ, ๒๕๔๗ (น.๒๘๘, ๒๙๘)

ในระยะที่ผ่านมาขนาดแปลงทำไร่หมุนเวียนมีขนาดเล็กลง สาเหตุสำคัญเกิดจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น และการปรับที่ดินทำไร่หมุนเวียนส่วนหนึ่งไปปลูกพืชเศรษฐกิจคงที่ เช่น กะหล่ำ หอมแดง ส่วนใหญ่ปลูกในพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของหย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่เหนือและแม่ลาป่าแก่กลาง สำหรับหย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่ใต้ปลูกน้อยกว่า ดังนั้นจึงสามารถจัดการที่ดินพื้นที่ไร่หมุนเวียนได้ชัดเจนกว่า ซึ่งบ้านแม่ลาป่าแก่จัดสรรพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนออกเป็น๗ แปลง หมุน ๗ ปี โดยเป็นการหมุนกลับมาทำที่ดินเดิมเช่นเดียวกันกัน ครอบครัวไหนขยายใหญ่ขึ้นก็ต้องซอยพื้นที่เล็กลง ครอบครัวไหนเล็กก็มีที่เหลือ สามารถแบ่งให้คนอื่นมาขอทำได้รอบหมุน๗ ปี ถือว่าต่ำสุด ลดรอบลงไปกว่านี้ไม่ได้แล้ว

บ้านเกร๊ะคี ปรับเปลี่ยนจากการทำไร่หมุนเวียนมาเป็นแปลงรวมด้วยเหตุผลเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆ รวมถึงการจัดสรรพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนให้กับครัวเรือนในชุมชน ๕-๖ แปลง หมู่บ้านนี้ไม่ค่อยมีปัญหากับเจ้าหน้าที่ป่าไม้มากเหมือนหมู่บ้านอื่นๆ แต่จะมีปัญหาระหว่างพืชเชิงเดี่ยวกับไร่หมุนเวียน เพราะว่าการทำไร่เชิงเดี่ยวจะใช้พื้นที่กว้างในพื้นที่ไร่หมุนเวียนที่ได้มีการจัดสรรพื้นที่แล้ว ชุมชนมีข้อห้ามไม่ให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเด็ดขาด ซึ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้เห็นด้วยกับชาวบ้าน เพราะว่าการกำหนดแนวเขตที่ชัดเจน ทำให้ชาวบ้านไม่มีการขยายพื้นที่ออกไป

๒) การกำหนดขอบเขต (Zoning) พื้นที่ไร่หมุนเวียนและเขตปลูกพืชเศรษฐกิจ

ในกรณีบ้านกองม่องทะซึ่งเป็นบ้านที่มีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมากที่สุดในตำบลไล่โว่ เนื่องจากตั้งอยู่ชายขอบหรือหน้าด่านถนนตัดถึงหมู่บ้านและสามารถเดินทางเข้าออกได้ตลอดปี ขณะที่หมู่บ้านอื่นต้องใช้การเดินเท้า หรือเดินทางได้เฉพาะช่วงฤดูแล้งด้วยรถ

ขับเคลื่อนสี่ล้อเท่านั้น และพื้นที่หมู่บ้านกองม่องทะ รวมถึงในตำบลไล่โว่ทั้งหมดเป็นส่วนหนึ่งของผืนป่าผืนใหญ่ที่สุดของประเทศ และมีความสำคัญในระดับโลก องค์กรด้านอนุรักษ์จึงเข้าไปทำงานโดยความร่วมมือกับกรมป่าไม้ซึ่งต่อมาคือกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช ภายใต้โครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วม (JoMPA) ในปี ๒๕๔๐ โดยมูลนิธิสืบนาคะเสถียร สนับสนุนการจัดทำแนวเขต (Zoning) แบ่งพื้นที่ออกเป็น ๓ ส่วน คือ ป่าชั้น ๑ ที่ตั้งบ้านเรือน พื้นที่ป่าชั้น ๒ ปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำไร่ สวน และนาข้าว ในพื้นที่นี้ยังมีการปลูกข้าวแบบหมุนเวียน แต่ระยะเวลาสั้นกว่า คือ ๒-๓ ปี หรือทำซ้ำบางปี และพื้นที่ป่าชั้น ๓ทำไร่หมุนเวียนตามวัฒนธรรมพื้นที่นี้ไม่มีการครอบครองเป็นเจ้าของ และปลูกข้าว พืชอาหารเพื่อกินเท่านั้นห้ามปลูกขาย ปัจจุบันคนม่องทะส่วนใหญ่เหลือที่เข้าไปทำไร่หมุนเวียนในป่าชั้น ๓ น้อยครอบครัว ส่วนใหญ่ทำการเกษตรในป่าชั้น ๒ ปลูกทั้งข้าวไร่ มันสำปะหลัง ทำนา และทำสวน และมีการถือสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินของครอบครัว ชาวบ้านกองม่องทะให้เหตุผลที่ชาวบ้านหันไปทำการผลิตเชิงเศรษฐกิจในป่าชั้น ๒ กันมากว่า....

“เหตุผลที่ทำไร่หมุนเวียนในป่าชั้น ๓ กันน้อยครอบครัว เพราะว่ากลัวเจ้าหน้าที่จับกุม ทำแล้วไม่สบายใจ เฉพาะที่กันเขตไว้เป็นป่าชั้น ๓ ไม่ได้หมายความว่าเราสามารถทำไร่หมุนเวียนได้ทุกพื้นที่ พอไปทำไร่ตรงที่เป็นไร่ซากแก่ก็มีปัญหากับเจ้าหน้าที่เขาไม่ยอมรับ ไม่ต้องถึง ๑๐ ปี แค่ ๔-๕ ปีก็ไม่ได้แล้ว พอเป็นอย่างนี้คนทำก็ไม่อยากไปทำ ขนาดชั้น ๒ เองไม่ได้ทำก็มีแยะ เพราะว่าอยู่ในเขตอุทยานฯ ที่มีปัญหาจับกุมชาวบ้าน”

“ทำพื้นที่ชั้น ๒คือการปรับให้เรามีข้าวพอกิน เพราะว่าพื้นที่ชั้น ๓ ไปทำแล้วมีปัญหา และการทำไร่ในป่าชั้น ๒ สามารถทำให้พอกิน และเหลือขายได้”

“การทำไร่ในป่าชั้น ๓ บางคนทำเพื่อรักษาวิถีชีวิตด้วย และทำป่าชั้น ๒ ด้วย เพื่อทางเศรษฐกิจด้วย แต่ถ้าทำไร่ชั้น ๓ อย่างเดียวคิดว่าพอกิน แต่ว่าความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ต้องไปทำไร่ในป่าชั้น ๒ ด้วย”

สำหรับบ้านเกาะสะเดิ่งไม่ยอมรับแนวกำหนดขอบเขตการทำไร่หมุนเวียนเหมือนบ้านกองม่องทะ เพราะผิดไปจากประเพณีการทำไร่หมุนเวียนของบรรพบุรุษ และการวงแนวเขตนั้นไม่ครอบคลุมจะพื้นที่ไร่ซากเดิมที่ชุมชนเคยทำไร่ เนื่องจากไร่ซากเหล่านั้นกระจายตัวอยู่ตามหุบเขาต่างๆ และยังเกรงว่าการวงแนวเขตดังกล่าวจะไม่รวมพื้นที่ที่เป็นป่าพิธีกรรม

“ใจจริงแล้ว ความตั้งใจจริงๆ ของชาวบ้านเขาไม่อยากออกจากเขตรักษาพันธุ์ เหตุผลก็คือ ถ้าเราออกจากเขตรักษาพันธุ์ไปแล้ว กลัวว่าชาวบ้านจะต้านนายทุนไม่อยู่ ชาวบ้านเป็นห่วงว่าทำอย่างไรเราจะอยู่กับป่าอนุรักษ์ได้ ทำไร่ได้ มีสิทธิตรงนี้ ชาวบ้านอยากจะได้มาก ถ้าเราได้สิทธินี้เราไม่จำเป็นต้องไปวง เราอยู่แบบนี้แหละ อยู่ในเขตรักษาพันธุ์นี้ แต่ความเป็นจริงไม่ใช่อย่างนั้น เราอยู่อย่างนี้มันผิดกฎหมาย ทีนี้เราไม่อยากจะทำผิดกฎหมาย เราถึงคิดว่าถ้ากันออกไปทั้งหมดชาวบ้านเขาเข้าใจว่าไม่เกี่ยวกับเขตรักษาพันธุ์ที่วงไว้ นอกจากเขตที่เรากันไว้แล้วเป็นเขตรักษาพันธุ์ ชาวบ้านจะช่วยดูแลด้วย เพราะว่าที่ผ่านมาช่วยดูแลมาตลอด ความต้องของชาวบ้านตรงนี้ไม่ไปถึงเจ้าหน้าที่เท่าไร เจ้าหน้าที่ก็ไม่เข้ามาหาต่างคนต่างทำหน้าที่ ป่าไม้ก็ทำหน้าที่ป่าไม้”

๗.๔.๒ การลดรอบหมุนเวียน

ข้อจำกัดด้านพื้นที่ของการทำไร่หมุนเวียน ทำให้ทุกพื้นที่ศึกษาต้องปรับตัวด้วยการลดรอบหมุนเวียนลงเท่าที่จะทำให้ระบบไร่หมุนเวียนยังคงดำเนินต่อไปได้ หรือเท่าที่เงื่อนไขของพื้นที่จะเอื้ออำนวย และดูเหมือนว่าการจัดการพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนในลักษณะผืนใหญ่รวมกัน ซึ่งชุมชนสามารถเข้าไปจัดการรอบหมุนเวียนได้ขณะที่การทำไร่ลักษณะแปลงกระจาย การตัดสินใจเลือกพื้นที่ไร่ซากขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของครอบครัวด้วย

บ้านแม่หยอด-ป่ากล้วยลดรอบหมุนเวียนลงเหลือ ๑๒ ปี จาก ๒๐ ปี แต่ยังเป็นระยะเวลาที่ป่าและดินฟื้นความสมบูรณ์ได้ดีข้าวยังให้ผลผลิตดี และสามารถควบคุมวัชพืช จึงไม่ต้องใช้ยาฆ่าหญ้า

บ้านหินลาดในส่วนใหญ่ลดรอบหมุนเวียนลงเหลือ ๗ - ๘ปีจาก ๑๕ - ๒๐ ปี แต่มีบางครัวเรือนที่มีรอบหมุน ๕ ปี ๖ ปี และ ๑๐ ปีแต่ผลผลิตข้าวลดต่ำลง เฉพาะผลผลิตข้าวจากไร่ไม่กินในรอบปีหากไม่มีผลผลิตจากนาข้าว ซึ่งให้ผลผลิตเป็นสองเท่าของข้าวจากไร่หมุนเวียน จนเป็นที่มาของคำกล่าวที่ว่า คนหินลาดในได้กินข้าวจากนา กินผักจากไร่

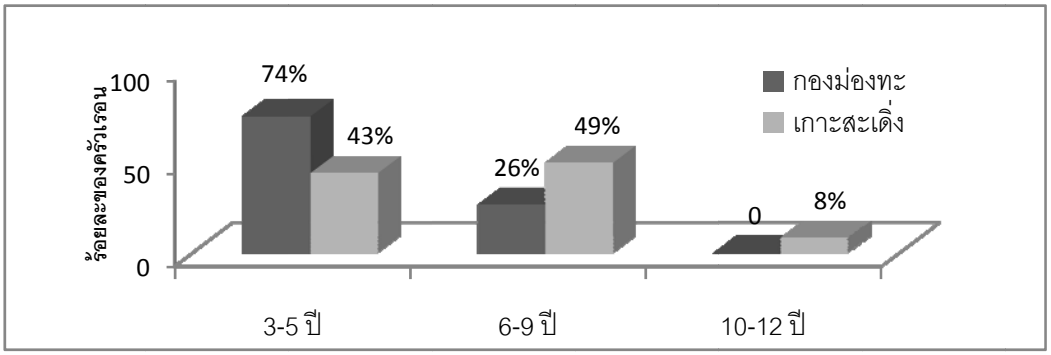
บ้านแม่ลาป่าแก่รอบหมุนเวียนลดลงเหลือ ๗ ปี จาก ๑๐ ปี ซึ่งเป็นระยะพักฟื้นที่ที่ยังรักษาผลผลิตข้าวไว้ได้ดี แต่เกิดปัญหาหญ้าขึ้นมากและความหลากหลายของพืชอาหารลดลง เนื่องจากมีการใช้สารเคมีฆ่าหญ้ากันทุกครัวเรือนที่สัมภาษณ์

บ้านเกร๊ะคีส่วนใหญ่รอบหมุนเวียนลดลงเหลือ ๖ ปี จาก ๗-๘ ปี แต่มีบางครอบครัวที่ลดรอบหมุนเวียนเหลือ ๓-๕ปีการลดลงของรอบ

หมุนเวียนบ้านเกร๊ะคีไม่สามารถรักษาระดับผลผลิตข้าวไว้ได้พอกินในรอบปี

บ้านกองม่องทะรอบหมุนเวียนลดลงเหลือ ๓ – ๙ ปี จาก ๑๐ – ๑๕ ปี โดยรอบหมุนที่ทำในเขตในเขตป่าชั้น ๓ หรือพื้นที่ป่าวัฒนธรรมมีระยะการพักฟื้นป่าที่นานกว่าการทำไร่ในป่าชั้น ๒ โดยครัวเรือนผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ทิ้งระยะพักฟื้นดินอยู่ที่ ๓ – ๕ ปี

บ้านเกาะสะเดิ่งรอบหมุนเวียนลดลงเหลือ ๓-๙ ปี โดยพบว่าครัวเรือนที่ทำไร่ในพื้นที่ไร่ซากอายุ ๓-๕ ปี จำนวน ๑๖ ครัวเรือน (ร้อยละ๔๓), อายุ ๖-๙ ปี จำนวน๑๘ ครัวเรือน (ร้อยละ๔๙) และอายุ ๑๐-๑๒ ปี จำนวน ๓ ครัวเรือน (ร้อยละ ๘) จากเดิมพื้นที่ไร่ซากแก่จะทิ้งระยะไว้ถึง ๑๕-๒๐ ปี

แผนภาพที่ ๗.๖ รอบการทำไร่หมุนเวียนของบ้านกองม่องทะและเกาะสะเดิ่ง ปี ๒๕๕๔

ตารางที่ ๗.๖ การเปลี่ยนแปลงรอบหมุนเวียนของหมู่บ้านศึกษา

หมู่บ้านศึกษา	รอบหมุนปัจจุบัน		รอบหมุน ๓๐ปีก่อน	ลักษณะไร่หมุนเวียน
	จำนวนปี	ร้อยละ		
กองม่องทะ	๓–๙ ปี	๙๒%	๑๐–๑๕ ปี	แปลงกระจาย
เกาะสะเดิง	๓–๙ ปี	๙๒%	๑๕–๒๐ ปี	แปลงกระจาย
ขุนแม่หยอด-ป่ากล้วย	๑๒ ปี	๑๐๐%	๒๐ ปี	แปลงรวม
หินลาดใน	๗–๘ ปี	๘๑%	๑๕–๒๐ ปี	แปลงกระจาย
แม่ลาป่าแก่	๗ ปี	๑๐๐%	๑๐ ปีขึนไป	แปลงรวม
เกร๊ะคี	๖ ปี	๑๐๐%	๑๐ ปีขึนไป	แปลงรวม

รอบหมุนเวียนที่สั้นลงส่งผลกระทบอย่างสำคัญในหลายประการ จากระยะการพักฟื้นของดินที่ไม่เพียงพอ ดินจึงขาดความอุดมสมบูรณ์ และเกิดหญ้าขึ้นจำนวนมาก ผลผลิตข้าวที่ได้ลดลง พืชผักไม่งอกงาม และความมั่นคงทางอาหารและความหลากหลายของพันธุ์ข้าวและพืชผักลดลง และยังเกิดโรคระบาดในข้าวมากขึ้น สิ่งที่น่าเป็นห่วงในขณะนี้ คือ การใช้สารเคมีในการฆ่าหญ้ามากขึ้น ปัญหาที่เกิดจากการทำไร่หมุนเวียนในป่าเหล่าอ่อนพบว่าเป็นปัญหาสำคัญในหลายบ้าน คือ บ้านแม่ลาป่าแก่ บ้านเกร๊ะคี บ้านกองม่องทะ และเกาะสะเดิ่ง

รอบหมุนเวียนที่สั้นลงส่งผลกระทบอย่างสำคัญในหลายประการ จากระยะการพักฟื้นของดินที่ไม่เพียงพอ ดินจึงขาดความอุดมสมบูรณ์ และเกิดหญ้าขึ้นจำนวนมาก ผลผลิตข้าวที่ได้ลดลง พืชผักไม่งอกงาม และความมั่นคงทางอาหารและความหลากหลายของพันธุ์ข้าวและพืชผักลดลง และยังเกิดโรคระบาดในข้าวมากขึ้น สิ่งที่น่าเป็นห่วงใน

ขณะนี้ คือ การใช้สารเคมีในการฆ่าหญ้ามากขึ้น ปัญหาที่เกิดจากการทำไร่หมุนเวียนในป่าเหล่าอ่อนพบว่าเป็นปัญหาสำคัญในหลายบ้าน คือ บ้านแม่ลาป่าแก่ บ้านเกร๊ะคี บ้านกองม่องทะ และเกาะสะเดิ่ง

“ถ้าทำในไร่ซากอายุ ๑๐ ปีขึ้นไปจะไม่มีหญ้าก็ไม่ต้องใช้ยาฆ่าหญ้า แต่ถ้าไร่ซากไม่สมบูรณ์อายุ ๔-๕ ปี ต้องใช้ยาฆ่าหญ้าและขึ้นอยู่กับว่าครอบครัวมีแรงงานพอหรือไม่ ถ้ามีแรงงานพอก็ไม่ใช้ แต่ถ้าแรงงานไม่พอ หรือเกิดเหตุจำเป็นอะไรสักอย่างที่ไม่สามารถดูแลไร่ได้ถึงจะใช้ยาฆ่าหญ้า”

ชาวบ้านเกาะสะเดิ่ง

ตารางที่ ๗.๗ การเลือกวิธีการแก้ปัญหาวัชพืชขึ้นมากของครัวเรือนใน ๔ บ้านกรณีศึกษา

การแก้ปัญหาวัชพืช	บ้านแม่ลาป่าแก่		บ้านเกร๊ะคี		บ้านกองม่องทะ		บ้านเกาะสะเดิ่ง	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
ใช้ยาฆ่าหญ้า	๗๕	๑๐๐	๗	๑๕.๕๖	๒๓	๔๓.๔	๓๑	๘๓.๗๘
ใช้แรงงานในครอบครัวมากขึ้น	๖๕	๘๖.๖๗	๒๗	๖๐	๑๖	๓๐.๑๙	๕	๑๒.๕๐
จ้างแรงงานถางหญ้า	๐	๐	๑๑	๒๔.๔๔	๑๑	๒๐.๗๕	๐	๐
ขอแรงเพื่อนบ้าน/ญาติพี่น้อง	๕๖	๗๔.๖๗	๐	๐	๓	๑๑.๓๒	๔	๑๐

การใช้ยาฆ่าหญ้าส่วนใหญ่ใช้วิธีเลือกฉีดเฉพาะจุดที่หญ้าขึ้นรกกว่าจุดอื่นๆ เพื่อช่วยเมื่อไม่สามารถถางหญ้าได้ทัน และยังต้องเพิ่มการใช้แรงงานในครอบครัวมากขึ้น รวมถึงการขอแรงจากเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้อง บางหมู่บ้านคือบ้านเกรอะคีและกองม่องทะใช้การจ้างแรงงานช่วยกำจัดหญ้า การใช้สารเคมีนี้ถือเป็นข้อห้ามของการทำไร่หมุนเวียน แต่ทำให้ชุมชนไม่มีทางเลือก เพราะจำเป็นต้องทำไร่ในไร่ซาก/ไร่เหล่าอ่อน

๗.๔.๓ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่หลากหลายมากขึ้น

“ถ้าเราจดทะเบียนเป็นภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมต้องทำไร่ตลอดชีวิตไหม เราทำอย่างอื่นได้ไหม ตรงนี้ไม่ใช่ คนที่ทำไร่อาจมีสวนก็ได้ ทำนาก็ได้ เพียงแต่คนที่ทำไร่หมุนเวียนเป็นการทำตามประเพณีดั้งเดิม”

บ้านเกาะสะเดิ่ง

การดำรงชีวิตของชุมชนในพื้นที่ศึกษามิได้ทำการผลิตด้วยทำไร่หมุนเวียนเพียงอย่างเดียว แต่ได้ปรับตัวผสมผสานกับระบบการผลิตแบบอื่น ด้านหนึ่งเป็นเรื่องการตอบสนองทางเศรษฐกิจ อีกด้านหนึ่งเป็นเรื่องของสิทธิที่ดินและสร้างความมั่นคงในการใช้ที่ดิน ดังที่พบว่ารูปแบบการผลิตส่วนใหญ่ทำไร่หมุนเวียนควบคู่กับการทำสวน หรือทำนาในกรณีชุมชนมีสภาพพื้นที่เหมาะสม โดยมีไร่หมุนเวียนเป็นแหล่งอาหาร ปลูกข้าวและพืชอาหารไว้กิน หรือหากเหลือก็สามารถขายได้ เช่น บ้านแม่หยอด-ป่ากล้วยได้ผลผลิตข้าวสูงเหลือกินจึงแบ่งขาย หรือชุมชนกะเหรี่ยงในทุ่งใหญ่ขายพริกในไร่ เฉพาะเท่าที่ปลูกได้ สำหรับสวนเป็นทั้งเป็นแหล่งรายได้และเป็นอาหาร เช่น สวนหมากพลู สวนกาแฟ ส่วนบ้านที่มีพื้นที่นาอย่างบ้านหินลาดในและบ้านแม่ลาป่าแก่บางครัวเรือนก็อาจทำนาเป็นหลัก ทำไร่เป็นรอง แต่ครัวเรือนไหนไม่มีนาก็จะทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก

การปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัว แต่ชุมชนก็พยายามกำหนดมาตรการในการจัดการที่ดิน เพื่อรักษาพื้นที่ไร่หมุนเวียนของหลายชุมชนไม่ให้เปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจถาวร เพราะพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนมีจำกัดและไม่สามารถขยายพื้นที่ได้อีกแล้ว ทั้งนี้เพราะหลายหมู่บ้านได้มีการเปลี่ยนพื้นที่ไร่หมุนเวียนไปปลูกพืชเศรษฐกิจแล้ว เช่น บ้านแม่ลาป่าแก่ (หย่อมบ้านแม่ลาป่าแก่เหนือและแม่ลาป่าแก่กลาง) ขณะที่บางหมู่บ้านอย่างกองม่องทะหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจและทำสวนเป็นหลัก และปรับรูปแบบการทำไร่ที่ทิ้งพื้นที่พักฟื้นในเวลาที่สั้นลง หรือทำซ้ำ ๒ ปี หรือปลูกข้าวสลับกับการปลูกพืชเศรษฐกิจ

ดังนั้น ระบบไร่หมุนเวียนจึงไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดๆ แต่การดำรงชีวิตของชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพิงระบบการผลิตที่หลากหลายทั้ง ไร่หมุนเวียน สวน นา และการปลูกพืชเศรษฐกิจ ร่วมกับการกำหนดมาตรการในจัดการที่ดิน เพื่อให้ระบบไร่หมุนเวียนยังคงดำรงอยู่ได้ต่อไป และเปิดโอกาสให้คนที่ไม่มีที่ดินทำกินสามารถเข้าถึงที่ดินเพื่อทำกินได้ ทั้งนี้ มิติของการจัดการที่ดินยังรวมไปถึงการพยายามต่อสู้ทางนโยบายให้เกิดการรับรองสิทธิของชุมชนอีกด้วย

๗.๕ อนาคตของไร่หมุนเวียน

ชาวบ้านในทุกพื้นที่ยืนยันถึงความสำคัญของระบบไร่หมุนเวียนว่าคือ วิถีชีวิตของคนกะเหรี่ยง ไร่หมุนเวียนทำให้มีข้าวและอาหารกิน ทั้งยังเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของคนกะเหรี่ยง การทำไร่หมุนเวียนช่วยรักษาป่า แหล่งที่อยู่และอาหารของสัตว์ป่า และยังช่วยรักษาพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชผักพื้นบ้าน ทั้งการทำให้เกิดความร่วมมือและสามัคคีกัน จากการยึดโยงของความเชื่อตามจารีตประเพณีของคนกะเหรี่ยงที่มีต่อการทำไร่หมุนเวียน จึงจำเป็นที่จะต้องสืบทอดและอนุรักษ์ระบบไร่หมุนเวียนต่อไป หากชาวกะเหรี่ยงไม่ได้ทำไร่ต่อไป

ชุมชนจะสูญเสียความเป็นตัวตน สูญเสียวิถีและความมั่นคงในชีวิตอย่างสิ้นเชิง

“รู้สึกเสียใจมากถ้าทางการเขาไม่ให้เราทำไร่หมุนเวียนเพราะว่าไร่หมุนเวียนคือวิถีชีวิตของเรา และอาชีพหลักของเราถ้าเราไม่ได้ทำกินแล้ว เราคงดำรงชีวิตต่อไปไม่ได้แล้วเพราะว่าอาชีพไร่หมุนเวียนคือหัวใจและวิถีชีวิตของเราและเป็นอาชีพหลักของเรา เพราะเราดำรงชีพอยู่ทุกวันนี้อยู่ในไร่หมุนเวียนหมด”

บ้านขุนแม่หยอด

“แม้ทางการจะอนุญาตหรือไม่อนุญาต เราต้องทำไร่หมุนเวียนเหมือนเดิมเพราะว่าเราไม่มีอาชีพอื่น อาชีพไร่หมุนเวียนของเราคืออาชีพพอเพียงของเราและวัฒนธรรมประเพณีของเรา และนิทาน นิยาย สุภาษิต เรื่องเล่าการสอนลูกหลานของเราดังนั้นเราจะขาดจากไร่หมุนเวียนไม่ได้เลย”

บ้านป่ากล้วย

“ถ้าไม่ได้ทำไร่หมุนเวียนแล้วคงลำบาก ป่าจะหมดหากไม่ทำไร่หมุนเวียน ไม่มีความสามัคคีพืชผักไม่มีกิน ไม่มีความพอเพียง ลูกหลานไม่เห็นบุญคุณของป่าลูกหลานไม่อยู่บ้านกลายเป็นปัญหาครอบครัวหากไม่ให้ทำไร่หมุนเวียนอยู่ไม่ได้เพราะไร่หมุนเวียนคือชีวิต”

“รู้สึกเหมือนไม่มีที่จะทำกิน และรู้สึกไม่ได้รับความเป็นธรรมเพราะไร่หมุนเวียนเป็นทั้งที่ทำกินและแหล่งเรียนรู้ของลูกหลานทำนาแต่คงจะอยู่ไม่ได้เพราะในนาไม่สามารถปลูกพันธุ์พืชชนิดอื่นๆ ได้นอกจากข้าว”

บ้านหินลาดใน

“รู้สึกเสียใจมากถ้าไม่ได้ทำไร่หมุนเวียนในอนาคตเป็นห่วงลูกหลานทำไร่หมุนเวียนไม่เป็นและไม่มีข้าวกิน อดตายแน่นอนจึงจำเป็นต้องทำไร่หมุนเวียนต่อไป และปรับให้เหมาะกับยุคปัจจุบันด้วย”

“ถ้าไม่ได้ทำไร่หมุนเวียนต่อไป ชาวกะเหรี่ยงไม่มีที่ทำกินอยู่ไม่ได้ ไม่มีอาชีพ ไม่มีข้าวกิน ชาวกะเหรี่ยงไม่เพียงพอในชีวิตประจำวัน มีหนี้เพิ่มขึ้นในการลงทุนอย่างอื่น รายได้ไม่มั่นคง กะเหรี่ยงอดตายแน่นอน”

แม่ลาป่าแก่

“ถ้ามีคนกระเหรี่ยง ป่า ไร่หมุนเวียนก็ยังอยู่ถ้าไม่ได้ทำชีวิตเหมือนไม่ครบองค์ประกอบ ไม่รู้ว่าจะเอาอะไรให้ลูกกินการศึกษาก็ไม่มีข้าว คือ ชีวิตของคนกระเหรี่ยง...คนกระเหรี่ยงส่วนใหญ่ก็ต้องเลือกทางที่ทำได้ทำเป็น คงจะรู้สึกว่าปีหน้าจะหาข้าวกินจากไหน หาซื้อหรือ ถ้ามีเงินก็ต้องซื้อกินหากมีเงินไม่มีข้าวขายท้องก็ต้องร้องเพราะความหิว ถามว่ามีเงินกินอิ่มไหมดังนั้นถึงไม่มีเงินเรามีข้าวทำไร่ มีผักกิน อย่างน้อยท้องก็อิ่ม”

เกาะสะเดิ่ง

ต่อคำถามที่ว่าอยากให้มีการสนับสนุนชุมชนเพื่อทำไร่หมุนเวียนต่อไปอย่างไร ชุมชนมีว่าประเด็นด้านการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญ จำเป็นที่รัฐจะต้องมีนโยบายด้านการศึกษา เพื่อสืบทอดทางผ่านการศึกษาโดยให้มีหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับการทำไร่หมุนเวียน และการมีนโยบายที่รับรองสิทธิชุมชนดูแลทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมทั้งยุติการบังคับ จับกุมดำเนินคดีกับชาวบ้านที่ทำไร่หมุนเวียน

“ถ้าไม่มีการสืบทอดการทำไร่หมุนเวียนแก่เยาวชน อนาคตของไร่หมุนเวียนจะเหลืออยู่แค่ชื่อ ไม่เหลือวิถีของปกาเกอะญอ พิธีกรรม

บางอย่างจะกลายเป็นตำนาน เพราะไม่มีการสืบ อย่างพิธีมัดมือเรียกขวัญ ถือว่าเป็นพิธีที่ทำให้คนในครอบครัวเข้ามาทำพิธีกรรมร่วมกันเกิดเป็นความอบอุ่นใน”

บ้านแม่หยอด-ป่ากล้วย

“อยากจะบอกว่าถ้าเราทำไร่แล้วไม่ถูกจับ ไม่ถูกบังคับ กดดัน ไร่หมุนเวียนจะไม่หมดไปง่ายๆ หรอก เพราะว่าเรามีความสุขในการทำไร่ เหนื่อยก็พัก มืดก็กลับบ้านมาพัก เราทำไร่หมุนเวียนเรามีความสุขกว่าเราอยู่กับไร่เราไม่มีเงินเราก็มีกิน ไม่ต้องใช้เงินมาก...ทั้งหมดที่เห็นเป็นความภูมิใจของเรา ไม่ว่าจะไร่ ผืนดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า ต้นไม้ร่มรื่น ถ้าเราไม่ได้ทำไร่ ชีวิตเราจะเหมือนขาดอะไรไปอย่างหนึ่ง...แต่ก็มีคนมาว่าเราผิดกฎหมาย คำว่าผิดกฎหมายนี่แหละไม่ชอบ โดยเจตนาของพวกเราไม่ได้ต้องการทำผิดกฎหมาย ถ้าเราทำลายทำผิดจริงๆ ค่อยกล่าวหาเรา”

“จริงๆ การทำไร่หมุนเวียนมีมาแต่บรรพบุรุษ ถ้ามาหมดในรุ่นเราถือว่าไม่มีความหมายอะไรแล้ว ไหนๆ ดีมาตลอด คือ เราได้อยู่อาศัยกับคำสั่งสอนของผู้เฒ่าผู้แก่และอยู่เย็นเป็นสุข และวันนี้เราละทิ้งไร่หมุนเวียน เพราะว่าไม่ทันสมัย ล้าหลัง ผิดกฎหมาย ทำลายป่าแล้วเราจะมีความสุขที่เป็นทางเลือกข้างหน้าได้อย่างไร คนที่มีอายุ ๕๐-๖๐ กลับมาที่ดินก็ไม่มี บ้านไม่มี หุงข้าวไม่เป็น หาฟืนไม่ได้ อย่างนั้นก็ต้องไปใช้ชีวิตในเมืองนั่นแหละ นี่เป็นเรื่องจริง ในพื้นที่เราก็มี บางคนกลับมาอยู่บ้านเกิด อยู่ไม่ได้ วัฒนธรรมประเพณีอะไรก็ไม่รู้ คนอายุเยอะอย่างนั้นจะมีความสุขได้อย่างไร คนก็ไม่จ้างงาน ราชการก็ทำไม่ได้แล้ว”

บ้านเกาะสะเดิ่ง

บทที่ ๘
บทสรุปสังเคราะห์และข้อเสนอเชิงนโยบาย

๘.๑ ไร่หมุนเวียนส่วนหนึ่งของระบบภูมิทัศน์นิเวศวัฒนธรรมและอาหาร

เมื่อพิจารณาจากวิถีการดำรงชีพของคนกะเหรี่ยงภาคเหนือและตะวันตกทั้งจากกรณีศึกษาและจากงานทบทวนเอกสารพบได้ว่า ไร่หมุนเวียนของคนกะเหรี่ยงรวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ บนพื้นที่สูงนั้น คือ ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านบนพื้นที่สูงที่พัฒนาขึ้นมาจากความรู้ท้องถิ่นที่สั่งสมมายาวนาน ภายใต้ระบบนิเวศป่าเขตร้อนชื้นที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ซึ่งมีวัฏจักรการหมุนเวียนธาตุอาหารรวดเร็ว[1] ด้วยเหตุนี้วงจรการผลิตที่ใช้พื้นที่ระยะสั้นและพักฟื้นพื้นที่ระยะยาวจึงเป็นการจำลองวัฏจักรระบบนิเวศเขตร้อนชื้น ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตในไร่หมุนเวียนจึงขึ้นอยู่กับความมั่นคง สมดุลของระบบนิเวศ เช่น ดิน พืชปกคลุมดิน ไฟป่า ความชุ่มชื้น น้ำ ความหลากหลายของพืชพรรณ สัตว์ป่า ภูมิอากาศ ฯลฯ และการหมุนเวียนธาตุอาหารตามธรรมชาติ การจำลองนิเวศในระบบไร่หมุนเวียนดำเนินการหลายรูปแบบ เช่น การเลือกพื้นที่ที่มีนิเวศไม่เปราะบาง การเลือกพื้นที่ไร่ซากที่มีอายุพอเหมาะกับระยะที่ผืนดินและต้นไม้สะสมธาตุอาหารได้อย่างพอดี การเผาไร่จึงเป็นการปลดปล่อยธาตุอาหารจากพืชสู่ดิน การไม่ตัดฟันให้เตียน ก็เพราะต้องอาศัยระบบสังคมพืชที่หลากหลายช่วยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ไร่หมุนเวียนจึงไม่ใช่เพียงระบบการผลิตของคนกะเหรี่ยง แต่ยังเป็นระบบนิเวศประดิษฐ์หน่วยย่อยภายใต้นิเวศวิทยาภูมิทัศน์ (Ecological Landscape) ใหญ่ที่มีทั้งภูเขา ที่สูง หุบเขา ต้นน้ำ ป่าทึบ ป่าผสมผลัดใบ ทุ่งหญ้า ฯลฯ ที่เชื่อมโยงกันทั้งระบบ

หากมองผ่านระบบการผลิตอาหารของคนกะเหรี่ยง ไร่หมุนเวียนแม้จะเป็นระบบการผลิตหลักแต่ก็ไม่ใช่ระบบผลิตเดียวของคนกะเหรี่ยง พวกเขายังมีทั้งที่สวนรอบบ้าน นา พื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ หลากหลายกันไป ภายใต้ระบบภูมิทัศน์ด้านอาหารและเศรษฐกิจที่

---

[1]สมศักดิ์ สุขวงศ์. (๒๕๓๖). ป่าเขตร้อน. นิตยสารสารคดี ฉบับ พฤษภาคม ๒๕๓๖. น.๗๖

เกี่ยวกับอาหาร คนกะเหรี่ยงจึงมีความหลากหลายในการเข้าถึงอาหาร ทั้งอาหารที่เกิดจากการผลิตในระบบไร่หมุนเวียน และอาหารที่เก็บหาจากธรรมชาติโดยตรง จึงทำให้พวกเขามีความมั่นคงด้านอาหารในหลายๆ ทาง และด้วยความที่มีระบบการผลิตที่ตอบสนองเป้าหมายทางเศรษฐกิจต่างกัน เช่น ไร่หมุนเวียนใช้สำหรับผลิตข้าวเพื่อบริโภคและการขายบางส่วน พื้นที่สวน ไร่ สำหรับผลิตเพื่อขายและบริโภคบางส่วน เราจึงเห็นภูมิทัศน์ด้านอาหารและเศรษฐกิจของคนกะเหรี่ยงที่แต่ละส่วนมีหน้าที่ทางเศรษฐกิจต่างกันแต่เชื่อมโยงกันเป็นความมั่นคงอาหารและเศรษฐกิจของชุมชน

แต่หากพิจารณาจากแง่มุมทางวัฒนธรรม ไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่เป็นแกนกลางของชุมชน ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนกะเหรี่ยงล้วนโยงใยผูกพันกับการทำไร่หมุนเวียน ไม่เพียงเท่านี้คนกะเหรี่ยงยังมีวิถีทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพื้นที่ทางวัฒนธรรมอื่นๆ หลายแบบ เช่น พื้นที่ป่า พื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีพ ไร่หมุนเวียนจึงเป็นส่วนหนึ่งในภูมิทัศน์วัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้เมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติคุ้มครองส่งเสริมเขตวัฒนธรรมพิเศษ จึงไม่ได้จำกัดเพียงแค่พื้นที่ไร่หมุนเวียนเท่านั้น แต่ครอบคลุมภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทั้งหมด

เมื่อไร่หมุนเวียนเป็นส่วนหนึ่งที่สัมพันธ์และพึ่งพากับระบบการผลิตและระบบนิเวศอื่นๆ ในภูมิทัศน์ด้านนิเวศและวัฒนธรรม การธำรงรักษาไร่หมุนเวียนจึงไม่ใช่เพียงการปกป้องรักษาพื้นที่ไร่ หรือระบบการผลิตไร่ แต่ยังต้องส่งเสริมให้ชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึง จัดการคุ้มครองและใช้ประโยชน์จากระบบภูมิทัศน์ทางนิเวศ วัฒนธรรม และอาหารทั้งระบบอย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพด้วย

๘.๒ การจัดการทรัพยากรส่วนรวมกับความยั่งยืนและเป็นธรรมของระบบไร่หมุนเวียน

จากกรณีศึกษาในตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบรี จังหวัดกาญจนบุรี คนกะเหรี่ยงที่นี่ยึดหลักระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมมายาวนาน [2]

[2] สิทธิการจัดการแตกต่างจากกรรมสิทธิ์ ตรงที่สิทธิการจัดการเป็นการสิทธิไม่สมบรูณ์ มีความยืดหยุ่น ผู้เป็นเจ้าของสิทธิเปิดให้สมาชิกอื่นในชุมชนเข้าถึง

ไร่หมุนเวียนแต่ละผืนไม่ได้เป็นกรรมสิทธิ์เบ็ดเสร็จเด็ดขาดของใคร แม้จะมีการรู้กันว่าผืนไร่ซากทั้งหลายเป็นของครอบครัวไหนทำมานาน แต่หากมีความจำเป็นที่จะใช้ก็ขอใช้ไร่ซากของเจ้าของเดิมได้ ซึ่งในทางปฏิบัติก็มีการหยิบยืม แลกเปลี่ยนพื้นที่กันได้ และด้วยความเป็นระบบสิทธิต่อทรัพยากรร่วมนี้เอง ทำให้จำนวนพื้นที่ไร่ซากของตำบลไล่โว่ไม่ได้ขยายตัวแต่อย่างใด พื้นที่ไร่ซากทั้งหมดของแต่ละหมู่บ้านจึงเปรียบเสมือนพื้นที่สำรองของส่วนรวม โดยมีครอบครัวที่ใช้พื้นที่เหล่านั้นมาก่อนเป็นผู้ถือสิทธิชั่วคราวเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกก็เข้ามากระทบต่อระบบสิทธิร่วมของชุมชน ที่บ้านกองม่องทะ และบ้านอื่นๆ ในตำบลไล่โว่ หน่วยงานด้านป่าไม้เข้ามากันเขตพื้นที่แบ่งออกเป็นพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่สวน และพื้นที่ไร่ตามประเพณี โดยเฉพาะพื้นที่ทำสวนทำให้ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกเข้ามาแทนที่ระบบสิทธิร่วม และในสถานการณ์พืชเศรษฐกิจที่หน่วยงานรัฐและเอกชนเข้ามาส่งเสริม ทำให้เป็นปัจจัยของการเปลี่ยนสภาพพื้นที่ไร่ซากบางแห่งซึ่งเป็นสิทธิร่วมมาเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมากยิ่งขึ้น ขณะที่พื้นที่ที่ถูกกันให้เป็นไร่ตามประเพณี ก็เป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกล การเดินทางยากลำบาก เมื่อคนส่วนมากต้องปรับตัวตามสภาพเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนจากเศรษฐกิจยังชีพเข้าสู่เศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น การทำไร่ตามประเพณีในเขตห่างไกลก็ลดน้อยลง อาจทำให้พื้นที่สิทธิร่วมดังกล่าวหมดไปกลายเป็นพื้นที่หวงกันของรัฐ

สำหรับชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือ จากกรณีศึกษาทั้งหมดยืนยันว่า พื้นที่ไร่ของพวกเขาเป็นระบบกรรมสิทธิ์ครอบครัวมานาน ตามพัฒนาการของเศรษฐกิจเงินตรา แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือ สิทธิในที่ดินดังกล่าวไม่ใช่สิทธิของครอบครัวอย่างโดดเดี่ยว แต่ยังมีสิทธิชุมชนซ้อนทับด้วยระบบการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน มีการทำแนวกันไฟร่วมกัน ในบางสถานการณ์สามารถแลกเปลี่ยนหยิบยืมพื้นที่ไร่ซากกันได้ หากบ้านใดผลผลิตข้าวไม่พอกินก็สามารถหยิบยืมกันได้ แต่ด้วย

ทรัพยากรได้โดยมีเงื่อนไข เช่น ความยั่งยืน ความเป็นธรรม ความจำเป็น ความเหมาะสมอื่นๆ เป็นต้น สถานภาพสิทธิดังกล่าวอาจหมดไปโดยกลับคืนสู่ชุมชนและสาธารณะ เมื่อเจ้าของสิทธิ์ไม่ใช้ทรัพยากร

ความที่เป็นสิทธิส่วนครอบครัว ทำให้แต่ละครอบครัวมีอิสระมากกว่ากะเหรี่ยงในตำบลไล่โว่ในการตัดสินใจใช้ที่ดิน เช่น บางครอบครัวอาจต้องการปลูกข้าวโพดก็ใช้ไร่ซากของตนเองไปปลูก หรือกรณีที่ถูกหน่วยงานป่าไม้กดดันไม่ให้ทำไร่ซากแก่ ถูกจำกัดพื้นที่ทำไร่ ทำให้แต่ละครอบครัวต้องแบ่งแปลงพื้นที่ของตนเองซอยย่อยออกมาปลูกพืชแบบต่างๆ เช่น ทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่แคบ เพราะแบ่งเป็นพื้นที่สวน เป็นต้น

ไม่ว่าจะเป็นระบบสิทธิทรัพยากรร่วมของกะเหรี่ยงตำบลไล่โว่ หรือกรรมสิทธิ์ครอบครัวภายใต้สิทธิเชิงซ้อนในระบบทรัพยากรร่วมของกะเหรี่ยงภาคเหนือ ต่างก็สะท้อนถึงความสำคัญของระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมที่เป็นฐานสำคัญที่ทำให้ไร่หมุนเวียนมีความมั่นคงและยั่งยืน ความสำคัญของระบบดังกล่าวอยู่ที่การเกื้อกูลพึ่งพากันในชุมชนหรือระหว่างชุมชน เกื้อกูลทั้งการแบ่งปันทรัพยากร ปัจจัยการผลิต ผลผลิต แรงงาน และอื่นๆ ก่อเป็นระบบสิทธิที่ยืดหยุ่นไปตามความเหมาะสมและความจำเป็นของครอบครัวและชุมชน

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของเศรษฐกิจการค้า พืชพาณิชย์ และระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจก บวกกับการหวงกันพื้นที่ของรัฐโดยไม่ให้ชุมชนมีอิสระในการเข้าถึงทรัพยากรในเขตป่าอนุรักษ์ เป็นแรงกดดันให้สิทธิทรัพยากรร่วมที่มั่นคงและยืดหยุ่นเปลี่ยนไป ที่ดินเริ่มเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลมากขึ้น นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ไร่หมุนเวียนลดลง ความยั่งยืนของไร่หมุนเวียนจะเป็นไปได้ก็ด้วยการเสริมสร้างระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมให้กลับมาเข้มแข็ง

๘.๓ อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจของไร่หมุนเวียน

จากการสัมภาษณ์และสังเกตการชุมชนกรณีศึกษาต่างๆ ที่กำลังเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการค้ามากขึ้น ชุมชนกะเหรี่ยงในทุกพื้นที่ต่างยืนยันถึงเป้าหมายของการผลิตไร่หมุนเวียนว่าเป็นไปเพื่อความมั่นคงในการบริโภคของครัวเรือนและชุมชนเป็นหลัก แม้ในขณะที่พืชพาณิชย์จำนวนมากที่ได้รับการส่งเสริมผลักดันโดยกลุ่มทุนและรัฐกำลังจะทำให้ระบบเศรษฐกิจของคนกะเหรี่ยงต้องก้าวสู่เศรษฐกิจการค้ามากขึ้น แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังยืนยันตรงกันว่าต้องการคงรักษาไร่หมุนเวียนไว้เพื่อการบริโภค โดยเฉพาะหากชุมชน

ล้มเหลวในการสร้างเศรษฐกิจจากพืชเงินสด การคงรักษาไร่หมุนเวียนก็ยังเป็นหลักประกันว่าพวกเขายังมีข้าวพอกิน

รูปธรรมหลายประการที่ยืนยันว่าคนกะเหรี่ยงต้องการให้ไร่หมุนเวียนยังอยู่บนฐานอุดมการณ์ผลิตเพื่อยังชีพ เช่น การคงไว้ซึ่งชนิดพืชอาหารหลักๆ การรักษาระบบหมุนเวียนพื้นที่ การไม่ใช่เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช เครื่องจักรเข้ามาเร่งผลผลิต แม้ในสถานการณ์ที่มีความเป็นไปได้ที่ข้าวพื้นบ้านจะกลายเป็นสินค้ามีราคา การไม่ใช้ระบบหมุนเวียนพื้นที่กับพืชเศรษฐกิจ อันหมายรวมถึงการแยกชื่อ ความหมาย พิธีกรรมระหว่างไร่ข้าว กับไร่พืชพาณิชย์อื่นๆ ไม่ให้ปะปนกัน

การผลิตเพื่อความมั่นคงในการบริโภคและการเกื้อกูลแบ่งปันกันในชุมชนสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจศีลธรรม (Moral Economy) ของ James C. Scott (๑๙๗๗)[3] ที่วิเคราะห์ว่าชาวนามีแนวคิดการผลิตเพื่อความอยู่รอด หรือสร้างความมั่นคงในการบริโภคเป็นหลัก มากกว่าจะมุ่งลงทุนผลิตเพื่อหวังกำไรซึ่งมีความเสี่ยงสูง เมื่อเราพิจารณาไร่หมุนเวียนแบบโดดๆ คนกะเหรี่ยงยังทำไร่หมุนเวียนบนหลักเศรษฐกิจศีลธรรม แต่เมื่อพิจารณาภาพรวมภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและอาหารทั้งหมดของคนกะเหรี่ยงโดยเฉพาะพื้นที่ในภาคเหนือ พบว่าภูมิทัศน์เศรษฐกิจของคนกะเหรี่ยงมีความซับซ้อน ขณะที่ไร่หมุนเวียนยังเป็นหน่วยการผลิตศีลธรรม แต่หน่วยผลิตเศรษฐกิจอื่นๆ ได้เข้าสู่เศรษฐกิจการค้าเพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจใหม่ๆ จึงเท่ากับว่า ในภูมิทัศน์เศรษฐกิจ คนกะเหรี่ยงกำลังจัดตำแหน่งแห่งที่ความสัมพันธ์ของอุดมการณ์เศรษฐกิจทั้งแบบศีลธรรมและแบบการค้าโดยจัดวางบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ของระบบการผลิตแต่ละประเภทเพื่อให้พวกเขามีความเข้มแข็งในการพึ่งตนเองและมีอำนาจต่อรองในระบบเศรษฐกิจและจัดวางให้เศรษฐกิจศีลธรรมกับการค้า

---

[3] James C. Scott. (๑๙๗๗). The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia, (Yale, ๑๙๗๗). ISBN 0-300-02190-9

เกื้อกูลกัน เราจึงพบเห็นว่า คนกะเหรี่ยงยังยืนยันทำไร่หมุนเวียนต่อไป แม้จะไม่ตอบโจทย์เรื่องรายได้ก็ตาม

ปมท้าทายอยู่ที่สิทธิและอำนาจในการจัดการภูมิทัศน์เศรษฐกิจของพวกเขาว่ามีความเข้มแข็งเพียงใด การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ซ้อนทับชุมชนได้ปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากร กดดันต่อระบบการผลิตไร่หมุนเวียนทำให้ได้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภค การเข้ามาครอบครองที่ดินของกลุ่มทุน และการขยายตัวพืชพาณิชย์กำลังไม่เพียงแต่ทำให้ระบบการผลิตศีลธรรมหมดความหมายลง ระบบเศรษฐกิจการค้าของพวกเขาก็ตกเป็นเบี้ยล่าง ปัจจัยเหล่านี้กำลังทำให้ภูมิทัศน์เศรษฐกิจและอาหารของคนกะเหรี่ยงกำลังเสียสมดุล เปลี่ยนรูปไปสู่เศรษฐกิจการค้าแบบไร้อำนาจต่อรองมากขึ้น ด้วยเหตุนี้เองการเสริมสร้างภูมิทัศน์เศรษฐกิจและอาหารที่เข้มแข็ง โดยการปกปักรักษาไร่หมุนเวียนให้ทำหน้าที่ผลิตเพื่อบริโภค และสร้างเสริมเศรษฐกิจการค้าบนฐานทรัพยากร และศักยภาพต่างๆ ของชุมชนให้มีประสิทธิภาพ สามารถเกื้อกูลเศรษฐกิจศีลธรรมของไร่หมุนเวียนให้ดำเนินต่อไปได้จึงทวีความสำคัญยิ่ง

๘.๔ ลักษณะพื้นฐานของความเป็นไร่หมุนเวียน

แม้รูปลักษณ์ของไร่หมุนเวียนจะแตกต่างไปตามปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแต่ละแห่ง เช่น บางแห่งลดรอบหมุนเวียนและเสริมด้วยการจัดการให้มีประสิทธิภาพ บางแห่งยังยืนยันพื้นที่และรอบหมุนเวียนแบบเดิม บางแห่งเป็นสิทธิร่วมแต่บางแห่งเป็นกรรมสิทธิ์ปัจเจก บางแห่งยังคงประกอบพิธีกรรมตามประเพณีความเชื่อดั้งเดิม แต่บางแห่งเริ่มปรับลดพิธีกรรมที่ไม่สอดคล้องออกไป เป็นต้น แต่ท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้เราได้พบลักษณะพื้นฐานของความเป็นไร่หมุนเวียนร่วมกัน ซึ่งหากมีการผลิตที่แตกต่างไปจากลักษณะพื้นฐานเหล่านี้คนกะเหรี่ยงจะไม่ยอมรับว่าเป็นไร่หมุนเวียน หรือ “คึ/เคว่อะ” อีกต่อไป ลักษณะพื้นฐานดังกล่าว ได้แก่

- <u>การใช้ระบบหมุนเวียนธาตุอาหารตามธรรมชาติ</u> ด้วยการทำการผลิตระยะสั้นและปล่อยให้พักระยะยาวจนผืนดินฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉลี่ยแล้วมีการพักฟื้นไร่ซากไม่ต่ำกว่า ๗-๑๒ ปี แล้ว

วนกลับมาทำใหม่ แต่จำนวนรอบปีไม่สำคัญเท่ากับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นั้นๆ ว่ากลับคืนมาเหมาะแก่การปลูกข้าวหรือยัง ตัวชี้วัดสำคัญอยู่ที่เทคโนโลยีที่มาใช้การผลิตว่าต้องไม่เร่งการผลิตจนทำลายระบบนิเวศ

- <u>อุดมการณ์การผลิตเพื่อยังชีพ</u> คนกะเหรี่ยงไม่มีจินตภาพที่จะกำหนดให้ไร่หมุนเวียนหรือ “คึ/เคว่อะ” ผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก แต่ยังยืนการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและชุมชนเป็นหลัก แม้จะมีการขายผลผลิตบางอย่างที่ได้จากไร่หมุนเวียน เช่น พริก แตง ถั่ว ฯลฯ แต่ก็เป็นเพียงส่วนเสริมเท่านั้น ดังนั้นเศรษฐกิจศีลธรรมด้วยอุดมการณ์ยังชีพยังเป็นปัจจัยสำคัญที่แบ่งแยกระหว่างการทำไร่ข้าวของพวกเขากับระบบการผลิตอื่นๆ
- <u>ไร่หมุนเวียนกับการสืบทอดอัตลักษณ์วัฒนธรรม</u> แม้เริ่มปรากฏว่าความสนใจของคนรุ่นหนุ่มสาวจำนวนไม่น้อยต่อประเพณีพิธีกรรมไร่หมุนเวียนแบบดั้งเดิมลดลง แต่จากสถานการณ์เปลี่ยนแปลงนี้เองที่ทำให้คนกะเหรี่ยงตระหนักถึงความสำคัญของไร่หมุนเวียนในฐานะอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น ผู้เฒ่าผู้แก่กะเหรี่ยงในแต่ละชุมชนต่างพยายามฟื้นฟูประเพณีความเชื่อไร่หมุนเวียน แม้ว่าจะมีการปรับประยุกต์บ้างแต่ก็คงรักษาสาระสำคัญทางวัฒนธรรมไว้ ความยึดมั่นต่อไร่หมุนเวียนในฐานะอัตลักษณ์วัฒนธรรมปรากฏกระทั่งคนที่เลิกทำไร่หมุนเวียนไปแล้ว แต่พวกเขาก็ยังยืนยันว่าความเป็นกะเหรี่ยงยังต้องผูกพันกับการทำไร่หมุนเวียนต่อไป หรือในทางกลับกันความเป็นไร่หมุนเวียนก็ต้องปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีของคนกะเหรี่ยง

๘.๕ ปัญหาที่กระทบต่อการดำรงอยู่ของไร่หมุนเวียน

แม้ยังไม่มีข้อมูลสำรวจอย่างเป็นทางการว่าชุมชนกะเหรี่ยงยังทำไร่หมุนเวียนอยู่เท่าใด แต่จากการประมาณการร่วมกับเครือข่ายกะเหรี่ยง (ข้อมูลพื้นที่ไร่หมุนเวียนเบื้องต้นอยู่ในบทที่ ๒) พบว่า ชุมชนที่ยังทำไร่หมุนเวียนมีอยู่ไม่มากนัก และที่มีอยู่ก็มีการปรับเปลี่ยนไปตาม

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม [4] โดยมากเป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ป่าลึก ในหุบเขา ตามแนวชายแดนที่ยากต่อการเข้าถึง จากการวิเคราะห์ร่วมกับเครือข่ายกะเหรี่ยง และชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่กรณีศึกษามีข้อสรุปถึงปัจจัยที่กระทบต่อการดำรงอยู่ของไร่หมุนเวียนที่สำคัญ ได้แก่

ปัจจัยทางนโยบายมีการกล่าวถึงมากที่สุดคือ การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ซ้อนทับพื้นที่ชุมชน ชาวกะเหรี่ยงและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่ป่า จะถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ควบคุมไม่ให้ทำไร่หมุนเวียนหรืออย่างน้อยที่สุดก็จะถูกบังคับให้จำกัดพื้นที่ และจำกัดรอบหมุนเวียน ทำให้ดินเสื่อมโทรม เกิดหญ้ามาก ผลผลิตข้าวต่อไร่ต่ำลง ได้ข้าวไม่พอกิน

ในสถานการณ์รัฐปิดล้อมไม่ให้คนกะเหรี่ยงมีความเป็นอิสระในการทำไร่หมุนเวียนตามประเพณีจนเกิดความเปราะบางด้านอาหาร ปัจจัยที่เข้ามากระหน่ำซ้ำเติมก็คือ การเข้ามาของเครือข่ายทุนจากภายนอก เช่น พ่อค้า นายทุน ที่มาพร้อมกับพืชพาณิชย์ การกว้านซื้อที่ดิน ตลอดจนโครงการส่งเสริมเศรษฐกิจของรัฐ ได้เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองให้เป็นเศรษฐกิจการค้า เป็นแรงกดดันให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนจากไร่หมุนเวียนไปปลูกพืชพาณิชย์

สภาวะขัดแย้งถูกรุกทั้งนโยบายการอนุรักษ์ป่าและการขยายตัวเศรษฐกิจเงินตราอย่างสุดขั้วทั้งสองด้านได้สร้างผลกระทบรุนแรงต่อการธำรงรักษาไร่หมุนเวียนไว้ ชุมชนกะเหรี่ยงที่ตกอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์จึงถูกรัฐตัดขาดการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานและอื่นๆ และถูกละเลยการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นให้เข้มแข็ง และเท่าทันการเปลี่ยนแปลง แต่ในอีกทางหนึ่งเมื่ออยู่นอกพื้นที่อนุรักษ์ก็ถูกปล่อยให้ตกอยู่ในเศรษฐกิจเงินตรา ดังนั้นนโยบายและปฏิบัติการของหน่วยงานรัฐที่ใช้วิธีแบ่งเขตพื้นที่เป็นเขตอนุรักษ์ที่ควบคุมเต็มที่ และเขตเศรษฐกิจแบบเปิดเสรีเต็มที่กลับประสบความล้มเหลว ดังที่ปรากฏในบ้านกองมองทะ ตำบลไล่โว่ที่มีการแบ่งพื้นที่ป่าแบบดังกล่าว ทำให้การปฏิบัติไร่หมุนเวียนตามประเพณีลดลงเพราะถูกรัฐคุมพื้นที่ ขณะที่พื้นที่เศรษฐกิจก็มีแนวโน้มขยายตัวกระทบต่อระบบนิเวศยิ่งขึ้น เช่น การปลูกยางพารา และพืชเงินสดอื่นๆ

[4]ดูประเภทการปรับตัวของระบบไร่หมุนเวียน ในอานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างในบทที่ ๓)

ปัญหาการแบ่งการจัดการแบบสุดขั้วทำให้ชุมชนอย่างบ้านเกาะสะเดิ่งที่อยู่ถัดไปปฏิเสธระบบการแบ่งพื้นที่ดังกล่าว

รากลึกของปัญหานโยบายที่กระทบต่อไร่หมุนเวียนของชุมชนกะเหรี่ยงมาจากอคติของรัฐและสังคมภายนอกหลายๆ ด้าน เริ่มตั้งแต่อคติต่อ “ไร่หมุนเวียน” ว่าเป็นระบบการผลิตที่คุกคามต่อระบบนิเวศ และโยงกับปัญหาการทำลายป่าหลายด้าน เช่น การแผ้วถางพื้นที่ การเผาไร่เกิดไฟป่าและหมอกควัน ดังนั้นแม้เครือข่ายกะเหรี่ยงและกลุ่มสนับสนุนจะอธิบายวาทกรรม “ไร่หมุนเวียน” ให้มีความหมายเชิงอนุรักษ์ โดยแยกแยะให้แตกต่างจาก “ไร่เลื่อนลอย” แต่ก็ยังไม่สามารถลบล้างความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปได้

อคติต่อไร่หมุนเวียนโยงไปถึงวิธีคิดเชิดชูความเป็นสมัยใหม่ที่อ้างอิงกับวิทยาศาสตร์ ความก้าวหน้า เหตุผลนิยม แต่ไร่หมุนเวียนบนฐานวัฒนธรรมถูกมองว่าเป็น “พื้นบ้าน” ที่ดูล้าหลัง ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่มั่นคง ไม่สามารถสร้างผลิตภาพที่ก้าวหน้าได้ รูปธรรมคือ ขณะที่ชาวบ้านเชื่อมมั่นว่าไร่หมุนเวียนเป็นระบบเกษตรที่ยั่งยืน มีฐานคิดทางนิเวศรองรับ แต่กลับทำให้ไม่มีหน่วยงานรัฐด้านการเกษตรไหนสนใจในความเป็นระบบเกษตรที่เหมาะสมบนพื้นที่สูง

หนึ่งในวิธีคิดความเป็นสมัยใหม่ ก็คือ มีการจำแนกประเภทที่เด็ดขาดชัดเจน (ป่า เกษตร เขตอนุรักษ์ เขตเศรษฐกิจ) และมีความมั่นคงถาวร ต่อเนื่อง หากแต่ระบบไร่หมุนเวียนในวัฒนธรรมกะเหรี่ยงกลับมีสภาวะหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านในช่วงที่ทำไร่ ไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่เกษตร แต่เมื่อปล่อยให้เป็นพื้นที่ไร่ซาก ในระยะแรกยังเป็นพื้นที่เกษตรพักฟื้น แต่เมื่อปล่อยนานไปจะกลายเป็นพื้นที่ป่า จนเมื่อกลับมาแผ้วถางพื้นที่อีกครั้ง สภาวะพื้นที่เกษตรก็กลับมาอีก สภาวะหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านยังโยงกับวิธีคิดเรื่องสิทธิต่อที่ดินด้วย ในระบบสิทธิทรัพยากรร่วมแบบกะเหรี่ยงในตำบลไล่โว่ ความเป็นเจ้าของประจักษ์ชัดเมื่อทำไร่ในปัจจุบัน แต่เมื่อพักฟื้นผืนดินไว้ ที่ดินดังกล่าวก็กลับคืนสู่ทรัพยากรร่วมของชุมชน เมื่อรัฐและสังคมภายนอกไม่เข้าใจสภาวะหมุนเวียนเปลี่ยนผ่าน ทำให้มองว่าการทำไร่จะขยายพื้นที่ ขยายความเป็นเจ้าของ ตามการเพิ่มขึ้นของประชากร และกลายเป็นทรัพย์สินที่จะซื้อขายถ่ายโอนตามระบบกรรมสิทธิ์สมัยใหม่ อคติหรือความไม่เข้าใจต่อระบบดังกล่าว

ทำให้รัฐเลือกที่จะบังคับกดดันให้คนกะเหรี่ยงทำเกษตรถาวร แม้ว่าจะส่งผลทำลายป่าและทำให้เศรษฐกิจยังชีพของชุมชนพังทลายก็ตาม

ปัญหาวิธีคิดการแบ่งแยกหน้าที่ของพื้นที่เด็ดขาดยังทำให้รัฐมองไม่เห็นมิติพหุหน้าที่ของพื้นที่ไร่หมุนเวียน สำหรับคนกะเหรี่ยงทั้งในตำบลไล่โว่ และในพื้นที่ต่างๆ ภาคเหนือ พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ยังมีหน้าที่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งผลิตยามที่ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียน เช่นเดียวกันพื้นที่ที่ปลูกพืชก็ยังต้องมีหน้าที่เชิงอนุรักษ์ด้วย อีกทั้งยังมีพื้นที่วัฒนธรรม เช่น พื้นที่ประกอบพิธีกรรม ซ้อนทับลงไปในพื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่ทำไร่ด้วย พหุหน้าที่ของพื้นที่ในวัฒนธรรมการผลิตคนกะเหรี่ยงดังกล่าวถูกปฏิเสธจากรัฐ นำมาสู่ทางตันของการจัดการพื้นที่และชุมชนได้

๘.๖ ข้อเสนอนโยบายเพื่อการคุ้มครองส่งเสริมไร่หมุนเวียนให้เป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรม

๑. ในระยะสั้นที่ยังไม่สามารถเพิกถอนเขตป่าอนุรักษ์ หรือแก้ไขกฎหมายป่าไม้ได้ ให้ร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ดำเนินการสำรวจกำหนดขอบเขตพื้นที่ไร่หมุนเวียนรวมถึงไร่ซากทั้งหมดของแต่ละหมู่บ้าน แล้วทำการขึ้นทะเบียนพื้นที่เหล่านี้ทั้งหมด พร้อมประกาศให้เป็นเขตอนุรักษ์วัฒนธรรมพิเศษ หรือเขตนิเวศวัฒนธรรมเกษตรพื้นบ้านของคนกะเหรี่ยง โดยพื้นที่ที่ขึ้นทะเบียนเท่านั้นที่ให้ทำไร่หมุนเวียนต่อไปได้

๒. ในระยะยาว ควรมีกฎหมายรองรับสถานะภูมิทัศน์ทางนิเวศเศรษฐกิจ วัฒนธรรมของคน
กะเหรี่ยง ดังเช่น ข้อเสนอเรื่องกฎหมายรองรับเขตวัฒนธรรมพิเศษ โดยอาจทำได้หลายทาง เช่น กันเขตพื้นที่ดังกล่าวออกจากเขตป่าอนุรักษ์และรองรับด้วยกฎหมายใหม่ หรือใช้กฎหมายใหม่ประกาศเขตพื้นที่ภูมิทัศน์ฯ ซ้อนทับลงไป (เช่นเดียวกับการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติซ้อนทับลงไปบนเขตป่าสงวนแห่งชาติ) หรือปรับปรุงแก้ไขกฎหมายป่าอนุรักษ์ทั้งหมดให้รองรับสิทธิชุมชนกะเหรี่ยงในเขตวัฒนธรรมพิเศษ การผลักดันกฎหมายดังกล่าวอาจเริ่มต้นหลายทางทั้งในระดับนโยบาย

ข้อบัญญัติของชุมชนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พร้อมไปกับการผลักดันนโยบายระดับประเทศ

๓. การสร้างกลไกเชิงสถาบันในการจัดการพื้นที่ภูมิทัศน์นิเวศเศรษฐกิจ วัฒนธรรม โดยเป็นกลไก
ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน และเปิดให้ภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกลไกดังกล่าว โดยทั้งนี้กลไกเชิงสถาบันต้องมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองพื้นที่ภูมิทัศน์ฯ ระบบไร่หมุนเวียนของคนกะเหรี่ยงเป็นหลัก

๔. ในด้านเศรษฐกิจ จัดตั้งกองทุนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูไร่หมุนเวียนเพื่อเป็นมรดกทางภูมิปัญญา
วัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องเนื่องจากไร่หมุนเวียนทำหน้าที่ผลิตเพื่อยังชีพและหน้าที่เชิงวัฒนธรรมไม่ได้ทำหน้าที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนในขณะที่ชุมชนต้องการรายได้มากขึ้น ดังนั้นการสร้างแรงจูงใจด้วยการสนับสนุนงบประมาณเป็นพิเศษกับชุมชนกะเหรี่ยงที่ยังคงทำไร่หมุนเวียนจึงมีความจำเป็นในฐานะการส่งเสริมมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๕. ศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพและความยั่งยืนการผลิตของไร่หมุนเวียนให้มีความสมบูรณ์
ยิ่งขึ้นสอดรับกับการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และนโยบาย ดังเช่น การส่งเสริมให้เกิดการวิจัยและแลกเปลี่ยนความรู้กันระหว่างชุมชนกับนักวิชาการด้านนิเวศ การเกษตร และอื่นๆ ให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตของไร่หมุนเวียนแต่ละด้าน เช่น การคัดเลือกและจัดการพันธุกรรมข้าว การปลูก การบำรุงดิน การจัดการโรคและแมลง และอื่นๆ โดยทั้งหมดเป็นการต่อยอดระบบการผลิตดั้งเดิม ไม่ได้เป็นการครอบงำ หรือเปลี่ยนการผลิตของชาวบ้านไปจากวัฒนธรรมของพวกเขา

๖. พัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นจากฐานทรัพยากรชีวภาพ เช่น การพัฒนาพันธุกรรมข้าวและพืชอาหาร
ท้องถิ่น การพัฒนายา และอื่นๆ เป็นต้น ควรประสานให้สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานทรัพยากรชีวภาพ (องค์การมหาชน) ตลอดจนนักวิทยาศาสตร์จากสถาบันต่างๆ และนักสังคมศาสตร์เข้ามาสร้าง

งานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนกับนักวิชาการเพื่อพัฒนาความรู้การใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพ และกำหนดเป็นข้อตกลงเรื่องแนวทางการจัดการความรู้ สิทธิในความรู้ การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ฯลฯ [5]

๗. ในด้านสังคม ควรมีการเผยแพร่ให้แก่สังคมได้ยอมรับคุณค่าความสำคัญทั้งในเชิงนิเวศ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ พร้อมใช้เป็นแนวทางส่งเสริมชุมชนกะเหรี่ยงอื่นๆ ที่ได้ละทิ้งไร่หมุนเวียนหรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่สูงได้นำความรู้ไร่หมุนเวียนไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาระบบการผลิตของตนอย่างเหมาะสมเพื่อให้สมกับเจตนารมณ์การเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติและของโลก

๘. สร้างความเข้าใจต่อรัฐและสังคม ให้มองไร่หมุนเวียนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์ทางนิเวศ
เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่มีบทบาทหน้าที่หลากหลายและบูรณการ อันจะทำให้รัฐและสังคมเห็นความสำคัญในการคุ้มครองทั้งระบบภูมิทัศน์ และร่วมกันคิดค้นเครื่องมือทางนโยบาย กฎหมาย และอื่นๆ ในการคุ้มครองภูมิทัศน์ของคนกะเหรี่ยง

๙. รณรงค์ให้เรื่องไร่หมุนเวียนเป็นประเด็นทางสังคมที่มีมิติกว้างขวางกว่าเรื่อง สิทธิในการผลิตใน
พื้นที่ป่าอนุรักษ์ และการอนุรักษ์ประเพณีดั้งเดิม โดยเพิ่มประเด็นเชิงบวกใหม่ๆ ที่หลากหลาย ทั้งทางนิเวศ เช่น ระบบการจัดการนิเวศพื้นที่สูงในสถานการณ์โลกร้อน การป้องกันการบุกรุกยางพาราในเขตป่าคลังแห่งทรัพยากรชีวภาพอันเป็นประโยชน์ต่อสังคมในด้านอาหาร ยา และอื่นๆ หรือเป็นพื้นที่วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของคนกะเหรี่ยง โดย

---

[5]ตัวอย่างในต่างประเทศได้แก่ สถาบัน INBIO ของประเทศคอสตาริกา ที่เป็นองค์กรรัฐจัดตั้งขึ้นโดยการผลักดันของนักวิทยาศาสตร์เพื่อมีภารกิจศึกษาวิจัยทรัพยากรชีวภาพเพื่อใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น ด้านอาหาร ยารักษาโรค ร่วมกับชุมชน โดยมีการจัดสรรผลประโยชน์ที่ได้ให้กับชุมชน มีการรับรองสิทธิชุมชนต่อความรู้ พันธุกรรมท้องถิ่นของตน ทำให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าและสิทธิในความรู้ ทรัพยากรท้องถิ่น และพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นดูรายละเอียดใน INBio COSTA RICA, http://www.inbio.ac.cr/

ทั้งหมดนี้ต้องมีการประสานให้เกิดกลไกจากฝ่ายต่างๆ มาร่วมขับเคลื่อนในแต่ละประเด็น

๑๐. เร่งสร้างเสริมพื้นที่รูปธรรมการจัดการไร่หมุนเวียนที่ยั่งยืน มีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจมีหลายรูปแบบแตกต่างกันไป ทั้งไร่หมุนเวียนตามประเพณีดั้งเดิม ไร่หมุนเวียนเชิงประยุกต์ร่วมกับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรอื่นๆ ควรวางเป้าหมายว่า ภายในเวลา 5 ปี จะขยายพื้นที่รูปธรรมทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณอย่างกว้างขวาง โดยกำหนดเป็นโครงการนำร่องโดยร่วมมือกับภาคีต่างๆ ทั้งหน่วยงานรัฐ นักวิชาการ กลุ่มประชาสังคม และเมื่อประสบผลสำเร็จก็ให้ยกระดับเป็นนโยบายระดับชาติ

๑๑. สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องไร่หมุนเวียนในกลุ่มประชาคมอาเซียน เนื่องจากประเทศสมาชิกอาเซียนต่างก็มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่ทำไร่ข้าวบนพื้นที่สูง เมื่อได้สั่งสมความรู้จากปฏิบัติการไร่หมุนเวียนในประเทศต่างๆ จนเป็นที่ยอมรับร่วมกันแล้ว ก็ควรที่ประเทศไทยจะผลักดันให้ไร่หมุนเวียนเป็นนโยบายส่งเสริมเกษตรบนพื้นที่สูงในอาเซียน เพื่อตอบโจทย์ของภูมิภาคร่วมกัน เช่น ระบบการผลิตที่สร้างความมั่นคงอาหาร การจัดการกับปัญหาไฟป่าและหมอกควัน การอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำ การลดภาวะโลกร้อน เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

๒๕๓๖ ตุลวัตร์ พานิชเจริญ.**การกล่อมเกลาทางสังคมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง บ้านแม่หาร ตำบลบ้านกาด อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ คณะศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๓๙ ฐิรวุฒิ เสนาคำ และพรพนา ก๊วยเจริญ. **พันธุกรรมข้าวบทบาทการอนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชน**. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก

๒๕๓๙ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. **ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมืองศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร**. โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, นนทบุรี: สำนักพิมพ์โลกดุลยภาพ

๒๕๔๐ ประเสริฐ ตระการศุภการ. **การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนเผ่ากะเหรี่ยง**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ คณะศึกษาศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๔๑ รัชกรณ์ อุแสง. **ความเชื่อและประเพณีของชาวกะเหรี่ยงเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตร บ้านห้วยหยวก ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๔๒ ยศ สันตสมบัติ. **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**. ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๔๓ จักรพันธ์ เพียรพนัสสัก. **ภูมิปัญญาชาวบ้านในพิธีกรรมของชุมชนกะเหรี่ยง**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ คณะศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๔๓ ศิริณทิพย์ หมั้นทรัพย์. **กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์และการปรับเปลี่ยนบทบาทหญิงชายในชุมชนปกาเกอะญอ**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๔๔ บุญส่ง ธารศรีทอง. **การวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมถึงความยั่งยืนของระบบเกษตรในชุมชนกะเหรี่ยงบ้านแม่สอง ตำบลแม่สอง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๔๕ สุรชัย รักษาชาติ. **ความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนของคนชายขอบ: รูปแบบการบริโภค และแหล่งที่มาของอาหารของครัวเรือนกะเหรี่ยงภาคตะวันตก ประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

๒๕๔๖ ทัศนีย์ หิรัญวงษ์. **ศึกษาเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอย**

อินทนนท์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๔๗ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ. **รายงานการวิจัยระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียน: เล่ม ๑ สถานภาพและความเปลี่ยนแปลง**. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๕๐ สาละวิน บันทึกแม่น้ำและชีวิตในกระแสการเปลี่ยนแปลง. มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ เชียงใหม่

๒๕๕๑ เพ็ญประภา ศรีจันทร์. **ระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้และไม้ฟืนกับวิถีชีวิตของชุมชนปะกาเกอะญอ**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ คณะศึกษาศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๕๒ กมลไชย คชชา. **โครงการวิจัยการศึกษารอบการทำไร่หมุนเวียนที่เหมาะสมต่อระบบนิเวศป่าไม้และผลผลิตทางเกษตร ใน อ. แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

๒๕๕๒ กฤติยา ทองคุ้ม. **การทำการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนต่อการเปลี่ยนแปลงแทนที่ของสังคมพืชและความอุดมสมบูรณ์ของดิน**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาชีววิทยา คณะเกษตรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๕๒ นริศ ยิ้มแย้มและคณะ. **การจัดการการใช้ที่ดินบนที่สูงของเกษตรกรในระบบไร่หมุนเวียนอย่างยั่งยืน**. ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมที่สูง คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๕๕๒ ประเสริฐ ตระการศุภกร และคณะ. **ระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียน: องค์ความรู้และปฏิบัติการของกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอในภาคเหนือของประเทศไทย**. เครือข่ายภูมิปัญญาชนเผ่าพื้นเมืองบนที่สูงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๒๕๕๒ ปราโมทย์ ศรีใย. **ป่าสามชั้นและวิถีผลิตข้าวไร่กับการแก้ไขสภาพความเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ บ้านกองม่องทะ ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. ๒๕๓๙. **ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร**. โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, นนทบุรี: สำนักพิมพ์โลกดุลยภาพ

๒๕๕๓ ประยงค์ ดอกลำไย และคณะ. **การศึกษา: การเกษตรป่าและป่าชุมชนและบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งความมั่นคงทางอาหารและการลดทอนแก๊สเรือนกระจกศึกษาที่หมู่บ้านหินลาดใน จังหวัดเชียงราย ในจากวิกฤติให้เป็นโอกาส: เกษตรแบบยั่งยืนให้ทางออกต่อคาร์บอนต่ำ และมีความเสี่ยงที่น้อยนิดต่อสังคม.** มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ

๒๕๕๓ มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือและชุมชนบ้านห้วยหินลาด. **วิถีการผลิตในระบบวนเกษตรและการจัดการป่าชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือของประเทศไทย**. อ๊อกแผม เกรท บริเทน (โครงการประเทศไทย)**ข**

๒๕๕๔ ส่วยจีโหม่ง สังขวิมลและคณะ. **โครงการการปรับใช้ภูมิปัญญา "ลือกาเวาะ" ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของ**

กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

๒๕๕๕ มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ ชุมชนบ้านกลาง และชุมชนบ้านแม่อมกิ. **รายงานวิจัยวิถีการผลิตในระบบวนเกษตร ไร่หมุนเวียน และการจัดการป่าชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการสร้างความมั่นคงด้านอาหารของเกษตรกรรายย่อยบนพื้นที่สูง** กรณีศึกษาบ้านกลาง ตำบลบ้านดง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง และบ้านแม่อมกิ ตำบลแม่วะหลวง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก. โครงการเสริมสร้างศักยภาพองค์กรชุมชนและภาคประชาสังคมในการต่อสู้ทางกระบวนการยุติธรรมและการรณรงค์สาธารณะเรื่อง “คดีโลกร้อน” สนับสนุนโดย The Rockefeller Foundation

ภาษาอังกฤษ

๑๙๗๗ James C. Scott. The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia, Yale University Press.

๑๙๗๘ Peter Kunstadter, E. C. Chapman, Sanga Sabhasri. **Farmers in the forest: Economic Development and marginal agriculture in northern Thailand.** Honolulu: East-West Center, the University Press of Hawaii.

๑๙๗๙ Charles F. Keyes. *“The Karen in Thai History and the History of the Karen in Thailand.”* ***In*** **Ethnic Adaptation and Identity: The Karen on the Thai Frontier with Burma,** edited by Charles F. Keyes, Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.

๑๙๘๖ Renard, Ronald D. “The Integration of Karens in Northern Thai Political Life during the Nineteenth Century,” in **Anuson Walter Vella.** Ronald D. Renard, ed. Honolulu: Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii.

ภาคผนวก ๑

การผลักดันมติ ครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๕

๑. การประชุมระดมความเห็น "โครงการประสานพลังท้องถิ่นเพื่อการผลักดันมติ ครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๕ สู่การปฏิบัติ" วันที่ ๒๕-๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕ จังหวัดเชียงใหม่ จัดโดย เครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับกะเหรี่ยง สนับสนุนงบประมาณโดย: กระทรวงวัฒนธรรม (งานด้าน มติ ครม. ๓ ส.ค. ๒๕๕๓)

ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน ๗๙ คน ประกอบด้วย ผู้แทนชุมชนกะเหรี่ยง ๔๑ คน (จังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำพูน แพร่ ตาก), องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ๔ คน, องค์กรพัฒนาเอกชน ๒๑ คน, คณะทำงาน ๔ คน, วิทยากร ๕ คน และอนุกรรมการฯ ๔ คน

วัตถุประสงค์ เพื่อระดมสถานการณ์ปัญหาของท้องถิ่น และระดมทางออกเชิงยุทธศาสตร์ในการผลักดัน มติ ครม. สู่ปฏิบัติการในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับภาคเหนือและระดับชาติที่เกี่ยวกับประเด็นต่างที่เกี่ยวข้องกับ มติ ครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓

I. การระดมความเห็นในประเด็นการจัดการทรัพยากร เกี่ยวกับ สถานการณ์ปัญหา และแนวทาแก้ไขในระดับชุมชน เครือข่าย ลุ่มน้ำ

II. การนำโครงการศึกษาไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงเพื่อเสนอเป็นมรดกทางภูมิปัญญาวัฒนธรรม

ในเรื่องวัตถุประสงค์ของโครงการฯ, คำถามการวิจัย, วิธีการศึกษาและระยะเวลาในการศึกษา และแบบบันทึกเพื่อเสนอมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรม

๒. การประชุมสรุปผลการดำเนินการระดมความคิด "โครงการประสานพลังท้องถิ่นเพื่อการผลักดันมติคณะรัฐมนตรี ๓ สิงหาคม

๒๕๕๓ เรื่องแนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง สู่การปฏิบัติ" วันที่ ๒๕-๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๕ จังหวัดเชียงใหม่

ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน ๑๑๙ คน ประกอบด้วย ผู้แทนชุมชนกะเหรี่ยง ๖๓ คน (จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน เชียงราย แพร่ ตาก กาญจนบุรี ราชบุรี อุทัยธานี สุพรรณบุรี และเพชรบุรี), องค์กรพัฒนาเอกชน ๒๖ คน, อนุกรรมการฯ ๑๐ คน, สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ ๔ คน, นักวิชาการ ๔ คน, นักศึกษา ๘ คน, สื่อมวลชน ๒ คน และผู้สังเกตการณ์ ๒ คน

วัตถุประสงค์ เพื่อระดมแลกเปลี่ยนความเห็นใน ๕ ประเด็นหลัก ได้แก่ ๑) อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และการพัฒนา ๒) การจัดการทรัพยากร ๓) สิทธิในสัญชาติ ๔) การสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม และ ๕) การศึกษา

ผลการระดมความคิดจากเวที ประเด็นการจัดการทรัพยากร

I. สถานการณ์ปัญหา

๑. การบังคับใช้กฎหมายป่าไม้

๑.๑. การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับพื้นที่ชุมชนที่อยู่มาก่อน

๑.๒. ชุมชนไม่สามารถทำไร่หมุนเวียนได้ และพื้นที่ไร่หมุนเวียนอยู่ถูกกดดันให้ลดพื้นที่ลง

๑.๓. นโยบายการห้ามเผาป่า คือ ในบางพื้นที่บอกว่าสามารถทำไร่หมุนเวียนได้ แต่ห้ามเผา

๑.๔. มีการติดป้ายคดีแห้งของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ทำกินโดยเฉพาะพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนของ
ชุมชน เช่น ตาก เชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน

๑.๕. มีการจับกุมชาวบ้านและยึดพื้นที่ของชุมชนคืน เช่น พื้นที่จังหวัดลำพูน

๑.๖. เจ้าหน้าที่อุทยานไปรื้อและขนย้ายไม้ของชาวบ้านที่เก็บไว้ใต้ถุนบ้านเพื่อจะนำมาสร้างบ้าน เช่น บ้านห้วยขนุน อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

๒. ด้านพืชเศรษฐกิจ

๒.๑. พืชเศรษฐกิจเข้ามาในชุมชน เช่น การปลูกข้าวโพด ในพื้นที่อ.แม่แจ่มเชียงใหม่ ทำให้การใช้พื้นที่เพิ่มขึ้นมากกว่า

การทำไร่หมุนเวียน ขณะเดียวกันชุมชนติดหนี้สินเพิ่มขึ้น เกิดจากการกู้เงินจาก ธกส.ฯลฯ และระบบผ่อนส่งเข้ามาในชุมชน เช่น ผ่อนพวกเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆเป็นต้น

๒.๒. บริษัทนายทุนมีอิทธิพลในการนำพืชพาณิชย์ และนำสารเคมีเข้ามาในพื้นที่ชุมชน ทำให้ชุมชนนำสารเคมีมาใช้โดยขาดความรู้และการระมัดระวัง จนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านในชุมชนไป

๒.๓. บางที่มีความขัดแย้งกันเองภายในชุมชน มีการแย่งชิงทรัพยากร พื้นที่ทำกิน เป็นจุดอ่อนที่ทำให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้มาสร้างความขัดแย้งและควบคุมชุมชนมากขึ้น

๒.๔. ชุมชนอ่อนแอและผู้นำชุมชนอ่อนแอเป็นเหตุให้การเข้ามาคุกคามชุมชนในเรื่องทรัพยากรและที่ทำกินได้ง่ายเป็นต้น

II. ข้อเสนอภายในชุมชน เครือข่าย ลุ่มน้ำ

๑. ผู้นำชุมชน /กรรมการชุมชนต้องเป็นแบบอย่างที่ดีแก่คนในชุมชน จะได้รับการยอมรับและ สามารถควบคุมดูแลกฎเกณฑ์ให้ดี

๒. ต้องจัดการป่า ฟื้นฟูองค์ความรู้ของชุมชนชนเผ่า มีกฎระเบียบคณะกรรมการ ฯลฯ มีกิจกรรมการฟื้นฟูป่า เป็นกิจจะลักษณะ มีแผนที่ วัดพื้นที่แต่ละประเภท อย่างชัดเจนจัดระบบข้อมูลชุมชน มีการทำกินอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น ผักพื้นบ้าน มะแข่วน ชาป่าเป็นต้น

๓. ต้องพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนให้เท่าทันต่อสถานการณ์ที่เข้ามา กฎหมาย การปรับตัวอยู่ในป่าอย่างยั่งยืน

๔. ต้องสร้างเครือข่าย เพื่อหนุนเสริมความรู้ เพื่อเป็นพลังร่วมกันในการแก้ไขปัญหา

III. ข้อเสนอต่อองค์กรภายนอก (อบต. สาธารณชน รัฐบาล สื่อมวลชน)

๑. รัฐจะต้องประกาศห้ามบริษัทเข้ามาส่งเสริมพืชเศรษฐกิจหรือกำหนดว่าสามารถส่งเสริมในพื้นที่อย่างไร ได้เท่าไหร่ ปลูกพืชที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมควบคู่อย่างไร แล้วสามารถฟื้นฟูดินและนิเวศน์ควบคู่กันอย่างไรได้บ้าง

๒. รัฐต้องกันพื้นที่ของชุมชนออกจากป่าของรัฐ ให้ชุมชนจัดการตนเอง แล้วออกเอกสารสิทธิให้ชุมชนที่หลากหลายรูปแบบ เช่น สิทธิชุมชน สิทธิส่วนตัว ตามฐานประเพณีให้เหมาะสมกับประเภทการทำกินของชุมชน

๓. ส่งเสริมการเกษตรอย่างยั่งยืน อย่างจริงจังและมีรูปธรรม เพราะที่ดินของชุมชนคุ้นเคยกับการใช้ปุ๋ยเคมีและย่าฆ่าแมลงหรือติดยาเสพ N-P-K แล้ว

๔. ต้องแก้กฎหมายป่าไม้ ๔ ฉบับ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน

๕. เร่งรัดให้มีคณะกรรมการรังวัดเขตป่าออกจากพื้นที่ทำกินของชุมชนอย่างเร่งด่วน และจัดงบประมาณรองรับในการจัดการอย่างเพียงพอ อย่างมีอิสระจากกลไกของรัฐ

๖. ออกเทศบัญญัติรับรองการจัดการของชุมชนอย่างเร่งด่วน

๗. ให้รัฐบาลยอมรับการจัดการแบบโฉนดชุมชนและป่าชุมชน

๘. จะต้องทำการสำรวจข้อมูลไร่หมุนเวียน ว่ามีจำนวนเท่าไหร่ ที่ไหนบ้าง

IV. ข้อเสนอต่อองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมเพื่อการผลักดันมติคณะรัฐมนตรี ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓

๑. **พระสงฆ์และองค์กรพัฒนาเอกชน** ต้องเป็นพี่เลี้ยงให้ชุมชน

๒. **ชุมชน** ต้องมีส่วนร่วมในการประชุม และเสนอข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์

๓. **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น** ต้องร่วมรับฟังความคิดเห็นของประชาชน, ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และส่งเสริมและให้การสนับสนุนชุมชนในการดำเนินงาน

๓. การประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดการสิ่งแวดล้อมและไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง วันที่ ๕-๗ กันยายน ๒๕๕๖ จังหวัดเชียงใหม่

ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน ๗๘ คน ประกอบด้วย ผู้แทนชุมชนกะเหรี่ยง ๖๐ คน(จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูนแม่ฮ่องสอน กำแพงเพชร เพชรบุรี) และคณะทำงานและองค์กรพัฒนาเอกชน ๑๘ คน

วัตถุประสงค์ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และข้อเสนอในการจัดการสิ่งแวดล้อมและไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง

สรุปการระดมยุทธศาสตร์ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและไร่หมุนเวียน

<u>วิสัยทัศน์</u> เป็นชุมชนสืบทอดมรดกวัฒนธรรมและปรับปรุงความรู้ใหม่

<u>เป้าประสงค์</u>

๑) เป็นชุมชนเขตวัฒนธรรมพิเศษที่สามารถกำหนดตนเองได้
๒) เป็นชุมชนเขตวัฒนธรรมพิเศษ ที่สามารถกำหนดตนเองได้
๓) ชุมชนที่มีอำนาจสิทธิในการกำหนดวิถีวัฒนธรรมของตนเอง

<u>วัตถุประสงค์</u>

๑) เป็นองค์กรที่มีความเข้มแข็งมุ่งมั่นสืบสานวัฒนธรรม
๒) ได้รับการยอมรับส่งเสริมสนับสนุนความเป็นพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษ(พหุวัฒนธรรม)
๓) พัฒนาชุมชนอนาคตที่ยั่งยืนบนฐานวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

<u>พันธ์กิจ</u>

๑) **เป็นองค์กรที่มีความเข้มแข็งมุ่งมั่นสืบสานวัฒนธรรม** ได้แก่ การสร้างเครือข่ายในระดับพื้นที่, การสร้างโครงสร้างคณะกรรมการกลไก ให้ชัดเจนและเข้มแข็ง, การสร้างกิจกรรมรื้อฟื้นภูมิปัญญาสอดคล้องกับปัจจุบัน และการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ทั้งวัฒนธรรมดั้งเดิม และวัฒนธรรมใหม่(ทั้งสองวัฒนธรรม)
๒) **ได้รับการยอมรับส่งเสริมสนับสนุนความเป็นพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษ (พหุวัฒนธรรม)** ได้แก่ กระบวนการรณรงค์เผยแพร่ศึกษาวัฒนธรรม (ยอมรับภายในตัวตนและภายนอกตนเอง),การเสนอผลงาน(ชีวิต), การยกระดับ “การยอมรับ” ระดับนโยบาย, การแสดงพลังทางวัฒนธรรมและสื่อวิทยุ โทรทัศน์

๓) **พัฒนาชุมชนอนาคตที่ยั่งยืนบนฐานวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม** ได้แก่ การออกเทศบัญญัติวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม(โฉนดที่ดิน), การสร้างกระบวนการใหม่ สตรี เยาวชน (ความเสมอภาคทางเพศ), การจดทะเบียนนิติบุคคล(ไร่หมุนเวียน)สิทธิบัตรพันธุ์พืช และการกำหนดแผนที่ “รับรอง” การทำไร่หมุนเวียน

แผนยุทธศาสตร์

๑. ทำอย่างไรให้มีแผนปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่มีทั้งกลไกดำเนินการ ติดตามและประเมินผล

๑.กลุ่มจังหวัดแม่ฮ่องสอน	**๑) กลไก** ได้แก่ ลุ่มนำแม่ลิ – แม่ลาย ลุ่มนำปาย ลุ่มนำยวม ลุ่มน้ำแม่ลาน้อย ลุ่มน้ำสาละวิน กลุ่มอนุรักษ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำแม่ลิ กฎระเบียบการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า คณะกรรมการระดับตำบล เครือข่ายกะเหรี่ยงจังหวัดแม่ฮ่องสอน องค์กรเอกชน กองบุญข้าว /วัฒนธรรม ศูนย์สังคมพัฒนา **๒) กิจกรรม /แผนงาน** ได้แก่ การติดตามวิเคราะห์นโยบายของภาครัฐที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตการทำไร่หมุนเวียน เขตพื้นที่อนุรักษ์สัตว์ป่า เขตพื้นที่อนุรักษ์สัตว์น้ำ การบวชป่า การทำแนวกันไฟ ฟื้นฟูวัฒนธรรม ฟื้นฟูกำระเบียบ การสนับสนุนงบประมาณจากอบต. อบรมเยาวชนพิทักษ์สังคมและสิ่งแวดล้อม ประชุมคณะกรรมการประจำปี ดูแลไฟป่า พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ จัดทำศูนย์ศึกษาวัฒนธรรม
๒.กลุ่มจังหวัดลำพูน แพร่ ตาก แพง กำเพชร	๑. **กลไก** การจัดตังกลไกภายในชุมชนทีชัดเจน ได้แก่ คณะกรรมการ (ผู้นำ กรรมการป่าชุมชน ๓๙ คน) ดูแลป่า, คณะกรรมการระดับตำบล (ประสานหน่วยงานรัฐกรณีขัดแย้ง วางแผนงานสู่ อบต.), คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำลี้ ลุ่มน้ำแม่คะนาถ

	๒. **กิจกรรม/แผนงาน** ได้แก่ ๑) จัดทำปฏิทินระบบการผลิต ความเชื่อขอชุมชน ได้แก่ การทำมหากิน, พิธีกรรมในรอบปี (เลี้ยงผีขึ้น ผีขุนน้ำ งานแต่งงาน ๒) จัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน ได้แก่ กฎระเบียบชุมชน เช่น การตัดไม้ในเขตหวงห้าม ล่าสัตว์ในเขตหวงห้าม, แบ่งเขตชุมชนระหว่างชุมชนชัดเจน ๓) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปลูกป่าทุกปี ทุกหมู่บ้าน, ๔) บวชป่า ตามความเชื่อพื้นบ้าน (ห้ามตัดไม้ล่าสัตว์ทุกชนิด), สืบชะตาน้ำ, ทำฝายชะลอน้ำความชุ่มชื้น (ฝายแม้ว) ๕) แบ่งเขตการใช้ประโยชน์ ตามประเภท (ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย พื้นที่ทำกิน) ๖) จัดทำหมายแนวเขต เช่น กองหิน เสาปูน ป้าย ๗) กิจกรรมการสืบทอดถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เด็กเยาวชน ๘) ตามรอยยาสมุนไพร จัดรวบรวมข้อมูลและจัดเก็บในข้อมูลแผนที่เพาะจุดชัดเจน ๙) สร้างป่ากินได้ ปลูกเสริมไม้ที่มีอยู่ มารวมในป่าเพื่อสร้างอาหาร ยา และรายได้ในอนาคต ๑๐) สำรวจการถือครองที่ดินทำกิน ได้แก่ สำรวจเอง, สำรวจด้วยเครื่อง GPS และระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์, ทำเอกสารรายแปลง ๑:๔,๐๐๐, จัดทำแผนที่ชัดเจนเพื่อการตรวจสอบในชุมชน, ทำความเข้าใจกันกับชุมชนใกล้เคียงและรวมอุดมการณ์ ๑๑) จัดทำแผนการจัดการการที่ดินทำกินและระบบเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ๑๒) การติดตามประเมินผลโดยชุมชน

๓.กลุ่มจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี	**๑.กลไก** ได้แก่ การหาผู้แทนเยาวชน เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ ข้อมูล ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรในชุมชน และคัดเลือกตัวแทน/แกนนำ เพื่อไปรับความรู้ การอบรมจากองค์กร/เครือข่ายด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำความรู้นั้นมาเผยแพร่ให้แก่คนในชุมชน **๒. กิจกรรม/แผนงาน** ๑. จัดเวทีเสวนาเพื่อระดมประเด็นปัญหาและความต้องการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชน ๒. สรุปประเด็นในรูปแบบเอกสารตามประเภทปัญหาเพื่อลำดับความสำคัญของปัญหาเพื่อดำเนินการแก้ไข ๓. เขียนแผนขอรับการสนับสนุนตามประเด็นที่เลือกไว้ของแต่ละชุมชน

๒. ทำอย่างไรให้แผนปฏิบัติการนี้ได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากกลไกภาครัฐในระดับต่าง ๆ

๑.กลุ่มจังหวัดแม่ฮ่องสอน	๑)มีข้อมูลกิจกรรมต่างๆยืนยันได้ มีแผนสนับสนุนงบประมาณท้องถิ่น (อบต. อปท. สท. อบจ.) ๒)มีการประชาสัมพันธ์ระดับต่างๆ (ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ สื่อสาธารณะ วิทยุ) ๓)มีคณะทำงาน/ประสานงานกับภาครัฐและองค์กรพันธมิตรระดับต่างๆ (ชุมชน ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ) ๔)มีการบริหารจัดการทรัพยากรระดับชุมชนเข้มแข็ง/เป็นระเบียบ/กฎ กติกาที่มีความชัดเจน ๕)เสนอกิจกรรมเข้าแผนท้องถิ่น (อบต. อปท. เทศบาล)

	๖) ผลักดันเข้าข้อบัญญัติระดับตำบล ๗) แกนนำที่เป็นทางการ ประชาสัมพันธ์ในการประชุมประจำเดือนผู้ใหญ่บ้าน ๘)เชื่อมกับระดับจังหวัดในการขอรับการสนับสนุน ๙) ผู้นำชุมชน/หน่วยงานในชุมชนมีความสามัคคีกัน ๑๐) การประกอบพิธีกรรมตามประเพณี ความเชื่อ
๒.กลุ่มจังหวัดลำพูน แพร่ ตาก แพง กำเพชร	๑. สร้างพืนทีรูปธรรม เพื่อเป็นตัวอย่าง - กลุ่มภายในชุมชนเข้มแข็ง เข้าใจกัน - แผนงานการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติชัดเจนและทำจริง พิสูจน์ได้ - ซื่อสัตว์ ปฏิบัติตามกฎระเบียบ ข้อตกลงได้จริง - แผนสร้างเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการจัดการที่ดินยั่งยืน จากพืชเชิงเดี่ยว เป็นเกษตรที่ยั่งยืน - ระบบข้อมูลที่ชุมชนและเป็นระบบ ๒. รณรงค์ทำความเข้าใจกับภาครัฐและสาธารณะชน - รัฐตระหนักการใช้สารเคมี และลดการส่งเสริมสารเคมี และเมล็ดพันธุ์ต่างถิ่น - ชาวบ้านจะต้องรณรงค์ทำความเข้าใจเรื่องไร่หมุนเวียน ให้เจ้าหน้าที่รับทราบ - ทำความเข้าใจไร่หมุนเวียนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมให้กับชุมชนและรัฐ - ผลิตสื่อสำหรับรณรงค์เผยแพร่ให้เข้าถึงหน่วยงานต่างๆ ๓. ผลักดันให้นโยบายให้การยอมรับและรับรอง - ผู้นำในท้องถิ่น เช่น อบต. อำเภอ ป่าไม้ ให้การรับรองกิจกรรมของชุมชนก่อน - สร้างหลักสูตรการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยง ในสถานศึกษา โดยรัฐต้องส่งเสริม ปกป้อง คุ้มครอง - ประกาศมรดกทางวัฒนธรรมไร่หมุนเวียนต้องได้รับการปกป้อง คุ้มครอง สิทธิชุมชนและชนเผ่า

๓.กลุ่มเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี	๑) รวบรวมข้อมูลให้ครบถ้วน สมบูรณ์ สามารถอ้างอิงได้ ๒) ปรับใช้ข้อมูลโดยให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐแต่ละช่วงตามปีงบประมาณเท่าที่ปรับได้

๓. ทำอย่างไรให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ประสบความสำเร็จและเกิดการขยายผลให้กว้างขวางออกไป

๑.กลุ่มจังหวัดแม่ฮ่องสอน	๑) ประชุมชี้แจง/ทำความเข้าใจภายในชุมชน ๒) แลกเปลี่ยนระดับลุ่มน้ำ ๓) ศึกษาดูงานภายในและภายนอก ๔) มีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ๕) สร้างแกนนำอย่างต่อเนื่อง ๖) สร้างความร่วมมือกับภาครัฐ/ท้องถิ่น ๗) ขยายสู่สถานศึกษาในชุมชนให้เยาวชนรุ่นใหม่ ๘) ทำข้อมูลเผยแพร่ทางสื่อเทคโนโลยี, แผ่นพับ
๒.กลุ่มจังหวัดลำพูน แพร่ ตาก แพงกำเพชร	๑) ศึกษาดูงานในพื้นที่จริงและแลกเปลี่ยนอย่างจริงจัง ๒) เล่าประสบการณ์ผ่านสื่อวิทยุชุมชนกับหมู่บ้านอื่นๆ ๓) แลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้านกันให้มากๆ ๔) ให้รัฐสนับสนุนขวัญกำลังใจแก่ปราชญ์ผู้รู้ไร่หมุนเวียน ประเพณีวัฒนธรรมให้สะดวกแก่การถ่ายทอดความรู้
๓.กลุ่มเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี	๑) ใช้สื่อให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น แผ่นพับ ใบปลิว วิทยุชุมชน เสียงตามสาย วีดีทัศน์ สื่อสังคม

๔. ทำอย่างไรให้ระบบไร่หมุนเวียนเป็นที่รับรู้และได้รับการยอมรับจากภาครัฐและสาธารณชน

๑.กลุ่มจังหวัดแม่ฮ่องสอน	๑) ทำไร่หมุนเวียนเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากร วัฒนธรรม และแหล่งอาหาร ๒) เก็บรวบรวมพันธุ์ให้ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร ๓) มีการวิจัย ๔) นำเสนอความพอเพียงของระบบเกษตรไร่หมุนเวียน/ไม่มีหนี้สิน ๕) พืชผักปลอดสารเคมี/อาหารสุขภาพอายุยืน/มีความหลากหลายในไร่ ๖) มีเครือข่ายไร่หมุนเวียนกะเหรี่ยง, ทำความเข้าใจกับเจ้าหน้าที่ระดับพื้นที่ ๗) แรงงานไร่หมุนเวียนไม่มีการจ้าง เป็นการเอามื้อเอาวัน/สร้างความสามัคคีกันในชุมชน ต้องรักษาระบบไร่หมุนเวียนให้เกิดการยั่งยืน/รักษาพันธุ์พืชดั้งเดิม ๘) เป็นมรดกสืบทอดให้ลูกหลาน ๙) ให้ปฏิบัติตาม มติ ครม. ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง
๒.กลุ่มจังหวัดลำพูน แพร่ ตาก แพงกำเพชร	๑) จัดมหกรรมผลผลิตไร่หมุนเวียน และประกวดผลผลิตต่อไร่มีความหลากหลายสูงประจำปี ๒) ให้รางวัลเชิดชูเกียรติแก่บุคคลอื่นเด่นในการทำระบบหมุนเวียนที่สามารถพึ่งตนเองได้เป็นแบบอย่างที่ดี มีสวัสดิการที่ดี ๓) จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ไร่หมุนเวียนจับต้องได้ ๔) จัดจำหน่ายผลผลิตไร่หมุนเวียนอย่างเป็นทางการ
๓.กลุ่มจังหวัดเพชรบุรี	๑) สร้างกรอบมาตรฐานให้สอดคล้องกับกฎจารีตประเพณี-วิถีไร่หมุนเวียนและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

ราชบุรี กาญจนบุรี	๒) นำผลการวิจัยจากนักวิชาการมาเผยแพร่ ให้ชุมชนและสังคมได้รับรู้ ๓) พื้นที่ไร่หมุนเวียนถือเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน ห้ามมิให้ยึดครองเป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ๔) นำมติครม. เมื่อวันที่ ๓ กันยายน ๒๓๓๖ เผยแพร่ให้สังคม และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องได้รับรู้และปฏิบัติตาม

๕. ทำอย่างไรจึงจะเกิดนโยบายและมาตรการที่เกื้อหนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนและการทำไร่หมุนเวียน

๑.กลุ่มจังหวัดแม่ฮ่องสอน	๑) ให้ออกกฎหมายคุ้มครองอาชีพไร่หมุนเวียน ๒) มีกฎระเบียบชุมชนออกเป็นข้อบัญญัติระดับตำบล / ภาค/ประเทศ ๓) ให้ภาครัฐยอมรับการอยู่กับป่า/การทำไร่หมุนเวียน ๔) ให้ภาครัฐยอมรับในกฎกติกาของชุมชน มีกฎหมายสูงสุดของประเทศคุ้มครอง
๒.กลุ่มจังหวัดลำพูน แพร่ ตาก แพงกำเพชร	๑) ให้คุ้มครองระบบไร่หมุนเวียน โดยกฎหมายอื่นมิอาจบังคับให้พื้นที่ระบบไร่หมุนเวียน ๒) ขึ้นทะเบียนบุคคลที่ทำไร่หมุนเวียน อย่างเป็นทางการชัดเจนและรัฐคุ้มครอง หากเปลี่ยนระบบไร่หมุนเวียนเป็นอื่นให้ถอดถอนได้ ๓) ออก พรบ.ป่าชุมชนฉบับประชาชน ร่วมกันต่อไป
๓.กลุ่มจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี	๑) นำเสนอพืนทีรูปธรรมให้สาธารณชนได้รับรู้

พื้นที่ดำเนินการ

๑) พื้นที่เตรียมเขตวัฒนธรรมพิเศษ ได้แก่

- บ้านแม่ลาป่าแก่ ตำบลขุนแม่ลาน้อย อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- บ้านสันดินแดง หมู่ ๑๕ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
- บ้านโป่งแส่แยง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
- บ้านแม่อุมพาย หมู่ ๕ ตำบลแม่โถ อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- บ้านขุนวิน หมู่ ๑๖ ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่
- บ้านแม่จอก หมู่ ๘ ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
- บ้านบางกลอย หมู่ ๑ ตำบลห้วยแม่เพรียง และบ้านป่าเด็ง ตำบลป่าเด็ง อำเภอแก่งกระจาน
  จังหวัดเพชรบุรี

๒) เครือข่ายการจัดการทรัพยากรแบบลุ่มน้ำ

- ลุ่มน้ำแม่โถ ได้จัดการกิจกรรมบวชป่าทุกชุมชน และเตรียมที่จะสร้างให้เป็นเครือข่าย
- เครือข่ายแม่ลอง ตำบลแม่ทับ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
- เครือข่ายลุ่มน้ำแม่ป๋าม ตำบลปิงโค้ง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่
- เครือข่ายแม่จอก/แม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
- เครือข่ายลุ่มน้ำแม่ลาหลวง ตำบลแม่นาจาง ตำบลขุนแม่ลาน้อย อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัด
  แม่ฮ่องสอน
- ลุ่มน้ำแม่เคย ตำบลแม่ตื่น อำเภอออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่
- ลุ่มน้ำแม่แปะ แม่เต๊ียะ แม่แตะ และลุ่มน้ำแม่ยะ-แม่ปอน อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
- ลุ่มน้ำเลา อำเภอเวียงป่าเป้า อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย
- ลุ่มน้ำแม่คะนาถ ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

ภาคผนวก ๒
ชุมชนที่ทำไร่หมุนเวียนจากการสำรวจเบื้องต้น

ภาคเหนือ

๑. จังหวัดเชียงใหม่

๑.๑ อำเภอแม่แจ่ม

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลปางหินฝน	หมู่ที ๑ บ้านแม่หงานหลวง แม่ขอบใต้ แม่หงานน้อย	๕๐%
	หมู่ที ๓ บ้านแม่แฮใน, แม่ปีคี	๑๐๐%
	หมู่ที ๔ บ้านแม่ตูมเหนือ, แม่ตูมกลาง, แม่ตูมใต้	๑๐๐%
	หมู่ที ๕ บ้านของ (ลัวะ)	๑๐๐%
	หมู่ที ๖ บ้านเฮาะเก่า, บ้านเฮาะใหม่ (ลัวะ)	๙๙%
	หมู่ที ๗ บ้านแปะ (ลัวะ)	๑๐๐%
	หมู่ที ๘ บ้านกอกน้อย (ลัวะ)	๑๐๐%
	หมู่ที ๙ บ้านแม่แฮใต้ บ้านเซโดซา	๙๙%
	หมู่ที ๑๑ บ้านกองบอด, บ้านสันปูเลย	๖๐%
	หมู่ที ๑๓ บ้านดินขาว, บ้านบ่อเกียว	๗๐%
	หมู่ที ๑๔ บ้านโมโลตู่, บ้านเคาะท่า, บ้านพะเดาะป่า	๑๐๐%
ตำบลแม่ศึก	หมู่ ๓ แม่สะต๊อบเหนือ บ้านแม่สะต๊อบใต้	๑๐๐%
	หมู่ ๔ บ้านพะแฮะดู บ้านสะเมาะจาบน บ้านสะเมาะล่าง	๑๐๐%
	หมู่ ๘ บ้านพะหละปิ บ้านแม่ออ บ้านพะหละปี๊เหนือ บ้านพะหละปี๊กลาง บ้านโก๊ะโพ บ้านวาสูเดอโข่	๑๐๐%

	หมู่ ๙ บ้านขุนแม่หยอด บ้านป่ากล้วย บ้านขุนแม่ราจี	๑๐๐%
	หมู่ ๑๒ บ้านห้วยผากุด บ้านห้วยบง	๓๐%
	หมู่ ๑๓ บ้านโป่งขนุน บ้านแม่นินนอก บ้านแม่นินใน	-
	หมู่ ๑๔ บ้านแม่จูมสาม บ้านขุนแม่ใน บ้านแม่จูมใต้ บ้านแม่จูมนอก	๑๐๐%
	หมู่ ๑๕ บ้านสบแม่สะต๊อบ	-
	หมู่ ๑๖ บ้านแม่ครอง	-
	หมู่ ๑๗ บ้านห้วยขีเปอะ บ้านนำตก บ้านยอดไผ่	-
ตำบลบ้านทับ	หมู่ ๒ บ้านลัวะมืดหลอง	-
	หมู่ ๓ บ้านแม่ลอง	๕%
	หมู่ ๔ บ้านแม่ป๊อก	๑๐๐%
	หมู่ ๖ บ้านทุ่งแก	๑๐%
	หมู่ ๗ บ้านแม่แอบ	๕%
	หมู่ ๘ แม่อมแรด	๑๐๐%
	หมู่ ๙ บ้านกิวสะแวกเก่า กิวสะแวกเหนือ กลาง	๑๐%
	หมู่ ๑๐ บ้านกองกาย	๕%
	หมู่ ๑๑ บ้านอมสูง	๒๐%
	หมู่ ๑๒ บ้านขุนปอน	๘๐%
	หมู่ ๑๓ บ้านขีมูกน้อย	๑๐%

๑.๒ อำเภอแม่วาง

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลแม่วิน	หมู่ ๑ บ้านห้วยอีค่าง	-
	หมู่ ๒ บ้านทุ่งหลวง บ้านห้วยทราย	-
	หมู่ ๓ บ้านขุนป๋วย บ้านขุนป๋วยล่าง บ้านขุนป๋วยบน ทำไร่	๔๐%
	หมู่ ๔ บ้านหนองเต่า บ้านห้วยเกียน	-
	หมู่ ๕ บ้านแม่สะป๊อกบน, บ้านแม่สะป๊อกกลาง, บ้านผาหม่น	-
	หมู่ ๗ บ้านห้วยยวก ทำไร่ ๑๐ หลังคาเรือน จาก ๘๕ หลังคาเรือน	-
	หมู่ ๘ บ้านห้วยข้าวลีบ, ห้วยข้าวลีบล่าง บ้านโป่งสมิกบน บ้านโป่งสมิกล่าง	-
	หมู่ ๑๔ บ้านโป่งน้อย บ้านห้วยบาง บ้านโป่งน้อยเก่า บ้านโป่งน้อยใหม่	-
	หมู่ ๑๖ บ้านหนองมนทา บ้านปางมะโอ บ้านขุนวิน บ้านใหม่	๗๕%
	หมู่ที ๑๘ บ้านแม่เตียนมี ๓ หย่อมบ้าน คือ แม่เตียนใน แม่เตียนนอก และบ้านห้วยเย็น ซึ่งเหลือหย่อมบ้านเดียวที่ยังทำไร่หมุนเวียน	๘๐%

๑.๓ อำเภอดอยหล่อ

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลบางคำ	บ้านนาสา มี ๗ หลัง ทำไร่หมุนเวียน ๕ หลัง	-

๑.๔ อำเภอสะเมิง

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลบ่อแก้ว	หมู่ ๑ ป่าเกียะนอก	๔๐%
	หมู่ ๒ แม่โต๋นอก โต๋ใน โต๋กลาง ขุนโต๋ แม่ลาเอก	๕๐%
	หมู่ ๓ แม่ขะปู ๘ หย่อม	๗๐%
	หมู่ ๔ แม่ยางห้า ๕ ป๊อก	๔๐%
	หมู่ ๕ บ้านสนามกีฬา	๓๐%
	หมู่ ๗ บ้านห้วยเต่า แม่โอแตง ห้วยน้ำดัง	๖๐%
	หมู่ ๙ บ้านแม่นาเปอะ	๖๐%
	หมู่ ๑๐ บ้านหนองคริซู	๖๐%

๑.๕ อำเภอเชียงดาว

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลเชียงดาว	หมู่ ๘ บ้านยางปู่โต๊ะ	๔๐%
	หมู่ ๙ บ้านห้วยขีเหล็ก	๕๐%
	หมู่ ๑๖ บ้านผาไล	๕๐%
ตำบลเมืองคอง	หมู่ ๑ แม่คองซ้าย	๘๕%
	หมู่ ๒ บ้านแม่ป่าเส้า บ้านวังมะริว	๖๐%
	หมู่ ๓ บ้านห้วยบ้าน	๕๐%
	หมู่ ๓ บ้านร้องกุ่ม	๖๐%
	หมู่ ๓ บ้านแม่แพน	๕๐%
	หมู่ ๓ บ้านหนองบัว	-

	หมู่ ๓ บ้านวังพระ	๕๐%
	หมู่ ๓ บ้านแม่งม	๕๐%
ตำบลทุ่งข้าวพวง	บ้านก่อน	๔๐%
	บ้านโป่งอาง	๓๐%
ตำบลปีโค้ง	บ้านป่าตึงงาม	๕๐%
ตำบลแม่นะ	บ้านยางทุ่งโป่ง	๒๐%
	บ้านขุนแม่นะ	๒๐%

๑.๖ อำเภออมก๋อย

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลนาเกียน	ทำไร่หมุนเวียน ๒๑ หมู่บ้าน (๕๖ ป๊อก)	๑๐๐%
ตำบลสบโขง	ทำไร่หมุนเวียน ๑๒ หมู่	-
ตำบลม่อนจอง	ทำไร่หมุนเวียน ๙ หมู่	-
ตำบลยางเปียน	ทำไร่หมุนเวียน ๑๑ หมู่	-
ตำบลแม่ตืน	ทำไร่หมุนเวียน ๖ หมู่	-
ตำบลยางเตียน	ทำไร่หมุนเวียนประมาณ ๑๐ หมู่บ้าน มีบ้านขุนสอง ทำเกือบ ๑๐๐% เพราะอยู่ไกล และไม่มีที่ราบ ที่เหลือทำน้อยลง เพราะมีที่นา ในประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา เพราะทำนาใช้แรงงานน้อยกว่า บ้านยางครก ทำไร่ ๔-๕ ครัวเรือน จากดั้งเดิม ๒๐ ครัวเรือน ทั้งบ้านมี ๒๐๐ ครัวเรือน	๒-๑๐๐%

๑.๗ อำเภอดอยสะเก็ด

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลป่าเมี่ยง	หมู่ ๒ บ้านปางแดง	๑๐%

๑.๘ อำเภอแม่แตง

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลแม่แตง	หมู่ ๖ บ้านพระแด่น ๕๔ ครัวเรือน	๑๐๐%
ตำบลสบเปิง	หมู่ ๑ บ้านผาแตก (จกอร์) รอบหมุน ๓-๔ ปี	๕๐%
	หมู่ ๒ บ้านแม่เสี้ยว (จกอร์) รอบหมุน ๓-๔ ปี	๕๐%
	หมู่ ๓ บ้านแม่หลอด (จกอร์) รอบหมุนต ๓-๔ ปี	๕๐%
ตำบลสันป่ายาง	หมู่ ๖ บ้านเอียด ๔๗ ครัวเรือน (จกอร์)	-
	หมู่ ๑๐ บ้านแม่หลอด ๔ ป๊อก	
	หมู่ ๑๐ บ้านแม่หลอดเหนือ ๔๒ ครัวเรือน	๑๐%
	หมู่ ๑๐ บ้านแม่หยอดใต้ ๓๙ ครัวเรือน	๔๕%
	หมู่ ๑๐ บ้านยางแตก ๔๕ ครัวเรือน	๑๐๐%
	หมู่ ๑๐ บ้านแม่เจียว ๓๒ ครัวเรือน	๑๐๐%
ตำบลกึดช้าง	หมู่ ๗ บ้านปางข้าวหลาม ๗ ป๊อก	
	หมู่ ๗ บ้านปางข้าวหลาม ๕๔ ครัวเรือน	๕๐%
	หมู่ ๗ บ้านป่ากล้วย ๑๙ ครัวเรือน	๙๕%
	หมู่ ๗ บ้านแม่หมาใน ๒๓ ครัวเรือน	๙๕%

	หมู่ ๗ บ้านป่าไม้แดง ๓๓ ครัวเรือน	๙๕%
	หมู่ ๗ บ้านแม่กว๋อซ้าย ๕ ครัวเรือน	๙๕%
	หมู่ ๗ บ้านแม่กว๋อขวา ๑๗ ครัวเรือน	๙๕%
	หมู่ ๗ บ้านสองสบ ๙ ครัวเรือน อุทยานฯสุเทพปุยน้ำตกหมอกฟ้า/ป่าสงวนแม่แตง/เขตรักษาพันธุ์แม่ลาวแม่แสะ	๙๕%
ตำบลป่าแป๋	หมู่ ๙ บ้านห้วยหกนอก (จกอร์) รอบหมุน ๑-๕ ปี	๑๐๐%
	หมู่ ๑๓ บ้านห้วยพระเจ้า ๖๐ ครัวเรือน รอบหมุนเวียน ๓-๔ ปี	๑๐%
	หมู่ ๘ บ้านแม่จอก ๔๗ ครัวเรือน บ้านโป่งน้อย ๑๑ ครัวเรือน บ้านแม่แสะ (จกอร์) รอบหมุนเวียน ๑-๗ ปี	๘๕%
	หมู่ ๖ บ้านปงตอง เขตรักษาพันธุ์ฯ แม่ลาวแม่แสะ/อุทยานฯ ห้วยน้ำดัง	-
	หมู่ ๒ บ้านแม่หลวงล่าง ๒๒ ครัวเรือน บ้านแม่หลวงบน ๒๐ ครัวเรือน รอบหมุนเวียน ๑-๓ ปี ไม่มีที่ดินทำกิน	๕๐%
	หมู่ ๗ บ้านแม่ไคร้ (จกอร์) รอบหมุนเวียน ๑-๓ ปี	๓๐%
	หมู่ ๑๒ บ้านป่ามะโอเหนือ ๑๒๕ ครัวเรือน รอบหมุน ๑-๗ ปี บ้านมะโอใต้ ๒๕ ครัวเรือน รอบหมุน ๑-๑๐ ปี ประกาศป่าสงวนฯ สบเปิง/เขตรักษาพันธุ์ฯ แม่ลาวแม่แสะ/อุทยานฯ ห้วยน้ำดัง	๖๕%

	หมู่ ๑๑ บ้านแม่ตอ ๑๔ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุนเวียน ๑-๖ ปี บ้านน้ำใส ๒๔ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุนเวียน ๑-๖ ปี	๑๐๐%
	หมู่ ๑๒ บ้านหัวลาว ๖๘ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๑-๖ ปี	๕๐%
	หมู่ ๑๒ บ้านแม่ลาว ๖ ครัวเรือน (จอกร์) รอบหมุน ๑-๓ ปี	๙๐%
	หมู่ ๑๒ บ้านป่าสะบางา ๘ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๑-๔ ปี ป่าสงวนสบเปิง/เขตรักษาพันธุ์แม่ลาวแม่แสะ	๖๐%
	หมู่ ๑๓ บ้านนาเลย ๕๖ ครัวเรือน (จกอร์) ป่าสงวนแม่แตงและสบเปิง/เขตรักษาพันธุ์แม่ลาวแม่แสะ/อุทยานสุเทพปุย	๑๐%

๑.๙ อำเภอเวียงป่าเป้า

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลบ้านโป่ง	บ้านห้วยหินลาด (หย่อมบ้านหินลาดใน)	๑๐๐%

๒. จังหวัดแม่ฮ่องสอน

๒.๑ อำเภอเมือง

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลห้วยปูลิง	หมู่ ๑ บ้านห้วยปูลิง ๒ หย่อม ๑๒๐ ครัวเรือน	๕๐%

	หมู่ ๒ บ้านห้วยกุ้ง ๑ หย่อม ๒๖ ครัวเรือน	๕%
	หมู่ ๓ บ้านหนองเขากลาง ๒ หย่อม ๙๓ ครัวเรือน	๙๘%
	หมู่ ๔ บ้านหัวนำแม่ฮ่องสอน ๒ หย่อม ๕๗ ครัวเรือน	๙๗%
	หมู่ ๕ บ้านห้อยตอง ๑ หย่อม ๑๘๐ ครัวเรือน	๔๐%
	หมู่ ๖ บ้านห้วยโก๋นขมฝาก ๓ หย่อมบ้าน ๑๒๐ ครัวเรือน	๑๐๐%
	หมู่ ๗ บ้านห้วยตองเก๊อ ๓ หย่อม ๑๐๙ ครัวเรือน	๙๐%
	หมู่ ๘ บ้านห้วยฮี ๒ หย่อม ๖๕ ครัวเรือน	๑๐๐%
	หมู่ ๙ บ้านห้วยไม้ดำ ๑ หย่อม ๕๙ ครัวเรือน	๔๐%
	หมู่ ๑๐ บ้านห้วยปูเลย ๑ หย่อม ๑๑๐ ครัวเรือน	๖๐%
	หมู่ ๑๑ บ้านห้วยไทร ๓ หย่อม ๑๐๐ ครัวเรือน	๑๐๐%
ตำบลผาบ่อง	หมู่ ๗ บ้านห้วยแก้ว ๒ หย่อม ๑๑๐ ครัวเรือน	-
	หมู่ ๖ บ้านห้วยโป่งกาน ๓ หย่อม ๑๒๐ ครัวเรือน	๒๐%
	หมู่ ๘ บ้านห้วยเสือเฒ่า ๒ หย่อม ๑๒๐ ครัวเรือน	๓๐%
	หมู่ ๙ บ้านห้วยนำส่อม ๒ หย่อม ๗๐ ครัวเรือน	๙๐%

๒.๒ อำเภอแม่ลาน้อย

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลแม่โถ	หมู่ ๑ บ้านหัวแม่โถ	๑๐๐%
	หมู่ ๒ บ้านผาแดงหลวง บ้านโป่งนำร้อน	๑๐๐%
	หมู่ ๓ บ้านแม่โถกลาง แม่โถน้อย	๑๐๐%
	หมู่ ๔ บ้านแม่โถใต้	๑๐๐%
	หมู่ ๖ บ้านแม่จอกเหนือ ใต้ กลาง	๑๐๐%
	หมู่ ๗ บ้านห้วยผึงใหม่ เก่า	๑๐๐%
	หมู่ ๘ บ้านห้วยแม่ซาง	๑๐๐%
	หมู่ ๕ บ้านอุมผายเหนือ อุมผายใต้	-
ตำบลบ้านขุนแม่ลาน้อย	หมู่ ๑ บ้านแม่ลาเหนือ แม่ลาใต้	๑๐๐%
	หมู่ ๒ บ้านส้มป่อย บ้านแม่อมลาน	๑๐๐%
	หมู่ ๕ บ้านผาหวายเหนือ ใต้ กลาง	๑๐๐%
	หมู่ ๓ บ้านแม่ลาป่าแก่เหนือ กลาง ใต้	๑๐๐%
	หมู่ ๔ บ้านฟักทอง บ้านทุ่งพระพร	๑๐๐%
ตำบลห้วยห้อม	หมู่ ๑ บ้านห้วยห่อม กะเหรียง	๒๐%
	หมู่ ๒ บ้านห้วยหัว กะเหรียง	๕๐%
	หมู่ ๓ บ้านดงใหม่ ลัวะ	-
	หมู่ ๔ บ้านสาม ลัวะ	-
	หมู่ ๕ บ้านดงเก่า ลัวะ	-
	หมู่ ๖ บ้านละอุบ ลัวะ	-
	หมู่ ๗ ละอางเหนือ ลัวะ	-
	หมู่ ๘ บ้านตูน หมู่ ๓-๘ ทำไร่หมุนเวียน	๘๐%

	หมู่ ๙ บ้านดูลาเปอร์	๘๐%
	หมู่ ๙ บ้านแม่และ (กะเหรียง)	๕๐%
	หมู่ ๙ บ้านละอางใต้ (ลัวะ)	๘๐%
	หมู่ ๙ บ้านห้วยท่าใหม่ (กะเหรียง)	๙๐%
ตำบลแม่นาจาง	หมู่ ๑ แม่นาจางเหนือ (ปกาเกอะญอ) หมู่ ๒ แม่กองแป	-
	หมู่ ๓ แม่ขีดน้อย แม่ขีดกลาง แม่ขีดเหนือ แม่ขีดใต้	-
	หมู่ ๔ หนองม่วน หมู่ ๕ กอกหลวง (ลัวะ) หมู่ ๖ แม่สะแม	-
	หมู่ ๗ แม่นาจางใต้	-

๒.๓ อำเภอสบเมย

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลแม่สามแลบ	บ้านแม่ลามาหลวง บ้านท่าตาฝั่ง และบ้านสบเมย	-

๓. จังหวัดลำปาง

๓.๑ อำเภองาว

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลนาแก	หมู่ ๔ บ้านแม่ฮ่างใต้ ๘๓ ครัวเรือน (โพล่ว ๗๐%, จกอร์ ๓๐%)	๔๐%
	หมู่ ๔ บ้านแม่คิง ๒๕ ครัวเรือน	๖๐%
	หมู่ ๖ บ้านสันติสุข ๔๐ ครัวเรือน (จกอร์, ที่ทำกินไม่พอ) ประกาศเขตป่าสงวนฯ แม่โป่งและ	๕๐%

	เตรียมการประกาศอุทยานถ้ำผาไท	
ตำบลบ้านอ้อน	หมู่ ๘ บ้านขุนอ้อนพัฒนา ๖๒ ครัวเรือน ประกาศเขตป่าสงวนฯ แม่โป่งและเตรียมการประกาศอุทยานถ้ำผาไท	๕๐%
ตำบลบ้านร้อง	หมู่ ๑๑ บ้านขวัญคีรีนอก (จกอร์)	๙๐%
	หมู่ ๑๑ บ้านขวัญคีรีใน (จกอร์)	๗๐%

๓.๒ อำเภอเสริมงาม

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลเสริมกลาง	หมู่ ๑ บ้านโป่งนำร้อน ๑๔๐ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุนซ้ำ ๑-๒ ปี ประกาศเขตป่าสงวนฯ ผาเมือง	๖๐%
	หมู่ ๓ บ้านสันโป่ง ๑๔๐ ครัวเรือน (โพล่ว ๔๐% จกอร์ ๖๐%) รอบหมุน ๑-๓ ปี ป่าสงวนฯ	๕๐%
ตำบลเสริมขวา	หมู่ ๖ บ้านแม่เลียงพัฒนา ๑๖๕ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๑-๔ ปี ป่าสงวนฯ	๑๐๐%

๓.๓ อำเภอแจ้ห่ม

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลทุ่งผึ้ง	หมู่ ๕ บ้านจอกฟ้า ๑๐๓ ครัวเรือน ประกาศป่าสงวนฯ แม่มาย-แม่ต๋ำ/ป่าอนุรักษ์	๘๐%

๓.๔ อำเภอเมืองปาน

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลแจ้ซ้อน	หมู่ ๘ บ้านห้วยโมง ๒๓ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๑-๒ ปี ประกาศป่าสงวนฯ แม่สุก-แม่สอยและอุทยานฯ แจ้ซ้อน	๕๐%
ตำบลหัวเมือง	หมู่ ๘ บ้านแม่ต๋อมกลาง (จกอร์) รอบหมุน ๕-๖ ปี บ้านแม่ต๋อมบน (จกอร์) รอบหมุน ๕-๖ ปี บ้านแม่ต๋อมนอก (จกอร์) รอบหมุน ๕-๖ ปี	-
	หมู่ ๓ บ้านแม่โป่ง ๑๐ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๒-๓ ปี	๘๐%
	หมู่ ๖ บ้านแม่หมีนอก ๒๐ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๓-๗ ปี บ้านโจ๊กโป๊ก ๑๓ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๓-๗ ปี บ้านแม่หมีใน ๒๗ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุน ๓-๕ ปี	-
	หมู่ ๒ บ้านแม่ยาง ๓๒ ครัวเรือน (จกอร์) รอบหมุนต ๓-๗ ปี ประกาศป่าสงวนฯ แม่สุก-แม่สอย/อุทยานฯ แจ้ซ้อน	๕%

๓.๕ อำเภอแม่เมาะ

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลบ้านดง	หมู่ ๔ บ้านห้วยต๋ำ ๔๘ ครัวเรือน รอบหมุน ๓-๕ ปี	๑๐๐%
	หมู่ ๕ บ้านกลาง (โพล่ว) รอบหมุน ๕-๗ ปี	๑๐๐%
	หมู่ ๖ บ้านแม่สัน ๑๒๘ ครัวเรือน (โพล่ว) รอบหุน ๕-๒๐ ปี ประกาศป่าสงวนฯ แม่ยางแม่ต๋ำ/เตรียม ประกาศอุทยานฯถ้ำผาไท	๑๐๐%

ภาคตะวันตก

๑. จังหวัดกาญจบุรี

๑.๑ อำเภอสังขะบุรี

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลไร่โว่	บ้านสะเนพ่อง, บ้านกองม่องทะ, บ้านเกาะสะเดิ่ง, บ้านไล่โว่-ซาละวะ, บ้านทิไล่ป้า และบ้านจะแก (๓ คุ้ม)	๑๐๐%

๑.๒ อำเภอศรีสวัสดิ์

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลแม่กระบุง	หมู่ ๒ บ้านแม่กระบุง	๑๐๐%

๒. จังหวัดตาก

๒.๑ อำเภออุ้มผาง

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลแม่จัน	บ้านเลตองคุ, ม่องกั๊วะ, เปิงเคลิง (ติดชายแดนพม่า ทำไร่หมุนเวียนเพียงครึ่งเดียว เพราะเป็นหมู่บ้านที่มีหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ ดังนั้นจึงมีเฉพาะคนกะเหรี่ยงเท่านั้นที่ยังทำไร่หมุนเวียนอยู่), กุ่ยโลว่เต่อ, กุ่ยต๊ะ, กุ่ยเคอะ, พอกระทะ, ม่องทะ, ไกโหว่ทะ, ยู่ไน้, เกริ่งบอ, แม่จันทะ, ที่บาเหย่, ตะโหล่งโค่ง, ซ่องแป๊ะ	๑๐๐%

๒.๒ อำเภอท่าสองยาง

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลแม่วะหลวง	หมู่ ๑ ซอแคระกลาง	-
	หมู่ ๒ ปางทอง	-
	หมู่ ๓ แม่วะหลวง	-
	หมู่ ๔ แม่อมกิ	-
	หมู่ ๕ บอหมาก	-
	หมู่ ๖ แม่หละยอคี	-
	หมู่ ๗ อมกอทะ	-
	หมู่ ๘ วะหย่าโจ	-
	หมู่ ๙ แกระโกร บ้านเกร๊ะคี เลโพเด	๑๐๐%
ตำบลท่าสองยาง	หมู่ ๒ แม่ตืน	-
	หมู่ ๓ บอกูตู้	-
	หมู่ ๔ แม่เหว่ย	-
	หมู่ ๕ ขุนแม่เหว่ย	-

	หมู่ ๖ แม่ละนา	-
	หมู่ ๗ แม่อมยะ	-
	หมู่ ๘ แม่ตะวาง	-
	หมู่ ๙ สวนอ้อย	-
ตำบลแม่อุสุ	หมู่ ๑ มีสองป๊อก คะเนจือคี เซหนะเดอหลู	-
	หมู่ ๒ สีป๊อก มอโกคี มอเคลอะคี มอเคลอะทะ มอโก้โพคี	-
	หมู่ ๕ ห้าป๊อก ได้แก่ บ้านเลกะติ บ้านปะน้อยปู เลอกลูกลอทะ อุสุโพคี ทีซวยคี มีดีคี	-
	หมู่ ๗ มีสามป๊อก ได้แก่ ทีออคี ต่าโกะคี เลอก่อคี	-
	หมู่ ๘ มีสองป๊อก แม่สองน้อย ทีปาทะ	-
	หมู่ ๙ มอทีทะ กะแนจือทะ โกจีโกล	-
	หมู่ ๑๐ สองป๊อก ดอกไม้สด (พอบล้าคี) ซ่าโด๊ะกะทะ	-
ตำบลแม่สอง	บ้านแม่สอง มี ๓ หย่อมบ้าน คือ บ้านแม่สองเชียงแก้ว บ้านกลูแจทะ และบ้านทีโมโกทะ	-
	หมู่ ๗ ห้วยมะโหนก หมู่ ๙ ตะพิเดอ หมู่ ๑๐ เคล๊อเดคี	-
	หมู่ ๑๑ บอโปะเดคี หมู่ ๑๒ วะโด้โกร หมู่ ๑๓ ทีคุคี หมู่ ๑๔ กิ่งไม้ขาว	-
	หมู่ ๑๕ แม่ผาแดง หมู่ ๑๖ สันดอยงาม หมู่ ๑๗ พญาไม้ทอง	-
ตำบลแม่ต้าน	หมู่ ๑ บ้านแม่ต้อคี บ้านตะพิโจ หมู่ ๔ ตะโปะบู และบ้านพะโบเลโค๊ะ	-
ตำบลแม่หละ	หมู่ ๕ กามาผาโด้ หมู่ ๘ ทีจ๊อหล่อคี หมู่ ๑๐ พะนอคี	-
	หมู่ ๑๑ แม่หละโพคี หมู่ ๑๒ แม่หละคี	-

๒.๓ อำเภอแม่ระมาด

ตำบลแม่ตืน	หมู่ ๑ ห้วยนำเย็น หมู่ ๒ ห้วยพระเจ้า หมู่ ๓ ห้วยมะขาม	-
	หมู่ ๔ ห้วยพลู หมู่ ๖ ห้วยกระทิง หมู่ ๗ ทุ่งต้นเงี้ยว หมู่ ๘ ห้วยสินา	-
	หมู่ ๙ ห้วยหมากบ้า หมู่ ๑๐ ห้วยโป่ง หมู่ ๑๑ ห้วยมะพร้าว	-
ตำบลขะเนจื้อ	หมู่ ๑ นุบอ หมู่ ๕ ห้วยปูลิง หมู่ ๑๔ ซิป่าก่อ	-
ตำบลพระธาตุ	หมู่ ๖ ห้วยกระทิง หมู่ ๘ ห้วยสะหลู	-

๓. จังหวัดเพชรบุรี

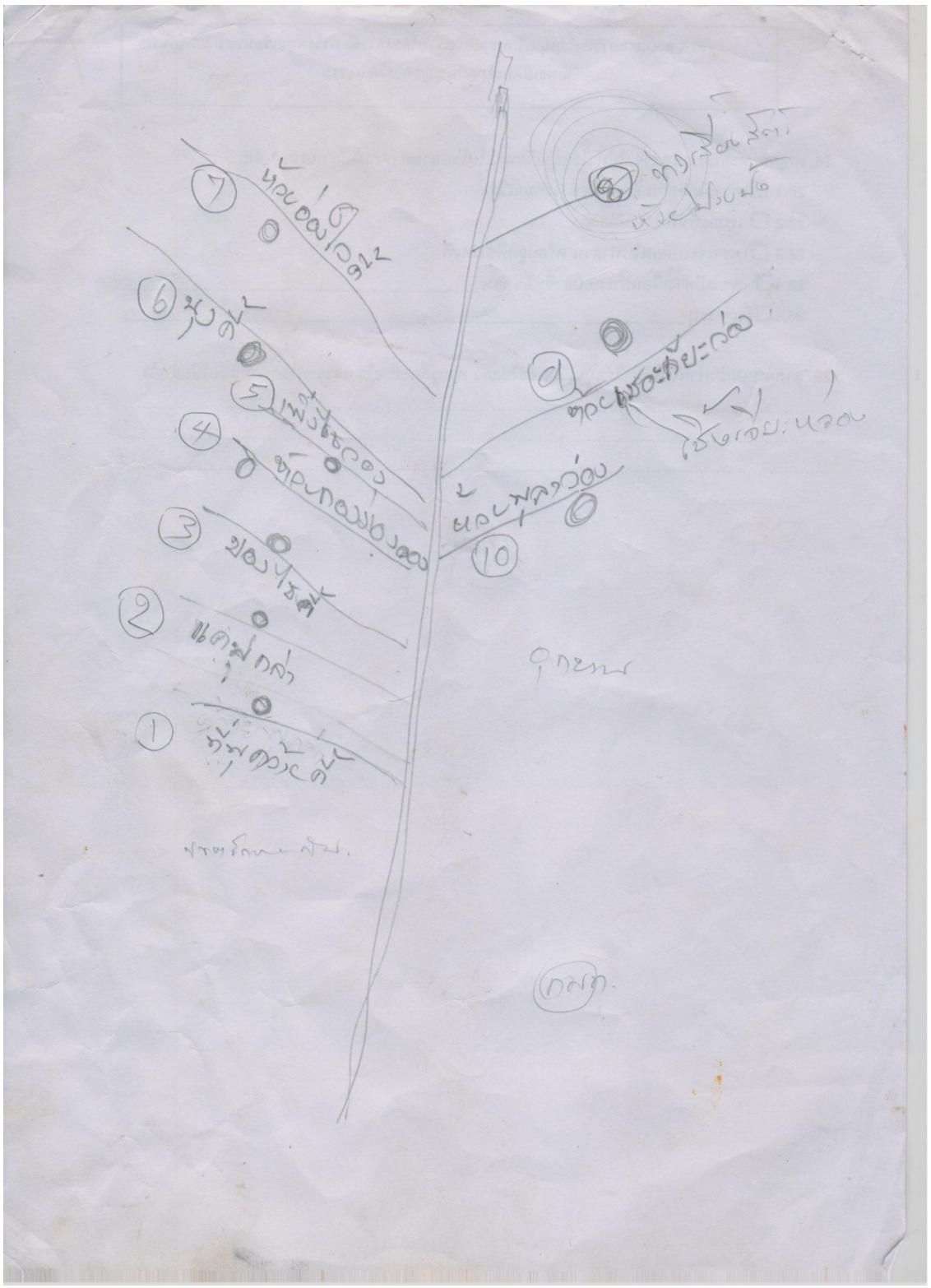
๓.๑ อำเภอหนองหญ้าปล้อง

ตำบล	**หมู่บ้าน**	**ทำไร่หมุนเวียน**
ตำบลยางนำกลักเหนือ	หมู่ ๒ ห้วยแห้ง (ทียโร้โหฆ่)	๕๐%
	หมู่ ๓ มี ๒ หย่อม ลินช้าง (โล๊วเลอช่าง) และห้วยกาสู้	๘๐% และ ๗๐%
	หมู่ ๔ บ้านท่าเสลา ๒ หย่อม บ้านเสลา และบ้านสาลิกา ระยะหมุนเวียน ๑-๔ ปี	๕๐% และ ๙๐%
ตำบลยางนำกลักใต้	หมู่ ๓ พุพลูบน ๒ หย่อม ทำหย่อมเดียว คือ บ้านแม่คะเมย ระยะหมุนเวียน ๑-๔ เวียน	๙๐%

๓.๑ อำเภอแก่งกระจาน

ตำบล	หมู่บ้าน	ทำไร่หมุนเวียน
ตำบลห้วยแม่เพรียง	หมู่ ๒ บ้านโป่งลึก	๑๐๐%
	บ้านบางกลอย ระยะหมุนเวียน ๕-๑๐ ปี	๑๐๐%
ตำบลป่าเด็ง	บ้านป่าเด็ง หมุน ๕-๑๐ ปี (บางส่วนที่เลิกทำไร่หมุนเวียนเพราะว่าไม่มีพื้นที่หมุนเวียน เนื่องจากถูกจำกัดโดยกฎหมาย)	๘๐%

ภาคผนวก ๓ แผนที่วาดด้วยมือแสดงพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน

ภาคผนวก ๔ แผนที่วาดด้วยมือแสดงพื้นที่ทำไร่บ้านเกาะสะเดิ่ง

